

Таміла Яценко, Василь Пахаренко,
Ірина Тригуб

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«ГРАМОТА»
2026

УДК 821.161.2.09*кл9(075.3)

Я92

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 27. 01. 2026 № 110)

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

Яценко Т.

Я92 Українська література : підручн. для 9 кл. закл. загальн. середн. освіти / Таміла Яценко, Василь Пахаренко, Ірина Тригуб, Олеся Слижук. Київ : Грамота, 2026. 336 с.

ISBN 978-617-559-059-1

Підручник відповідає вимогам Державного стандарту базової середньої освіти та модельній навчальній програмі «Українська література. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авторський колектив під керівництвом Т. О. Яценко).

У виданні запропоновано твори класичної та сучасної української літератури різних родів і жанрів, нариси про життя та творчість письменників / письменниць, систему компетентнісно орієнтованих запитань і завдань різних рівнів складності.

УДК 821.161.2.09*кл9(075.3)

Навчальне видання

ЯЦЕНКО Таміла Олексіївна, **ПАХАРЕНКО** Василь Іванович,
ТРИГУБ Ірина Анатоліївна, **СЛИЖУК** Олеся Алімівна

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей».

Для оформлення підручника використано матеріали, що перебувають у вільному доступі в мережі «Інтернет».

Редакторка *Н. Забаштанська*. Художня редакторка *Н. Антоненко*

Комп'ютерна верстка *С. Груніної*. Коректорка *І. Барвінок*

Над технічним оформленням електронного додатка (е-додаток) працювала *О. Грозна*.

Формат 70 × 100/16. Ум. друк. арк. 27,30. Обл.-вид. арк. 24,72. Наклад 48 880 прим.

— інтерактивний електронний додаток
до підручника.

Видавництво «Грамота», вул. Паньківська, 25, оф. 15, м. Київ, 01033.

Електронна адреса: info@gramota.kiev.ua Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано в ТОВ «КОНВІ ПЛЮС». 01094, м. Київ, вул. Цедіка Антона, 12.

Свідоцтво ДК № 8257 від 30.04.2025 р.

ISBN 978-617-559-059-1

© Яценко Т. О., Пахаренко В. І.,
Тригуб І. А., Слижук О. А., 2026
© Видавництво «Грамота», 2026

Дорогі друзі!

Ось і закінчилися ще одні канікули. Сподіваємося, літо для вас було веселим і цікавим. За цей час ви не лише відпочили, а й помітно подорослішали, стали більш самостійними та вдумливими. У вас є власний погляд на життя, своє розуміння добра і зла, щастя, честі й справедливості.

Вашим надійним супутником на цьому шляху дорослішання і надалі залишатиметься рідне художнє слово. Як і торік, ви вивчатимете українську літературу системно, послідовно, за стилями доби та мистецькими напрямками. Тільки тепер увага буде зосереджена на українській літературі ближчих часів і сьогодення.

Ви відкриєте для себе дивовижні мистецькі скарби раннього українського модернізму початку XX століття, бурхливу епоху молодих і відчайдушних творців відродження 1920-х і 1960-х років. Довідаєтеся про знакові твори кримськотатарської літератури. Навчитесь розуміти та розрізняти твори двох найпопулярніших нині мистецьких напрямів — постмодернізму й метамодернізму. Ознайомитеся із сучасною поезією та прозою про повномасштабну російсько-українську війну, із сучасними літературними текстами, у яких ідеться про радощі й турботи ваших ровесників.

Розкриваючи для себе досконалість художнього слова, ви навчитеся розуміти мистецтво, отримувати задоволення від читання та переживання прочитаного. Високохудожні твори допоможуть опанувати найскладнішу, але найважливішу в житті науку — любити людей і Батьківщину, виявляти активну життєву позицію, сповідувати високі моральні цінності, мати свої переконання, але й із повагою ставитися до думки інших, завжди протидіяти злу та бути милосердними.

Сподіваємося, підручник стане для вас вірним читацьким радником у захопливій мандрівці літературними світами. Щоб полегшити розуміння матеріалу, у підручнику використано рубрики з відповідними позначками. Деякі з них ви вже добре знаєте.

Читацький путівник зосередить вашу увагу на важливих моментах під час вивчення теми, стимулюватиме до прочитання літературного твору.

► **Пригадайте!** — це нагадування про ті знання та вміння, які ви здобули в попередні роки на уроках української літератури або ж з інших предметів.

Митці та доба

Це розповідь про письменника / письменницю, про добу, коли написано твір, його зміст і художню своєрідність. Також ви дізнаєтеся про поняття з теорії літератури, що допоможуть глибоко осягнути зміст твору.

Культурно-історичні паралелі

Розповідь про події, процеси, ідеї в суспільстві, політиці та духовному житті певної доби, які вплинули на написання літературного твору або ж безпосередньо відображені в ньому.

Поміркуйте!

Запитання для розуміння навчального матеріалу.

Читацькі діалоги

Запитання та завдання, що допоможуть добре зрозуміти зміст художнього твору.

Мистецькі діалоги

Ознайомлять вас із зразками інших видів мистецтва (живопис, музика, архітектура, театр, кіно тощо), які за змістом чи стилем пов'язані з літературним текстом.

Працюємо творчо

Творчі завдання та читацькі проекти, для виконання яких необхідно об'єднатися в невеликі творчі колективи та розподілити між собою завдання.

Досліджуємо твір

Допоможе вам осмислити художній твір, зорієнтує на глибоке розуміння його теми, ідеї, мотиву, сюжету, особливостей композиції, учинків і поведінки образів-персонажів, значення художніх засобів тощо.

Читацька самоперевірка

Запитання та завдання для узагальнення вивченого, самостійного виконання завдань удома, рефлексії.

Цей підручник не лише про розвиток і творення української літератури, а й про те, як читати художній твір.

Автори

Художній твір як явище мистецтва

Маючи вже чималий читацький досвід, ви переконалися, що кожен високохудожній літературний твір — це окремий неповторний, багатовимірний світ. Тому його можна вивчати з різних позицій, у різних контекстах — *філософському* як осягання сенсу буття, *психологічному* як вияв різних граней людської душі, *соціологічному* як відображення суспільних процесів, *лінгвістичному* як форму існування мови тощо. Проте найвідповіднішим природі мистецтва є саме *художній аналіз*.

Розглянемо його особливості на прикладі прочитаних вами раніше творів. Це допоможе вам стати досвідченими читачами / читачками, навчить бачити різні грані мистецького світу.

Художній аналіз твору

Художній аналіз (від грецьк. *розкладання*) — це глибоке осягання сутності твору, його мистецької якості. Аналіз передбачає поділ тексту на частини, осмислення кожної з них і встановлення зв'язків між ними. Це відповідь на запитання: що та як сказано у творі. Здійснюючи художній аналіз, важливо враховувати принципи історизму, естетизму, цілісності.

Принцип історизму. Література є явищем суспільним, конкретно-історичним. За цим принципом осмислювати художній твір треба у зв'язку з тією історичною добою, коли він з'явився. Адже на його особливості творення вплинули тогочасна суспільно-культурна дійсність, літературний процес, мистецький напрям, у межах якого працювали автор чи авторка, тодішні уявлення про істину та красу.

Пригадайте вивчені у 8-му класі повісті «Сорочинський ярмарок» М. Гоголя та «Микола Джеря» І. Нечуя-Левицького. Це твори про українське село. Але автор першої повісті показує сільський світ святковим, використовує фольклорні образи. Натомість автор другої зосереджується на повсякденному житті персонажів, на суспільно-побутових проблемах. Чому погляди цих письменників такі різні? Бо жили вони в різні епохи, мали відмінні суспільні та мистецькі цінності. М. Гоголь, як вам уже відомо, — романтик за світосприйнянням, а І. Нечуй-Левицький — реаліст. Отже, для глибокого розуміння мистецьких творів необхідно враховувати історичні реалії.

Принцип естетизму. Мистецтво проникає у світ духовний, розкриває «вічні» теми й ідеї, творить красу, тому аналізувати твір треба з позицій «вічних» критеріїв, духовної глибини й естетичної довершеності.

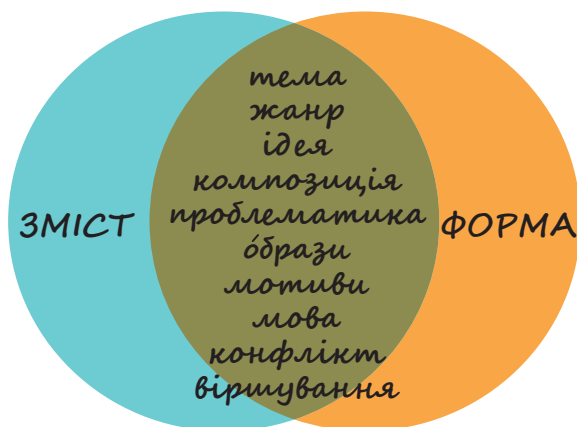
Принцип цілісності. Розглядати витвір мистецтва потрібно насамперед як єдність його змісту та форми. Адже цей витвір, як і все суще у світі, має свій зміст (внутрішню суть, сенс) і свою форму (реалізацію, вияв змісту).

Принципи аналізу твору

Зміст твору — це змальовані в ньому життєві явища та проблеми. **Форма твору** — це способи й засоби вираження змісту. Тобто зміст — це те, що розкрито у творі, форма — як воно розкрито. Зміст і форма твору нерозривно взаємопов'язані, як душа та тіло в людини. Саме тому їх треба аналізувати цілісно — у єдності. Зміст містить тему, ідею, проблематику (мотиви), конфлікт твору; форма — жанр, композицію, систему образів, мову, а також віршування (якщо це поезія).

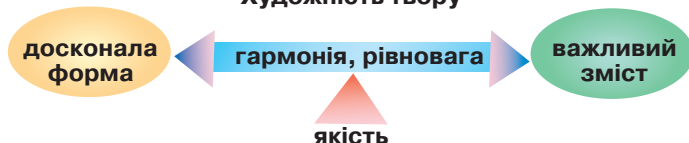
Складники змісту й форми твору

Саме цілісний, системний погляд на твір дає змогу побачити й оцінити його досконалість, майстерність, тобто художність.

Художність твору — це його мистецька якість, яка полягає в гармонійному поєднанні важливого змісту та відповідної йому досконалої форми. Лише той твір, у якому існує повна відповідність між усіма його складниками, твір, у якому наявна гармонія, організована ідейним змістом, можна назвати **високохудожнім**.

Художність твору

Минулого року, вивчаючи баладу «Причинна» Т. Шевченка, ви ознайомилися зі вступним до твору пейзажем «Рече та стогне Дніпр широкий...». Його провідний мотив — підготувати читачів до сприймання подальших подій у баладі, навіяти настрій тривоги й водночас передати надмогутню енергію збуреного Дніпра як символу нескореності української нації. На розкритті мотиву автор зосередив усі художні, формальні засоби. Це — баладний жанр, образ бурі, фольклорна символіка історичних пісень і дум, епітети, метафори, алітерації (особливо на звук [р]), що інтонаційно, ритмічно відтворюють вирування бурі. Саме тому цей твір високохудожній.

Основа, «серце» кожного мистецького твору — *ідея* (у ліриці — *мотив*).

 Пригадайте, що таке *ідея*. Наведіть приклади ідей вивчених вами раніше творів.

 Ідеї та проблеми можуть бути морально-етичні, психологічні, філософські, національні, суспільно-побутові тощо. До яких зі згаданих груп належать наведені вами приклади ідей?

Визначальним у творі є також конфлікт. **Конфлікт** — це суперечність, зіткнення протилежних інтересів, поглядів, оцінок і цінностей. Саме в перебігу розгортання конфлікту й виявляють свої якості та характери персонажі.

Конфлікти класифікують за *тематикою* (суспільно-політичні, національні, побутові, етичні); *типовістю* (типові та нетипові); *значущістю* (головні й другорядні); *побутуванням* (зовнішні — ті, які відбуваються між персонажами, чи внутрішні — ті, що розгортаються в душі персонажа) тощо. Наприклад, у повісті І. Нечуя-Левицького «Микола Джеря» конфлікт розгортається між прагненням кріпака до волі та суспільством, яке побудоване на поневоленні (конфлікт суспільно-політичний, етичний, типовий, головний, зовнішній).

Послідовність аналізу твору. Вам уже відомо, що в літературі існують три основні роди — *епос*, *лірика* та *драма*. Для ще загальнішого поділу епос і драму можна об'єднати, адже в них головний об'єкт відтворення спільний — *події* та їхні *учасники*. Натомість об'єкт лірики інший — *почуття* і *думки*. Це дає змогу обмежитися двома алгоритмами аналізу твору.

Аналіз епічного та драматичного творів

1. Короткі відомості про автора / авторку (ті, що допоможуть краще зрозуміти специфіку твору).
2. Історія написання та видання твору (якщо цікава, важлива для розуміння твору).
3. Життєва основа (факти, які стали матеріалом для твору).

4. Тема, ідея, проблематика, конфлікт.
5. Жанр (роман, повість, оповідання, трагедія, комедія, власне драма та ін.).
6. Композиція, особливості сюжету, їхня роль у розкритті проблем.
7. Значення позасюжетних елементів (назва твору, авторські відступи, описи, епіграфи тощо).
8. Система образів, їхня роль у розкритті проблем твору. Прийоми творення характерів.
9. Мовностильова своєрідність (на рівні лексики, тропів, синтаксичних фігур, фоніки, ритміки).
10. Підсумок (художня цінність твору, його сприймання критикою і читачами тощо).

Аналіз ліричного твору

1. Короткі відомості про автора / авторку (ті, що допоможуть краще зрозуміти специфіку твору).
2. Історія написання та видання твору (якщо цікава, важлива для розуміння твору).
3. Провідний мотив поезії, її зв'язок з іншими творами в збірці та творчості автора / авторки.
4. Жанр (громадянська, інтимна, пейзажна, філософська лірика тощо).
5. Композиція. У ліричному творі увага зосереджена на певному почутті чи думці. Сюжет як система подій часто відсутній. Композиційні *етапи розгортання почуття*: а) *вихідний момент* — картина життя, враження чи думка, що стали поштовхом до появи почуття; б) *розвиток почуття*; в) *кульмінація* — найвище напруження в розвитку почуття (може бути й відсутня); г) *резюме* — авторський висновок.
6. Ключові образи твору. Найчастіше визначальним є образ ліричного героя (Я) — це умовна дійова особа, думки й почуття якої розкрито у творі.
7. Мовні засоби, що сприяють емоційному наснаженню твору (лексика, тропи, фігури, фоніка).
8. Віршування (рими, спосіб римування, віршовий розмір, вид строфи) і його роль у розкритті провідного мотиву твору.
9. Підсумок (почуття і роздуми, викликані твором).

Зверніть увагу, що це лише рекомендовані зразки для аналізу творів, бо, як і написання художнього тексту, його читання та аналіз є творчим та емоційним процесом. Ви як читач / читачка насамперед переживаєте свої певні почуття, задіюєте уяву, фантазію, власний життєвий досвід. Коли оволодієте майстерністю глибоко аналізувати твори, тоді вони відкриють для вас дивовижні скарби мудрості, людяності та краси. Отож опановуйте ці надзвичайні вміння!

Мистецькі діалоги

Художньо аналізувати можна твори будь-якого виду мистецтва, ураховуючи їхні виражальні особливості. Розгляньмо художню майстерність одного з творів живопису.

Видатний український художник наприкінці XIX — на початку XX ст. **Олекса Новаківський** створив для Музичної академії імені М. Лисенка у Львові серію монументальних алегоричних панно «Мистецтво», «Наука», «Виховання», «Музика». Ці роботи митця стали новаторськими в українському живописі.

Основним узагальненим образом картини «Наука» є мати Україна, яка надихає своїх дітей на навчання та творчість. Панно вражає монументальністю зображення, утіленням патріотичної ідеї, багатозначністю образів-символів, яскравою колористикою, виразністю ліній і контурів для відтворення ознак національної своєрідності.

О. Новаківський.
Наука. 1915 р.

Поміркуйте!

- Розкажіть про враження від поданої картини. Чи можна її назвати високохудожнім твором? Обґрунтуйте свої міркування.

Працюємо творчо

Об'єднайтеся в групи та виконайте завдання.

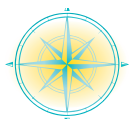
Підготуйте читачий проєкт «Читання через доповнену реальність». Для презентації зробіть художній аналіз творів, прочитаних вами самостійно або ж у процесі вивчення української літератури в попередні роки. Створіть цифрові інтерактивні анотації до проаналізованих вами творів, поєднуючи текст зі світлинами, графікою, живописом або аудіоелементами.

Читацька самоперевірка

- Що таке *художній аналіз твору*? Чому для сучасних читачів / читачок важливо вміти аналізувати художній твір? Обґрунтуйте свою думку.
- Чи були у вашому житті ситуації, коли прочитаний твір ви почали сприймати по-новому після його аналізу? Наведіть приклади.
- Які запитання щодо художнього аналізу твору для вас залишилися нез'ясованими? Опрацюйте ще раз статтю підручника або інтернет-джерела.

ЛІТЕРАТУРА МОДЕРНІЗМУ

У попередні роки ви вже ознайомилися з мистецькими стилями й напрямками давніх епох: міфологією, фольклором, середньовіччям, ренесансом, бароко, класицизмом, романтизмом і реалізмом. Сьогодні розглянемо наступний, особливо багатий на відкриття і шедеври, період — модернізм. Про цю добу ви вже знаєте з уроків історії та мистецтва, а тепер панорама того часу набуде для вас нових сенсів.

Модернізм (від латин. *modernus* — *новітній, сучасний*) — це філософсько-мистецький напрям і культурний рух наприкінці XIX — у середині XX ст., що вирізнявся новаторським підходом до життя і мистецтва, експериментаторством, керувався ідеями звільнення людини від застарілих обмежень і побудови нового, досконалого світу.

Модернізм як стиль доби

Культурно-історичні паралелі

На межі XIX–XX ст. світ змінюється. У передових країнах Європи, США та Канаді відбувалася індустріалізація: будували великі заводи, розвивалися наука та техніка. Як наслідок, пожвавилася **урбанізація** (від латин. *urbanus* — *міський*): розрослися давні та з'являлися нові міста зі своїм модернізованим побутом і культурними запитами. Кількісно збільшувалися і значення в суспільстві такі верстви, як пролетаріат та інтелігенція.

Ці суспільні процеси спричиняли розрив між традиційним патріархальним сільським і модерним міським укладами життя. Суспільство

Хмарочос Гінзбурга.
м. Київ. 1910–1912 рр.

невпинно демократизувалося: людину цінували насамперед не за її походження, манери чи зовнішність, а за знання, уміння, здатність заробляти гроші, бути вільною, самодостатньою.

Загострювалися класові, національні та міждержавні суперечності, прогресували економічні кризи. Це призвело до Першої світової війни, а за нею — до революцій у багатьох країнах Європи.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. різно модернізуються всі царини життя. Людина хотіла наблизитися до небес, тому й почала з 1885 р. споруджувати хмарочоси (здебільшого в США). Назріла потреба швидко пересуватися — і в 1885 р. німець Карл Бенц створив перший автомобіль, у 1903 р. американці брати Райти — перший літак, а в 1914 р. українець Іван Сікорський сконструював перший пасажирський літак. У 1892 р. український фізик Іван Пулюй відкрив ікс-промені, що спричинило якісний стрибок у науці, уможливило проникнення в глибини матерії.

Потреба збільшувати врожайність зернових стимулювала на півдні України вирощування нових сортів озимини (підприємець Євген Чикаленко). Помітним кроком уперед у психологічній науці став психоаналіз австрійця Зигмунда Фрейда, який зосередив увагу на поза-свідомих основах людської душі.

Отже, поява модернізму зумовлена об'єктивними чинниками.

• **Пізнавальний.** Людину вже не задовольняли відповіді на головні питання буття, які давав реалізм. У природничих науках учені зробили низку відкриттів (структура атома, різні форми існування матерії та ін.), що спростували старі матеріалістичні уявлення про будову світу. Набули актуальності тези про непізнаність і неможливість цілковитого пізнання світу. Ставало очевидним, що для глибшого осягання природи та сенсу існування людської душі потрібно поєднувати свідомі й позасвідомі, раціональні й ірраціональні (емоційні, інтуїтивні¹) зусилля.

• **Психологічний.** Не задовольняла вже також реалістична настанова, за якою особистість залежить від суспільних умов, середовища й виховання. Людина хотіла бути вільною за будь-яких обставин, мати право вибору, активно творити свою долю, виявляти неповторність. Тому модернізм виступав проти пригнічення людини, наголошував на унікальності конкретної особистості зі складним внутрішнім світом (психікою).

Світоглядним виявом нового напрямку стали натурфілософія та «філософія життя», що набули популярності наприкінці XIX ст.

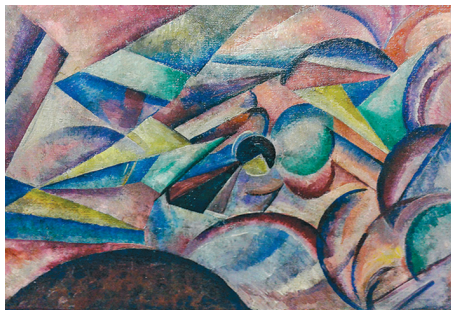

Автомобіль К. Бенца

Випробування літака братів Райтів

¹ *Інтуїція* (від латин. *пильно дивлюся*) — це здатність людини несвідомо, чуттям уловлювати істину, передбачати щось, використовуючи попередній досвід і передчуття.

О. Богомазов. Космос.
1910-ті роки

Натурфілософія — це сприймання природи як живого, одухотвореного цілого, зосередження на тісному взаємозв'язку людини та довкілля, Усесвіту.

«*Філософію життя*» започаткували європейські мислителі А. Шопенгауер, Е. фон Гартман, Ф. Ніцше, З. Фройд. Традиційна філософія стверджувала, що дійсність і людська доля зумовлені певним усемогутнім началом

(фізичними законами, розумом чи Богом), а нові філософи бачили світ як активний, хаотичний потік життя. Розум і свідомість відіграють у ньому лише скромну, насамперед технічну роль. Адже основні, життєво важливі процеси (зародження і розвиток організму тощо) відбуваються позасвідомо. Рушієм дій людини є не розум, а позасвідомі потяги — пристрасна любов, жага до життя.

Під впливом наукових відкриттів, нових філософських гіпотез і самого життя людина поступово втрачала впевненість у цінностях попередньої епохи. На зміну реалістичній об'єктивності прийшла модерністська художня суб'єктивність. Модерністські настанови яскраво виявилися у філософії, науці, політиці, побуті та моді того часу.

Поміркуйте!

Які культурно-історичні процеси вплинули на появу модернізму?

Модернізм як мистецький напрям

Особливо яскраво реалізувався новий стиль у мистецтві — літературі, живописі, музиці, архітектурі, театрі. Пріоритетами стали свобода самовираження та пошук нових форм творчості.

Основні ознаки модернізму

- *Інтуїтивний* спосіб осягання світу паралельно з раціональним.
- *Індивідуалізм, суб'єктивізм* — унікальність кожної особистості, зосередження на «Я» автора / авторки, героя / героїні, читача / читачки.
- *Символотворення*. Відхиливши реалістичну типізацію, модерністи повернулися до символу як основного засобу художнього змалювання світу. За допомогою символу митець / мисткиня опосередковано позначає те, що не можна висловити чи показати безпосередньо, — щось глибоко внутрішнє, духовне, містичне.

О. Архипенко.
Карусель.
1913 р.

- *Поглиблений психологізм*, тобто особлива увага до душевного світу, позасвідомого, до боротьби роздвоєного людського «Я». Якщо в класицизмі та реалізмі характер розглядали найчастіше як наслідок зовнішніх впливів, обставин і подій, то в модернізмі увагу переносять на особистість, її внутрішній світ, людина постає самодостатньою індивідуальністю зі складною душевною організацією.

- *Ліризм* — настроєвість, посилена увага до переливів почуттів, емоційних станів. І не лише в поезії, а й у прозі та драматургії.

- *Естетизм*. Якщо реалісти обдумували, «що сказати», то в модернізмі головне значення мало, «як сказати». Краса для модерністів — уже не тільки форма, а й зміст, мета творчості. У творенні краси (ідей, образів, композиції, мови, віршування) вони вбачали свою місію щодо вдосконалення світу.

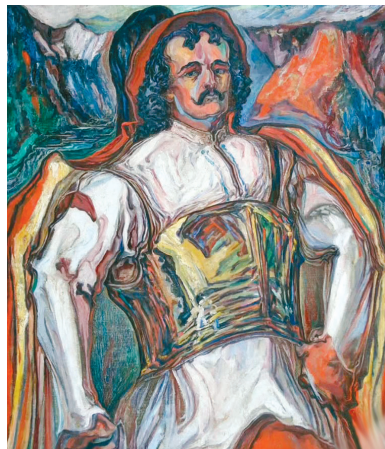
- *Умовність*. Мистецтво реалізму було безпосереднім відображенням життя, його повсякденної реальності. Модерністи натомість розкривали позасвідомі, ідеальні, «вічні» основи буття через умовні, уявні образи-символи. Сприймаючи ці образи, людина розширює обрії свого буття, осягає вічність, таємниці духовного світу. До умовності приводить *метафоричне мислення* модерністів. Метафори іноді використовували й реалісти, але тільки щоб «огорнути», прикрасити реальність. Модерністи ж за допомогою метафор створювали власну, паралельну реальність, нерідко вбачали в метафоризації мету творчості.

- *Міфотворчість*, тобто звернення до образів, мотивів, сюжетів, ідей, моделей буття давніх міфів, легенд, казок; поєднання їх із набутками власної авторської фантазії, інтуїції.

- *Волюнтаризм* (від латин. voluntas — воля) — культ сили волі, активності, боротьби, бунтарства на противагу незгідка проповідуваній реалістами пасивності людини, покори законам природи й суспільства. Невипадково в модерністському світогляді є *ідея про всебічну емансипацію*¹ — жінок, пригноблених націй, суспільних верств тощо.

П. Холодний. Казка про дівчину і паву. 1916 р.

О. Новаківський.
Довбуш — володар гір.
1931 р.

¹ *Емансипація* — звільнення від якої-небудь залежності, скасування якихось обмежень, зрівняння в правах.

Поміркуйте!

Які ознаки модернізму як мистецького напрямку ви запам'ятали? Прокоментуйте одну з них.

Митці та доба

Модернізм — явище складне й багатогранне. У межах цього мистецького напрямку розрізняють вузькі стильові єдності — течії. Серед них *неоромантизм, символізм, імпресіонізм, експресіонізм, футуризм, сюрреалізм* та ін. Докладніше про них ви довідаєтеся згодом, вивчаючи в цьому й наступних класах творчість найяскравіших представників різних течій модернізму.

Український модернізм

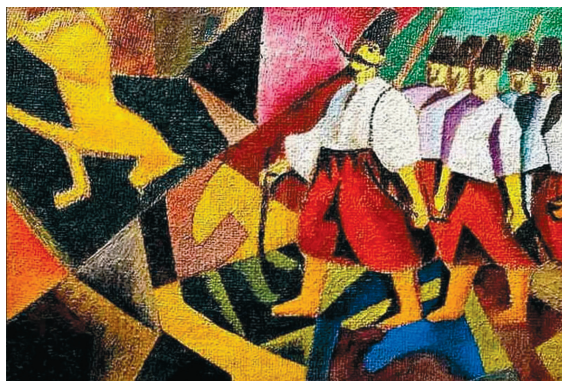

Культурно-історичні паралелі

Початок ХХ ст. ознаменувався новим *українським національним відродженням*, незважаючи на жорстокий колоніальний гніт України з боку двох імперій — Австро-Угорської (на західноукраїнських землях) і Російської (на Наддніпрянщині). Загарбники не змогли стримати потужного пориву могутньої української нації до саморозвитку та свободи.

У підросійській Україні національне відродження особливо активізувала революція 1905 р. У той час розгорнули діяльність українські політичні партії, громадські організації, насамперед «Просвіта», з'явилася українськомовна преса, пожвавилася театральне, музичне й літературне життя, книгодрукування.

З 1907 р. в Києві почав діяти перший стаціонарний український театр М. Садовського. У 1916 р. Лесь Курбас заснував «Новий театр», що модернізував театральне мистецтво.

Д. Бурлюк. Українці. 1912 р.

Зароджувалося українське кіно. У 1893 р. одесит Й. Тимченко спроектував перший кіноапарат, а в 1896 р. з'являються перші фільми — екранізовано твори І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Гоголя. Першою зіркою кіно в усій імперії стала полтавчанка В. Холодна.

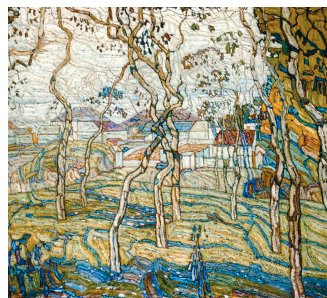
Модерний національний стиль у музиці формували видатні композитори М. Леонтович, К. Стеценко, Я. Степовий, О. Кошиць.

У модерністському стилі творили художники та графіки О. Мурашко, О. Богомазов, О. Новаківський, брати Федір і Василь Кричевські, Г. Нарбут, А. Маневич, М. Жук, О. Екстер та ін.

Багато картин А. Маневича відтворюють рух життєвих сил природи. Так, на полотні «Весна на Куренівці» зображено дерева, у переплетінні гілок яких створюються майже фантазмагоричні візерунки. Пейзажі цього митця-імпресіоніста сприймаються як музичні симфонії, гармонія яких виражається в їхніх формах і кольорах.

Віра Холодна

А. Маневич. Весна на Куренівці. 1915 р.

Митці та доба

Український модернізм мав свої характерні особливості. У західноєвропейських літературах існувала певна послідовність течій: спочатку заявив про себе символізм,

згодом імпресіонізм, експресіонізм, сюрреалізм тощо. А в Україні модернізм почав утверджуватися на 10–20 років пізніше. Це зумовило співіснування різноманітних модерністських течій в українській літературі в один час, а нерідко й переплетення ознак кількох течій в одному творі.

- Західноєвропейський модернізм в основному був аполітичним і дистанціювався від соціальних проблем. Натомість український зберігав тісний зв'язок із національним і суспільно-політичним життям.

Це іноді негативно позначалося на художньому й естетичному рівні тво-

О. Мурашко. Карусель. 1906 р.

рів, але увиразнювало актуальність, зумовлювало величезне значення та авторитет української модерної літератури в житті суспільства.

- Модерністи по-новому підійшли до громадянських і національних проблем. Реалісти вбачали свою патріотичну місію в просвітницькій праці — поширенні серед народу грамотності, організації культурних заходів тощо. А модерністи відразу поставили високу й амбітну мету — духовне відродження України через виведення її культури в авангард художнього прогресу людства. Вони мотивували це тим, що Україна засвідчить свою самобутність, духовну зрілість, а отже, і право на незалежність, якщо створить мистецтво, зокрема й літературу, світового рівня.

Поміркуйте!

У чому полягають відмінності українського модернізму від західноєвропейського? Чим вони, на вашу думку, зумовлені?

Мистецькі діалоги

Українським художникам, скульпторам, архітекторам, музикантам, діячам театру вдалося в ті роки виробити неповторний, суто український модерністський стиль, збагатити його національним колоритом, а водночас і зберегти співзвучність зі світовими художніми процесами.

Український модерний живопис вирізняється культом прекрасного. Нерідко метою твору був не зміст, а вишукана форма, створена за допомогою декоративності кольорів, ефектів світлотіней, незвичайного поєднання колірної гами. Улюблені сюжети й образи в живописців-модерністів — міфологічні, казкові. Популярна тематика картин — квіти. Іноді їх зображають у формі вигадливих орнаментів. Поширеною стає звивиста лінія, що нестримно закручується в спіраль.

Стиль модерн започатковано й в архітектурі. Це будинок Полтавського

М. Жук. Гвоздики. 1910 р.

Будинок Полтавського земства
(архітектор В. Кричевський)

земства, спроектований **Василем Кричевським**.

Справжній шедевр архітектурного мистецтва модернізму — Будинок із химерами в Києві, створений архітектором **Владиславом Городецьким**.

Розкритий на всі чотири боки різними асиметричними фасадами, він вражає уяву кожного, хто його бачить. Споруда оздоблена ззовні та зсередини безліччю скульптурних прикрас. Голови слонів і носорогів, ящірки та жаби, пітон і крокодил, пантера й орли, величезні квітки латаття, козулі та дівчата — ці майстерні композиції створили фантастичний образ будинку-казки.

В українській музиці стиль модерн вирізняється використанням фольклорних традицій. Митці створювали оригінальні хорові композиції на основі українських народних мелодій. Серед визначних зразків — найвідоміша у світі українська пісня та мелодія «Щедрик» **Миколи Леонтовича**, з якою ви ознайомилися в 6-му класі. У творі поєднано прийоми народного багатоголосся. Пригадайте, як кожний голос відіграє самостійну виражальну роль, відтворюючи найтонші зміни настрою в пісні.

Будинок із химерами.
м. Київ
(архітектор В. Городецький)

О. Екстер.
Натюрморт. 1913 р.

Поміркуйте!

Роздивіться репродукції картин О. Богомазова, П. Холодного (старшого), О. Новаківського, Д. Бурлюка, А. Маневича, О. Мурашка, М. Жука, О. Екстер, скульптуру О. Архипенка, будівлі архітекторів В. Кричевського та В. Городецького. Розкажіть про свої враження. Які стильові ознаки модернізму ви помітили в цих творах мистецтва?

Митці та доба

Різні види мистецтва активно розвивалися в Україні в добу модернізму, але найвизначніші досягнення мала *художня література*. У цей час *реалістичну* традицію продовжували І. Нечуй-Левицький, Олена Пчілка, М. Старицький, П. Грабовський, Б. Грінченко. Деякі автори, зокрема І. Франко,

М. Коцюбинський, почали працювати як реалісти, а потім поступово перейшли на позиції модерністського світосприймання та стилю. Такі письменниці й письменники, як Леся Українка, О. Кобилянська, В. Стефаник, Олександр Олесь, Б. Лепкий, М. Вороний, В. Винниченко та багато інших талановитих митців, одразу обирали у своїй творчості шлях модернізму.

Працюємо творчо

Об'єднайтеся в групи та виконайте завдання.

- ▶ Підготуйте мистецько-літературний проект «Якби модерністи мали instagram». Створіть instagram-профіль одного зі згаданих митців-модерністів — художників, архітекторів, композиторів, письменників: блогерські «сторіс», дописи із цитатами чи ознаками модернізму, репродукціями картин, архітектурними спорудами, музикою, коментарі інших творчих діячів доби Модернізму. Для оформлення роботи можна обрати онлайн-інструмент графічного дизайну «Canva», плакат або ж виконати її в зошиті. Поцікавтеся, яке враження на однокласників та однокласниць справила ваша творча робота.

Читацька самоперевірка

- ▶ Назвіть визначальні ознаки модернізму.
- ▶ Які особливості українського модернізму?
- ▶ Розкажіть про здобутки українського модернізму в різних галузях мистецтва.
- ▶ Творчість кого з митців-модерністів вам відома? Прокоментуйте ознаки модернізму в одному з його творів.
- ▶ Оцініть свої знання з теми «Література модернізму». Чи хочете ви дізнатися більше про творчість митців цього періоду? Чому?
- ▶ Які запитання про модернізм як мистецький напрям і стиль на межі XIX і XX ст. для вас залишилися нез'ясованими? У разі потреби зверніться за допомогою до вчителя / учительки.

ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ

Дізнатися більше про мистецькі явища неоромантизму та символізму як стильові течії модернізму, осмислити їх вияви в українській літературі ви матимете змогу, читаючи поезії *Олександра Олеса*. Його твори впродовж багатьох десятиліть вражають відчуттям краси, прагненням до свободи та незалежності. Хотілося б, щоб і ви пройнялися їхньою щирістю і життєствердним настроєм.

► **Пригадайте**, які твори Олександра Олеса вам відомі з уроків української літератури. А які, можливо, ви читали самостійно? Чим вони вам запам'яталися?

ЧАРИ НОЧІ

(Уривок)

Сміються, плачуть солов'ї
І б'ють піснями в груди:
«Цілуй, цілуй, цілуй її, —
Знов молодість не буде!

Ти не дивись, що буде там,
Чи забуття, чи зрада:
Весна іде назустріч вам,
Весна в сей час вам рада.

На мент єдиний залиши
Свій сум, думки і горе —
І струмінь власної душі
Улий в шумляче море.

Лови летючу мить життя!
Чаруйсь, хмелій, впивайся,
І серед мрій і забуття
В розкошах закохайся.

Поглянь, уся земля тремтить
В палких обіймах ночі,
Лист квітці рвійно шелестить,
Траві струмок воркоче.

Відбилися зорі у воді,
Летять до хмар тумани...
Тут ллються пахощі густі,
Там гнуться верби п'яні.

Як іскра ще в тобі горить
І згаснути не встигла, —
Гори! Життя — єдина мить,
Для смерті ж — вічність ціла». (...)

В. Максимович.
Поцілунок. 1913 р.

Читацькі діалоги

- Опишіть враження, що викликав у вас уривок із вірша «Чари ночі».
- Які почуття передає автор?

Митець і доба

Олександр Олесь (справжнє прізвище *Кандиба*) народився 5 грудня 1878 р. на хуторі біля м. Білопілля (нині *Сумщина*) у сім'ї дрібного службовця, що походив із козацько-чумацького роду. Коли Олександрові було 11 років, трагічно загинув батько. Овдовіла мати з трьома маленькими дітьми перебралася до свого батька, колишнього кріпака, який орендував поміщицький маєток. Це було мальовниче село над річкою Сулою. Довкола неозорі степи, усіяні прадавніми могилами, про які дідусь розповідав багато цікавих історій і легенд. Як згадував поет, дитинство було для нього одним золотим днем. І все, що бачив там: у степу, у саду, на річці, — здавалося казкою природи. Сашко ріс

дуже здібним хлопчиком із чутливою душею: любив квіти, мандрівки, музику, тягнувся до науки. Ще в 4 роки мама навчила його читати. Незабаром знав уже напам'ять «Кобзар» і перечитав більшість книжок із домашньої бібліотеки. А в 9 років, зачарований степами, небом, квітами, написав свій перший вірш.

Також захоплювався театром. Навіть узимку долав 12 верст пішки заради того, щоб подивитися українську п'єсу.

П'ятнадцятирічним вступив до хліборобської школи. У цей час померла мати. На навчання юнакові часто бракувало коштів. Тому, як і всі бідні студенти, заробляв приватними уроками. У школі вперше оприлюднює свої твори в рукописному журналі «Комета».

Вірші вирізнялися щирістю, але й невправністю. Однак талановитий, завзятий юнак старанно вчиться у великих майстрів слова, насамперед Т. Шевченка й Г. Гейне. Ця наука допомогла йому відпрацювати ритмомелодику вірша, звільнитися від ускладнених речень, одноманітного словника.

1903 року Олександр став студентом Харківського ветеринарного інституту. Мріяв вивчати філологію, але для цього потрібні були чималі кошти, тому довелося вступати туди, де випускник хліборобської школи мав пільги.

У цей час поет-початківець побував на урочистому відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві. Сповнений неймовірних

вражень від знайомства з Панасом Мирним, М. Лисенком, М. Старицьким, Лесею Українкою, М. Коцюбинським, Б. Грінченком та іншими видатними митцями, молодий поет писав: «Що я пережив — важко сказати! Знаю лиш одне: сидів я, говорив, слухав, сміявся з тими, творчість яких так само дорога й рідна мені, як колискова пісня матері». Спочатку юнак за тогочасною модою віршував переважно російською. Але після цієї незабутньої зустрічі він став українськомовним поетом.

Улітку 1906 р. Олександр разом зі своєю нареченою Вірою Свадковською подорожує по Криму. Дівчина лагідно називала коханого Олесем. Через рік вийшла друком його перша збірка *«З журбою радість обнялась»*, підписана саме цим дорогим його серцю іменем. Поет написав коханій дружині: «Чи ти думала, що наша книжка буде мати такий успіх, а ім'я, дане тобою, стане символом кохання?»

Молодий поет захоплювався музикою: грав на арфі, лірі, кобзі. Це мистецьке вподобання зумовило особливу музикальність його поетичних творів. «Весною дише від цих віршів. Виступає молода сила, у якій уже тепер можна привітати майстра віршованої форми й легких граціозних пісень. Майже кожний віршик так і проситься під ноти, має в собі мелодію», — проникливо зауважив І. Франко про поезію Олександра Олеся.

Здобувши визнання, митець переїхав до Києва й зосередився на творчій праці. З'являються його нові збірки віршів. За словами академіка М. Грушевського, у його особі «Україна дістала поета, котрого виглядала від часів Шевченка».

Митець радо привітав мирну українську революцію навесні 1917 р., співпрацював із Центральною Радою, обстоював цілковиту незалежність України, захоплювався бурхливими подіями будівництва української державності: *«Дух наш пречистий, дух наш народний / Над нами сходить в сьомий сьогодні»*. Але чутлива поетова душа дедалі виразніше вгадувала наближення

Обкладинка до збірки
Олександра Олеся
«З журбою радість обнялась»

Дружина поета Віра із
сином Олегом.
Світлина. 1908 р.

О. Ольжич — син
Олександра Олесея.
Світлина

біди. Він палко закликав земляків одностайно стати на захист УНР: *«Брати! За шаблю, за мушкет! Всі за Республіку! Вперед!»* Незабаром його найсумніші передбачення здійснилися: російська комуністична імперія знову загарбала Україну.

Поет змушений був емігрувати за кордон. Еміграція стала для нього трагедією всього життя. Мешкав у Відні, Празі. Відтоді душу й поезію Олександра Олесея заповнює неугасима туга за Батьківщиною — він усе ще сподівався на повернення. Водночас митець, на відміну від багатьох українських діячів, не піддався на підступні вмовляння більшовиків повернутися в їхній «рай».

У тяжкі 1920–1922 рр. Олександр Олесь разом із М. Грушевським та іншими патріотами-емігрантами збирає кошти на допомогу Україні, де розпочався голод.

У цей час він створює поетичний цикл *«Голод»* — разюче правдивий і трагічний реквієм вимореній Україні. Адже голод, спровокований окупаційним комуністичним режимом у 1921–1922 рр., забрав близько півтора мільйона безвинних життів.

Ще болючішою раною в поетовій душі став Голодомор 1932–1933 рр., про який він добре знав. Особливо вражає вірш Олександра Олесея *«Пам'ятай»* — болісний докір цивілізованим країнам, які задля власного спокою робили вигляд, що не помічають української катастрофи: *«Коли Україна життя прокляла / І ціла могилою стала, / Як сльози котились і в демона зла, / Європа мовчала!»*

Одна за однією шокували вісті про арешти й розстріли видатних діячів української культури, багатьох із яких Олександр Олесь добре знав. На моторошний терор він відгукується п'єсою *«Земля обітована»*. Це перше в українській літературі нищівне художнє викриття пекла комуністичної диктатури.

Останньою краплею, якої вже не витримала зболена поетова душа, стала трагічна загибель сина Олега. Він був відомим поетом (писав під псевдонімом Ольжич), археологом, брав активну участь у визвольній боротьбі, під час Другої світової війни був одним із провідників ОУН (Організація українських націоналістів). Схоплений і закатований нацистами в концтаборі Заксенгаузен у червні 1944 р.

Олександр Олесь помер 22 липня 1944 р. Був похований у м. Празі (Чехословаччина). Через сім десятиліть його прах урочисто перепоховали в м. Києві. Ім'я його сина також висічене на надгробку.

Поміркуйте!

- Що вас зацікавило в біографії Олександра Олесь?
- Яким був вплив родинного оточення на становлення майбутнього письменника?
- Що ви дізналися про період вимушеної еміграції Олександра Олесь?
- Доведіть, що поет мав чітку громадянську позицію, залишався патріотом і в еміграції.
- Які риси вдачі митця вам імпонують? Чому?

Митці та доба

Олександр Олесь — найпопулярніший український поет на початку ХХ ст. Його твори засвідчують про істотні риси українського характеру: задушевність, м'якість і водночас палку внутрішню силу й глибоку людяність.

Творча манера Олександра Олесь як модерніста здебільшого неоромантична.

Неоромантизм — одна з основних стилевих течій модернізму. У ній відродилися традиції класичного романтизму першої половини ХІХ ст., але на вищому етапі суспільно-духовного розвитку. В українській літературі неоромантизм започаткували І. Франко й О. Кобилянська. Згодом у цьому стилі працювали Леся Українка, Олександр Олесь, М. Вороний, В. Сосюра та ін.

Основні ознаки неоромантизму

- Неоромантики, відхиливши раціоналізм, на перше місце поставили чуттєву сферу людини, емоційно-інтуїтивне пізнання.
- Відмова від типізації, натомість повернення до символотворення.
- Змалювання не суспільних груп чи мас людей, а яскравої, неповторної особистості, яка вирізняється з маси, бореться зі злом, сірістю повсякдення, навіть часом попри безнадійну ситуацію.
- Зовнішні події (також і соціальні) нерідко відступають на задній план; часто з'являються умовні, фантастичні, міфологічні, символічні образи, ситуації та сюжети.
- Особливістю українського неоромантизму є поняття «нація», що виведено за межі селянства, акцент зроблено на провідній ролі інтелігенції, яка творить високу культуру й піднімає народ. Саме ця настанова давала змогу зберегти гли-

Ф. Кричевський.
Автопортрет
у білому кожусі.
1926–1932 рр.

Ю. Михайлів.
Порушений спокій. 1916 р.

бинний національний колорит неоромантичної літератури.

У деяких віршах Олександра Олеся, а насамперед у п'єсах, переважає **символізм** — вираження прихованої внутрішньої суті світу за допомогою символів і натяків.

Митець поєднав європейський символізм із традиціями української літератури. Серед найхарактерніших *стильових ознак* його поезії:

- загострена чутливість, тонке художнє сприймання світу, нестримне поривання до краси;
- щирий ліризм, сповідальність;
- глибоке відчуття та оригінальне переосмислення фольклору;
- часте використання антитез і контрастів;
- майстерне відтворення в слові гами звуків і кольорів навколишнього світу, вишукана мелодійність.

Поміркуйте!

Назвіть ознаки символізму та неоромантизму як течій модернізму.

Роздивіться репродукції картин. Які ознаки неоромантизму ви помітили на картині Ф. Кричевського (с. 23), а які ознаки символізму — у Ю. Михайліва?

Досліджуємо твір

Інтимна лірика. У серцях кількох поколінь українців Олександр Олесь закарбувався насамперед як співець кохання. Найвідоміший зразок любовної лірики митця — «**Чари ночі**» (1904). Поезія захоплює глибиною почуттів, емоційністю, зворушливістю, пісенною мелодійністю. Вона сприймається як гімн юності, кохання, як уславлення органічної єдності людини й природи, гармонійності буття.

Поет закликає читачів влити «*струмінь власної душі*» в «*шумляче море*» краси весняної природи, до дна випити чашу щастя, молодості й кохання, тим паче, що це щастя надто швидкоплинне. Краса життя, краса кохання — це найголовніші цінності в житті кожної людини. Такий *провідний мотив* цієї поезії.

Виразно окреслюються ознаки *неоромантизму* у творі — гармонійність буття людини та природи. Неоромантичною особливістю поезії є філософські роздуми про банкет весни й молодості. А кохання автор поетизує як апофеоз молодості. Бурхливі любовні переживання і чарівна краса весняної ночі вказують на гармонійність життя.

Продовжуючи народнопісенну традицію, Олександр Олесь будує вірш на наскрізному паралелізмі «людина — природа».

Простежується у вірші й традиційний для поета контраст, що особливо підсилює, загострює спалах радості, кохання, підтверджує скороминущість людського життя на тлі вічної краси та гармонії Всесвіту: «Гори! — життя єдина мить, / Для смерті ж — вічність ціла».

У вірші «Чари ночі» художньо втілено модерністську концепцію «філософії життя». Її ідеї розкрито через асоціації з пристрасними образами природи:

Поглянь, уся земля тремтить
В палких обіймах ночі,

Лист квітці рвійно шелестить,
Траві струмок воркоче.

Численні *персоніфікації* підкреслюють злитість природи й людини в прагненні жити, кохати та бути щасливими. Персоніфікований образ весни спонукає і ліричних героїв вірша віддатися радості кохання, краси, пристрасі, щастя.

На багатство художніх засобів твору вказують вишукані метафори: «б'ють піснями в груди», «лови летючу мить життя», «ллються пахощі густі», «налагодь струни золоті», що також є неоромантичною особливістю.

Значущими для життєствердного пафосу вірша є нагромадження дієслів у наказовій формі: *залиши, улий, лови, чаруйсь, хмелій, впивайся, закохайся, гори, налагодь, йди* тощо. За допомогою цього прийому передано спонукання до рішучих дій. Поет оспівує кохання як могутню та прекрасну силу, що надихає, мотивує людину до звершень, окрилює її, дає наснагу, робить щасливою.

Жанр твору — ліричний романс. Ромáнс (від фр. romanse — романський) — невеликий ліричний вірш і музичний твір для сольного співу з інструментальним акомпанементом. Тож не випадково текст поезії «Чари ночі» став основою популярної народної пісні. Виразно використано у вірші алітерації. Майже всі рядки закінчуються на голосні звуки, тому твір звучить дуже мелодійно. Цей ефект також досягнуто за допомогою анафор, інших рефренів, перехресного римування.

Читацькі діалоги

- Яке значення має назва вірша для його розуміння? Поясніть свою думку.
- Визначте мотив твору.
- Які характерні ознаки неоромантизму та символізму художньо відображено у вірші «Чари ночі»? Аргументуйте свою думку відповідними поетичними рядками.
- Назвіть художні засоби, використані в поезії. Охарактеризуйте їхнє значення для розкриття мотиву твору. За допомогою яких засобів Олександр Олесь досягає музичальності вірша?

Мистецькі діалоги

Темі кохання, краси та чуттєвості присвячена картина «Поцілунок» (1913) митця-модерніста **Всеволода Максимовича** (с. 19). Стиль художника оригінальний і дуже впізнаваний завдяки орнаментам з абстрактними хвилями та червоними колами.

Поміркуйте!

- Розгляньте репродукцію картини «Поцілунок» (с. 19). Яке враження справила вона на вас? Чи можна стверджувати, що це полотно відображає модерністське світобачення художника? Поясніть свої міркування.
- Проведіть мистецькі паралелі між поезією Олександра Олеся і картиною В. Максимовича «Поцілунок». Доберіть поетичні рядки з вірша «Чари ночі», що перегукуються з роботою художника.
- Чи хочете ви ще прочитати вірші Олександра Олеся? Аргументуйте свою думку.

«КОЛИ Б МИ ПЛАКАТИ МОГЛИ...»

Коли б ми плакати могли,
Які б річки з очей незрячих,
Які б річки із сліз гарячих
По Україні потекли!
Коли б ми плакати могли...

Коли б ми вірити могли,
Які б ми витерпіли муки,
Яку б вагу взяли на руки,
Які б хрести ми понесли!
Коли б ми вірити могли...

Коли б ми гніватись могли,
Які б пожежі засвітили,
Які б кайдани ми розбили,
Якого б ката розп'яли!
Коли б ми гніватись могли...

Читацькі діалоги

- Який настрій передає поезія?
- Виберіть відповідну інтонацію для декламації твору. Виразно прочитайте його.

Досліджуємо твір

Громадянсько-патріотична лірика. Громадянські, національно-патріотичні мотиви з'являються вже в першій збірці Олександра Олеся. Митець обирає своїм покликанням місію поета-громадянина, носія та

провісника національно-визвольних ідей. Беручись за суспільні мотиви, він обіцяє собі: «*Лишу я співи про красу*». Але все ж і в громадянській ліриці не забуває про красу. Бачить її у визволенні Батьківщини з рабства, у національно-духовному пробудженні.

Вірш «*Коли б ми плакати могли...*» — ліричний роздум над історичною долею Батьківщини й водночас заклик до українського народу зміцнювати віру в себе. Такий *мотив* твору.

Ця поезія художньо досконала. Кожна наступна її строфа емоційно наснаженіша. Здатність плакати — це історична пам'ять про віки рабства. Здатність вірити — це мобілізація внутрішніх сил і самовідданість. Здатність гніватися — це рішучість, готовність нещадно нищити ворога до повної перемоги.

Такий прийом називають *градацією*. Це стилістична фігура, що полягає в поступовому нагнітанні засобів художньої виразності з метою підвищення їхньої емоційно-сміслові значущості.

Текст вірша надзвичайно ритмічний та мелодійний. Для досягнення цього ефекту автор використовує різноманітні рефрени (повтори), зокрема анафору й кільце.

С. Якутович. Запорозжці

Літературознавчий словник

Кільце́ — стилістична фігура, повторення тих самих слів чи фраз на початку й наприкінці речення, строфи, розділу чи цілого твору.

Читацькі діалоги

- Які події з історії України можна пригадати для підтвердження думок і почуттів автора?
- Які образи-символи та рефрени увиразнюють мотив вірша?

Мистецькі діалоги

Усебічно осягнути поезію Олександра Олеся вам допоможе музика. Неповторний звукопис надає його творам надзвичайної мелодійності. Невипадково понад 80 відомих композиторів у різні часи зверталися до творчості Олександра Олеся, зокрема М. Лисенко, К. Стеценко, Я. Степовий, С. Людкевич та ін. Створено близько 200 пісень на слова поета. На музику покладено вірші «Чари ночі», «Айстри», «Гроза прийшла», «Коли б ми плакати могли...» та ін.

Поміркуйте!

- Знайдіть в інтернеті та послухайте романс «Чари ночі». Поділіться своїми враженнями від почутого. Які почуття в кожній строфі інтонаційно наголошують співаки? Яке виконання вам імпонує? Чому?
- За QR-кодом послухайте виконання пісні на слова поезії «Коли б ми плакати могли...». Яке враження вони на вас справили? Чим відрізняються ці музичні інтерпретації вірша Олександра Олеся? Поясніть свою думку.

Працюємо творчо

- Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).
- Ознайомтеся самостійно з іншими поетичними творами, що ввійшли до збірки Олександра Олеся «З журбою радість обнялась». Проведіть дослідження та презентуйте читацький проєкт «Журба і радість у художньому світі поета-модерніста Олександра Олеся».
- Підготуйте графічне переосмислення прочитаних творів Олександра Олеся. Створіть ілюстрації, цифровий колаж чи слайд-шоу, що передаватимуть мотиви поезії митця-модерніста. Організуйте мелодекламування віршів, які вам найбільше імпонують.

Читацька самоперевірка

- Яке враження справили на вас твори Олександра Олеся та особистість митця?
- Знайдіть в інтернеті додаткові відомості про письменника. Які з них вас зацікавили? Чим саме?
- Які мотиви переважають у ліриці Олександра Олеся?
- Підготуйте виразне читання поезії Олександра Олеся, яка вам найбільше імпонує.
- У чому виявлявся новаторський характер творчості поета? Доведіть, що його твори мають ознаки символізму та неоромантизму.
- Згадайте жанрове визначення романсу. Доведіть, що поезія «Чари ночі» — романс.
- Над якими запитаннями поет-модерніст та його герої змусили вас задуматися?
- Які запитання виникли у вас під час опрацювання матеріалів підручника? Поставте їх учителю / учительці, пошукайте відповідь у друкованих джерелах та інтернеті.

Сучасники називали його *Сонцепоклонником* і *Соняхом*, бо понад усе він любив сонце, квіти та дітей. У своїх відомих на весь світ творах митець, ніби фарбами, змальовував словом найпотаємніші глибини людської душі... Яскраве тому свідчення — його твір «На камені». І. Франко назвав цю новелу однією з найкоштовніших перлин української літератури. Сам автор жанр твору визначав дещо незвичайно — *акварель*. Тож у процесі читання уважно прослідкуйте не лише за перебігом подій, а й за прийомами живопису, виразною колористикою, яку письменник майстерно використав у творі.

❧ **Пригадайте** з уроків географії та історії, що вам відомо про Крим, життя його корінного народу — кримли. Сподіваємося, ви запам'ятали вивчені в попередніх класах твори кримськотатарської тематики — повість «За се-строю» А. Чайковського, народний переказ «Фонтан сліз у Бахчисарайському палаці», поезію «Скажи-но, душе...» А. Омера, твір «Джури козака Швайки» В. Рутківського.

Події твору, з якими ви ознайомитеся, відбуваються на тлі мальовни-чої кримської природи, колоритних картин неспокійного хвилювання моря і навколишніх гір, у гомоні життя татарського села.

НА КАМЕНІ

АКВАРЕЛЬ

(Скорочено)

З самотності на ціле татарське село кав'ярні дуже добре видно було й море, і сірі піски берега. У відчинені вікна та двері на довгу, з колонками, веранду так і перлась ясна блакить моря, у нескінченність продовжена блакитним небом. Навіть душевне повітря літньої днини приймало м'які си-няві тони, у яких танули й розпливалися контури далеких прибережних гір.

З моря дув вітер. Солоня прохолода принадувала гостей, і вони, замовивши собі каву, тислися до вікон або сідали на веранді. Навіть хазяїн кав'ярні, кривоногий Мемет, пильно стежачи за потребами гос-тей, кидав своєму молодшому братові: «Джепаре... он каве... бір каве!¹» А сам прохилився у двері, щоб дихнути вогким холодком і зняти на мить із голови круглу татарську шапочку.

— Буде буря! — обізвався він, не обертаючись. — Вітер дужчає. Он на човні збирають вітрила!

Татари повернули голови до моря. На великому чорному баркасі, що, здавалося, повертав до берега, справді збирали вітрила. Вітер надував їх, і вони виривалися з рук, як великі білі птахи; чорний човен нахилив-ся і ліг боком на блакитні хвилі.

¹ Одна кава... дві кави! (кримськотатарськ.).

І. Айвазовський. Бурхливе море.
1872 р.

— До нас повертає! — обізвався Джепар. — Я навіть упізнаю човен — то грек привіз сіль.

Мемет теж упізнав човен грека. Для нього це мало вагу, бо, oprіч кав'ярні, він держав крамничку, також єдину на все село, і був різником. Значить, сіль йому потрібна.

Коли баркас наблизився, Мемет покинув кав'ярню і подався на берег. Гості поспішили вихилити свої філіжанки¹ й рушили за Меметом. (...)

Синє море хвилювалось і кипіло на березі піною. Баркас підскакував на місці, хлюпав, як риба, і не міг пристати до берега. Сивовусий грек і молодий наймит-дангалак², стрункий і довгоногий, вибивались із сил, налягаючи на весла, однак їм не вдавалося розігнати човен на береговий пісок. Тоді грек кинув у море котвицю³, а дангалак почав швидко роззуватися та закочувати жовті штани вище колін. (...)

— Ти вже готовий, Алі? — крикнув грек до дангалака.

Замість відповіді Алі перекинув голі ноги через край човна та скочив у воду. Зручним рухом він підхопив у грека мішок із сіллю, кинув собі на плече й побіг на берег. Його струнка фігура у вузьких жовтих штанах і синій куртці, здоровий, засмалений морським вітром вид і червона хустка на голові прегарно відбивалися на тлі блакитного моря. Алі скинув на пісок свою ношу й знову скочив у море, занурюючи мокрі рожеві литки в легку, білу, як збитий білок, піну, а далі миючи їх у чистій синій хвилі. Він підбігав до грека й мусив ловити момент, коли човен опускався врівень із його плечем, щоб зручно було прийняти важкий мішок. (...)

Татари сходилися на берег. Навіть у селі, на пласких дахах осель, з'являлися, незважаючи на спеку, татарки та виглядали звідти, як купки квіток на грядках.

Море дедалі втрачало спокій. Чайки знімалися з одиноких берегових скель, припадали грудьми до хвилі й плакали над морем. Море потемніло, змінилося. Дрібні хвилі зливалися докупи, мов брили зеленкуватого скла, непомітно підкрадалися до берега, падали на пісок і розбивалися на білу піну. Під човном клекотіло, кипіло, шумувало, а він підскакував і плигав, немов нісся кудись на білогривих звірах. Грек часто обертався назад і з тривогою поглядав на море. Алі прудкіше бігав од човна на берег, увесь забризканий піною. Вода на березі починала каламутитися і жовкнути; разом із піском хвиля викидала з дна моря на берег каміння і, тікаючи назад, волокла його по дну з таким гуркотом, наче там щось велике

¹ Філіжанка — те саме, що чашка.

² Дангалак — весляр.

³ Котвиця — те саме, що якір.

скреготало зубами й гарчало. Прибій за якихось пів години перескакував уже через каміння, заливав прибережну дорогу й підбирався до мішків із сіллю. Татари мусили відступити назад, щоб не замочити капців. (...)

Тим часом море йшло. Монотонний ритмічний гомін хвиль перейшов у б'ухання. Спочатку глухе, як важке сапання, а далі сильне й коротке, як далекий постріл гармати. На небі сірим павутинням снували хмари. Розгойдане море, уже брудне та темне, наскакувало на берег і покривало скелі, по яких потому збігали патьоки брудної з піною води.

— Ге-ге! Буде буря! — кричав Мемет до грека. — Витягай на берег човен!

— Га? Що кажеш? — хрипів грек, намагаючись перекричати шум прибою.

— Човен на берег! — гукнув щосили Нурла.

Грек неспокійно закрутився серед бризків і рику хвиль і почав розплутувати ланцюг, зв'язувати мотуззя. Алі кинувся до ланцюга. Татари скидали капці, заковували штани й ставали на допомогу. Урешті грек підняв котвицю, і чорний баркас, підхоплений брудною хвилею, що з ніг до голови змила татар, посунув до берега. Купка зігнутих і мокрих татар галасливо витягала з моря, серед клекоту піни, чорний баркас, немов якусь морську потвору або величезного дельфіна.

Та ось баркас ліг на піску. Його прив'язано до палі. Татари обтріпувались і важили з греком сіль. Алі помагав, хоча часом, коли хазяїн забалакувався з покупцями, він нишком позирав на незнайоме село. Сонце стояло вже над горами. По голому сірому виступу скелі ліпилися татарські халупки, зложені з дикого каміння, з пласкими земляними покрівлями, одна на одній, як хатки з карт. Без тинів, без воріт, без вулиць. Криві стежки вилися по каменистій спадині, щезали на покрівлях і з'являлися десь нижче просто від мурованих сходів. Чорно й голо. Тільки на одній покрівлі росла якимсь чудом тонка шовковиця, а знизу здавалося, що вона розстеляла темну корону на блакиті неба.

Зате за селом, у далекій перспективі, відкривався чарівний світ. У глибоких долинах, зелених од винограду й повних сизої імлі, тіснилися кам'яні громади, рожеві від вечірнього сонця або синіючі густим бором. Круглі лисогори, мов велетенські шатра, кидали від себе чорну тінь, а далекі шпилі, сизо-блакитні, здавалися зубцями застиглих хмар. Сонце часом спускало з-за хмар в імлу, на дно долини, скісні пасма золотих ниток — і вони перетинали рожеві скелі, сині ліси, чорні важкі шатра та засвічували вогні на гострих шпильях.

*В. Кричевський.
Кримськотатарська хата в
Алушті. 1923 р.*

При цій казковій панорамі татарське село здавалося грудю дикого каміння, і тільки ряд струнких дівчат, що повертали від чішме¹ з високими кухлями на плечах, оживляв кам'яну пустелю. (...)

Над берегом висів солоний туман од дрібних бризків. Каламутне море скаженіло. (...)

Раптом татари почули тріск, і рівночасно вода полилась їм у капці. То сильна хвиля підхопила човен і кинула ним на палю. Грек підбіг до човна й ахнув: у човні була діра. (...)

Довелося витягти човен і прив'язати знову. Грек був такий сумний, що, хоч запала ніч і Мемет кликав його в кав'ярню, не пішов у село, а залишився на березі. Мов привиди, блукали вони з Алі серед водяного пилу, сердитого бұханья та сильного запаху моря, що проймав їх наскрізь. Урешті Алі, зваблений вогнями в селі, намовив грека зайти в кав'ярню.

Грек розвозив сіль по прибережних кримських селах раз на рік і звичайно боргував. На другий день, щоб не гаяти часу, він наказав Алі лагодити човен, а сам подався гірською стежкою збирати по селах борги: берегова стежка була затоплена, і з боку село було відрізане від світу.

Уже з полудня хвиля почала спадати, й Алі взявся до роботи. Вітер тріпав червону хустину на голові дангалака, а він порався коло човна та мугикав монотонну, як прибій моря, пісню. У відповідний час, як добрий мусульманин, він розстеляв на піску хустинку й ставав на коліна в богомільному спокої. Вечорами розкладав над морем вогонь, варив собі пілав² із підмоченого рижу³, що залишився на баркасі, і навіть лагодився ночувати біля човна, та Мемет покликав його в кав'ярню. (...)

Там було затишно. Під стелею гули мухи. За столами, на широких, оббитих китайкою ослонах сиділи татари; в одному місці грали в кості, в іншому — у карти, і скрізь стояли малі філіжанки із чорною кавою.

Кав'ярня була серцем села, куди збігалися всі інтереси людності, усе те, чим жили люди на камені. Там засідали гості. Був тут і Нурла-ефенді, багатир, бо мав руду корову, плетену гарбу й пару буйволів, а також заможний юзбаш⁴, власник єдиного на ціле село коня. Усі вони були родичі, як і ціла людність того невеликого закинутого села, хоча це не заважало їм ділитися на два ворожі табори. Причина ворожнечі таїлась у невеличкому джерелі, що било з-під скелі й збігало течійкою якраз посередині села, поміж татарськими городами. Тільки ця вода давала життя всьому, що росло на камені. Коли одна половина села спускала її на свої городчики, у другої боліло серце дивитися, як сонце й камінь в'ялять їм цибулю.

Дві найбагатші та найбільш впливові особи в селі мали городи на різних боках течійки: Нурла — на правому, юзбаш — на лівому. І коли

¹ Чішме — фонтан.

² Пілав — страва східної кухні з рису.

³ Риж — те саме, що рис.

⁴ Юзбаш — сотник.

останній спускав воду на свою землю, Нурла затамовував потік вище, одводив його до себе й давав воду своєму куткові.

Це гнівило всіх лівобережних, і вони, забуваючи про родинні зв'язки, боронили право на життя своїй цибулі, розбивали один одному голови. Нурла та юзбаш стояли на чолі ворогуючих партій, хоч юзбашева партія немов переважала, бо на її боці був мулла Асан. Ця ворожнеча помічалась і в кав'ярні: коли прихильники Нурли грали в кості, то юзбашеві з презирством дивилися на них і сідали до карт. В одному вороги сходилися: усі пили каву. Мемет, що не мав городу та, як комерсант, стояв вище партійних суперечок, усе шкандибав на кривих ногах од Нурли до юзбаша, зацитькував і мирив. Його гладке обличчя та голена голова лисніли, як в облупленого барана, а в хитрих очах, завжди червоних, блукав неспокійний вогник. Він вічно був чимось заклопотаний, щось вічно розмірковував, пригадував, лічив і раз у раз бігав у крамничку, у льох, то знову до гостей. Часом він вибігав із кав'ярні, піднімав лице вверх, до пласкої покрівлі, і кликав:

— Фатьмо!..

І тоді від стін його дому, що здіймався над кав'ярнею, відділялася, мов тінь, завинена в покривало жінка та тихо проходила через покрівлю до самого її краю.

Він кидав їй наверх порожні мішки або щось наказував різким, скрипучим голосом, коротко й владно, як пан служебці, — і тінь зникала так само непомітно, як і з'являлася.

Алі раз побачив її. Він стояв коло кав'ярні та стежив, як тихо ступали жовті патинки по кам'яних сходах, що єднали Меметову хату із землею, а ясно-зелене фередже¹ складками спадало по стрункій фігурі від голови аж до червоних шароварів. Вона спускалася тихо, поволі, несучи в одній руці порожній кухоль, а другою притримуючи фередже так, що тільки великі, довгасті, чорні очі, вимовні, як у гірської сарни, міг бачити сторонній. Вона спинила очі на Алі, потім опустила повіки та пройшла далі тихо й спокійно, як єгипетська жриця.

Алі здалося, що ті очі пірнули в його серце, і він поніс їх із собою.

Над морем, лагодячи човна та мугикаючи свої сонні пісні, він дивився в ті очі. Він бачив їх скрізь: і в прозорій, як скло, та, як скло, дзвінкій хвилі, і на гарячому, блискучому на сонці камені. Вони дивилися на нього навіть із філіжанки чорної кави. Він частіше поглядав на село й

Татарська кав'ярня в с. Демерджі
поблизу м. Алушти.
Світлина. 1908 р.

¹ *Фередже* — паранджа.

*К. Трутовський.
Кримськотатарські дівчата
в Алупці. 1889 р.*

часто бачив на кав'ярні, під самотнім деревом, невиразну фігуру жінки, що була звернена до моря, немов шукала своїх очей.

До Алі скоро звикли в селі. Дівчата, проходячи від чішме, ніби ненароком одкривали обличчя, коли зустрічалися з красенем турком, потім паленіли, ішли швидше й шепталися поміж себе. Мужській молоді подобалась його весела удача. Літніми вечорами, такими тихими та свіжими, коли зорі висіли над землею, а місяць над морем, Алі виймав свою зурну, привезену з-під Смірни¹, примощувався під кав'ярнею або деінде й розмовляв із рідним краєм сумними, хапаючими за серце згукми. Зурна скликала молодь, мужську звичайно. Їм зрозуміла була пісня Сходу, і скоро в тіні кам'яних осель, перетканій блакитним світлом, розпочиналася забава: зурна повторяла один і той самий голос, монотонний, невиразний, безконечний, як

пісня цвіркуна, аж робилося млосно, аж починало під серцем свербіти, і запаморочені татари підхоплювали в такт пісні:

— О-ля-ля... о-на-на... (...)

Ті, що дивилися згори, зі своїх кам'яних гнізд, слухали одноманітний, в'їдливий приспів до зурни:

— О-ля-ля... о-на-на...

Фатьма теж слухала. Вона була з гір. З далекого гірського села, де жили інші люди, де були свої звичаї, де залишилися подруги. Там не було моря. Прийшов різник, заплатив батькові більше, ніж могли дати свої парубки, і забрав її до себе. Противний, неласкавий, чужий, як усі тут люди, як цей край. Тут немає родини, немає подруг, прихильних людей, це край світу, немає доріг навіть звідси...

— О-ля-ля... о-на-на...

Немає доріг навіть, бо як море розсердиться, то забирає єдину прибережну стежку... Тут тільки море, скрізь море.

...Тепер вона часто виходить на дах кав'ярні, притуляється до дерева й дивиться на море... Ні, не моря вона шукає, вона стежить за червоною пов'язкою на голові чужинця, немов сподівається, що побачить його очі — великі, чорні, гарячі, які їй сняться... Там, на піску, над морем, зацвіла тепер її улюблена квітка — гірський крокіс...

— О-ля-ля... о-на-на...

Зорі висять над землею, місяць — над морем...

¹ *Смірна* — давньогрецька назва міста Ізмір у Туреччині, великого торгового центру.

— Ти здалеку?

Алі здригнувся. Голос ішов зверху, з даху, й Алі підняв туди очі.

Фатьма стояла під деревом, а тінь од нього вкривала Алі. Він спаленів і заїкнувся:

— З-під... Смірни... далеко звідси...

— Я з гір.

Мовчанка.

Кров бухала йому до голови, як морська хвиля, а очі полонила татарка й не відпускала від своїх.

— Чого забився сюди? Тобі тут сумно?

— Я бідний — ні зірки на небі, ні стебла на землі... заробляю.

— Я чула, як ти граєш...

Мовчанка.

— Весело... У нас у горах також весело... музики, дівчата веселі... у нас немає моря... А у вас?

— Близько немає.

— Цс-с!

Вона наче ненароком висунула з-під фередже білий, випещений вид і поклала з фарбованим нігтем палець на повні рожеві уста. Навкруги було безлюдно. Блакитне, як друге небо, дивилося на них море, і лише біля мечеті просунулась якась жіноча постать.

— Ти не боїшся, ханим¹, розмовляти зі мною? Що зробить Мемет, як нас побачить?

— Що він схоче...

— Він нас заб'є, як побачить.

— Як він схоче...

Сонця не було ще видно, хоча деякі шпилі яйли² вже рожевіли. Темні скелі виглядали понуро, а море лежало внизу під сірою поволокою сну. Нурла спускався з яйли й сливе біг за своїми буйволами.

— Мемете, Мемете! Кель мунда³!

Мемет, заспаний, скочив на ноги й протирав очі.

— Мемете! Де Алі? — питав Нурла.

— Алі... Алі... тут десь... — І він обвів зором порожні лавки.

— Де Фатьма?

— Фатьма?... Фатьма спить...

— Ти божевільний... Я тобі кажу, що твоя жінка втекла з дангалаком, я їх бачив у горах, як повертав із яйли.

Меметові очі полізли наверх. Дослухавши Нурлу, він одіпхнув його, вискочив із хати й, коливаючись на своїх кривих ногах, поліз по східцях наверх. Він оббіг свої покої і вискочив на дах кав'ярні. Тепер він справді був як божевільний.

¹ Ханім — хазяйка, пані.

² Яйла — пасовище безлісе пасовище в Кримських горах.

³ — Іди сюди! (кримськотатарськ.).

— Осма-ане! — крикнув він хриплим голосом, приклавши долоні до рота. — Са-алі! Джепа-аре! Бекіре! Кель мунда-а! — Він обертався на всі боки й скликав, як на пожежу: — Усе-їне! Муста-фо-о!

Татари прокидалися і з'являлися на пласких покрівлях. (...)

Сполох літав над селом, знімався вгору, до верхніх хатин, скочувався вниз, скакав із покрівлі на покрівлю і збирав народ. Червоні фези з'являлися скрізь і кривими та крутими стежками збігалися до кав'ярні. Нурла пояснив, що сталося.

Мемет, червоний і непритомний, мовчки поводив по юрбі вибалушеними очима. Нарешті він підбіг до краю покрівлі та скочив униз зручно й легко, як кіт.

Татари гули. Усіх тих родичів, що ще вчора розбивали один одному голови у сварці за воду, єднало тепер почуття образи. Зачеплено було не тільки Меметову честь, але й честь усього роду. Якийсь злидений, мерзенний дангалак, наймит і заволока. Річ нечувана. І коли Мемет виніс із хати довгий ніж, яким різав овець, і, блиснувши ним на сонці, рішуче застромив за пояс, рід був готовий.

— Веди!

Нурла рушив попереду, за ним, налягаючи на праву ногу, поспішав різник і вів за собою довгу низку обурених і завзятих родичів.

Сонце вже показалося і пекло камінь. Татари вилазили вгору добре відомою їм стежкою, витягшись у лінію, як колонка мандрівних мурах. Передні мовчали, і тільки ззаду сусіди перекидалися словами. Нурла був схожий на гончого пса, який нюшить уже дичину. Мемет, червоний і понурий, помітніше шкандибав. (...)

І що далі вони йшли, то важче їм було обминати перешкоди, то сильніше пекло їх зверху сонце, а знизу камінь, то більше завзяття відбивалося на їхніх червоних, упрілих обличчях, то сильніша запеклість випирала їм із лоба очі. Дух цих диких, ялових, голих скель, що на ніч умирали, а вдень були теплі, як тіло, обняв душі покривджених, і вони йшли обороняти свою честь. Вони поспішали. Їм треба було перейняти втікачів, поки вони не добралися до сусіднього сільця Суаку та не втекли морем. Правда, й Алі, і Фатьма були тут людьми чужими, не знали стежок і легко могли заплутатися в їхньому лабіринті — і на це розраховувала погоня. Проте, хоча до Суаку залишилося небагато, ніде нікого не було видно. Ставало душно, бо сюди, у гори, не долітав вогкий морський вітер, до якого вони звикли на березі. Коли вони спускалися в провалля або залазили на гору, дрібне колюче каміння сипалося їм із-під ніг — і це дратувало їх, упрілих, стомлених і лихих: вони не знаходили того, чого шукали, а тим часом кожний із них покинув у селі якусь роботу. Задні зупинилися. Зате Мемет поривався наперед із зату-маненим зором і головою, як у роз'юшеного цапа, і, шкутильгаючи, то виростав, то опадав, як морська хвиля. Вони почали втрачати надію. Нурла запізнівся, це було очевидно. Проте йшли. Раптом Зекерія, один із передніх, сикнув і зупинився. Усі озирнулися на нього, а він, не

промовивши ні слова, простяг руку вперед і показав на високий кам'яний ріг, що виступав у море. Там, з-за скелі, на один момент мигнула червона головна пов'язка й зникла. У всіх закалатало серце, а Мемет стиха рикнув. Вони Perezirнулися — їм прийшла до голови одна думка: якби вдалося загнати Алі на ріг, то можна взяти його там голіруч. Нурла мав уже план; він поклав на уста палець, і коли всі замовкли, розділив їх на три частини, що мали оточити ріг із трьох боків; із четвертого скеля стрімко спадала в море. Усі стали обережними, як на влогах, тільки Мемет кипів і рвався наперед, просвердлюючи жадібним оком скелю.

Та ось виткнувся з-за каміння краєчок зеленого фередже, а за ним вилазив на гору, мов виростав зі скелі, стрункий дангалак. Фатьма йшла попереду — зелена, як весняний кущ, а Алі, на своїх довгих ногах, тісно обтягнених жовтими ногавицями, у синій куртці та червоній пов'язці, високий і гнучкий, як молодий кипарис, здавався на тлі неба велетнем. І коли вони стали на вершечку, з прибережних скель знявся табун морських птахів і вкрив блакить моря тремтячою сіткою крил.

Алі, очевидячки, заблудився і радився з Фатьмою. Вони з тривогою оглядалися на кручу, шукали стежки. Здалеку виднілася спокійна бухта Суаку.

Раптом Фатьма жახнулась і скрикнула. Фередже зсунулося з її голови й упало додолу, а вона із жахом утопила очі в налиті кров'ю, скажені чоловікові баньки, що дивилися на неї з-за каменя. Алі озирнувся. У ту ж мить з усіх боків полізли на скелю, чіпляючись руками й ногами за гостре каміння, і Зекерія, і Джепар, і Мустафа — усі ті, що слухали його музику й пили з ним каву. Вони вже не мовчали; з грудей їхніх разом із гарячим віддихом вилітала хвиля змішаних звуків та йшла на втікачів. Тікати було нікуди. Алі випростувався, уперся ногами в камінь, поклав руку на короткий ніж і чекав. Від його вродливого лиця, блілого й гордого, біла відвага молодого орла. Тим часом за ним, над кручею, кидалася, як чайка, Фатьма. З одного боку було ненависне море, з іншого — ще більш ненависний, нестерпний різник. Вона бачила його побаранілі очі, недобрі сині уста, коротку ногу й гострий різницький ніж, яким він різав овець. Її душа перелинула через гори. Рідне село. Зав'язані очі. Грають музики, і різник веде її звідти над море, як овечку, щоб заколоти. Вона розпучливим рухом закрила очі й утратила рівновагу. Синій халат у жовті півмісяці нахилився і зник серед крику сполоханих чайок...

І. Труш. Пейзаж із кипарисами. 1920-ті роки

Татари жажнулися: ця проста й несподівана смерть одкинула їх од Алі. Алі не бачив, що сталося позад нього. Як вовк, поводив він навкруги очима, дивуючись, чого вони ждуть. Невже бояться? Він бачив перед собою полиск хижих очей, червоні та завязані обличчя, роздуті ніздрі й білі зуби — і вся ця хвиля лютості раптом наскочила на нього, як морський прибій. Алі оборонявся. Він проколов руку Нурлі та дряпнув Османа, але в ту ж хвилю його збили з ніг, і, падаючи, він бачив, як Мемет підняв над ним ніж і всадив йому між ребра. Мемет колов куди попало, з нестямною смертельно ображеного й із байдужістю різника, хоча груди Алі перестали вже дихати, а гарне обличчя набрало спокою.

Справу було закінчено, честь роду визволено з ганьби. На камені, під ногами, валялося тіло дангалака, а біля нього стоптане й пошматоване передже.

Мемет хитався на кривих ногах і вимахував руками, його рухи були безглуздими й зайвими (...). Татари йшли за ним і лаялися. Коли процесія вступила врешті в село, усі пласкі покрівлі вкрилися барвними масами жінок і дітей.

Сотні цікавих очей проводили процесію аж до моря. Там, на піску, аж білому від полудневого сонця, стояв похилений трохи чорний баркас із пробитим боком, мов викинутий у бурю дельфін. Ніжна блакитна хвиля, чиста й тепла, як перса дівчини, кидала на берег мереживо піни. Море зливалось із сонцем у радісний усміх, що досягав аж ген далеко, через татарські оселі, через садки, чорні ліси — до сірих нагрітих громад яйли.

Усе всміхалося.

Без слів, без наради татари підняли тіло Алі, поклали його в човен і при тривожних жіночих криках, що чулися із села, з пласких дахів, як зойк наляканих чайок, дружно зіпхнули човен у море. Шурхнув по камінцях човен, плюснула хвиля, загойдався на ній баркас і став.

Він стояв, а хвиля гралася навкруги нього, плюскала в боки, бризкала піною і потиху, ледве помітно відносила в море.

Алі плив назустріч Фатьмі...

Читацькі діалоги

- Яке враження справила на вас історія Фатьми й Алі? Які епізоди твору найбільше сподобалися, викликали захоплення, а які — співчуття чи обурення? Поясніть свою думку.
- Скористайтеся матеріалом подальших рубрик підручника та дізнайтеся, чому автор обрав для написання твору екзотичну для тогочасної української літератури кримськотатарську тематику.

🔍 **Пригадайте:** у 6-му класі ви вивчали оповідання «Ялинка» М. Коцюбинського, тож знаєте деякі факти біографії письменника. Тепер маєте змогу довідатися більше про життєвий і творчий шлях автора прочитаного вами твору «На камені» як митця-модерніста.

Митець і доба

Михайло Коцюбинський народився 17 вересня 1864 р. в м. Вінниці в сім'ї дрібного службовця. Дитинство та юність майбутнього письменника минали в містечках і селах Поділля. Навчався в духовному училищі в Шаргороді. Зі спогадів сучасників М. Коцюбинського відомо, що «був він у навчанні дуже уважний і старанний. Знав завжди лекції краще за всіх, був зосереджений і серйозний не на свої літа. Любив читати, підсвідомо розуміючи, що книжка — це шлях до того, ким він мріяв стати. Книжка — як засіб переробити себе на краще». Пізніше сам М. Коцюбинський зауважував: «Серед тих авторів, яких я ковтав десятками, найбільше враження справили на мене Марко Вовчок, а потім Шевченко».

Захоплювався українськими народними піснями, любив слухати лірників і бандуристів, яких часто запрошувала мати. Багато пісень потім інсценував із сестрами та братами. З дев'яти років сам складав вірші й пісні.

Замолоду мріяв здобути університетську освіту, але так і не зміг, бо рано втратив батька. Як старший син, узяв на себе утримання великої родини. Не вистачало ні часу, ні коштів для продовження навчання. Крім того, долучився до українського антиімперського руху: організував гурток, учасники якого вели розмови про долю народу, читали заборонену літературу. Пізніше був членом нелегального громадсько-культурного товариства «Братство тарасівців», яке підтримувало ідею українського національного відродження.

За таку активну громадську діяльність М. Коцюбинського все життя переслідувала поліція. Тому й мусив обмежуватися скромними посадами домашнього вчителя, а потім — дрібного чиновника. Часто переїздив на нові місця в пошуках кращих заробітків.

Та найзаповітнішу свою мрію М. Коцюбинський зумів-таки здійснити. Завдяки наполегливій самоосвіті та працьовитості він мав ґлибокі знання з історії, літератури, природничих наук, знав дев'ять мов, став видатним письменником, реформатором української літератури.

Вихованість, інтелігентність, толерантність, щирість — ось що характеризує М. Коцюбинського як людину. Він був естетом у всьому. Бездоганно одягався і тримався в товаристві. Сучасники письменника відгукувалися про нього так: «У його постаті, ході, одязі стільки простоти, скромності й водночас якоїсь внутрішньої вишуканості, благородства. ...удумливе обличчя так і світиться любов'ю до людей, погляд

М. Коцюбинський.
Світлина

його темних, на диво виразних очей проникає до самого серця, зігріває душу»; «Людина культурна, до найменших подробиць, європеєць із голови до п'ят, був справжнім аристократом духа...»

На роботу ходив із неодмінною квіткою в петлиці костюма. Відомо, що квіти були пристрастю письменника. Він черпав із їхньої краси творче натхнення. Недаремно його приятель художник М. Жук створив портрет М. Коцюбинського серед квітів.

Зі спогадів сучасників письменника відомо, що «в м'яких сердечних тонах він завжди говорив про людей. Найбільше любив говорити про Україну, її природу, про український народ». Як патріот своєї Батьківщини стверджував: «Будьмо передусім скрізь українцями — ...чи у своєму краї, чи на чужині. Хай мова наша... бринить і розгортається в нашій родині, у наших відносинах товариських, громадських, у літературі — скрізь...»

Родина Коцюбинських.
Світлина

У 1898 р. М. Коцюбинський із родиною оселився в м. Чернігові.

Письменник брав активну участь у культурному житті міста, очолював чернігівське товариство «Просвіта», улаштовував літературні вечори. Підтримував дружні стосунки з композитором М. Лисенком, письменниками й письменницями І. Франком, М. Старицьким, Оленою Пчілкою, Лесею Українкою.

М. Коцюбинський помер 25 квітня 1913 р. Письменника поховано в гаю Троїцького монастиря, що в м. Чернігові.

Поміркуйте!

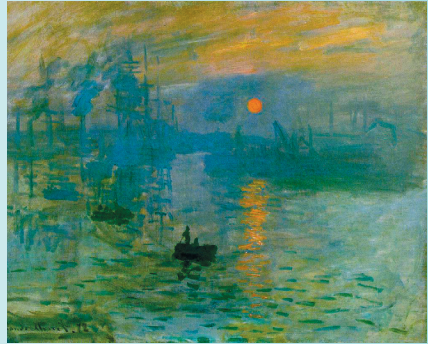
- Розкажіть про факти біографії М. Коцюбинського, які вам запам'яталися.
- Яким постає митець у спогадах його сучасників?
- Чи хочете ви розширити своє уявлення про письменника-модерніста М. Коцюбинського та дізнатися про його творчу манеру? Поясніть свою відповідь.

Мистецькі діалоги

Імпресіонізм (від фр. *impression* — *враження*) — одна з основних течій модернізму. Термін походить від назви картини французького художника **Клода Моне** «Імпресія. Схід сонця».

На полотні зображено панорами порту в місті Гаврі: корабельні щогли й портові крани, що наче тонуть у тумані, пурпурових відблисках багряного сонця.

К. Моне. Імпресія. Схід сонця.
1872 р.

Імпресіонізм зародився у французькому живописі. Це мистецтво кольорових плям, розмитих контурів, мерехтіння, що зливаються в єдине видовище під час їхнього споглядання з певної відстані. У картинах відсутні чіткі форми та лінії, а предмети відтворено уривчастими штрихами, що фіксують неповторність кожного враження. Живопис імпресіонізму підтримував ідею, що в природі жодний колір не існує сам по собі. Єдиним творчим джерелом кольору є сонце, яке своїм світлом покриває всі предмети, щомиті подаючи їх у новому відтінку.

Шедеври європейських художників-імпресіоністів К. Моне, Е. Мане, О. Ренуара, Е. Деґі, П. Сезанна здобули світову славу.

В українському живописі імпресіонізм виявився у творчості таких майстрів, як І. Труш, О. Мурашко, А. Маневич, М. Бурачек, М. Беркос.

Іван Труш — один із найвизначніших українських митців-імпресіоністів. На полотнах художник акумулює свої миттєві враження та настрої через багатство кольору, показує природу в освітленні. Його, як і М. Коцюбинського, називали *Сонцепоклонником*. На картині «Захід сонця. Човни» живописець майстерно передає враження від краси заходу сонця яскравими, насиченими кольорами. У такій палітрі цей твір демонструє імпресіоністичну спорідненість із картиною К. Моне «Імпресія. Схід сонця».

Особливою сторінкою у творчості І. Труша є «Кримські сонети», створені під час його мандрівок на півострів. Він відвідував Алупку, Алушту й інші місця. Полотна передають велич морських горизонтів, химерність обрисів кримських скель із кипарисами, мерехтіння сонячних променів.

Стиль імпресіонізму в музиці розвивали композитори **К. Дебюссі**, **І. Стравінський**, **Дж. Пуччіні**, у скульптурі — **О. Роден**.

І. Труш. Захід сонця. Човни.
1910 р.

Поміркуйте!

- У чому полягає сутність імпресіонізму?
- Роздивіться репродукції картин у підручнику. Знайдіть в інтернеті та послухайте п'єсу-фантазію Е. Мартона з опери Дж. Пуччіні «Тоска». Які враження справили на вас твори митців-імпресіоністів? Чим вони привертають вашу увагу?
- Доведіть, що у творах українського та західноєвропейського живопису виявляються ознаки імпресіонізму.

Митці та доба

У літературі імпресіонізм розвинувся під впливом живопису через подібність специфічних мистецьких прийомів.

Імпресіонізм — це мистецтво передання безпосередніх вражень. Його основна мета — витончене відтворення миттєвих особистісних вражень і спостережень, мінливих відчуттів і переживань, найточніше фіксування сприйнятого в конкретний момент.

На противагу реалістам, імпресіоністи усвідомлювали, що об'єктивна істина (одна для всіх) людині недоступна. А отже, неможливо відразу охопити широку панораму буття, передати незмінні обриси явищ, бо все постійно змінюється. Тому митці-імпресіоністи намагалися найточніше зафіксувати сприйняте саме в певний конкретний момент.

Основні ознаки імпресіонізму

- *Фіксація реальних моментів життя.* Уникнення авторської оцінки зображеного, поділу персонажів на позитивних і негативних. Відкриті фінали творів дають змогу читачам / читачкам, використовуючи свої враження, самим робити висновки.

О. Мурашко.
Благовіщення. 1909 р.

- *Подрібнений часопростір.* Відтворено не послідовні зміни подій, явищ чи довгий період життя героя / героїні, а уривчасті фрагменти, відображені в їхній свідомості. Кожне враження набуває самодостатньої цінності.

- *Глибинний психологізм.* У характерах героїв / героїнь розкриваються риси, несумісні з їхньою звичною поведінкою. Персонажі цікаві не своєю активною діяльністю, а «пасивною» здатністю спостерігати, сприймати світ, бути носіями вражень.

- *Лаконічні жанри.* Бачення світу подрібненим, мозаїчним спонукало імпресіоністів звертатися найчастіше до короткого жанру новели.

- *Композиційні особливості.* Сюжет як ланцюжок зовнішніх подій втрачає в імпресіонізмі своє значення. Основою стає настроєвість, зображальність, торжество звуків, запахів, барв. Збагачуються засоби психологічного аналізу (внутрішні монологи, відтворення потоку свідомості). Змінюється характер пейзажу. Це вже не лише фотографічно пізнаване тло подій (як у реалізмі), а й засіб настроєвої тональності твору чи психологічної характеристики персонажів. Підкреслюється зв'язок природи з настроями героїв / героїнь, її непостійність, мерехтіння. Замість широкого, усеохопного опису (як у реалістів) імпресіоністи зосереджуються на промовистих, але мінливих деталях.

- *Мовні засоби* — ускладнене асоціювання; яскраві, оригінальні художні засоби, особливо порівняння, метафори, символи; уривчасті короткі речення, безсполучникові конструкції.

Свою літературну діяльність М. Коцюбинський розпочинав у традиціях реалізму. У його ранніх творах, зокрема відомому вам уже оповіданні «Ялинка», розгортаються типові сюжети з повсякдення, на першому плані — події, психологія персонажів розкриваються через їхні вчинки. А із середини 1890-х років у центрі уваги письменника — відтворення вражень, переживань, думок героїв, заглиблення в їхній внутрішній світ. Це ознаки імпресіонізму як стильової течії модернізму. Поява цієї стильової течії в українській літературі пов'язана саме з іменем М. Коцюбинського.

М. Беркос. У квітучому саду.
1916 р.

Поміркуйте!

Назвіть характерні ознаки імпресіонізму як мистецької течії модернізму.

Чи помітили ви ознаки імпресіонізму в новелі «На камені»? Які саме?

Окремою сторінкою в біографії М. Коцюбинського стала його робота в Причорноморській філоксерній комісії в Бессарабії та Криму. Працівники цієї комісії боролися зі шкідником виноградарів — філоксерою. Особливо вразив письменника екзотичний і мальовничий Крим із лазуровим, лагідним морем, скелястими берегами, дивовижними горами, стрункими кипарисами, вузькими татарськими вуличками та мінаретами.

У Криму митець прожив майже два роки. Збираючи матеріал для нових творів, ретельно досліджував місцеву природу, багато спілку-

М. Коцюбинський
із дружиною Вірою біля
Воронцовського палацу.
м. Алупка. Світлина

вався з татарами, відвідував їхні кав'ярні, спостерігав за їхнім життям, звичаями, вивчав мову.

У листі до дружини М. Коцюбинський захоплено розповідав: «Ходив по Алушті — по найглухіших вуличках, по дахах, заходив до татарської школи, скрізь нанюхався всяких запахів, але задовольнив почасти свою цікавість... Конче хочеться мені написати дещо з алуштинського життя». У листуванні він ділився художніми замальовками моря і чудової кримської природи: «Майже цілий день просидів над морем. Тихо, сонячно. Повітря таке прозоре, що Демерджі¹, здається, от-от за плечима. Море синє, аж чорне, тільки білою піною б'є об берег. Свіжий вітер із моря зриває ту піну й кидає в обличчя дрібненькі бризки... Такі дні бувають тільки в Криму, і то восени». Такі описи є імпресіоністичними — докладні колекції особистих вражень. Оповідач задіює різні органи чуття, тому й подано зорові, запахові, слухові, дотикові образи, виразною є колористика оповіді.

Зібрані матеріали М. Коцюбинський використав для написання новел кримського циклу, зокрема «На камені». У цих творах яскраво змальовано природу Криму, побут і суспільні стосунки кирилі, показано боротьбу персонажів із застарілими звичаями й пересудами, прагнення до оновлення життя.

Письменник не обмежувався відтворенням фактів повсякдення, а підносив їх до високих духовних і художніх узагальнень. Він не лише показував етнографічну (кримську) екзотику, а й віртуозно просвітлював дух і сенс кожного побутового явища, через учинки героїв / героїнь сягав глибоко в їхні душі, у світ символічний.

Поміркуйте!

Які спостереження та враження, отримані М. Коцюбинським під час перебування в Криму, відображено у творі «На камені»?

Досліджуємо твір

У творі «На камені» (1902) розгортається непримиренний конфлікт світлого, чистого кохання двох молодих людей і бездушного, забобонного, корисливого світу затурканих обивателів.

¹ Демерджі — гірський масив неподалік Ялти.

Сюжет твору, на перший погляд, простий. Молоду татарську дівчину Фатьму насильно видали заміж у чужий край за старого, огидного їй різника Мемета. Але вона закохується у вродливого та чуйного турка-весляра Алі. Закохані наважуються на втечу. Однак Мемет разом з односельцями вирушає в погоню за ними, щоб відновити свою честь — помститися невірній дружині.

Дівчина-татарка.
Сучасна світлина

Цю досить типову, як на той час, побутову історію М. Коцюбинський завдяки художній майстерності зумів поставити на рівень з історією Ромео та Джульєтти, виразно показати красу людського духу й трагізм життя.

Які ж мистецькі секрети задіяно у творі? Уже в заголовку помітні два пласти розуміння. Усі події у творі відбуваються «на камені» — на скелястих берегах моря. Однак угадується і символічний підтекст: «закам'яніли» душі людей, які безжально знищують прекрасне кохання. Отже, назва твору є символічною деталлю.

Дослідники визначають жанр твору «На камені» — *імпресіоністична психологічна новела*.

Пригадайте, що вам відомо про жанр новели з уроків зарубіжної літератури.

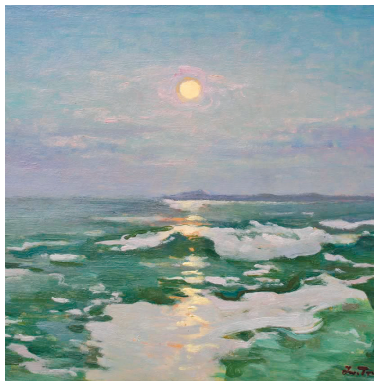

Літературознавчий словник

Новела (з іт. novella — *новітній*) — невеликий прозовий твір про якусь незвичайну подію з несподіваним фіналом.

Новела споріднена з оповіданням, але, на відміну від нього, менша за обсягом; вирізняється особливим динамізмом і психологізмом. У новелах найчастіше зображують подію, яка стала поворотною в долі героя. Напружений стиль оповіді неодмінно веде до раптового фіналу, який часто не відповідає очікуванням читачів / читачок. Через лаконізм цього жанру особливого значення набувають у ньому художні деталі. Вони, відкриваючи широкий підтекст, замінюють розлогі описи. Нерідко деталі, несучи надзвичайне ідейне навантаження, стають символічними.

Особливої популярності в добу Модернізму набула *психологічна новела*. У ній докладно розкрито відтінки людських емоцій та особистісних драм. Психологічні портрети виростають із думок героїв / героїнь, сумнівів, переживань, внутрішніх монологів. Сюжет може бути повністю відсутнім або ж проступати окремими штрихами через сприйняття персонажів.

І. Труш. Місячна ніч над морем. 1925 р.

У новелі «На камені», окрім людей, діє ще один персонаж — *море*. Воно прекрасне й лагідне в спокої і могутнє та безжально-люте в бурю. Це уособлення свавільної, мінливої стихії. Море ніби впливає на настрої та вчинки персонажів, навіть зумовлює темп розповіді. Розповідь прозова, але дуже музикальна. Спочатку її мелодика спокійна, некваплива, навіть млява, як сонне під літнім сонцем море. Це довга, навмисне розтягнута *експозиція* новели — ознайомлення з природою, способом життя, побутом, одягом, звичаями та суспільними стосунками прибережного татарського села.

Після *зав'язки* — спалаху кохання між Алі та Фатьмою — розповідь пришвидшується, подрібнюється на фрагменти. У цій композиційній частині твору перемішуються зорові та звукові образи, голоси й тиша, діалоги та спів.

Для новели характерний *імпресіоністичний психологізм*. Автор зосереджує увагу на переживаннях персонажів, психологічних мотивах їхніх учинків. Для цього він використовує репліки, деталі зовнішності (а не детальні, розлогі портрети, як у реалістів), безпосередньо відкриває нам їхні почуття та роздуми.

М. Коцюбинський прямо не висловлює авторської позиції, а передає враження від побаченого. Персонажів показує переважно через сприймання інших, а не власними очима та явно не демонструє своє ставлення до них.

Особливістю імпресіоністичної новели є те, що в її експозиції важко здогадатися, на які вчинки в кульмінації будуть здатні персонажі.

Головний герой *Алі* на початку твору — це наймит, слухняний, працьовитий, веселий, романтичний, з багатою і чутливою душею юнак (про що свідчить, зокрема, його гра на зурні). А потім цей «наймит і заволока» зважиться на відчайдушний учинок, який здивує всіх. Ще й ціною свого життя мужньо захищатиме кохану й свободу. І від мовчазної, покірної *Фатьми* також ніхто спочатку не сподівався рішучих дій, зухвалого бунту проти її рабського стану, такого безоглядного пориву до щастя.

Мешканці села привітні, побожні, готові прийти на допомогу (історія з грековим баркасом), веселі (вечірні пісні та танці під зурну). *Мемет* — хазяйновитий, підприємливий (має кав'ярню, крамницю та ще й різник), гостинний (навіть наймита Алі запрошує на ночівлю), миролюбний (увесь час утихомирює задерикуватих односельців). Однак лише з дружиною поводить себе як зі служницею. Для Фатьми він «*противний, неласкавий, чужий*».

Що ж штовхнуло персонажів твору до несподіваних для них самих учинків? На переконання прихильників модерністської «філософії життя», глибоко в душі кожної людини пульсують потяг до світла (життя,

любові, краси, творчості) і потяг до темряви (себелюбства, смерті, знищення). Якщо душа людини не наповнює себе світлом, не тягнеться до нього, тоді в ній може оселятися темрява.

Фатьма й Алі, знайшовши одне одного, відхиляють усі умовності й намагаються втекти із сірого, обивательського світу закам'янілих душ, пориваються до світла. Хоча й добре розуміють, що ризикують життям, але навіть за мить щастя готові і на це.

Меметові та його родичам затуманює очі лють, сила старого звичаю помсти за нібито запламовану честь.

Яскравими епітетами й порівняннями М. Коцюбинський показує своє ставлення до персонажів, натякає на їхній внутрішній світ. Ось на мить зближують *«великі, довгасті, чорні очі»* Фатьми, *«вимовні, як у гірської сарни»*, вона йде *«тихо й спокійно, як єгипетська жриця»*. У кульмінаційну мить дівчина — *«як весняний куц»*, *«як чайка»*. Характеризує героїню ще одна дрібна деталь: на всіх кам'янистих двориках-покрівлях у цьому селі *«чорно й голо»*, тільки в себе Фатьма якимось чудом виростила тонку шовковицю, що нагадувала їй рідний край.

Алі — *«як молодий кипарис»*. У вирішальну мить він проймається відвагою *«молодого орла»*, стає *«як вовк»*.

Різника Мемета автор постійно асоціює з бараном — твариною упореною і впертою: *«Його гладке обличчя і голе́на голова лисніли, як в облупленого барана»*.

М. Коцюбинський широко використовує в новелі прийоми живопису, зосереджується на колористиці. Тому саме так і визначає жанрову форму свого твору — *акварель*.

Літературознавчий словник

Акваре́ль (від фр. aquarelle — *водянистий*) — коротке оповідання, у якому передано безпосереднє пряме враження від дійсності в пластично-зорових образах.

У живописі — малюнок, виконаний прозорою водорозчинною акварельною фарбою.

У новелі «На камені» природу, зовнішність і навіть внутрішній світ персонажів відтворено за допомогою переливів, мерехтіння різних кольорів. Так, у вступному пейзажі моря підкреслено м'які, нечіткі, акварельні тони, що розливаються в далеких просторах.

Колористична характеристика найбільше супроводжує Алі та Фатьму, вирізняючи їх із-поміж інших персонажів. На розпливчастому тлі моря і далеких гір ці барви особливо яскраві й контрастні, як-от: в Алі жовті штани, синя куртка та червона хустка на голові. Усе це відбивається на тлі блакитного моря.

Фатьма — ніби веселкове видіння: ясно-зелене фередже, червоні шаровари, жовті палички, білі, ніжне обличчя, пальчик із нафарбованим

Р. Гарін. Море.
Сучасна акварель

нігтем, рожеві уста. І навіть коли вона падає в море, у читачів залишається останнє яскраве колористичне враження: «Синій халат у жовті півмісяці нахилився і зник».

Колористичний струмінь не лише доповнює, прикрашає новелу, а й творить її зміст: яскравий пломінь життя, кохання та щастя спалахнув на мить серед сірих душ-скель, але темрява швидко поглинула його.

Особливо вражає фінальний контраст у творі — утихомирене після бурі, сліпучо-прекрасне море й жахливі події, що відбуваються на його тлі. Море радіє вже довічному поєднанню Алі й Фатьми чи відновленню честі Мемета та його роду? Відповісти на це запитання автор довіряє читачам і читачкам.

Читацькі діалоги

- Чому, на вашу думку, автор назвав твір «На камені»? Пригадайте, що зав'язка твору — це подія, з якої починається конфлікт; їй передують події, що називаються експозицією; кульмінація — вирішальне зіткнення сил, які ведуть між собою боротьбу; розв'язка — завершення подій, що зазнали докорінних змін у кульмінації. Знайдіть ці етапи розгортання сюжету в новелі.
- Що приваблює Алі та Фатмю одне в одному? Прочитуйте відповідні уривки на доказ своїх суджень. Якою метафорою письменник передає зародження симпатій у їхніх душах?
- Знайдіть у новелі порівняння, якими автор упродовж розповіді характеризує Алі, Фатмю та Мемета. Які риси персонажів вони підкреслюють?
- Перечитайте сцену загибелі Фатьми. Вона випадково поскоковзнулася на камені чи свідомо ступила в прірву? Умотивуйте своє судження.
- Хто, на вашу думку, зрештою перемагає в кульмінації твору — Фатма й Алі чи Мемет та його родичі? Міркуючи над цим запитанням, зверніть увагу на останнє речення новели.

Мистецькі діалоги

У 2004 р. за кримським циклом творів М. Коцюбинського відомий український режисер **Олександр Муратов** зняв кінострічку «Татарський триптих». Ролі виконали актори кримськотатарського академічного театру. Це перший в історії фільм кримськотатарською мовою.

Трагічна історія кохання юнака-мусульманина Алі та дівчини-християнки Ніно розкрито в сучасній рухомій скульптурі «Алі й Ніно» в грузинському місті Батумі. На створення цього шедевра мисткиню **Тамару Квесітадзе** надихнув

роман азербайджанського письменника *Курбана Саїда «Алі й Ніно»*. Попри супротив рідних і належність до різних етносів і віросповідань, молоді люди побралися. Та щастя їхнє тривало недовго: незабаром Алі загинув.

У скульптурній композиції постаті чоловіка й жінки повільно рухаються по колу. За короткий час вдалося показати історію кохання цієї пари: від зустрічі до розлуки. Герої поступово зближуються, проходять одне крізь одного й розходяться.

Поміркуйте!

- Знайдіть в інтернеті та подивіться екранізацію новели «Татарський триптих. Частина 2». Яке враження справила на вас екранізація твору? Яким постає у фільмі кримський світ, зокрема його колористика?
- Режисер змінив розв'язку твору. Яка з двох версій, письменника чи режисера, вам здається переконливішою? Умотивуйте свої міркування.
- Зіскануйте QR-код і помилуйтеся танцем кохання. Які ваші враження? Чим суголосна ця скульптурна інсталяція з мотивами й образами новели М. Коцюбинського «На камені»?

Працюємо творчо

- Об'єднайтеся в групи й підготуйте літературно-мистецький проєкт «Текст і мистецтво». Проілюструйте уривки з новели М. Коцюбинського «На камені» творами живопису, графіки та світлинами. Доберіть музичний супровід для презентації своєї роботи.

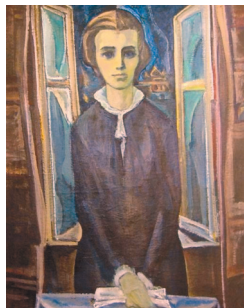

Читацька самоперевірка

- Яким постав у вашій уяві образ письменника-імпресіоніста М. Коцюбинського?
- Якщо хочете дізнатися більше про митця, то здійсніть віртуальні екскурсії до музеїв письменника в Чернігові та Вінниці.
- Якщо ж маєте змогу, відвідайте особисто або разом з однокласниками й однокласницями ці меморіальні місця.
- У чому полягає новаторство його творчості?
- Доведіть, що «На камені» — імпресіоністична новела.
- Як виявилися у творі ідеї «філософії життя» і натурфілософії? З яким віршем Олександра Олеся він суголосний?
- Прочитуйте кілька прикладів із новели, де автор використовує прийоми живопису, зосереджується на колористичній оповіді.
- Над якими запитаннями ви задумалися після прочитання новели М. Коцюбинського «На камені»?

Розквіт драматичної поеми в українській літературі пов'язаний з іменем *Лесі Українки*. Її творчість посідає вагоме місце серед геніальних вершин світової драматургії разом із шедеврами давньогрецьких авторів, В. Шекспіра, Ф. Шиллера, О. Вайльда. Авторка самовіддано торувала шлях української літератури й виводила її на європейські обшири. П'єса, з якою ви зараз ознайомитеся, особлива в драматичному доробку письменниці, адже безпосередньо розкриває проблеми нашої національного буття.

О. Заливаха.
Леся Українка.
1990-ті роки

БОЯРИНЯ

(Скорочено)

ДІЯ ПЕРША

Садок перед будинком не дуже багатого, але значного козака зі старшини Олекси Перебійного. Будинок виходить у садок великим рундуком¹, що тягнеться вздовж цілої стіни. На рундуку стіл, дзиглики², на столі накрито до вечері (...).

Через садок до рундука йдуть Перебійний і Степан, молодий парубок у московському боярському вбранні, хоча з його обличчя видно відразу, що він не москаль.

Степан, потрапивши до козацької слободи з московськими боярами, приходить у гості до Олекси Перебійного. Тут зустрічає його доньку Оксану, з якою дружив ще в дитинстві, і закохується в неї. Перебійні запрошують Степана повечеряти, бо Олекса товаришував ще з його батьком. Але Степан боїться, що, коли погодиться на люб'язне запрошення, старші бояри, з якими він приїхав, будуть гніватися. Старий Олекса його заспокоює.

П е р е б і й н и й

(...) Про них ти не турбуйся. Підкоморій³
їх запросив на бенкет, а тебе
я випрохав до нас: «Я сам, — кажу їм, —
щось нездужаю трохи, то не можу
на бенкетах гуляти, а Степана,
по давній приязні до його батька,
хотів би пригостити в себе в хаті.
Він молодик, йому ще не пристало
на бенкети великі учащати».
Боярам, видко, вже запах медок

¹ Рунду́к — тут: те саме, що ганок.

² Дзигли́к — те саме, що стілець.

³ Підкоморі́й — судовий урядник у давній Україні.

та варенуха, отже, роздобрились
та й мовили: «Нехай собі парнішка
сидить у тебе хоч і до від'їзду.
Навіщо він нам здався?»

С т е п а н

От спасибі, пан-отченьку!
(Заходить на рундук із господарями.)

П е р е б і й н и й

Я джурі накажу,
нехай перенесе твоє манаття
до нас, та й заберу тебе в полон,
поки не визволять бояри.

С т е п а н

Боже! Такий полон миліший од визволу. (...)

Гість побоюється, щоб не завдати зайвих клопотів господарям. Але ті просять його почуватися як удома. Припрошують до столу. Степан щиро дякує Оксані за пригощання: *«Дай боже, панночко, тобі щасливу та красну долю!»* Дивується, що саме їй доручають нести корогву¹ на свята. Дівчина не без самовтіхи пояснює: *«Аякже, я перша братчиця в дівочім братстві»*.

До господи входить І в а н, Оксанин брат, молодий козак. Теж сідає до столу й недбалим тоном загадує Оксані принести гарячу страву, бо ця вже простигла. Але дівчина різко відповідає: *«Служебка зараз прийде, то й наказуй їй»*. На що брат усміхається: *«Ба, яка ти горда»*.

Степан розповідає про себе: у Москві недавно, перед тим навчався в Київській академії і тільки після батькової смерті поїхав матері на поміч.

На запитання Перебійнихи, чому не перевіз матір в Україну, Степан пояснює їй.

Трудно.

Нема при чім нам жити на Вкраїні.

Самі здорові знаєте, — садибу
сплюндровано було нам до цеглини
ще за Виговщини². Були ми зроду
не дуже так маєтні, а тоді
й ті невеликі добра утеряли.
Поки чогось добувся на Москві,
мій батько тяжко бідував із нами.
На раді Переяславській мій батько,
подавши слово за Москву, додержав
те слово вірне.

¹ *Корогва* — тут: прикріплене до довгого держака полотнище із зображенням Христа або святих, яке несуть під час хресного ходу.

² *Вигівщина* — час правління гетьмана Івана Виговського (1657–1659), який виступив проти московського панування в Україні та разом із кримськими татарами розгромив московське військо під Конотопом.

І в а н

Мав кому держати!
Лихий їх спокусив давати слово!

П е р е б і й н и й

Тоді ще, сину, надвоє гадалось,
ніхто не знав, як справа обернеться...
а потім... присягу не кожне зрадить...

І в а н (*іронічно*)

Та певне! Краще зрадити Вкраїну!
С т е п а н (*спалахнув, але стримався*)
Не зраджував України мій батько!
Він їй служив з-під царської руки
не гірш, ніж вороги його служили
з-під польської корони.

І в а н

Та, звичайне,
однаково, чиї лизати п'яти,
чи лядські, чи московські!..

С т е п а н

А багато було таких, що самотійно стали?

П е р е б і й н и й (*до Івана*)

Сутужна, сину мій, українська справа...
Старий Богдан уже ж був не дурніший
від нас з тобою, а проте ж і він
не вдержався при власній силі.

І в а н

Батьку! Що там замазувать? Кажімо правду!
Се річ не власна, се громадська справа!
Якби таких було між нами менше,
що, дома чесний статок прочесавши,
понадились на соболі московські
та руки простягали до тієї
«казни», як кажуть москалі...

С т е п а н

Не задля соболів, не для казни
подався на Москву небіжчик батько!
Чужим панам служити в ріднім краю
він не хотів, волів вже на чужині
служити рідній вірі, помагати

хоч здалека пригнобленим братам,
єднаючи для них цареву ласку.
Старий він був обстоювати збройне
за честь України...

І в а н

Ти ж молодий, —
чому ж ти не підіймеш тої зброї,
що батькові з старечих рук упала?

С т е п а н

Як поясню тобі?.. Коли ще змалку
навчав мене з Письма Святого батько,
то він мені казав напам'ять вивчити
про Каїна та Авеля. «Мій сину, —
мовляв, — пильнуй, щоб міг ти з ясним оком,
а не тьмяним, не тремтячи, мов Каїн,
Небесному Отцеві одповісти,
коли тебе спитає: “Де твій брат?”»
А як же можу я на Україні
здійняти зброю так, щоб не діткнути
ніколи нею брата?.. І невже
мушкет і шабля мають більше сили
та честі, ніж перо та щире слово?
Ні, учено мене, що се не так! (...)

Оксана заступається за Степана, а стара Перебийниха вибачається перед ним за зухвалу синову поведінку. Іван, знехотя пообіцявши матері чемніше поводитися з гостем, повертається до свого товариства на вулицю. Оксана тим часом заходилася поливати квіти, співаючи. Почало сутеніти. Степан вилазить зі своєї кімнати через вікно в сад і тихо підходить до Оксани.

Дівчина від несподіванки впустила кухоль.

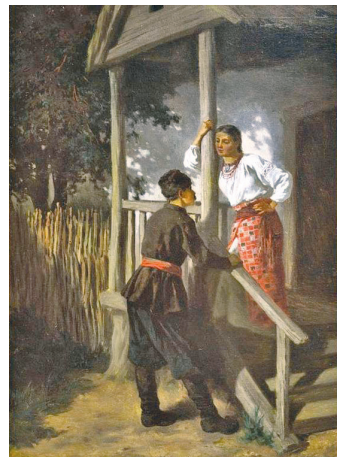
С т е п а н

Панночко, се я.
Прости мене. Ти гніватись не мусиш,
бо ти ж мене сама причарувала
і звабила, як соловейко, співом.
Я не своєю силою прийшов...

О к с а н а (*засоромлено й разом
гордовито*)

Боярине, до чого сії речі?
Мені їх слухати не випадає.
(*Хоче йти.*)

С т е п а н (*затримує її за руку*)
Ні, ти не підеш так...

К. Трутовський.
Побачення. 1864 р.

О к с а н а (*вражена, вириває руку*)

Се що за звичай?

Я не холопка з вотчини¹ твоєї!

С т е п а н (*знищений*)

Я не хотів образити тебе.

Запевне, вільна ти... Яка журба

тобі, що я поїду на чужину

з розбитим серцем, що коханий спогад

про зустріч милу обіллє отрута?

Тобі дарма, дівчино-гордівнице...

Хто я для тебе? Зайда, заволока...

Адже мене усюди так зовуть...

Ти завтра вже про мене й не згадаєш...

Оксана збентежена: вона не звикла до таких слів, хоча роками знає інших паничів. Степан каже, що ті паничі шукають квітку для забави «*і тільки ждуть, щоб краще розцвілася*». Він же інакше сприймає Оксану: «*А я ж, як в'язень, що на час короткий / з темниці вирвався і має хутко / з веселим світом знову попрощатись / і розцвіту не має часу ждати. / Мені була б не для забави квітка, / я бачу в ній життя, і волі образ, / і краю рідного красу*». На його слова Оксана відповідає, що вона ж не рослина, а має серце й душу. Степан освідчується дівчині в коханні, Оксана відповідає йому взаємністю. Парубок збирався вже наступного дня заслати до неї старостів, та боїться, чи буде вона з ним щаслива.

С т е п а н

Що тільки дам тобі я на чужині

замість веселоців рідного краю?

Своє кохання вірне, більш нічого...

О к с а н а

Не думай, ніби я пуста панянка,

що тільки має на умі забави

та залицяння. Сі трудні часи

думок поважних і дівчат навчили.

Якби ти знав, як туга кров гнітить!..

С т е п а н

Кров?

О к с а н а

Так. Не раз, вернувшись з походу,

лицарство з нами бавиться при танцях.

Простягне руку лицар, щоб узяти

мене до танцю, а мені здається,

що та рука червона вся від крові,

¹ *Вотчина* — територія феодала, на якій він мав безконтрольну владу.

від крові братньої... Такі забави
не веселять мене... Либонь, ніколи
не прийняла б я перстень з руки
такого лицаря...

(Гладить йому руку.)

Оця рука від крові чиста.

С т е п а н

Се не всі вважають за честь.

О к с а н а

А я відразу привернулась
до тебе серцем за твою лагідність.

С т е п а н

Мені тепер здається, що нігде
на цілیم світі вже нема чужини,
поки ми вдвох з тобою. От побачиш,
яке ми там кубелечко зів'ємо,
хоч і в Москві. Нічого ж там чужого
у нашій хатоньці не буде, — правда?

О к с а н а

Авжеж. І, знаєш, якимось я не дуже
боюся тої чужини.

С т е п а н

Зо мною?

О к с а н а *(усміхається)*

Тим певне, що з тобою. Але й так,
хіба ж то вже така чужа країна?
Таж віра там однакова, і мову
я наче трохи тямлю, як говорять...

Читацькі діалоги

- Хто з героїв / героїнь привернув вашу увагу? Чим саме?
- На тлі якої історичної епохи відбуваються події, описані в дії першій? Дізнайтеся про них більше.

Культурно-історичні паралелі

Події в драмі «Бояриня» відбуваються в добу Руїни. Це — один із найтрагічніших періодів в українській історії, що тривав три десятиліття — від смерті гетьмана Б. Хмельницького в 1657 р. й до обрання гетьманом України І. Мазепи в 1687 р.

Бастіон П. Дорошенка в Чигирині. Сучасна світлина

Петро Дорошенко

Це був час кривавої міжусобної боротьби різних претендентів на гетьманську владу. Україну було розділено по Дніпру на Правобережну й Лівобережну. Її очільники ворогували між собою. У боротьбі намагалися заручитися підтримкою сусідніх держав: одні — Московщини, а інші — Польщі чи Туреччини. Але кожна із цих імперій усіляко розпалювала розбрат між українцями, вела безперервні війни, щоб підкорити собі знесилену Україну.

Найпомітнішою постаттю доби Руїни став гетьман *Петро Дорошенко* (1627–1698). Він послідовно відстоював незалежність України й об'єднання її частин. Ставши гетьманом, відродив столицю Чигирин, згуртував регулярне козацьке військо, успішно розвивав господарство, торгівлю, навіть чеканив власну монету. Незабаром сталася змова Московщини та Польщі, які знехтували державницькими інтересами України. Тому гетьман П. Дорошенко уклав військовий союз із Кримським ханством і Туреччиною. У 1668 р. він підтримав протимосковське повстання на Лівобережжі, переміг ставлеників російського царя і був проголошений гетьманом «обох берегів Дніпра», тобто всієї України.

Об'єднане українсько-татарсько-турецьке військо успішно відбило наступ Польщі. Однак роки виснажливих воєн перетворили Правобережжя на руїну. Представники турецької влади збирали данину султану, плюндрували церкви, грабували й брали в яsir людей. Розчарований загарбницькою поведінкою союзників, а також задля припинення кровопролиття гетьман П. Дорошенко зрікся влади. За щирю любов до України та намагання її звільнити українці прославили його в думках і піснях, називали «сонцем Руїни».

Читацькі діалоги

- Як історичні події позначилися на долі героїв / героїнь «Боярині»? Поясніть свої міркування.
- У чому полягає сутність конфлікту між Степаном та Іваном?
- Перечитайте діалоги між цими героями. Стисло окресліть логіку кожного з дискусантів. Чиї докази, на ваш погляд, переконливіші? Чому?

ДІЯ ДРУГА

У Москві. Світлиця в Степановому домі прибрана по-святковому. Знадвору чутно гомін дзвонів. Мати Степанова й Оксана входять убрані по-українськи — мати в намітці¹ та в темній сукні із широким виложистим коміром. Оксана — у кораблику², у шнурівці та кунтуші.

Мати сідає перепочити, збираючись потім піднятися в терем (на другий поверх). Оксана пропонує їй перенести ліжко в діл — зручніше ж буде. Але мати не погоджується: *«Ой ні, голубонько, нехай вже там, / у теремі... Тут на Москві не звичай, / щоб жінка мешкала на долі. Скажуть: / ото стара, а звичаю не тямить!»*

Місцевий люд гудить матір та Оксану за те, що прийшли в церкву в українському строї: *«Черкашенки!», «Хохлуши!»* Тут жінки зап'яті, а вони не закривають обличчя. На що Оксана знову чудується: *«Чи ж ми туркені?»*

Мати радить Оксані підкорятися місцевим порядкам, носити їхній одяг: *«Адже ми тут зайді, — / з вовками жий, по-вовчи й вий», «Та вже ж як ти бояриня московська, / неначебто воно тобі й годиться / вбиратися по-їхньому».*

Степанові он теж не личить *«те боярське фантя», «проте ж не можна, дочко, / йому царського нехтувати вбрання».*

Оксана ніяк не може змиритися з тим, що доведеться носити цю осоружну одіж.

К. Маковський.
Портрет українки.
1884 р.

О к с а н а

Та ще дівочий
той шарахван неначе б форе́мніший³,
а що жіночий, то такий бахматий⁴
та довгий-довгий, мов попівська ряса!
Аж сумно, як се я його надіну?
Ото й на голову такий підситок⁵
надіти треба? Зап'ясти обличчя?

М а т и

Та вже ж не як. (...)

Коли помічають, що Степан іде в дім із гостями, мати вигукує: *«Тікаймо, дочко! ...Ще осміють, дитинко; / нема тут звичаю з чоловіками / жіноцтву пробувати при беседі».*

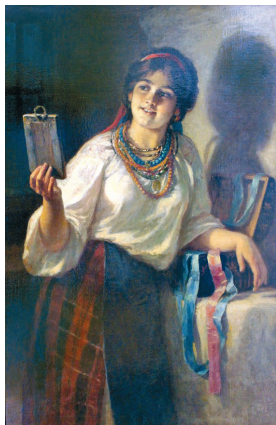
¹ *Намі́тка* — покривало з тонкого серпанку, яким заміжні українські жінки зав'язували голову поверх очіпка.

² *Кора́блик* — тут: традиційний український жіночий головний убір у формі човника.

³ *Форе́мний* — правильний за формою.

⁴ *Бахма́тий* — дуже широкий, мішкуватий.

⁵ *Підси́ток* — негусте сито. Оксана так іронічно називає коко́шник — традиційний московський жіночий головний убір із високим, оздобленим напівкруглим щитком над чолом.

Х. Платонов.
Оксана. 1888 р.

У теремі Оксана розмовляє з молодшою сестрою Степана Ганною. Та нудиться у свято, просто лузає насіння. Оксана знову дивується, чому не піде погуляти з молоддю, з подругами. Ганна пояснює.

Г а н н а

Самій не можна по Москві ходити.

О к с а н а

Хіба хто нападе?

Г а н н а

Ні, так не звичай.

О к с а н а

Ну, вже ті звичаї отут у вас!

Г а н н а

Та й що мені бояришні ті скажуть?
Сидять по теремах, от як і я,
не бачать світа. Що з їх за веселість?

О к с а н а

Чого ж ви сидите? Пішли б укупі
кудись на вигон або в гай над річку
та заспівали б. Я, бувало, дома
годинки в хаті не просиджу святом.

Г а н н а

Ба в тебе дома! Там же не Москва.
Такого тут ізроду не чували —
співати по гаях! (...)

Оксані все здається дивним, зокрема й імена, які примушують вимовляти на московський лад («Ванька», «Аннушка», «Аксинья»), і вона просить Ганну називати її Оксаною. Оксані чудно слухати про заручини Ганни, яка не знає свого нареченого й може побачити його звіддалік хіба що в церкві. Заходить стурбований Степан і просить Оксану перевдягнутися в московське вбрання та погостювати його гостей бояр.

О к с а н а

А як же частувати їх, Степане?
По-нашому чи, може, як інакше?

С т е п а н

Ти винесеш їм на тарелі меду, —
матуся прилаштують, як там треба, —
уклонишся, боярин поцілує
тебе в уста...

О к с а н а

Степане! Що ти кажеш?
Мене бояри цілувати мають?
Чи се мені причулося?

С т е п а н

Ні, серце,
воно так є, та в тім нічого злого —
то тільки звичай!

О к с а н а

Се ще так же звичай!
Нехай йому абищо! Не піду!

С т е п а н *(понура)*

Як хочеш, тільки ти нас тим загубиш.

О к с а н а

Таке вигадуєш!

С т е п а н

Ба ти не знаєш,
які тут люди мстиві... За зневагу
старий боярин візьме, як не вийдеш,
а він же думний дяк, він має силу —
он син його ще молодий, — вже стольник;
він оклепає нас перед царем,
а там уже й готово «слово й діло».

О к с а н а

Ти не жартуєш?

С т е п а н *(ще понурише)*

Як тобі здається?

Ф. Кричевський. Наречена. 1910 р.

Українська жінка-
козачка в кораблику.
1760-ті роки

О к с а н а (із жахом)

Степане, та куди ж се ми попались?
Та се ж якась неволя бусурменська.

С т е п а н

Я й не казав тобі, що тута воля.
Та якби ми не гнули тута спини,
то на Україні, либонь, зігнули б
у три погибелі родину нашу
московські воеводи... Ось ти млієш
з огиди, що тебе якийсь там дід
торкне губами, а як я повинен
«холопом Стьопкою» себе взивати
та руки цілувати, як невільник,
то се нічого?

О к с а н а

Боже мій... Степане!
Хто ж каже, що нічого? (...)

Аж тут Степанова мати починає слізно просити невістку, щоб вона послухалась і вийшла до бояр. Благає її Ганна: «Сестриченко! Не загуби ж ти нас!» Нарешті вона погоджується.

О к с а н а (до Ганни холодно, якомсь надміру спокійно)

Я вийду. Дай мені московське вбрання.

(Ганна кидається до скрині.)

А ви, матусю, наготуйте меду.

Иди, Степане, бав тим часом гості.

Степан, похиливши голову, виходить. Оксана, бліда як смерть, здимає з голови кораблика.

Читацькі діалоги

- Які московські звичаї та традиції викликають в Оксани відразу?
- Про що свідчать такі суспільні норми, що утвердилися на Московщині?

ДІЯ ТРЕТЯ

Дальня кімнатка на горішньому поверсі в Степановім домі.

З'являється гість з України. Степан його приймає з побоюванням, аби ніхто їх не підслухав, замикає двері, зачиняє вікна, розмовляє з гостем майже пошепки.

Гість скаржиться на жохливі кривди, що чинять в Україні московські посіпаки. Добре було б, щоб цар послав на керівні посади когось з українців — із тих, «що здавна і цареві служать вірне, / і рідний звичай вміють шанувати». На що Степан відповідає: «Нас не пошлють... Бо нам не вірять».

Гість

Не здивуйте ж,
як ми відкинемось до Дорошенка!

Степан *(робить рух рукою,
мов хоче гостеві затулити вуста)*

Крий боже, пане-брате, що ти кажеш?

Гість *(схаменувшись)*

Так часом зірветься з досади слово...
Найгірше, пане-брате, допікає
оте, що нам не вірять. Мій свояк,
Черненко, знаєш?

(Степан потакує головою.)

Так був уклепався,
що ледве-ледве вирвався з душею!

Степан

Черненко? Він, здається, з найвірніших
царевих приятелів.

Гість

То-то й ба!
А хтось там наклепав при воєводі,
що ніби він послав у Чигирин
листа якогось. От було біди!
Що жінка плакала, в ногах валялась
у воєводи...

Степан *(гірко всміхнувшись)*

Є прислів'я, брате:
«Москва сльозам не вірить».

Гість

Вже так, що цупко затягли супоню
на наших боках. А проте є люди,
що не бояться, йдуть, мов на одчай,
бо, сказано, терпець їм увірвався!
*(Присунувшись зовсім близьенько до Степана,
говорить пошепки.)*

Дівчата наші, — декотрі ще вкупі
були з дружиною твоєю в братстві, —
гуртом пошили корогву й послали
у Чигирин... звичайне, крадькома...
Іван, твій шурина, сам її одвозив...

Ніхто не знає ще. Якби дізнались,
то страшно здумати, що б там було!
(Одсунувшись, трохи голосніше.)

Отак, як бач, одважуються люди...
*(Степан у мовчазній задумі сіпає кінець свого пояса.
Гість устає.)*

Що ж, пане-брате, то нема надії
полегкості дістати від царя?

С т е п а н *(отямившись із задуми, теж устає)*

О ні, чому ж, я спробую. От згодом
в царя я буду на малій беседі.
Як буде він під чаркою, то, може,
я догоджу йому, він часом любить
пісень «черкаських» слухати, та жартів,
та всяких теревенів, не без того,
що й тропака звелить потанцювати.

Г і с т ь

Ото! Хіба ти в нього пахоля?

С т е п а н

Ба знаєш, як кажуть: «Скачи, враже,
як пан накаже»... Та ладен я, брате,
уже хоч би й на голові ходити,
аби чогось добутися для тебе
та для України. Дай мені супліку,
оту, що ти приготував цареві, —
як влучу слухний час, то я подам
до власних рук йому.

Г і с т ь

(виймає загорнений у хустину папір із печатками)

Ось, пане-брате,
хай бог тобі допоможе! Не минути
розливу крові братньої, як тільки
супліка сая марна буде.

Гість виходить, з інших дверей заходить Оксана й розповідає Степанові про те, що цей же посланець, Яхненко, привіз їй від братчиці-товаришки листа, у якому та просить прислати трохи грошей. Степан дуже злякався, хоче того листа спалити, просить дружину, щоб вона не відсилала гроші. На Оксанине здивування: «Я й не гадала, що ти такий скупий. / Коли вже так — я з посагу свого послати можу» чоловік пояснює: йому не грошей шкода, а боїться, що хтось дізнається, адже це дуже небезпечно, «вони там з Дорошенком накладають».

О к с а н а
(здивована мовчить,
потім загадково всміхається)
Ну що ж, так, може, й треба.

С т е п а н
Схаменися!
Ти ж так боялася розливу крові,
а ся війна найпаче братовбійна,
що Дорошенко зняв на Україні, —
то ж він татар на поміч приєднав
і платить їм ясиром християнським.

О к с а н а
(сідає, мов знесилена, на ослін
і спирається на стіл)
Скрізь горе, скрізь, куди не обернися...
Татари там... татари й тут...

С т е п а н
Оксано!
Що мариться тобі? Татари тут?

О к с а н а
А що ж? Хіба я тут не як татарка
сиджу в неволі? Ти хіба не ходиш
під ноги слатися своєму пану,
мов ханові? Скрізь палі, канчуки...
холопів продають... Чим не татари?

С т е п а н
Тут віра християнська.

О к с а н а
Тільки ж віра!
Та й то... прийду до церкви — прости,
Боже! —
я тут і служби щось не пізнаю:
заводять якимось, хтозна й по-якому...

С т е п а н
Оксано, се вже гріх!

О к с а н а
Ой чоловіче!..
Та й осоружна ж ся мені Москва!
(Схиляється головою до стола.)

С т е п а н *(сумно стоїть над нею)*

Я так і знав... Хіба ж я не казав,
що я тобі нічого дати не можу
тут, на чужині?..

О к с а н а *(кидається до нього)*

Ні, моє кохання!
Се я недобра! Так, немов не знаю,
що бідний мій голубонько страждає
за всіх найгірше, — треба ж завдавати
жалю ще більше!

(Степан пригортає її.)

Ну, скажи, мій любий,
чи довго нам ще мучитися так?

С т е п а н *(зітхнувши)*

Бог знає, серденько!

О к с а н а

Невже й загинем
у сій неволі?

С т е п а н

Май надію в бозі.
Ще якимось, може, зміняться часи.
Коли б утихомирилося трохи
там, на Вкраїні, попрошу царя,
щоб відпустив мене хоч у гостину.

О к с а н а

Тепер ніяк не можна?

С т е п а н

Ні, єдина,
тепер нема що й думати! От саме
я думаю до царя супліку нести,
що люди з України привезли, —
жаліються на утиски, на кривди...
Я маю боронити ту супліку,
то вже ж не час проситися з Москви (...).

Степан пояснює, що тепер «треба стерегтися так, “щоб муха / не підточила носа”, як кажуть», бо інакше «пропала / вся наша справа і громадська вкупі». Тому не можна й братици навіть писати, бо як десь листа перехоплять, то візьмуть на тортури.

О к с а н а

Я перекажу через Яхненка...

С т е п а н

Мушу я просити,
щоб ти його у нас тут не приймала.

О к с а н а

Та я ж його просила, щоб прийшов!
Вже ж не прогнати!

С т е п а н

Накажи слугою, що ти нездужаєш.

О к с а н а

Не випадає.

С т е п а н

Як хочеш. Тільки як візьмуть «на дибу»,
то вже не жалуй!

О к с а н а

Звідки вже й «на дибу»?

С т е п а н

А що ж ти думаєш? За тим Яхненком
шпиги московські цілим роєм ходять.
Я знаю їх.

О к с а н а *(зажурена)*

Так я й не передам
родині ні листів, ні подарунків...

С т е п а н

Ти знаєш, люба, поки що то й краще б
не озиватись, надто до Івана,
бо він в непевні справи устряває...

О к с а н а

До брата рідного не озиватись?

(У неї стають сльози на очах.)

С т е п а н

Се ж не навіки, рибонько, тим часом,
поки утихомириться...

(Знову пригортає її.)

О к с а н а

(не відповідаючи на пестоці; безвиразно)

Гаразд, нікому не писатиму.

Степан опускає руки. Оксана повагом виходить із хати.

Читацькі діалоги

- ▶ Які звістки з України долинають до Степана й Оксани?
- ▶ Які почуття охоплюють головну героїню?

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Терем. Оксана стомлена, змарніла, гаптує в кроснах, рухи в неї ліниві, в'ялі.

Заходить Степан і скаржиться на головний біль, бо був учора на царській «беседі», де тільки п'ють, а говорити бояться. Супліку з України він передав, але цареві те байдуже. На дружинине: *«Що ж буде?»* Степан тільки зітхає: *«Ой, не знаю! Не питай!»* Раптом Оксана починає плакати. Степан її заспокоює, а потім говорить гірко: *«Се правда, не ростуть квітки в темниці...»*

С т е п а н

Я присягу тобі вертаю...

(Голос його переривається від турботи.)

І я прошу тебе... прости мене...

що я... тебе відмовив від родини...

що я...

О к с а н а *(обіймає його)*

Ні, годі, не кажи!

Не знаєш ти... Ще ж ти мені ні слова,

ні слова не промовив там, у батька,

а вже моя душа була твоєю!

Ти думаєш, як я тепер поїду

від тебе геть, то не лишиться тут

моя душа? (...)

Оксана пропонує чоловікові тікати разом із Москви, але той не згоджується: *«Цар достане / боярина свого скрізь на Вкраїні, / та ще й твоїй родині буде лихо. / Не скриємось нігде...»* Пропозицію тікати в Польщу чи Волощину, де вільніше, теж відхиляє: *«Зміняємо чужину на чужину...»* Крім того, *«треба заслужити / чимсь ту сусідську ласку. Чим же більше, / коли не зрадою проти Москви?»*

О к с а н а

Так їй і треба!

С т е п а н

Присяга, Оксано,

велике діло. Цар мені не верне

так присяги, як я тобі вернув.
Та й я йому не можу повернути
всього, що я приймав з його руки.

Мовчання. Починає сутеніти. Десь у церкві тихо дзвонять.

Подружжя домовляється більше не говорити про те, що завдає їм болю. Степан просить Оксану заспівати щось. Вона співає тихенько: «Ой, як було хорошенько, як рід з родом п'є...». Трохи поспівавши, Оксана закашлялася. Заходять мати й Ганна, слуги вносять «загортки з покупом». Показують обнови, що купили. Оксана починає несподівано співати й танцювати, та так весело, що Степан просить тихіше, але дружина ще хоче навчити й Ганну: «Гуляй, гуляй, господине, / нехай наша журба згине! / Ой чи згине, чи не згине, / гуляй, гуляй, господине! / Що ж ти, Степане? Помагай співати!» Її сміх згодом переходить у кашель. Степан тривожно кидається до неї.

Читацькі діалоги

- Які протиріччя розривають душу Оксани?
- Чому важко Степанові й Оксані знайти вихід із ситуації, що склалася?

ДІЯ П'ЯТА

Степанів садок. Будинок виходить у нього задньою стіною. Збоку в садку зроблена повіточка садова, уся в зелені та квітках; у повітці приладновано великий турецький ослін із подушками. З терема по сходах надвірних помалу спускаються мати й Оксана. Оксану ведуть попід руки дві служниці (...).

Оксана в простій широкій хатній сукні, без кички¹, голова зав'язана на український лад шовковою хусткою. Оксана хвора, очі позападали, але дуже блищать, на щоках — хворобливий рум'янець.

Дівчата садять Оксану й повертаються в терем. Мати пропонує заснути, але Оксана відмовляється, бо боїться побачити страшні сни. Вона говорить, що відколи стала жити в Москві, сни в неї стали зовсім не такі, як удома, у батька. Згодом молода жінка заспокоїлась і заснула. Прийшов Степан, мати питає, що сказав лікар-німець про Оксанину недугу. «Казав він: *«Ваша пані занудилась / по ріднім краю — се є также слабість»*». Лікар порадив повезти хвору на Батьківщину, то, може б, ще й одужала.

Степан розповідає про свій намір випросити в царя дозволу погостювати в Україні. Мати підтримує його намір. Чоловік будить Оксану поцілунком. Та розповідає, який гарний сон їй приснився: про батьків садок, де ясно світить місяць. Степан заспокоює дружину: скоро побачить рідний дім, бо вони разом вирушать на гостину: *«Цар пустить. Вже ж тепера на Вкраїні / утихомирилося»*. Згадка про втихомирення викликає в жінки гнів.

О к с а н а (гостро)

Як ти кажеш?
Утихомирилось? Зломилась воля,
Україна лягла Москві під ноги,
се мир по-твоєму — ота руїна?
Отак і я утихомирюсь хутко в труні.

¹ Кічка (кіка) — російський жіночий головний убір із накладками зверху у формі ріг.

Вона категорично відмовляється їхати й пояснює розгубленому чоловікові свою позицію.

О к с а н а

(розпалившись, підводиться)

А я дивую, ти з яким лицем
збираєшся з'явитись на Вкраїні!
Сидів-сидів у запічку московським,
поки лилася кров, поки змагання
велоса за життя там, на Вкраїні, —
тепер, як «втихомирилось», ти їдеш
туди ясного сонця заживати,
що не дістали руки загребуці,
та гаєм недопаленим втішатись.
На пожарині хочеш подивитись,
чи там широко розлилися ріки
від сліз та крові?

С т е п а н

Ти тепер картаєш...
А як сама колись мені казала,
що ти прийняти можеш тільки руку,
від крові чисту?

О к с а н а

Правда, я казала...
Ми варті одне одного. Боялись
розливу крові, і татар, і диби,
і кривоприсяги, й шпигів московських,
а тільки не подумали, що буде,
як все утихомириться... Степане,
дай руку!

(Дивиться на свою і Степанову руки.)

От, здається, руки чисті,
проте все мариться, що їх покрила
не кров, а так... немов якась іржа...
як на старих шаблях буває, знаєш? (...)

Далі Оксана радить чоловікові, коли вона помре, узяти вдруге за дружину москву: «... Тут жінки плохі¹, вони бояться...»

С т е п а н *(з мукою)*

Та пожалій себе й мене хоч трохи!

О к с а н а

Занадто я жаліла... В тім і горе...

¹ Плохий — тобто покірний, слухняний.

Якби я мала сили не жаліти,
то вирвались би геть з сії кормиги —
і ти б ослобонився від іржі...
А так, вже чисто: ні собі, ні людям!

С т е п а н

Оксаночко! Поїдем на Вкраїну!
Ну, я тебе прошу! Там батько-мати,
родина, приятелі, там ти з ними
розважишся.

О к с а н а *(одвертається)*

Я й в вічі не насмію
їм глянути...

С т е п а н

Ну, в Київ подамося,
помолимось, нехай нас Бог простить,
нехай тобі здоров'я верне!

О к с а н а

Нащо? Кому потрібне те моє здоров'я
та й я сама?

С т е п а н

Мені, моя єдина! Я ж так тебе люблю!

О к с а н а

Тобі здається.
Ти жалуєш мене, але любити...
таки й нема за віщо... Я тепер
така недобра стала, вередлива...

С т е п а н

Ні, ні, моя хороша!

О к с а н а

Я — хороша?
Хоч би й була коли яка краса,
то вже давно вона з обличчя спала...

С т е п а н

(гладить її руку, низько похиливши голову)

Ти шарпаєш себе речами тими.
Не треба стільки говорити...

О к с а н а

Правда...

С т е п а н

Та й що картатися словами, люба?
Нас доля так уже скарала тяжко,
що, певне, й Бог простить усі гріхи.
Хто кров із ран теряв, а ми із серця.
Хто засланий, в тюрму замкнутий був,
а ми несли кайдани невидимі. (...)

О к с а н а

(спокійніше й лагідніше, ніж досі)

Так, се правда.
Але ніхто сього не зрозуміє,
поки ми живі. Отже, треба вмерти.
Ти, певне, довше проживеш, ніж я, —
до рук тобі свій заповіт віддам я,
а ти його передаси родині
і братчикам, хто ще живий лишився.

С т е п а н *(з гострою тугою)*

Ой, краще б я тобі таке казав!

О к с а н а

(підводиться і прихиляє його до себе)

Ні, любий, ти на світі потрібніший,
тобі ще є про що й про кого дбати.
Борцем не вдався ти, та після бою
подоланим подати пільгу зможеш,
як ти не раз давав... На бойовиську
не всі ж померли, ранених багато...
поможеш їм одужати, то, може,
колись там... знов зібравшись до бою,
вони тебе згадають добрим словом...
а як і ні — не жалуй, що поміг.

Сидять якийсь час мовчки, обнявшись.

С т е п а н *(підводиться і подає Оксані руку)*

Ходім, я заведу тебе до хати.
Бач, сонце вже навзаході.

О к с а н а

Ходімо.

(Спираючись на руку Степанову, іде до будинку. Не доходячи до рундука, спинається та обертається, дивлячись на західне сонце, що вже зникає за обрієм.)

Добраніч, сонечко! Ідеш на захід...
Ти бачиш Україну — привітай!

Читацькі діалоги

- Поділіться своїми враженнями про п'єсу «Бояриня». Які проблеми, відтворені авторкою, вас зацікавили? Поясніть свої міркування.
- Чому Степанові й Оксані не вдалося побудувати щасливу родину?
- Як ви оцінюєте Оксанине рішення залишатися, попри все, разом із чоловіком? Проведіть мінідискусію щодо цього.
- Чи був, на вашу думку, у них шанс урятуватися з Московщини? Який саме? Чому вони ним не скористалися?
- Степан — зрадник чи патріот України? Чому його спроби допомогти Батьківщині не увінчалися успіхом? Аргументуйте відповідь.
- Хто є образом-антиподом Степана — Іван чи Оксана? Умотивуйте свій висновок.

Пригадайте твори Лесі Українки, які ви вивчали в 5-му класі — казку «Лелія», а в 6-му класі — вірш «Тиша морська». Що вам відомо про письменницю?

Мисткиня і доба

Леся Українка (справжні ім'я та прізвище *Лариса Косач*) народилася 25 лютого 1871 р. в м. Новограді-Волинському (тепер м. Звягель, *Житомищина*). Виростала на Волині та в Києві. Її батьки — дворяни, нащадки поважних козацько-старшинських і шляхетських родів. Косачі та їхні друзі Старицькі й Лисенки були представниками давньої української аристократії, що не втратили свої статки, але зберегли й національну гідність, і традиції.

Вони розмовляли українською, носили національний одяг, щедро жертвували гроші на розвиток рідної культури, брали активну участь у діяльності Київської громади.

Батько письменниці Петро Косач закінчив юридичний факультет Київського університету, захистив дисертацію і став службовцем-правником.

Мати Ольга Косач (відома під літературним псевдонімом Олена Пчілка) була письменницею, перекладачкою, активною громадською діячкою. Оберегала своїх дітей від імперської, антиукраїнської за духом офіційної освіти, тому вони здобули хорошу домашню освіту в приватних учителів. Насамперед сама вчила та виховувала їх рідною українською мовою, розвивала їхні творчі здібності, прищеплювала любов до української історії, народних звичаїв і водночас ознайомлювала з найкращими надбаннями іноземних культур.

Родина Косачів.
Світлина

дидася на Водохреще під час процесії на річці Стир. Недуга розвинулася в туберкульоз кісток.

Згодом Косачі переїхали до Колодяжного, що під Ковелем. Це село стало їхнім постійним місцем проживання.

У дитинстві майбутня письменниця найщиріше дружила зі старшим братом Михайлом. Разом вони вивчали стародавню історію, латинську й грецьку мови. За підтримки матері оволоділа кількома іноземними мовами, зокрема французькою, німецькою, англійською, італійською, польською, болгарською. Уже з підліткового віку перекладала твори класиків світової літератури — Гомера, Дж. Г. Байрона, В. Шекспіра, А. Міцкевича, Г. Гейне, В. Гюго.

Оксана Старицька, Леся Українка та її сестра Ольга Косач. Світлина

Особливо обдарованою була Лариса. У чотири роки вона навчилася читати, згодом знала вже багато пісень, виявляла різноманітні таланти — до вишивання, музики, малярства. Дівчинка мала багату фантазію та творчу уяву. Любила організовувати з однолітками інсценізації українських казок, «Іліади» й «Одіссеї» Гомера, а сюжети деяких вистав придумувала сама. А вже в дорослому віці відвідувала театри в Україні та за кордоном.

Особливе місце в житті письменниці мала музика. У дев'ять років навчилася грати на фортепіано. Любила виконувати твори Л. ван Бетховена, Ф. Шуберта, М. Лисенка.

Десятирічною дитиною Лариса засту-

На формування світогляду майбутньої письменниці також мав великий вплив рідний брат її матері — відомий науковець і революціонер-емігрант, професор Михайло Драгоманов. Вона вважала його своїм учителем. Моральним прикладом для дівчинки були й батькові сестри Олександра й Олена — революціонерки-народниці. Саме тітці Олені дев'ятирічна Лариса присвятила свій перший вірш «Надія», щоб підтримати її на засланні в Сибіру.

У 1884 р. у львівському часописі з'явилася друком поезія юної авторки «Конвалія». Цей твір вона вперше підписала геонімом¹ *Леся Українка*. Це було сміливо й промовисто, адже в ті часи Україну офіційно

¹ Геонім (від давньогрецьк. γῆ — Земля + ὄνομα — ім'я, назва) — вид псевдоніма, що вказує на місцевість чи країну, звідки походить митець.

зневажливо називали Малоросією. З вибором псевдоніма юній поетесі допомогла мати. Так вони хотіли наголосити на тому, що авторка з Наддніпрянщини, з Великої України. До того ж Українець — це псевдонім її дядька М. Драгоманова. Обравши таке літературне ім'я, молода письменниця відразу безкомпромісно визначила свою патріотичну позицію.

Здоров'я Лесі Українки потребувало постійного лікування. Її закордонні поїздки були переважно пов'язані саме із цим. Письменниця побувала в понад 20-ти містах світу, мала змогу ознайомитися з культурою та мистецтвом інших країн, що впливало на її творчість. Вона брала участь у театральних виставах і літературних вечорах, популяризуючи українську культуру за кордоном.

У 1891 р. Леся Українка з матір'ю відвідали Відень, консультувалися з лікарями та скористалися можливістю подивитися нові європейські театральні вистави, відвідати музеї.

Гостюючи в дядька в Болгарії, який викладав у Софійському університеті, письменниця любила працювати в університетській науковій бібліотеці. Вивчала болгарську мову.

Для поліпшення здоров'я 26-річна Леся Українка поїхала на лікування в Крим. Там познайомилася із Сергієм Мержинським, до якого відчула симпатію. Разом вони відвідали садибу Драгоманових у Гадячі, що на Полтавщині (звідти походила Лесина мати).

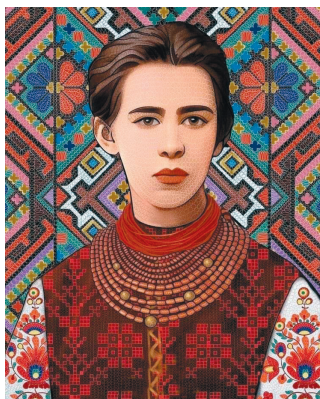
Згодом письменниця вирушила до Берліна, де їй було прооперовано ногу. У листах додому вона описувала театральні враження від цієї поїздки. Також Леся Українка захоплено розповідала про відвідини Італії, зокрема Венеції, Сицилії, Сан-Ремо, де перебувала на лікуванні. По дорозі в Україну відвідала Швейцарію, консультувалася в лікарів.

Леся Українка завжди виявляла активну громадянську позицію. Разом із братом Михайлом вони організували гурток патріотичної української молоді «Плеяда», члени якого ставили за мету своїми творами піднімати мистецький рівень української літератури. Також перекладали й популяризували твори зарубіжної класики, готували для народу доступні брошури з історії України.

У тогочасному патріархальному, деспотичному суспільстві панувало зневажання не лише поневолених націй, простолуду, а й жінок. Тому Леся Українка боролася за самостійність жіноцтва, їхнього права на освіту, громадську діяльність, творчість нарівні із чоловіками. Ці принципи вона втілювала у своїх творах, статтях, виступах, насам-

В. Зарецький. Леся Українка в гуртку. 1961 р.

Н. Нетудихата.
Лєся Українка.
2020 р.

перед у власному житті. Свідченням цьому є така деталь: якось Лєся Українка спричинила переполох консервативної публіки, коли прийшла з подругами в театр без супроводу чоловіків.

Письменниця всіляко обстоювала національну гідність, гнівно таврувала імперський гніт. Так, у 1896 р. деякі французькі митці улєсливо схилялися перед московським царем, коли той відвідав Париж. Довідавшись про це, Лєся Українка надіслала до французької газети статтю «Голос однієї російської ув'язненої», де писала: «Чи ви знаєте, славетні побратими, що таке убожество, убожество країни, яку ви називаєте такою великою?..

Так, Росія величезна, росіянина можна заслати аж на край світу, не викидаючи поза державні межі. Так, Росія величезна, голод, темрява, злодійство, лицемірство, тиранія без кінця — і всі ці нещастя величезні, колосальні, грандіозні...»

Лєся Українка долучилася до роботи товариства «Просвіта», що як громадська організація діяла для піднесення національної свідомості, культурного рівня народу. Письменниця збирала книжки, предмети старовини для музею, організовувала літературні вечори, концерти, вистави.

Імперська влада всіляко переслідувала Лєсю Українку, як і інших свідомих українців та українок. У січні 1907 р. її ув'язнили й лише з огляду на тяжку хворобу арешт тривав недовго.

У Лєсі Українки склалися близькі стосунки з етнографом і фольклористом Климентом Квіткою. Разом вони вирушили до Грузії, де працював чоловік, і мешкали там упродовж п'яти років. Згодом одружилися. За цей час побували в Єгипті, давня цивілізація якого справила на письменницю велике враження.

У Грузії стан здоров'я мисткині погіршився. 1 серпня 1913 р. Лєся Українка померла від невиліковної в ті часи хвороби. Її поховали в м. Києві на Байковому цвинтарі. Упродовж усієї жалобної ходи співав чоловічий хор. Поліція пильнувала, щоб процесія не перетворилася на національну маніфестацію.

Поміркуйте!

- Чи змінилося ваше уявлення про письменницю після ознайомлення з її життєписом? Поясніть свою думку.
- Чим приваблює вас Лєся Українка як особистість? Поділіться своїми враженнями з однокласниками й однокласницями.

Леся Українка збагатила українську мову *неологізмами*. Наприклад, її авторське слово *провесна* означає ранню весну, а введене письменницею в обіг слово *промінь* має кілька значень.

Підготуйте повідомлення про пряме та переносне значення слова, що ввійшло до української лексики завдяки письменниці. Сконцентруйте увагу на цьому слові як математичному та фізичному терміні.

Митці та доба

Найвище покликання та захоплення Лесі Українки — літературна творчість. Її поезія багата за тематикою — пейзажна, філософська, інтимна лірика, однак переважає громадянсько-патріотична.

В одному з віршів поетеса стверджує:

І все-таки до тебе думка лине,
Мій занепащений, нещасний краю,
Як я тебе згадаю,
У грудях серце з туги, з жалю гине.

На її переконання, творчість в умовах «ворожої облоги» має бути насамперед зброєю, така заповітна мрія поетеси-патріотки:

Месники дужі приймуть мою зброю,
Кинуться з нею одважно до бою...
Зброе моя, послужи воякам
Краще, ніж служиш ти хворим рукам!

У зрілому періоді творчості (від початку ХХ ст.) письменниця зосередилася передовсім на драматургії, де найповніше виявила свою геніальність. Вона добре зналася на найновіших віяннях у зарубіжній літературі, театрі, музиці, живописі, адже багато читала, перекладала із зарубіжної літератури, відвідувала спектаклі, концерти та виставки в багатьох містах світу. За освіченістю, вдачею та уподобаннями Леся Українка була людиною передовою, тому її творчість виразно модерністська. Навіть термін «модернізм» на означення мистецького напрямку вперше в українському письменстві використала саме Леся Українка.

Стиль письменниці переважно неоромантичний. Вона започаткувала в українській літературі «нову драму». Письменниця тонко відчувала ті фундаментальні зміни, що відбувалися в європейській культурі, і втілювала їх у своїй творчості суголосно з європейськими митцями-модерністами, але водночас самотньо й неповторно.

На межі ХІХ–ХХ ст. в театральному житті Європи з'явилася художня школа — «нова

М. Соченко.

«Слово, моя ти єдина зброя...». 2024 р.

драма». Митці / мисткині відхиляли традиції старого реалістичного театру з його типовими характерами, розважальними сюжетами, побутовою проблематикою, а натомість творили новий театр, який відповідав духові доби Модернізму. У своїх пошуках вони орієнтувалися на античну драму, що виражала високий трагізм людського життя, а також на п'єси В. Шекспіра, у центрі яких — вільні та сильні особистості, котрі повстають проти жорстоких законів суспільства й упереджень натовпу. Однак відмінність персонажів «нової драми» від античних і шекспірівських попередників у тому, що вони стають не жертвами зовнішніх обставин, а заручниками власного бачення життя. Щоб не обмежувати свободу інших, вони змушені відмовлятися від своїх найзаповітніших прагнень, поглиблюючи власну життєву трагедію.

Стильові ознаки «нової драми»

- *Індивідуалізм, поглиблення психологізму, філософічність.* У центрі уваги творів — не типові представники певної суспільної групи, а неповторні особистості, їхній внутрішній, душевний світ. Театр стає інтелектуальним, дискусійним, де показують переплетення важливих психологічних і соціальних проблем, усю складність і трагізм життя, а не окрему трагедію в житті. Спонукають до осмислення глибинної суті людського буття, пошуку гармонії людини й світу.

- *Новий тип конфлікту.* У творах переважають внутрішні конфлікти (у душах персонажів), а не зовнішні (між різними персонажами). На першому місці — не їхні дії та вчинки, а суперечності в їхніх душах, зіткнення поглядів, ідей, тому цю школу ще називають «драма ідей».

- *Аналітична композиція.* Сюжет зосереджено на розкритті психологічних таємниць, внутрішньої нестабільності персонажів, що приховуються за показним зовнішнім благополуччям.

- *Спонування до співтворчості.* Запрошення глядачів до діалогу, дискусії, спільного пошуку відповідей — до співтворчості. Для цього автори / авторки унікають прямого вираження своїх поглядів, ідей, а подають їх через деталі, підтексти — приховані смисли ремарок, реплік і вчинків дійових осіб. Найчастіше вдаються до відкритих фіналів.

В основі драматичних творів Лесі Українки запозичена з античної драми *форма агону* — словесного турніру між двома супротивниками, кожний із яких відстоює свою правоту. Найважливіше в п'єсах — не те, що діється на сцені, а те, про що там говориться, тобто *драма ідей*.

Сюжети для драм авторка добирала переважно з історії античних Греції та Риму, зі старозавітних часів, з доби раннього християнства. Отже, письменниця сприяла зближенню української культури із загальноєвропейською, виводила національну літературу за межі суто побутових тем. Звертаючись до давнини, Леся Українка показувала перегук різних епох, осягала «вічні» питання людського буття та актуальні морально-етичні, філософські й політичні проблеми своєї доби та людства загалом.

Поміркуйте!

Розкажіть про драматургію у творчому доробку Лесі Українки.
Назвіть стильові ознаки «нової драми».

Досліджуємо твір

Історія створення п'єси «Бояриня». У драмах Леся Українка особливу увагу приділяла національній проблематиці, використовуючи алегоричну форму. Сучасники нерідко звинувачували письменницю в надмірному «екзотизмі», відірваності від українського світу. Тому вона й вирішила висловити свою патріотичну позицію відкрито. У 1910 р., перебуваючи на лікуванні в Єгипті та сумуючи за Україною, письменниця створила лише за три доби драму «Бояриня».

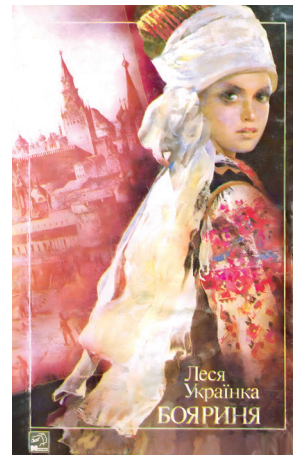
Повернувшись до Києва, прочитала п'єсу в родинному колі.

Уперше її було надруковано в 1914 р., уже після Лесиної смерті, у журналі «Рідний край». Радянська цензура заборонила цей відверто антиімперський твір. Надрукували п'єсу в діаспорі, у Канаді. І тільки з початком нового українського відродження в 1989 р. «Бояриня» знову повернулася до українських читачів / читачок.

Леся Українка не випадково обрала тлом подій у творі саме добу Руїни. Її завжди більше цікавили епохи не розквіту та слави, а катастроф, поразок, полону та повстань, бо це час героїв, гартування характерів, віри, доблесті, саможертвності, а саме ці якості людей і народів найбільше цінувала письменниця.

Джерела твору. Леся Українка завжди вивчала детально й різнобічно ту добу, яку хотіла відобразити. Перед написанням «Боярині» вона ретельно простудіювала численні наукові праці та художні твори про добу Руїни. Тому в драмі достовірно й докладно відтворено історичні реалії, звичаї і побут України та Московщини XVII ст. Це — тло головного конфлікту твору.

Жанр та особливості стилю. «Бояриня» — не історичний, не етнографічний чи суспільно-побутовий твір. У його основі — внутрішні світи героїв і народів, психологічна й етнопсихологічна¹ проблематика, розкриття драми (конфлікту) ідей.

Обкладинка до драми Лесі Українки «Бояриня»

¹ *Етнопсихологія* (від грецьк. *ethnos* — *народ*, *psyche* — *душа*, *logos* — *знання*) — галузь психологічної науки, що вивчає психологічні особливості різних народів і культур.

Тому за жанром «Бояриня» — *психологічна неоромантична драматична поема*, яскравий зразок «нової драми».

Драматична поема — це віршована п'єса, у якій поєднано драматичне, ліричне й епічне розкриття теми.

Ознаки драматичної поеми

- Стислий виклад;
- відсутність широкого тла подій і зовнішньої інтриги;
- розгортання внутрішнього сюжету;
- конфлікт моральних принципів.

У драмі «Бояриня» також наявні *елементи символізму*. Зокрема, символічним змістом наповнено деталі твору: квітка (Оксанина душа), головний убір кораблик (вірність Україні, зв'язок із нею), шарафан (московський спосіб життя), заржавілі шабля та піхви (марність пасивної покори ворогу), сонце на заході (любов до України).

Імена дійових осіб також символічно-промовисті. Перебійцем в Україні називали кулачного бійця. Оксана в перекладі з грецької — «чужоземка», Степан — «коло», «вінець». Цей герой не може вирватися з кола покори та поразок, тому й носить вінець страдника.

Особливістю модерністського стилю «Боярині» є ритмізована мова (ямбічні рядки, білий вірш). *Білим* є вірш, написаний певним поетичним розміром, але без рим, що наближає віршовану мову до розмовної, проте зберігає мелодійність і ритм.

Проблематика, конфлікт та образи п'єси. Авторка порушує проблеми, що були злободенні для її часу, але водночас «вічні», національні та загальнолюдські.

Людина — істота багатогранна, тому намагається поєднувати різні цінності — свободу та миролюбність, особисте й громадське, самостійність і добросусідство тощо. Однак світ складний і суперечливий, тому людина часто постає перед вибором. Саме такий вибір є *основою конфлікту* «Боярині» як драми ідей.

Леся Українка осмислює проблему: *яку стратегію існування обрати людині в умовах імперського поневолення — боротьбу за свободу чи покірну угодливість, рабську поведінку*.

Уособленням такої людини в п'єсі «Бояриня» є *Степан*. Його душа — це клубок суперечностей. Він добра, чесна, скромна, освічена людина з ніжною, поетичною душею. Щирий патріот, він лише в рідному краї відчуває себе щасливим, а Московщину сприймає як в'язницю. Таким його виховували батько та ченці Київської академії. Але й батькове, і Степанове розуміння християнства, на жаль, хибне. Колись на раді в Переяславі батько присягнув цареві й до кінця життя *«додержав те слово вірне»*. Цієї вірності дотримується і Степан. Хоча постійно бачить наругу, яку чинять москалі в Україні, тобто їхню зраду присязі. Усе одно для нього вони — брати.

Фрагмент із вистави «Бояриня». Національний драматичний театр ім. М. Заньковецької. м. Львів

Тим паче Степан — пацифіст знову ж таки через свою набожність. Він відхиляє насильницьку боротьбу, замість *«мушкета й шаблі»* покладається на *«перо та щире слово»*. Але забуває, що слово теж може бути зброєю. Забуває, що заповідь непротивлення не означає покору злу. Навпаки, Христос і проповідував, і власними вчинками демонстрував найвищу форму опору — духовну. Тому й казав: «Не думайте, що я прийшов, щоб мир на землю принести (тобто покору. — Авт.). Я не мир принести прийшов, а меча» (Матвій. — 10:34). Степан, як виявилося, не здатний ні на фізичний, ні на духовний опір.

Ще одна суттєва причина пасивності Степана — він боїться брати на себе відповідальність за долю свою і рідних, жахається тортур, випробувань бідністю та невідомістю. Не повертається в Україну, бо тут зруйновано їхню садибу. Благає дружину не спілкуватися з рідними, бо за це можуть узяти *«на дибу»*. Відхиляє Оксанину пропозицію втікати в Польщу чи Волощину. Й аргументи його жалюгідні — це недолуга спроба самовиправдання.

Боярин щиро намагається допомогти рідному краю. Приймає посланця з України, передає лист цареві, хоч і наражається на немилість. Але й сам розуміє марноту цих спроб: *«Москва сльозам не вірить»*.

Такий фінал будь-якого угодовства із загарбниками. Трагедія Степана в тому, що він не зміг стати лицарем у добу лицарів і зрадників. А от чи став зрадником, судити вам.

Проте, наголошує Леся Українка, людина завжди має вибір.

Протилежну до Степанової позицію в цій драмі представляє *Іван Перербійний*. Це справжній козак — жорсткий, послідовний, прямий. Він відхиляє будь-які компроміси, коли йдеться про захист України: *«Се річ не власна, се громадська справа!»* Відхиляє союз із віроломною Москвою. Угодовство Степана та його батька називає корисливою зрадою — *«понадились на соболі московські»* та *«казну»*.

Однак Іван не тільки різкий і відвертий на слово. Він бореться, ризикуючи життям, за свої переконання, за свободу Вітчизни — налагоджує підпільні зв'язки з гетьманом Дорошенком.

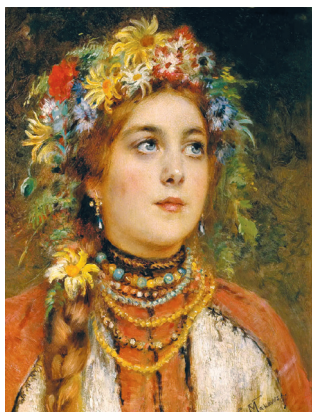
Основною проблемою твору є також *конфлікт кохання, особистого щастя та любові до Батьківщини, національної гідності*. Ці цінності близькі, однак в умовах імперської неволі доводиться робити вибір між ними. Свідчення тому — доля *Оксани*, в образі якої письменниця втілила українську душу — миролюбну, але водночас вільнолюбну.

Жінки в Україні ніколи не обмежували свої інтереси лише домом і родинними клопотами. Вони брали активну участь у громадських справах, у товаристві та вдома трималися гідно, на рівні із чоловіками. Такою є Оксана — енергійна, діяльна, має хист лідерки (*«перша братчиця в дівочім братстві»*). Вона переймається долею України: *«Сі трудні часи / думок поважних / і дівчат навчили»*. Здатна постояти за себе, навіть у дрібницях. На залицяння Степана, що надто вже зосередився на її красі (*«квітка»*), гордо відповідає: *«Не думай, ніби я пуста панянка, / що тільки маю на умі забави / та залицяння»*.

Усе багатство, щирість і ніжність сердець Степана й Оксани виявило їхнє кохання. Дівчину привабили в юнакові доброта, скромність, поетична натура, розчулила його туга за волею і Вітчизною, а ще миролюбність. Оксану теж гнітить насильство, лякають окривавлені в боях руки наших лицарів. Степанова ж рука *«від крові чиста»*.

Для Степана Оксана — сама Україна. Щасливі молодята переконані, що сила їхнього кохання подолає всі перешкоди: коли вони разом, то *«в цілім світі вже немає чужини»*. Однак незабаром виявляється, що Московщина — це справжнє царство тьми. Спочатку Оксана намагається пристосуватися до нових умов. Але її дивує і насторожує все в чужому краї: незугарний одяг, рабські звичаї, зневажливе ставлення до жінок, підступність, грубість, брутальність.

Цей холопський світ не дає змоги Оксані залишатися собою, поступово ламає душу. Зокрема, бачимо три кроки її сходження в пекло. Причому кожний наступний — дедалі більш фатальний.

К. Маковський.

Красуня.

Друга половина XIX ст.

Оксана затаято намагається зберегти свою людську й національну гідність — продовжує носити український одяг, дотримується рідних звичаїв. Її фортеця — кохання, родинне щастя. І саме по цих святощах було завдано першого удару — *«целовальний обряд»*. Заради чоловіка, його рідних Оксана згоджується на цю ганьбу й уперше одягає ненависне московське вбрання. Промовиста деталь: знімає з голови кораблика, бліда як смерть. Це початок її кінця.

Наступний крок — згода з панічним чоловіком благанням не допомагати повсталій Україні, обірвати зв'язки з рідними, особливо з братом-бунтарем.

З кожним таким компромісом дедалі більше в'яне душа Оксани. Поступово вона усвідомлює згубність миролюбності в час ворожої навали та визнає слухність збройного опору гетьмана Дорошенка. На відміну від чоловіка, Оксана вперто шукає виходу з московської пастки, у якій вони опинилися. Надривно закликає Степана втікати всім родом в Україну чи й далі. Але він своєю панічною відмовою ставить крапку на Оксаниній долі.

Це подружжя по-справжньому вірно любить одне одного. Кохання робить їхні серця одухотвореними й мудрими. Степан усвідомлює трагедію Оксани (*«не ростуть квітки в темниці...»*) і щиро просить у неї пробачення. Вражає його шляхетний порив — повернути подружню присягу, відпустити кохану додому. Хоча для нього це й нестерпне рішення.

Однак для Оксани це не вихід, адже, де б вона не була, її душа завжди залишатиметься зі Степановою. Він приймає категоричне рішення: *«Я тут зостануся. Для мене / немає вороття...»* Тому Оксана робить третій, останній крок до свого краху.

Настає кульмінаційний момент твору. Степанова мимовільна радість від того, що *«тепера на Вкраїні утихомирилося»*, розвіює останні Оксанині ілюзії. Через свою затяту миролюбність та обережність вони із чоловіком не допомогли Батьківщині в тяжку годину, мимоволі стали відступниками. Тому нікому й навіть собі не потрібні. Оксана символічно передає цей стан образом шаблі, що заржавіла в піхвах, прикипіла до них. Їхні руки чисті від крові, але ніби покрилися іржею.

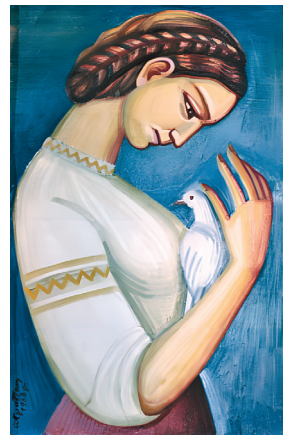
Справжнє кохання не терпить фальші. Ним можна доповнити любов до Батьківщини, відданість своєму народові, але не замінити. Осягаючи всю безвихідь своєї ситуації, Оксанина свідомість від жаху на якийсь момент затьмарюється (*кінець дії четвертої*). Проте мужня жінка-козачка опановує себе й прирікає на невблаганне згасання від ностальгії та відчаю.

Отже, в основі твору «Бояриня» конфлікт, характерний для нової драми: герої стають жертвами не так зовнішніх обставин, як власних життєвих настанов, свого вибору.

Третя наскрізна проблема п'єси — абсолютна несумісність вільного українського й холопського московського світів. Степан та Оксана опинилися не лише на чужині, а в задушливому царстві рабства. Леся Українка виразно підкреслює разючий контраст України та Московщини.

Український світ у творі уособлено родиною козака *Олекси Перебийного*, де панує добробут, злагода, свобода думки та слова, гостинність, рівноправність чоловіків і жінок, повага до старших.

Зовсім іншу атмосферу на Московщині авторка показує здивованими очима Оксани й цим посилює контраст. Тут жінки, навіть знатні

О. Кравченко. Дівчина з голубом. 1968 р.

Постер до відеогри «Козаки 3»
(українська компанія «GSC Game World»)

(боярині), принижені, мов рабині, носять невиразний одяг, мусять закривати обличчя. Люди нетерпимі до чужинців, молодь не збирається і не веселиться разом. Дівчатам навіть заборонено самим виходити на вулицю та знайомитися з нареченими до одруження. При російському царському дворі переважали огидне лицемірство, пиятика, бійки. Скрізь — страх і приниження. Кожний можновладець зневажає нижчих за рангом і плазує перед вищими.

Отже, це тоталітарна держава з рабською психологією, з аморальною верхівкою і приниженим, затурканим, безправним народом. У цій «темниці» нормальна людина просто задихається і гине.

Леся Українка пророче наголошує: Україна й Московщина ніколи не знайдуть спільної мови, не зможуть мирно співіснувати, доки московський народ не відхилить тоталітаризм, холопську модель буття та імперські забаганки. А до того часу протистояння із цим хижим сусідом потребує усвідомленого опору, збройної боротьби. Така *провідна ідея* твору.

Поміркуйте!

- Розкрийте історію створення «Боярині».
- Визначте й охарактеризуйте жанр твору.
- Доберіть і проаналізуйте відповідні цитати з тексту п'єси на доказ спостережень про контрастність українського та московського світів.
- За QR-кодом послухайте роздуми дослідника про проблематику й ідейний зміст «Боярині». Які міркування видаються вам слушними, а які спонукають до дискусії?

Мистецькі діалоги

Цікаве театральне життя п'єси Лесі Українки «Бояриня». Уперше її поставив у 1919 р. Державний народний театр Української Народної Республіки під керівництвом режисера **Миколи Садовського**. Вистава мала шалений успіх, а особливо серед вояків Української армії. Свого часу уряд УНР на чолі з головним отаманом С. Петлюрою побував на цій виставі. «Бояриня» повернулася до репертуару театрів уже в незалежній Україні. З'явилася й опера за драмою «Бояриня» (2008) (композитор **Віталій Кирейко**).

Фрагмент із вистави «Бояриня». Чесний театр. м. Київ

Працюємо творчо

Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).

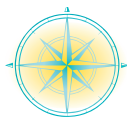
- Підготуйте творчий проект. Пригадайте, у якій із вивчених вами у 8-му класі народних дум розгортається конфлікт між патріотизмом і коханням, що суголосний із тим, що спостерігаємо в душі героїні «Боярині». А які відомі вам твори Т. Шевченка, І. Франка й інших письменників співзвучні з ідеями та проблематикою п'єси «Бояриня»? Оберіть для презентації своєї роботи формат дискусійного токшоу. Уявіть, що персонажі вивчених вами творів зустрілися в студії та обговорюють актуальні питання: кохання, свободу, гідність, національну самоідентичність. Створіть сценарій їхніх висловлювань. Поцікавтеся враженням однокласників та однокласниць від вашого проекту.
- Створіть літературно-мистецький проект. Організуйте акторську групу та підготуйте виставу «Бояриня» або ж зафільтуйте відеOVERСІЮ твору. Залучіть до групи тих, хто буде виконувати функції режисера, звукооператора, художника з костюмів, художника-декоратора, гримера тощо. Презентуйте свої творчі напрацювання учням інших класів, учителям інших предметів і батькам або ж близьким для вас людям.

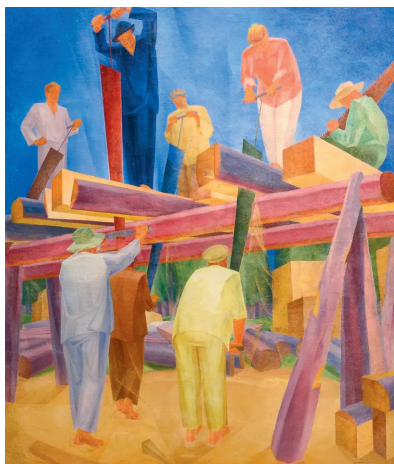
Читацька самоперевірка

- Доведіть, використовуючи текст, що «Бояриня» за стилем є твором **неоромантичним**, належить до зразків «нової драми».
- Охарактеризуйте персонажів твору, що справили на вас найбільше враження.
- Розкажіть про внесок Лесі Українки в розвиток національної та європейської драматургії.
- Які ідеї утворює Леся Українка в «Боярині»? Чи залишаються вони актуальними в наші дні? Обґрунтуйте свої міркування.

Особливості літературно-мистецького життя 1920–1940-х років в Україні

У цьому розділі ви дізнаєтеся про здобутки й випробування українського народу та рідної літератури в бурхливі 1920–1930-ті роки ХХ ст. Вас зацікавить новаторський

О. Богомазов. Пілярі.
1925 р.

характер українського творчого покоління того періоду, митці-авангардисти якого прагнули творити «мистецтво майбутнього» відповідно до реалій часу, проголошували ідею його зв'язку з процесами індустріалізації країни.

Водночас у 1930-х роках розпочалася похмура доба терору імперської радянської влади проти української культури. Сотні видатних митців / мисткинь було знищено чи репресовано. Згодом цей буремний період назвуть «розстріляним відродженням». Поет В. Сосюра, з творчістю якого ви ознайомитеся в цьому розділі, присвятив своїм закатованим побратимам і посестрам сповнені болю, але й віри в нашу перемогу рядки:

Страшний пройшли ми, друзі, час.
Та як живі вони між нас
І будуть жити на горі кату!..
Безсмертя ж бо не розстріляти!

Безсмертним і героїчним був подвиг українського народу й у роки Другої світової війни. Мистецтво того періоду сповнене героїчного пафосу, патріотичної тематики.

Культурно-історичні паралелі

1920–1930-ті роки були насичені бурхливими історичними та політичними подіями, що спричинили різкий вплив на українське мистецтво, зокрема й літературу. Після поразки Визвольних змагань 1917–1921 рр., під час червоного терору деяких митців було знищено, інші емігрували за кордон. А більшість культурних діячів пішла у внутрішню еміграцію, демонструючи німий опір загарбникам. Були й ті, хто змирився з російсько-більшовицьким режимом. Когось страх за власне життя змусив стати пропагандистами радянської ідеології.

Уперто не приймало радянську владу багатомільйонне українське селянство. Суцільним пограбуванням і вивезенням продовольства більшо-

М. Бойчук.
Шевченківське свято.
1920 р.

вики спричинили перший голод у 1921–1923 рр., коли люди вмирили цілими сім'ями й селами. По всій Україні вирували повстання.

У безвиході російські загарбники змушені були вдатися до тимчасового компромісу: оголошили неп (нову економічну політику) та українізацію. Активно завирувало чергове національне відродження, яке називають «червоним ренесансом». У той час бурхливо розвивалося господарство, відкривалися українські школи, інститути, театри, бібліотеки, аматорські театральні гуртки, хори, друкували українською мовою книжки та пресу.

Плакат. 1930 р.

Мистецькі діалоги

Особливо бурхливо розвивалося в 1920-х роках українське мистецтво. Революцію молоді запальні творці сприйняли як остаточне звільнення, розкріпачення людей і націй, шанс побудувати цілком новий, ідеальний світ. А тому взялися за кардинальне оновлення мистецтва.

За кілька років постало потужне мистецьке покоління

В. Седляр. У школі лікнепу.
1929 р.

І. Падалка. Збирання помідорів. 1932 р.

О. Архипенко.
Благодать.
1925 р.

двадцятників. Це були справжні українські донкіхоти-мрійники. Надзвичайно талановиті, життєрадісні, амбітні, зухвалі, безкомпромісні. Своє високе покликання вони вбачали в тому, щоб відродити, духовно оновити рідну націю, виховати вільну та творчу людину майбутнього, підняти українське мистецтво на найвищий художній рівень.

Яскравими представниками українського живопису цього періоду були художники-новатори *Д. Бурлюк, М. Бойчук, І. Падалка, К. Малевич, О. Богомазов, О. Екстер, Г. Нарбут* та ін. Вони унікали реалістичного зображення світу, поєднували традиції українського народного мистецтва із сучасними європейськими новаціями.

Досі вражають своєю неповторністю шанувальників у всьому світі роботи скульптора *Олександра Архипенка*. Вони вирізняються поєднанням кутів, кіл, конусів і ромбів. Його авторський прийом полягає в покритті кольорами граней і площин скульптур, наданні їм рухливих форм.

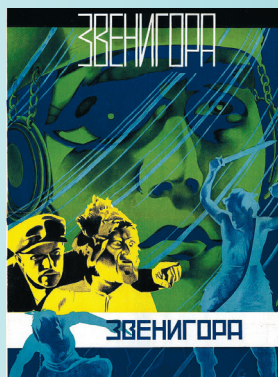
Утверджувався експериментальний модерний театр, основоположником якого був видатний режисер мистецького об'єднання «Березіль» *Лесь Курбас*. Уже сама назва театру вказує на його новаторську настанову: березолем у давнину іменували перший місяць весни.

Артисти бралися за сценічне розкриття складної філософської проблематики за допомогою різних символічних прийомів — фотографії, світло ефектів, елементів мюзиклів і кіно.

Упродовж 1920-х років активно розвивалося кіномистецтво. У Києві й Одесі працювали кінофабрики, одні з найбільших і найсучасні-

Сцена з вистави Ф. Кромелінка
«Золоте черево» (реж. *Лесь Курбас*, 1926 р.)

Афіша до фільму
«Звенигора». 1927 р.

ших на той час у світі. Оригінальні ігрові фільми знімали самобутні режисери **Іван Кавалерідзе** й **Олександр Довженко**. І. Кавалерідзе розробив своєрідну зображальну систему — синтез скульптури та кінематографії, а О. Довженко фільмами «Звенигора», «Арсенал» і «Земля» започаткував унікальний напрям — українське поетичне кіно. Це стиль фільмування, що пройнятий ліризмом, національним колоритом, філософічністю і метафорикою.

Українська музика поповнилася модерністськими творами композиторів **Бориса Лятошинського** (опера «Золотий обруч»), **Михайла Вериківського** (музика до балету «Пан Каньовський»).

Поміркуйте!

- Про які історичні факти періоду 1920–1930-х років XX ст. вам було відомо, а що нового довідалися?
- Як суспільно-політичні події тих років позначилися на розвитку українського мистецтва?
- Розгляньте репродукції картин 1920–1930-х років, світлини про мистецтво того періоду. Чи поглибили вони ваше уявлення про ті буремні роки? Поясніть свою думку.

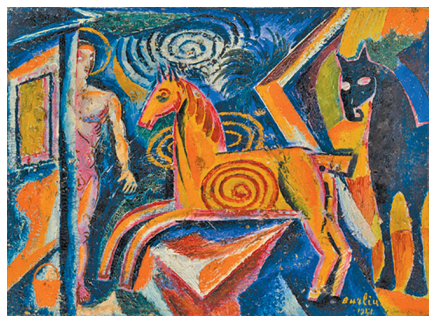

Митці та доба

Найбільш потужно в 1920–1930-х роках заявило про себе літературне відродження. Цей етап *українського модернізму* вирізняло прагнення до постійного оновлення змісту та форми творів, до художніх пошуків. Кожний талановитий митець намагався виробити неповторний індивідуальний стиль. Цей період означувався плідною діяльністю митців-авангардистів.

Як і на початку століття, у літературі 1920-х років співіснували два стильові потоки — *традиційний* і *новаторський*. Переважно вони конкурували між собою, а часом і перепліталися. Нову новаторську хвилю представляли митці-авангардисти.

Авангардизм (від фр. *avant garde* — *передова охорона*) — умовний термін на означення новаторських художніх напрямів і течій XX ст. Авангардисти відхиляли традиційні уявлення про красу як симетрію, пропорцію, гармонію. Їх захоплювали сучасне індустріальне середовище міс-

Д. Бурлюк. Карусель. 1921 р.

*К. Малевич.
Дівчата в полі. 1932 р.*

*О. Екстер. Конструкція.
1922–1923 рр.*

та, досягнення науки й техніки. Вони успішно реалізували функцію оздоровлення мистецтва та суспільства, бо пародіювали й витісняли застарілі ідеї та мистецькі підходи. Експериментуючи з художньою формою, оновлювали погляди на світ, мистецтво. Щоправда, ці експерименти незрідка ставали самоціллю. Зрозуміло, нездійсненою залишилася і надмета авангардистів — витворити якесь абсолютно нове, доти не знане мистецтво, бо ж це в принципі неможливо.

Основні ознаки авангардизму

- Руйнування традиційних форм і канонів;
- інтуїтивне сприйняття дійсності;
- динамізм;
- фрагментарність;
- незвичайні виражальні засоби;
- новий тип героя — людини вольової, духовно активної.

Авангардистське світосприймання яскраво виявилось в постановках театру «Березіль», картинах К. Малевича, О. Екстер, О. Богомазова, Д. Бурлюка.

Проте незалежно від стильових пошуків творче покоління 1920–1930-х років зуміло глибоко, правдиво, художньо довершено розкрити реальну ситуацію в тогочасній Україні. Митці швидко осягнули людиноненависницьку суть комуністичних гасел тоталітарної Російської імперії, тому й закликали відстоювати культурну та політичну незалежність нашої країни, іти власним шляхом розвитку. «Геть від Москви!» — від імені всього покоління кинув промовисте гасло письменник М. Хвильовий.

А тим часом російський комуністичний режим до кінця 1920-х років зміцнів, поступово захопив неподільну владу в суспільстві та пішов у новий наступ. Було ліквідовано політику непу й українізації.

Передовсім російські загарбники завдали жакливого удару по основі українства — селу. Через колективізацію та штучний Голодомор 1932–1933 рр. мученицьку смерть прийняли близько 10 мільйонів українських хліборобів. Це наймасовіший акт геноциду в історії людства.

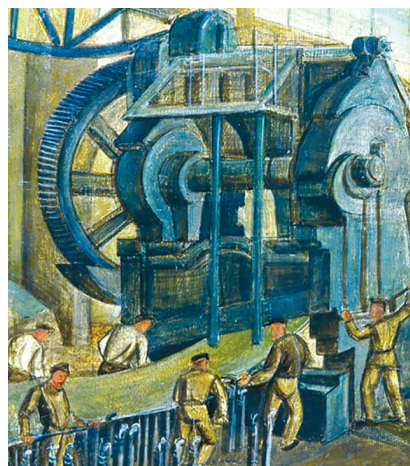
Упродовж 1930-х років більшовицький режим знищив майже всіх творців «червоного ренесансу» — репресовано (розстріляно, кинуте в табори) понад 500 українських митців. Ті, хто залишився на свободі, були морально зламані. Особливо страшного удару зазнала українська література. Саме тому період 1920–1930-х років літературознавець із діаспори¹ Ю. Лавріненко згодом влучно назвав «розстріляним відродженням».

«*Розстріляне відродження*» — літературно-мистецьке покоління українських митців 1920–1930-х років, яке було знищене російським тоталітарним режимом.

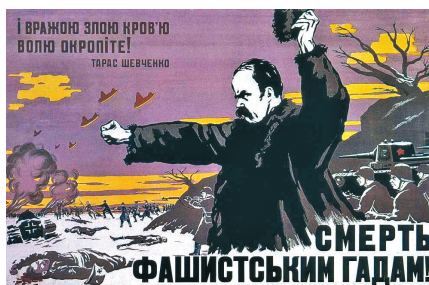
У 30-х роках ХХ ст. імперська влада штучно сконструювала й нав'язала всім поневоленим «народам СРСР» тоталітарну мистецьку ідеологію — «соціалістичний реалізм». За її приписами, митці повинні беззастережно виконувати волю комуністичної партії. Їхні твори мають бути прості, доступні за формою і повчально-моралізаторські за змістом. Належало також робіліпно прославляти владу, компартію, її вождів і «великий російський народ». Докладно змальовувати, як радісно, «ударно» працюють і щасливо живуть трудівники. Цей стиль не мав нічого спільного з класичним реалізмом, бо передбачав показ не справжнього життя, а такого, яким його хотіли бачити партійні вожді.

Такі приписи призвели до виродження мистецтва, перетворення його на примітивну форму комуністичної пропаганди. Усе незвичне, талановите та патріотичне влада сприймала як загрозу. Так тривало аж до краху СРСР.

Певною відрадою для мистецтва стали роки Другої світової війни. Тоді, боячись поразки, режим усіляко намагався мобілізувати народи СРСР на боротьбу з нацизмом. Водночас грізна воєнна реальність згуртувала національні сили, піднесла патріотичний дух українського народу. У цей короткий період влада послабила тиск: митцям було частково дозво-

І. Липківський.
Сталепрокатний цех.
1930-ті роки

Плакат. 1940-ві роки

¹Діаспора (грецьк. *διασπορά* — *розсіяння*) — організована група певного народу, що з якихось причин опинилася поза його межами, але зберігає з ним духовно-культурну єдність.

лено висловлювати патріотичні почуття, звертатися до історичного минулого своїх народів.

Після завершення війни знову відновилося переслідування діячів культури, письменників. Тих, хто насмілювався у своїх творах акцентувати на патріотизмі (О. Довженко, В. Сосюра, М. Рильський та ін.), звинуватили в «українському буржуазному націоналізмі» й піддали нещадним гонінням. Однак навіть в умовах найжорстокіших випробувань українська література продовжувала розвиватися та боротися, зберігаючи історичну пам'ять, підносячи національну гідність і свідомість українського народу.

Поміркуйте!

- Якою була українська література 1920–1930-х років?
- Назвіть ознаки авангардизму.
- Які асоціації викликали у вас картини художників-авангардистів О. Богомазова, Д. Бурлюка, К. Малевича? Запропонуйте свої прочитання смислів цих полотен.
- Поясніть сутність «розстріляного відродження» як явища в мистецтві в 1920–1930-х роках.
- Зіскануйте QR-код і послухайте музичний проєкт «Тріумф слова», в основі якого — пісні на слова поетів «розстріляного відродження» у виконанні сучасного українського рок-гурту «Гайдамаки». Поділіться своїми враженнями про сучасну музичну інтерпретацію поезії в 1920–1930-ті роки.
- Що ви дізналися про мистецтво періоду Другої світової війни?

Працюємо творчо

Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).

- Створіть онлайн-виставку «Українська література й інші види мистецтва в 1920–1940-х роках». Скористайтесь сервісами «Google Slides» чи «Canva», доберіть відповідний музичний супровід для презентації свого дослідження про українську літературу й інші види мистецтва цього періоду.
- Підготуйте віртуальну екскурсію «У мистецькій галереї українських художників-авангардистів перших десятиліть ХХ століття». Послухайте враження однокласників та однокласниць про свою роботу.

Читацька самоперевірка

- Розкажіть стисло про суспільно-історичні події, розвиток літератури й інших видів мистецтва в 1920–1930-х роках. Чим зацікавили вас твори того мистецького покоління? Поясніть свою думку.
- Підготуйте розповідь про одну з картин художників-новаторів, що справила на вас найбільше враження.

Українська поезія 1920-х років — це багатство талантів, розмаїття стилевих течій, форм ліричного самовираження та осягання реалій тогочасного буття. Знаковою постаттю творчого покоління тієї доби є *Володимир Сосюра*. Його поезія пройнята осмисленням долі українського народу, патріотизмом, розкриттям внутрішнього світу особистості, краси кохання.

Пригадайте, які вірші про кохання ви вже вивчали. А зараз ознайомтеся ще з одним довершеним зразком інтимної лірики.

«ТАК НІХТО НЕ КОХАВ...»

Так ніхто не кохав. Через тисячі літ
лиш приходить подібне кохання.
В день такий розцвітає весна на землі
І земля убирається зрання.

Дише тихо і легко в синяву вона,
простягає до зір свої руки...
В день такий на землі розцвітає весна
і тремтить од солодкої муки...

В'яне серце моє од щасливих очей,
що горять в тумані наді мною...
Розливається кров і по жилах тече,
ніби пахне вона лободою...

Гей, ви, зорі ясні!.. Тихий місяцю мій!..
Де ви бачили більше кохання?..
Я для неї зірву Оріон золотий,
я — поет робітничої рані...

Так ніхто не кохав. Через тисячі літ
лиш приходить подібне кохання.
В день такий розцвітає весна на землі
І земля убирається зрання...

Дише тихо і легко в синяву вона,
простягає до зір свої руки...
В день такий на землі розцвітає весна
і тремтить од солодкої муки...

Читацькі діалоги

- Чи вразив вас вірш? Чим саме? Поділіться своїми думками.
- Підготуйтеся до виразного читання твору. З якою інтонацією потрібно читати цю поезію, щоб донести до слухачів авторський задум?

Митець і доба

Володимир Сосюра народився 6 січня 1898 р. в м. Дебальцевому на Донеччині. Незабаром родина переїхала в селище Третя Рота (тепер передмістя Лисичанська на Луганщині), де й минуло дитинство хлопчика. Його предки по батьківській лінії походили з французького дворянського роду (ще дідуся підписувався — де Соссюр).

За сімейним переказом, їхній далекий пращур познайомився із запорожцями, коли ті перебували на службі у французького короля. І так захопився їхнім завзяттям, веселою вдачею та розповідями про вільне січове життя, що приїхав із ними в Україну. Якийсь час козакував, а потім одружився, завів господарство та й залишився в нашому краї назавжди. Мамин рід теж багатонаціональний — українці, євреї, серби, угорці.

Батьки були різнобічно обдарованими людьми, залюбленими в красу, але не вельми практичними. Батько писав вірші, грав на гітарі, любив українські пісні та чудово їх виконував. Проте з роботою не складалося. Перепробував різні професії, та родині, де росли аж восьмеро дітей, жилося сутужно. Мама, яка була надзвичайно вродливою (у юності якось на міському балу отримала перший приз за красу), гарно співала, мусила тяжко працювати на патронному заводі.

У всьому схожим на батьків виростав і Володимир: був зовні показним, дуже жвавим, емоційним, мав розвинуту уяву, любив усе красиве й незвичайне. Часто закохувався. Щоб підтримувати родину, уже в 11 років пішов працювати — учнем бондаря, чорноробом, телефоністом. Із 14-ти років почав писати вірші.

Попри нестатки, батьки намагалися дати здібному синові хоч якусь освіту: він закінчив початкову школу, навчався в сільськогосподарському училищі.

У ті часи на Донбасі ще говорили переважно українською мовою, пам'ятали славу козацьку минувшину. Тому й Володимир, незважаючи на різнонаціональне походження, відчував себе українцем. 1918 року, коли російські війська напали на Українську Народну Рес-

публіку, став добровольцем гайдамацького коша Слобідської України. Разом із побратимом Євгеном Маланюком (згодом видатним поетом діаспори) мав честь служити в особистій варті Головного отамана військ УНР Симона Петлюри.

В. Сосюра хоробро воював — і шаблею, і пером. Його сповнені бойового духу вірші друкували в армійській газеті «Український козак»:

То не вітер віє із тьми-домовини,
То не сови будять помертвілий край, —
Чую плач і стогін з милої Вкраїни —
Знов москаль мордує мій коханий край...

Першу поетичну збірку «Пісні крові» молодого поета видав у 1919 р. своїм коштом його командир — отаман О. Волох.

Кілька разів поранений В. Сосюра потрапляв у полон. Двічі — спочатку денікінці, а потім більшовики — присуджували його до розстрілу. Перший раз куля пройшла повз серце, а вдруге допоміг талант: юнак перед смертю попросив конвоїрів послухати його поезію. Червоноармійців, таких же молодих хлопців, настільки зворушили вірші про любов, що вони змилювалися над смертником. Пізніше В. Сосюра згадуватиме із сумом:

І пішов я тоді до Петлюри,
як громами в степах загуло.
Скільки нас, отаких, попід мури
од червоної кулі лягло.

Помічаючи ослаблення визвольного руху, поет поступово зближується із середовищем націонал-комуністів, що намагалися поєднати український патріотизм із комуністичними ідеями. Як наслідок, у 1920 р. В. Сосюра переходить на бік більшовиків.

Після закінчення війни він навчається в Харківському інституті народної освіти. 1921 року видає збірку «Поезії», а потім — автобіографічну поему «Червона зима», які приносять йому гучну славу.

Тепер митець таврує вчорашніх соратників і возвеличує вчорашніх ворогів. Та найбільше в його віршах юначого зачудування життям, молодістю, красою, коханням. Тому його поезію люблять: збірки розкупувають, вірші переписують, вивчають напам'ять, на творчих зустрічах поета засипають квітами. І то не дивно, адже в робітничих і студентських аудиторіях таких же 20–25-літніх він — свій серед своїх.

Хорунжий
гайдамацького
коша.
Світлина.
1918 р.

В. Сосюра. Світлина.
1920-ті роки

Літературознавець Ю. Лавріненко зазначав: «Ніхто з поетів-“двадцятидесятників” не міг і мріяти про таку міру популярності серед населення України ... , як Сосюра — цей стрункий чорнобривий красень із Донбасу з теплими карими очима, що світили радістю і зажурую. Мандрував він по всій Україні, читаючи на масових вечорах, у тісніших приватних колах і просто на вулиці перед першим зустрічним свої співучі вірші, повні незглибної ліричної стихії, роззброюючої ширості, любовних пристрасей, революційного запалу, болючих суперечностей доби, незнищимого в ньому українського патріотизму».

Кохання приходить і до самого поета. Його дружиною стає Віра Берзіна — колишня політрук червоноармійського загону. Їй В. Сосюра присвятив найвідомішу перлину своєї інтимної лірики — вірш «Так ніхто не кохав...».

Та згодом шлюб розпався: поет не зміг змиритися з імперськими, антиукраїнськими поглядами дружини. Але щастя всміхнулося йому вдруге. Невдовзі Володимир зустрів випускницю балетної школи Марію Да-

нилову й пов'язав із нею свою долю. Кохання до цієї синьоокої красуні все життя надихало його на творення ніжних і пристрасних віршів:

Василькі у полі, васильки у полі,
і у тебе, мила, васильки з-під вій,
і гаї синіють ген на видноколі,
і синіє щастя у душі моїй.

В. Сосюра з дружиною
Марією. *Світлина*

У ті роки В. Сосюра, як було прийнято в підрадянській Україні, оспівує «партію Леніна–Сталіна», комсомол, ударні будови. Але водночас щиро й тривожно пише про рідну Україну, її мову, трагічну історію (поєми «Мазепа», «Махно» та ін.), різко виступає проти денаціоналізації в СРСР: «Держава російській мові — мати, а нашій — мачуха».

Таке вільнодумство влада терпіла недовго. Від початку 1930-х років відбувається остаточне брутальне упокорення України. Жорстоко цькують і В. Сосюру — виключають із компартії, зі Спілки письменників. Доведений до відчаю, поет переживає тяжкий нервовий зрив, потрапляє в лікарню. Очевидно, це й урятувало його від загибелі.

Під час Другої світової війни В. Сосюра перебував в евакуації, працював на радіо, виїздив із виступами на фронт. У 1944 р., окрилений звільненням Батьківщини від нацистів, написав свій найвідоміший патріотичний твір «Любіть Україну».

Цей вірш став реакцією поета на численні випадки зневаги чи байдужості різних людей, надто ж радянських владоможців, до української мови, історії, рідного краю. Автор художньо осмислює, докладно розкриває глибинну суть поняття «патріотизм».

Мотив твору втілено в багаторазово повтореному заклику:

Любіть Україну, як сонце любіть,
як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди.

Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов'їну.

Без неї — ніщо ми, як порох і дим,
розвіяний в полі вітрами...
Любіть Україну всім серцем своїм
і всіми своїми ділами.

Вірш одразу став надзвичайно популярним серед українців. І це налякало радянську владу. Після війни, коли розпочалася чергова хвиля репресій, вірш «Любіть Україну» заборонили, а поета звинуватили в націоналізмі, навіть на короткий час ув'язнили. До 10-ти років концтаборів засудили і його дружину. Після смерті Сталіна вирок було скасовано. Переказували, що з вокзалу додому Сосюра ніс Марію, і так ху-деньку, а на каторзі зовсім вимучену, на руках.

В останні роки свого життя, що припали на політичну відлигу, поет багато працював, намагався сказати те, про що раніше мусив мовчати: завершив автобіографічний роман-сповідь «Третя Рота», створив поему «Розстріляне безсмертя» — про своїх побратимів, українських митців, знищених режимом у 1930-х роках. Ці твори були надруковані лише через три десятиліття — після краху комуністичної диктатури.

В. Сосюра помер 8 січня 1965 р. внаслідок другого серцевого нападу.

В. Сосюра.
Світлина. Початок
1960-х років

Поміркуйте!

- Про які грані особистості В. Сосюри ви дізналися?
- Які вчинки поета ви схвалюєте, а які не сприймаєте? Чому?
- Як склалося особисте життя В. Сосюри?
- Як обставини життя митця вплинули на формування його таланту?

Лірика поета. В. Сосюра — митець надзвичайно щедрого, невичерпного натхнення. Його перу належить понад 40 поетичних збірок, він також перекладав, писав прозові твори.

Стиль поета переважно неоромантичний, з елементами символізму й імпресіонізму.

Характерні ознаки творчої манери В. Сосюри

- Щирість, сповідальність, наївність, за якою вгадуються правічна мудрість життя і проникливий аналіз його доби;
- особливе емоційне напруження, тому й захоплення гіперболізмом;
- підкреслення єдності, взаємопідсилення переживань людини та станів природи;
- афористичність вислову, мелодійність, пісенні, романсові ритми й інтонації, рефрени.

Найулюбленіший колір митця — синій. Це колір мрії, краси, відкритості, вразливості, вільнолюбності, натхнення, гармонії. А ще це колір очей коханої Марії. Він згаданий у багатьох епітетах і метафорах його поезій.

Іноді у віршах В. Сосюри виявляються декларативність¹, зайва пишномовність, схильність до штучної краси. Це наслідок панування в ту добу соцреалізму. Поетові доводилося працювати в умовах жорстокої цензури, постійно маскувати справжні почуття та думки, часто правити свої твори під тиском радянської цензури.

У творчому доробку В. Сосюри вирізняється *громадянсько-патріотична, інтимна та пейзажна лірика*. У його творах часто ці жанри переплітаються. Адже природа для поета — невичерпне джерело краси та натхнення, а почуття особисті й патріотичні — рівнозначні: «Срібло озер України / в твоїх очах, єдина!» або: «Дівчино! Як небо її голубе, / люби її кожну хвилину... / Коханий любить не захоче тебе, / коли ти не любиш Вкраїну».

Досліджуємо твір

Надзвичайно багата на емоції, зворушливо-ніжна інтимна лірика В. Сосюри. У ній і щастя побачень, і сум розлуки, радість взаємності та туга через нерозділене кохання.

У поезії «*Так ніхто не кохав...*» (1924) передано всю гаму почуттів щасливої, прекрасної, неповторної миті спалаху кохання. У такий момент душа стає особливо чутливою. Їй відкривається істина: саме любов є основним законом життя, що поєднує людину, природу, Усесвіт.

Мотив вірша — уславлення кохання, гармонії буття, нерозривної єдності людини з природою.

¹Декларативність — надто прямолінійний, абстрактний виклад певних почуттів чи ідей.

Ліричний герой — душевно витончена особистість. Почуття любові наділяє його здатністю бачити глибокий підтекст у звичайних речах, розуміти сутність природи. Тому на його почуття відгукуються і весняна, завітчана земля, і місяць, і зорі. Навіть «*Оріон золотий*» готовий, щоб його зірвали, як квітку, для коханої. Герой зливається з перейнятою любов'ю природою, черпає з неї свою наснагу, радість життя, тому навіть його кров «*ніби пахне лободою*».

М. Дмитренко. Закохані.
1960-ті роки

Художні засоби твору допомагають передати багату гаму почуттів закоханого героя, його душевне піднесення. Вірш переповнений гіперболами. Ці молодечі перебільшення здаються дещо наївними, водночас у них простежується глибока мудрість. Справді, історії кохання хоч і переходять із покоління в покоління, та водночас кожна з них залишається неповторною.

Поезія «Так ніхто не кохав...» звучить мелодійно, наспівно. Із цією метою автор використав численні анафори, алітерації, рефрени, висхідний віршовий розмір (дактиль).

Читацькі діалоги

- Які події особистого життя поета, на вашу думку, художньо втілено у творі?
- Який провідний мотив вірша?
- Яким постає ліричний герой твору?
- Які художні засоби використав поет, щоб передати стан закоханості? Наведіть приклади з тексту.
- Ознаки яких стильових течій модернізму прослідковуються в поезії «Так ніхто не кохав...»? Назвіть їх.

Мистецькі діалоги

Яскравим явищем українського модернізму в живописі є творчість художника **Федора Кричевського**. Характерні ознаки його стилю — чіткість форм і виразність ліній, багатство теплої колірної гами, поєднання елементів ар-нуво (новаторського модерністського мистецтва) і традиційного українського іконопису. Серед його найвідоміших робіт — триптих «Життя» (1925–1927), що набув світової слави.

Ф. Кричевський. Любов. 1920-ті роки

Перша його частина — картина «Любов». Митець-модерніст наповнив її національним колоритом та авторським розкриттям філософського змісту «вічної» теми людського життя — любові як символу людського щастя. Тут помітний вплив австрійського художника-символіста *Густава Клімта* (картина «Поцілунок»), адже свого часу Ф. Кричевський навчався в його мистецькій студії в м. Відні.

Поміркуйте!

- Розгляньте репродукцію картини «Любов» Ф. Кричевського (с. 97). Поділіться своїми враженнями. Які ознаки модернізму ви помітили в роботі?
- У чому виявляється співзвучність поезії В. Сосюри та картини «Любов» Ф. Кричевського?
- Знайдіть в інтернеті та послухайте пісню «Так ніхто не кохав...» у виконанні сучасних співаків. Яке враження справила на вас пісенна версія вірша В. Сосюри? Якими новими, сучасними підтекстами доповнив твір відеокліп?

Досліджуємо твір

Громадянська лірика В. Сосюри суперечлива, як і його душа. Поет завжди був пристрасним патріотом України. Але ще в юності перейшов у ворожий табір, сподіваючись на «червоний ренесанс». Відтоді його постійно мучили сумніви. Тому й у творчості митця переплітаються соцреалістичні мотиви та патріотичні, антиімперські. Проникливим осмисленням долі української нації як низки потужних відроджень є вірш «Сад» (1928).

САД

(Скорочено)

Вогні нестримної навали
рубали, різали наш сад...
А ми дивилися назад
і за минулим сумували...

Руками власними тюрму
творили ми собі одвічну...
О будьте прокляті, — кому
назад повернуте обличчя!

Кати нас брали на штики
за слово, правдою повите...
Ви ж розумієте?! Віки
не знали ми, чиї ми діти!..

Хтось застромив у серце шило
в чеканні марному весни...
В саду розкішному лишилися
одні пеньки та бур'яни.

Кати на струни наші жили
тягли із рук, як сон, блідих...
І з нас співців собі купили,
щоб грали їм на струнах тих. (...)

А струни плакали... Не в бій —
вони нас кликали в утому...
Та от прийшов співець новий
і в струни вдарив по-новому.

К. Лісова.

Колаж із серії «Сила
пам'яті»

І ми здригнули!.. Душі громом
залив музичний буревій,
що мчав, мов рókоти ріки,
що рвався вдаль крізь піну шалу!
І розцвіли старі пеньки,
і бур'яни травною стали...

Це вдень було, коли той спів
так схвилював серця всім хорі...
А уночі вже сад шумів
і крізь гілля́ сміялись зорі...
Так несподівано і скоро
наш сад постав і зашумів...

Його рубали, а він ріс!
На місці зрубаного дуба
росли нові!.. І навіть хмиз
угору дерся!.. Краю любий!..

Ми дочекалися весни,
ми вже підходимо до брами!..
Це ти той сад, о краю мій,
колись порубаний катами!..
Над золотими берегами
ти знов шумиш, такий рясний...

Читацькі діалоги

- ▶ Поділіться своїми враженнями про вірш «Сад».
- ▶ Якими настроями пройнята поезія?

Досліджуємо твір

Поет вдало обрав ключовий образ твору — *сад*. В українському фольклорі та письменстві він символізує рай, дружну родину, злагоду, достаток, мудрість, щастя (наприклад «Садок вишневий коло хати...» Т. Шевченка).

В. Сосюра, продовжуючи цю логіку, утілив в образі саду саму Україну. Розгорнув цілу панораму нашої історії — імперське поневолення, руїна, страждання, але, попри все, затятий порив до відродження, свободи, незалежності.

Поет дорікає тим українцям, які забували свій рід, ставали посіпаками зайд чи втрачали віру в перемогу та з відчаю «застромляли собі в груди шило». Він дошкульно звинувачує загарбників-катів, які лицемірно прикидалися братами, а тим часом «брали нас на штики».

Особлива місія у справі національного відродження належить мистецькому слову, наголошує автор. Тому й загарбники намагалися приру-

чити наших співців. Та з'явився співець-відчайдух. Від рокоуту його струн сталося диво — понищений український сад ожив, знову зашумів.

Вірш «Сад» завершується оптимістичним, життєствердним акордом. Однак незабаром В. Сосюра із жахом побачить, як загарбники знову порубають наш сад. Та перемагає все-таки оптимізм поета. Через три десятиліття і він застане наступний ренесанс 1960-х років. А ще через три десятиліття буде остаточно відроджено Українську державу, бо така логіка самого життя — незнищеного саду.

Читацькі діалоги

- Які історичні події стали основою вірша «Сад»?
- Поясніть символічну назву твору.
- Охарактеризуйте ліричного героя поезії. Які настрої та почуття він передає?
- Розкрийте мотив поезії «Сад». Як ви розумієте образ: «Віки / не знали ми, чиї ми діти!..»?
- Яка, на вашу думку, строфа є кульмінацією твору? Якими художніми засобами автор передає в ній особливу піднесеність, могутність, красу національного відродження?
- Які ознаки модернізму, зокрема неоромантизму, ви помітили в поезії?

Працюємо творчо

- Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).
- Створіть літературно-мистецький проєкт «Поетичний саундтрек»: доберіть музику, що відповідає настрою та мотивам віршів В. Сосюри. Підготуйте мелодекламацію вивчених і нових для вас поезій митця.
- Виконайте творче завдання «Діалог з автором»: напишіть лист до поета В. Сосюри, розмірковуючи над ідеями, що втілені в його творах. Розкажіть, як вони вплинули на вас.

Читацька самоперевірка

- Які факти життєпису В. Сосюри вам запам'яталися? Дізнайтеся більше про життя та кохання поета в інтернеті. Які епізоди вас найбільше зацікавили, вразили? Чому?
- Чи можна назвати 1920-ті роки злетом поета, а 1930-ті роки — його падінням? Із чим це пов'язано? У чому, на вашу думку, трагізм долі талановитого митця? Обґрунтуйте свою думку.
- Назвіть основні ознаки стилю поета В. Сосюри. Проілюструйте їх прикладами з віршів «Так ніхто не кохав...» і «Сад».
- Над якими запитаннями ви замислилися, читаючи вірші В. Сосюри? Поясніть свої міркування.

Іван Багряний, що захопить вашу читацьку уяву з перших сторінок, неодноразово кидав виклик радянській тоталітарній системі — тікав із-під арешту, сміливо викривав сталінський терор і російський великодержавний шовінізм. Він уперше в українській літературі в романі «*Тигролови*» відкрив світу правду про людодержну систему радянських концтаборів.

Твір став бестселером, його перекладено багатьма європейськими мовами. Однак духовним надбанням України творча спадщина цього талановитого митця стала лише в 1990-х роках, коли нарешті перемогла та правда, яку письменник відстоював усе життя.

Пригадайте. Пригодницькі твори є чи не найулюбленішими в шкільному курсі літератури. Згадайте вивчені або ж самостійно прочитані твори, у яких простежуються елементи пригодницького жанру. Чим саме вони вас захопили? Яскраве втілення ознак такого жанру ви знайдете й у пригодницькому романі «*Тигролови*».

Культурно-історичні паралелі

Місце дії роману «*Тигролови*» — Далекий Схід, таємничий безмежний Зелений Клин. *Зелена Україна* — так називали цей край українські переселенці. Його територія охоплює південну частину Далекого Сходу — біля річки Амуру й узбережжя Тихого океану. Перші українські поселення там з'явилися в 1860-х роках. Спочатку переселенці їхали підводами через увесь Сибір, тому дорога з України до Зеленого Клину тривала протягом кількох років. Згодом почали добиратися пароплавами з Одеси через Індійський океан до гирла річки Амуру. Переселенцям давали великі наділи родючих земель і на тривалий час звільняли від податків і військової служби.

Переселенці біля пароплаву «Херсон» у порту перед відправленням до Зеленого Клину. *м. Одеса. Світлина*

*Зелений Клин.
Хата в українському селі.
Світлина. 1910-ті роки*

*Жінка з українського
поселення в Сибіру.
Світлина. 1910-ті роки*

Однак тисячі людей гинули у виснажливій дорозі, а ще більше — у дикому, безлюдному краю із суворим кліматом. Нестерпно важко було ставити хати, розчищати ліс, орати цілинні землі. Українська працьовитість і прагнення до волі здолали всі труднощі. За кілька років з'явилися затишні села з біленькими хатами й квітучими садами, заврожайлися поля, завелось багато худоби.

Були й інші причини переселення: свободолюбні українці не хотіли миритися з поневоленням самодержавною російською владою. До початку XX ст. українці становили вже абсолютну більшість населення Приморського краю — майже півмільйонну громаду. Царська влада, даючи переселенцям певні економічні пільги, робила все, аби денационалізувати їх. Проте й тоді в Зеленій Україні діяли громадські організації «Просвіта» та «Студентське товариство українців».

Під час революції 1917 р. було створено Українську Далекосхідну Республіку, що проголосила своєю головною метою об'єднання з УНР у Велику Україну. Однак російські більшовики поступово й підступно знищили цей рух.

*Український календар.
1926 р.*

І все ж після революції в умовах відносної свободи відбулося бурхливе піднесення українського суспільно-політичного й культурного життя. З'явилися українськомовні журнали, школи, навіть педагогічний інститут, посилювалися зв'язки з Україною.

На початку 1930-х років комуністичний режим зупинив усі ці процеси. Знову відновилось посилене зросійщення Зеленого Клину, котре триває і нині. Одночасно із цим більшовики розгорнули жорстоке розкуркулення і примусову колективізацію. У ті роки цей край став концтабором для «ворогів народу» — учених, учителів, селян і робітників. Такі історичні події відображено в романі «Тигролови».

ТИГРОЛОВИ

(Скорочено)

ЧАСТИНА ПЕРША

Розділ 1. ДРАКОН

...Виричавши вогненні очі, дихаючи полум'ям і димом, потрясаючи ревом пустелі й нетрів і вогненным хвостом замітаючи слід, летів дракон.

Не з китайських казок і не з пагод Тибету — він з'явся десь із громохого центру країни «чудес», вилетів із чорного пекла землі людоловів і гнав над просторами... Над безмежжям Уралу... Через хащі Сибіру... Через грізний, понурий Байкал... Через дикі кряжі Забайкалля... Через Становий хребет, — звивався над ним між скель і шпилів... Високо в небі, сіючи іскри й сморід, летів і летів у безмежній ночі. (...)

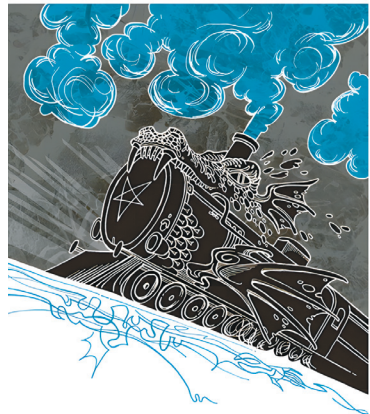
І розступалися скелі, маючи тінями. І розбігалися злякано сосни й смереки, кидаючись урозтіч. Заскочений нагло сохатий¹ прикипав на галявині, спаралізований жахом, а далі зривався і, ламаючи ноги й обдираючи шкуру, гнав скільки духу в безвість.

І гнали в безвість луни, мов духи гірські, — розліталися по горах, стрибали в провалля, ховалися в нетрях... За ними летів дракон. (...)

Шістдесят коробок-вагонів — шістдесят суглобів у дракона. Спереду вогненноока голова — велетенський двоокий циклоп — надпотужний паротяг «Й. С.» (Йосип Сталін). Ззаду — такий же надпотужний паротяг «Ф. Д.» (Фелікс Дзержинський). На тендері прожектор — довгий вогненний хвіст. Біля кожного вагона — щетина багнетів. Наїжився ними дракон, мов їжак... Ні, мов дракон! І гнався зі скреготом.

Шістдесят суглобів у дракона — то шістдесят рудих домовин, і в кожній із них повно проглинених жертв, повно живих мертвяків. Крізь заграбовані діри дивилися тоскно грона мерехтливих очей, дивилися крізь темряву десь на втрачений світ, десь туди, де залишилася країна, осяяна сонцем, де залишилася Вітчизна, озвучена сміхом дитинства та юності, рано відтятої, де залишилася мати... родина... дружина... Мерехтіли грона очей та летіли десь у темряву чорну, у прірву. Ними натоптано черево вщерт у дракона. І тягне їх циклопичний «Й. С.», і підпихає їх демон «Ф. Д.».

У цілому ж — то є етап, то є «ешелон смерті» — етапний ешелон ОГПУ — НКВД. Дракон.

Є. Харук. Ілюстрація до роману І. Багряного «Тигролови»

¹ Сохатий — лось.

Кадр із кінофільму «Тигролови»
(реж. Р. Синько)

І мчить він без зупинки, хрюскотить залізними лапами, несе в собі приречених, безнадійних, змордованих, хоче замчати їх у безвість, щоб не знав ніхто, де й куди, за тридев'ять земель, на край світу, мчить їх у небуття. І немає того Кожум'яки... І ніхто ніхто їх не визволить і вже не врятує, і ніхто навіть нічого не знатиме й не почує про них. Ніч. Чорна, безмежна ніч. (...)

На окремих пунктах ешелон зупиняється. Тоді вартові перевіряють, чи не пошкоджено вагони й чи не міг хтось утекти. На кожній зупинці пробігає вздовж ешелону начальник етапу, зупиняється десь на середині й кричить: «Многогрішний!» Перевіривши, що Григорій Многогрішний на місці, заспокоюється. Але на кінцевій зупинці зчиняється переполох: немає Многогрішного, утік. Тим часом по всій Транссибірській магістралі й по всіх прикордонних заставах розіслано телеграми про втечу та розшук «страшного державного злочинця». Особливі прикмети: юнак 25 літ, русавий, атлет, авіатор.

Читацькі діалоги

- Яке враження справили на вас перші сторінки роману «Тигролови»?
- Про що ви дізналися?

Розділ 2. СВІТ НА КОЛЕСАХ

Поблискуючи нікельованими ручками м'яких купе, сяючи яскраво освітленими вікнами, тим же маршрутом по Транссибірській магістралі йшов інший експрес — так званий «Тихоокеанський експрес номер один». (...) Це найліпший і наймодерніший експрес у СРСР; найкомфортабельніший експрес у так званій робітничо-селянській державі. Мавши маршрут майже на пів земної кулі, маршрут «Негорелое–Владивосток», тобто від понурої Прибалтики й до берегів Японського моря, маршрут на 12 тисяч кілометрів і стільки ж назад, він був до того відповідно пристосований та устаткований — до комфорту й вигод у безперервній десятиденній мандрівці. Чудо цивілізації, вершок людської вибагливості та фантазії.

Радісний і святковий, сповнений ущертъ життя та дзвону, цей першокласний люксовий експрес плив, ніби окремих світ між світами. Дріботів, вихиляючись, прицокував, мовби панна в танку закаблукана, і мерехтів, мерехтів. У м'яких купе мрійно й затишно. Заставлені квітами, набиті валізами та патефонами, осяяні світлом різнокольорових абажурів, вони були заселені експансивними й горластими мешканцями різного віку та статі. (...)

Коли потяг їхав Забайкаллям, пасажирів став розважати якийсь професор історії, розповідаючи про перших каторжників Сибіру, перших політичних засланців — протопопа Аввакума й бунтаря та «ізмєнника» — «малоросійського» гетьмана Дем'яна Многогрішного. У цей час потяг проїжджав повз каторжників Бамлагу¹.

Каторжани Бамлагу. Світлина

І ось... Ніби зумисна ілюстрація до професорової історичної екскурсії, ніби марево, викликане ним із небуття, з'явився додаток до того ландшафту...

Либонь, вони встали з-під землі — цілі ті покоління каторжників, армії їх!.. Вони вишикувалися обабіч колії, уздовж насипу безконечною хмарою і стояли, спершись на кайла, на лопати, на тачки... По коліна у воді й у болоті... У ровах та ямах...

— Ребята!!! Сматрі!!! Бамлаг!!!

Усе кинулося до вікон. Боже ж мій!.. Так ось вони! Справжні, реальні, невигадані, нечисленні. Як розгадка болючої і жаскої таємниці. Як сама таємниця, на яку страшно було дивитися...

А вони стояли безконечними шпалерами, безконечною тичбою — вимучені, виснажені... У химерних і страшних бамлагівських одностроях: у ганчір'яних шапочках-ушанках і в такому лахмітті, що, здавалося, ніби їх рвали всі собаки всього світу та тріпали всі сибірські й транссибірські вітри та буревії.

Стояли й дивилися... Проводжали експрес — мерехтливе чудо небаченого чи давно забутого світу...

Неголені... Забрюхані... Із хворобливо запаленими очима... Безконечні лави людей, списаних геть із життєвого реєстру, обтикані патрулями з рушницями та псами...

Одні махали руками. Інші дивилися байдуже, тупо, чекаючи, поки він пройде...

І не було їм кінця, і не було їм краю...

Прокладали шлях, прокладали нову магістраль, вимощуючи її своєю розпукою, гатили собою прірви, і баюри, і провалля... А тепер ось стояли як на параді. Полтавці... Чернігівці... Херсонці... Кубанці... Нащадки Многогрішного й нащадки того Аввакума вільнодумного... (...)

З вікон експреса полетіли речі, бамлагівці кинулися до подарунків, почалася стрілянина. Дехто з пасажирів заплакав. Але потяг ішов далі, усе промайнуло, як марево, і лише на хвилинку затьмарило настроїв пасажирів. Іде в цьому експресі й майор Медвин, що, отримавши високу посаду, вирушив на власне полювання.

¹ *Бамлаг* (Байкало-Амурський виправно-трудоий табір) (рос. *Байкало-Амурский исправительно-трудовой лагерь*) — один із найбільших радянських концтаборів, що діяв у структурі Головного управління виправно-трудоих таборів Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР (ГУЛАГ НКВД (рос.)) — Народний комісаріат внутрішніх справ).

Біля крайнього столика при вікні сидить бравий майор — чорнобривий, з м'ясистим носом, віком понад тридцять літ, — майор ОГПУ—НКВД. Зсунув синій кашкет на потилицю, розстебнув комір і попиває червоне бордо, тримає склянку біля уст, а очі втопив у газету, поставивши її сторч. Смокче бордо й читає-смокче «Правду», студіює промову вождя, виголошену на черговому з'їзді ВКП(б). Іноді виймає олівець і щось підкреслює, посміхається захоплено, потім глибокодумно морщить брови, сьорбає бордо та пасе далі вугляними очима по шпальтах газети. Майор виглядає, як саме втілення могутності, сили й гонору своєї «пролетарської» держави. У цілому експресі не тримається ніхто так гідно, так незалежно та гордовито, ба навіть трохи презирливо, з таємничою міною і незрівняним почуттям вищості. (...)

Два роки тому він вів слідство над бортмеханіком та авіаконструктором Григорієм Многогрішним — *«над тим зоологічним націоналістом, над тим дияволом в образі людини»*.

Що він із ним не робив!.. Він йому виламував ребра в скаженій люті. Він йому повивертав суглоби... Він уже домагався не зізнань, ні, він добивався, щоб той чорт хоч заскавчав і почав ридати та благати його, як то роблять усі... Авжеж! Дивиться виряченими очима — і тільки. Як каменюка. Спершу зухвало й сказано відбивався, вибухав прокльонами та сарказмом, плював в обличчя йому — слідчому, а потім лише хекав крізь зуби й мовчав, розчавлений, але завзятий. Мовчав презирливо... Його вже носили на рядні, бо не годен був ходити... Він уже конав — але ні пари з уст. А ті очі, очі!..

Вони йому отруїли спокій і сон, вони йому отруїли, далєбі, усе життя. З краплинами крові на віях, вони горять на смертельно-блідому обличчі хворобливим вогнем невимовленої, безмежної, тваринячої ненависті й дивляться просто в саму душу, пломеніють не кліпаючи... Розп'яли б! Роздерли б!

У-у, прокляття!.. Оката гримуча змія!!! Він бив межі ті очі, намагаючись їх геть повибивати. Він уже хотів був їх повиштрикувати, та не подужав сам, бо той диявол мав голіафську силу, навіть підпливлий кров'ю, навіть у рядні ношений. Ні таки! Треба було їх повиштрикувати! Бо ось так дивитимуться все життя... Дивитимуться...

Це ж він сказав був спочатку: «Я тебе переслідуватиму все твоє життя. І всі ми, що тут пройшли... Ми тебе переслідуватимемо все життя і проводжатимемо тебе до могили — тисячі нас замучених, закатованих... Ти лягатимеш спати — і не зможеш заснути: ми кричатимемо й ревтимемо отак...» (...)

Наврочив диявол! Після того мовби наврочив. Він пригадує ті задушливі безсонні ночі, що тільки йому одному відомі. І маячіння в них... Це в нього, що мав нерви, як мотузки, — і маячіння... Він боявся, нарешті, сам спати — й одружився. А одружившись, утікав геть на люди, боявся ночувати вдома...

А особливо, як той маніяк утік із божевільні, куди його було запро-
торено внаслідок доконаного над ним слідства. Не дочекався і трибу-
налу — збожеволів; і то було приємно — то був би кінець. І він, майор
(а тодішній слідчий), мав би собі спокій: з божевільні-бо є лише один
вихід — у могилу.

Так ні — утік! Той маніяк утік!.. Він був зовсім не божевільний.

Потім його спіймано. І знову він — майор уже — вів слідство; сам
напросився. Хоч і був уже великим начальником, але цю справу взяв
сам до своїх рук, бо відчував, що поки той житиме на світі, він не ма-
тиме спокою. Тож мусив довести його до точки. І от — трибунал при-
варив!..

Нарешті приварив, припечатав! Здавалося, тепер уже крапка.

І на тобі — маєш!.. Це ж він утік десь тут, де і його доля кидає... (...)

У голові, і без того захмелілій, гуло, а із чарки — із чарки на нього
позирало вже не червоне бордо й не коньяк...

Раз йому здалося, що то кров. Він вилив її геть за вікно та поставив
чарку. Дивився в неї, мовби в очі. В очі, що, загораючись усе більше, на-
ближалися до нього з краплинками крові на віях... Запалені страшною,
невгасимою, нелюдською ненавистю... Очі замордованої, розчавленої,
але не переможеної жертви...

Читацькі діалоги

- Що ви дізналися про «Тихоокеанський експрес нумер один» та його пасажирів?
- Про яких історичних постатей ідеться у творі?

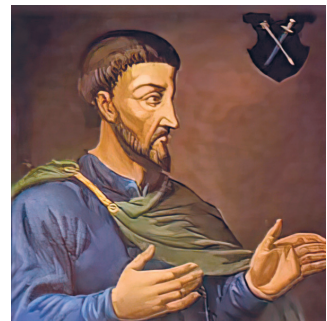

Культурно-історичні паралелі

І. Багряний у романі «Тигролови» згадує про перших ка-
торжників Сибіру, які були «відкривачами першої сторін-
ки в епопеї невимовних людських
страждань на цій землі».

Дем'ян Многогрішний — гетьман Лівобе-
режної України (1668–1672). Він відверто ви-
словлювався проти імперіалістичної політики
московської влади, наполягав на звільненні
українських земель. Звинувачений у держав-
ній зраді та підданий тортурам, гетьман був за-
суджений до страти. Однак смертну кару було
замінено на заслання на Далекий Схід.

Роман «Тигролови» розкриває історію жит-
тя Григорія Многогрішного — гідного нащадка
славного українського гетьмана.

Г. Васько. Гетьман
Дем'ян Многогрішний.
Середина XIX ст.

Розділ 3. НАВЗАВОДИ¹ ЗІ СМЕРТЮ

Височенна, чотириярусна тайга, буйна й непролазна, як африканський праліс, стояла навколо зачарована. Не шелесне лист, не ворухнеться гілка. Сорокаметрові кедрі, випередивши всіх у змаганні до сонця, вигналися рудими, голими стовбурами з долішнього хаосу геть десь під небо й заступили його коронами. Там по них ходило сонце та пливли над ними білі хмари. Слідом за кедрами пнулися велетенські осики й інші листаті гіганти, що, будучи нижчі за кедрі, творили другий ярус. Потім височенна ліщина колючого горіха, ялини, де-не-де берізки, берестина, черемха, перевиті ліанами дикого винограду та в'юнків, ішли вгору третім ярусом. А внизу — у четвертому ярусі — суцільний хаос. (...)

Унизу, по землі, слався мох, пообростав усе, що тільки можна. Унизу було півтемно й вогко. Лише де-не-де проривались яскраві сонячні пасма та стояли, як мечі, уткнуті лезами в землю.

Нетрі. Непрохідні, незміряні. (...)

Григорій ішов п'ятий день, зголоднів, знесилів, іноді доводилося повзти. Не знаходив нічого поїсти, не траплялися ні звірі, ні їстівні рослини. Біля річки знайшов старого заіржавілого мисливського ножа, дуже зрадів, що тепер має хоч якийсь захист. Вичистив ножа й нагострив.

Надвечір шостого дня сили зовсім покинули його.

Раптом — що це?! Він розплющив очі. Стукіт?.. Постріл!

Він зводиться на руках. Млосно йому й паморочливо, але хтось непокірний у ньому підводить його. У вухах дзвенить. Знову постріл! Постріл як грім! І враз крик. Жахливий, нелюдський крик, дитячий чи дівочий: — Грицьку!!!

Жахливий крик молодості, що її вхопила зубами смерть:

— Грицьку!!!

Він шпарко схоплюється на ноги. Боже мій! Мерщій!.. Кидається чимдуж, точачись, плутаючись у бур'яні, поспішає, поспішає. Знову крик. Близько...

Напружуючи рештки сил, він виламується на галявину. Ось!..

Величезний чорний ведмідь, ставши на задні ноги, намагається схопити пашею людину, що, забившись у розколину межи камінням, люто відбивалася прикладом рушниці.

Ось він! Це він, волохатий, безжалісний і грізний бог нетрів. Ага!

Пожираючи потвору гарячкуватими очима та нічого не бачачи, як маніяк, пішов на неї всторч, гнаний п'яною жагою помсти. Ага!!! А рука намацувала ніж...

Ведмідь хапнув повітря, кинув жертву й, ревнувши, повернувся до нового ворога всією тушею, посунувся на нього білою плямою «нашийника»...

¹ *Навзіводи* — синонім до слова *наввипередки*.

Людина в розколині тихо, по-дитячому, скрикнула... Ніж із диявольською силою пірнув у білу пляму, у самісіньку горлянку й повернувся там упоперек.

Мандрівникові очі, тріумфуючи, бачили лише, як чвиркнула на всі боки кров, заливаючи біле, і ще бачили (коротка блискавична мить), як та людина вистрибнула з розколин, струнка, у чудному одязі звіророва, простоволоса, і кинулася до нього... Це останнє, що його погляд устиг побачити. Мить — і сили враз залишили його, в очах потемніло, і він повалився на землю під волохатою, чорною масою, як ніч накрила його... (...)

Є. Харук. Ілюстрація до роману І. Багряного «Тигролови»

Читацькі діалоги

- Що вам відомо з уроків географії або ж інших джерел інформації про тайгу? Чи вдалося авторові передати у творі особливості цієї природної зони?
- Розкажіть про блукання українця-утікача в тайзі. Чому так докладно автор описує його поневір'яння серед дикого лісу?
- Якою людиною виявляє себе головний герой в екстремальних ситуаціях?

Розділ 4. РОДИНА ТИГРОЛОВІВ

Григорій потрапляє в родину українців Сірків, саме доньку старого Сірка Наталку він і врятував від ведмеда.

Роздивився по хаті. У кутку рясніли образи, королівськими рушниками прибрані, кропіло з васильків за Миколою Чудотворцем. Чорні страст'яні хрести напалені на стелі... Він лежить на великому дерев'яному ліжкові, роздягнутий, накритий вовняною ковдрою чи киреєю... Пахне васильками... У вікно знадвору зазирає сонце. Мати в очіпку та в рясній стародавній спідниці, усміхаючись, несе тарілки у двері... За нею бистроока дівчина виступає, мов горлиця... Біля вікна, тримаючи козацьке сидло й ушивальник, звівся і стоїть густобровий, кремезний парубок... (...)

Його виходили й, нічого не запитуючи, прийняли як рідного. Сірків син, теж Гриць, став йому побратимом.

Виявилося, що Сірки — тигролови, тобто заробляють на життя не лише полюванням, а й ловлею живих «кішок» — тигрів.

Розділ 5. «П'ЯТНУВАННЯ»

Сірки лаштуються в дорогу, на промисел. Кожний чистить свою зброю, Григорієві теж подарували гвинтівку. Старий Сірко послав сина намалювати на кедрах, що стояли за 600 метрів від оселі, мішені для стрільби, «п'ятнування», бо стріляти треба буде в «п'ятно».

— Лягай! — скомандував ураз по-військовому Сірко. Усі брикнули посеред двору на траві рядочком. І дід теж. Зліва крайня — Наталка. Потім Гриць, а потім дід, а потім Григорій. Собаки теж полягали рядочком збоку, повисолоплювавши язика й напорошивши вуха, — дивилися на людей, очікуючи.

— Заряджай! Стріляти по п'ять разів лише. Права оленьча голова — Наталчина. Потім — Грицева й так за порядком.

— Стріляємо всі разом чи по черзі? — поцікавився Гриць.

— По черзі. Перша Наталка. Та не хапайтеся, вражої мами... Не псуйте куль.

— Авжеж, — устала Наталка в тон. — Заб'ємо кедрину — кандьор¹ буде. Починаю!.. — І, глянувши скося на Григорія, що пильно націлювався з бінокля по мішені, раз по раз вистрілила п'ять разів. Швидко.

— Тю-у!.. — зробив Гриць при кінці, імітуючи свист кулі. Собаки схопилися і кинулися вперед, але Наталка вклала їх назад криком. Вони лежали, дрижачи від нетерплячки. А Гриць:

— Пішли по молоко! Усі! От мазілка... Об'являю себе ударником та йду по сметану. Пішов!..

І так само раз по раз одстріляв своє. З тією ж швидкістю. Григорій дивився пильно в бінокль, але нічого не міг зауважити, лише після останнього пострілу щось бризнуло збоку на ялиці.

— Одбив, Грицю!

— Що?

— Гілку.

— Неправда, то ріг одлетів.

Старий хитав головою:

— Що ви робите, дітки?! Таж по тім боці сопки так ваші кулі свистять, що там порозбігалось все живе й мертве. (...)

Є. Харук. Ілюстрація до роману І. Багряного «Тигролови»

Наталка, що пильно дивилася, як стріляв батько, укінці серйозно зауважила:

— Таке-е. Спортити ви дерево, тату! Воно б ще росло.

— Смійся, смійся. А воно, може, і не спортив, дочко.

Останній стріляв Григорій. До правди, він хвилювався. Бував він на різних стрільбищах і не був новачком у стрілецькій ділі, на всякій зброї мисливській і немисливській, як кажуть, зуби з'їв. На всяких змаганнях стрілецьких пописувався знаменито. Але тут, на цім іспиті, на цім виїмковім змаганні, хвилювався. І рушниця нова, не вивірена, й іспит складати треба незвичайний, змагатися зі стрільцями, яких, далєбі, ще не зустрічав у житті.

¹ Кандьор — рідка пшоняна або гречана каша.

Коли б йому хтось колись запропонував змагатися з дівчиною в стрільстві, він посміявся б і взяв би те за злий жарт. Але тут бачив, що може бути побитий, і то саме дівчиною. «А що як гвинтівка “мотає” або забирає вбік?» Аж піт йому на долонях виступив. (...)

Раз по раз він вистрілив п'ять разів. Так же швидко, як перед тим Наталка та Гриць.

За останнім пострілом усі враз схопилися — стрільці й собаки — і подалися стрімголов через падь.

Старий Сірко ледве поспівав верхи. Наталка летіла попереду, перестрибуючи пеньки й колоди, як та дика коза. (...)

Наталка була вже біля кедрів. Перша. Обдивилася всіх «оленів», намальованих на товстих кедрах, і стояла, надувши губи та длубаючи пальцем у батьковій мішені.

— Я ж казала, тату, що ви спортили дерево. Гляньте... В оленячій голові було п'ять дірок, одна біля одної майже.

У Наталчиній мішені — чотири кулі лягли купкою посередині. П'ята ген вгорі влучила в ріг.

— Усе-таки не пропала, — потішав батько. — І ріг на щось здасться...

А Гриць:

— Та то я його неправильно прималював. Ця куля пішла геть!

У Грицевій мішені п'ятої кулі взагалі не було, лише чотири продірявили голову в різних місцях.

— Добре. Добре, — бубонів старий Сірко. — Казав, не спішіть, бісової віри. Пропала куля.

Григорій здалеку поглядав на свою мішень, і йому душа втекла в п'яти. Жодної дірочки в мішені. Підійшли.

— Ого-го! — ляпнув Гриць рукою по плечах Григорія. — От це да, так да!

В оленячій голові не було жодної дірочки. Зате над головою, пів ліктя вище, ніби хто жменею ткнув, — п'ять куль. (...)

— Добрий із тебе цілок, синку! Що трохи вище взяло — то нічого, то рушниця забирає трішки вгору. Робитимеш поправку. (...)

Читацькі діалоги

Які якості виявляють учасники «змагань» зі стрільби? Про які риси характеру персонажів твору свідчить цей поєдинок?

Розділ 6. У ПРАЛІСАХ СІХОТЕ-АЛІНЯ

Старий Сірко, Гриць, Григорій і Наталка вирушили на полювання. Хочуть здобути дуже цінні роги ізюбра¹. По дорозі зустріли кумів і друзів Морозів. Коли добралися до місця полювання, розташувалися у своїй мисливській хатині. Григорія здивувало, що Сірки залишали тут цінні інструменти, речі, і ніхто їх не забрав. Сірко пояснив: у тайзі існує неписаний закон — не брати чужого. Полювання було вдалим. Сірко говорив, що це Григорій такий щасливий.

¹ Ізюбр — великий східносибірський олень.

ЧАСТИНА ДРУГА

Розділ 9. ЗИМА

Григорій у мисливстві намагався забути про все — про свою долю, невідоме майбуття, кохання до Наталки, яка була до нього холодною і насмішкливою.

Хлопці були на полюванні. Незабаром туди прийшли й Наталка з батьком. Дівчина веселилася там, де треба серйозності, інколи навіть псувала полювання, але нітрохи тим не журилася. Здається, вона не знала почуття страху. Боялася одного Григорія. Проте він до цього зник і радів із того, що дівчина поруч.

Якось Григорій пішов на полювання з дробовиком і натрапив на вепрів.

(...) Григорій хвилинку подумав, побачив височенний виворотень¹ поблизу й умить видряпався на нього. За хвилину те місце, де він щойно стояв, і навколо нього захопили вепри. Вони нишпорили під снігом, хрумкали, чавкотіли, розмелюючи щелепами кедрові бирки та вибираючи горіхи. До лиха їх! Тут були й невеликі підсвинки, і великі вепри. А один був здоровенний, як бугай, — ходив у центрі, а все менше сновигало навколо нього, він, як гора, між усіх. Григорій збагнув, що це і є отой сікач — отаман вепрячий, що про них розповідають страшні речі. Тут лише він пошкодував, що опинився отак із дробовиком, а не з гвинтівкою. Стрельнути шротом — це тільки нашкодити. Вепр — не вивірка. А сікач, почувши людський дух, гуркав, злостився. Щетина на нім, як на їжакові, стоїть пилкою по хребті. Високий на ногах, грудастий, рилатий і сухозадий. Страшна потвора. Ікла підібгали верхню губу й стирчали, мов ножі. Вистрелити, щоб розігнати, — не можна, бо сікача не злякаєш. Навпаки, він розлютиться, то, певно, геть увесь виворотень розтрясе.

Проте вепр його не бачив, бо дуже для нього зависоко.

Григорій був одягнений зле для довгого сидіння на такому високому, почесному місці, а вепри не квапилися. (...) Нарешті Григорієві урвався терпець, — прокляті чушки! Він спересердя вистрелив. І просто-таки сікачеві в морду. Така думка була: «Перелякаю, очі повибиваю». Постріл зробив належне враження: розлючений, ущипнутий шротинами вепр оскаженів, почув ворога, гуркнув і кинувся на виворотень... І він би той виворотень, мабуть, розкришив би, якби не сталася незрозуміла несподіванка...

Миттю весь табун і сікач укупі кинулися навтьоки, затріщали по всьому лісі й зникли, мов і не було їх.

«Тигр! Далекі, так». З Грицькових оповідань Григорій знав, що в цих краях за тутешніми законами слідом за вепрами неодмінно ходить тигр: пасе й із того живе.

Така невиключена можливість — зустрітися з тигром, мавши дубельтівку в руках, була не зовсім приємною. І хоча знав і те, що ця кішка людини боїться і перша її ніколи не зачепить, але... ану ж, як вона голодна.

¹ *Віворотень* — дерево, вирване вітром із корінням.

Проте ніякого тигра не було. Та й хіба тут углядиш що? Смеркало. Крутила веремія.

Мавши вибір між можливою смертю у звірячих пазурах і певною смертю на виворотні від холоду, Григорій почекав мить, послухав, а потім рішуче зліз і пішов.

Григорій заблукав. Сів перепочити й заснув. Розбудили його Наталка з псом Заливаєм, які вирушили на його пошуки, але вони разом знову заблукали. Заночували в лісі. Наталка задрімала й поклала голову Григорієві на груди, а він не витримував і поцілував. Дівчина прокинулася, розсердилася і почала уникати його.

Читацькі діалоги

- Які небезпеки чатують на людей у тайзі?
- Які почуття, на вашу думку, зароджуються між Григорієм і Наталкою? Які деталі в поведінці персонажів указують на це?

Розділ 10. РЕЙД НА ХАБАРОВСЬК

Грицько й Григорій вирушили в Хабаровськ¹ здати хутро, поновити контракти, набрати боеприпасів та оформити дозвіл на зброю. Григорій поїхав, бо хотів побавитися з небезпекою, випробувати долю. Дочекалися потяга. Половина вагонів у ньому була товарних, половина — поштових, але всі вони слугували пасажирськими й були набиті людьми так, що довелося брати вагон штурмом.

(...) На якійсь станції до вагона вдерлося двоє з ліхтариками.

— НКВД!.. — прошелестіло вагоном.

Там, де кондуктори й контролери не мали сили ані совісті вдертися, там ці вдерлися і господарили як удома. Світили ліхтариками в обличчя, ступаючи по людях, як по дровах.

Григорій чекав спокійно, приготувавшись до найгіршого. Лише тут збагнув, який він дурень — виліз у світ, не мавши документів. Але не подумав цієї думки до кінця, як йому присвітили ліхтариком в обличчя. Спершу Грицеві, а потім йому. Дивилися мовчки, водячи світлом згори вниз. Пильно дивилися на розцяцьковані унти й дохи²... І полізли далі. Либонь, узяли їх за двох «відповідальних», екзотично вбраних представників влади з місць, а то й із центру.

У місті владнали майже всі справи. Але виявилось, що зброю тепер треба реєструвати через НКВД. Григорій ступав поруч із Грицем, зважившись на зухвалий учинок — сміливий візит.

У вестибюлі Гриць зупинився, узяв Григорія за петельки й притяг до себе. Цей тайожник, цей примітивний і простолінійний хлопчина був чуткий, як вовк, як дикий, гордий, свободолюбивий горал³. Подивився мерхтливими очима в саму душу й відштовхнув: «Іди геть! Чекай на вулиці».

¹ *Хабáровськ* — головне місто Далекого Сходу. Засноване в середині XIX ст. Його перший будівничий — українець Яків Дяченко.

² *Доха́* — верхній хутряний одяг.

³ *Гора́л* — парнокопитний ссавець, схожий на антилопу.

«Чортів Гриць!..» — Григорій не був ані слабовольний, ані забобонний: він не вірив ні в чорта, ні в диявола. Але, вирісши серед природи, він вірив в інтуїцію, у незбагненне відчуття, у вовчий інстинкт.

Дозвіл на зброю хлопці не отримали. Вирішили пообідати. Зайшли до японської ресторації, де їм подали макарони в ющі й палички, якими хлопці не вміли користуватися. Нарешті, подивившись на інших відвідувачів, з'їли, заплатили дуже дорого (ціна доброго теляти) і пішли, так само голодні.

Ще заглянули до якогось буфету. Нарешті вони потрапили до ресторану.

Усе, що було в ресторані, танцювало, пило, курило, грало, — усе обернулося. Веремія фокстроту на хвильку припинилася. На цьому тлі станцьованих, засмоктаних, блідих облич і постатей два гості виглядали, як люди з іншої планети, з якогось іншого, героїчного, а не такого задимленого, смердючого світу. Так, ніби зійшли з екрану персонажі якогось цікавого героїчного фільму. Два пірати чи два ковбої. А чи посланці досі не знаного царя тих, оспіваних, але так і невідомих уссурійських нетрів. Найбільше привертала увагу (попри все екзотичне вбрання) обличчя, ніби викуті із червоної бронзи, а потім у них уставлено очі, що вражали своїм блиском і зосередженою силою.

Гриць ступав так, як по кедрачу¹, не звертаючи ні на кого уваги, — дивився примруженим оком понад головами — шукав, де побігло...

Диригент енергійно замахав паличкою, фагот загавкав, мовби пес, назустріч, усе пожвавішало, але ніхто не танцював, — ніби на честь новоприбулих. (...) А хлопці дійшли до середини, не звертаючи ні на кого уваги, так, ніби вони в лісі, зупинилися, вибираючи місце для табору. Навіть не бачили, як котрась із тих голоспинних бабів стріляла до них очима, сміючись дзвінко. Ба, так, як у скелю. «У, ведмеді!» (...)

Григорій дивився і дедалі більше супив брови — на нього насувалася чорна хмара.

Підлетів гарсон² — хлопці замовили ще вина, замовили пива. Пили... Замовляли ще якісь страви... Хміль ударив у голову. (...)

Навпроти сиділи якісь дві дівчини за столиком, уп'ялися в хлопців очима. Замовили собі чорну каву, сьорбали її потрошку й так сиділи. Дивилися як заворожені. Одна робила óчка вперто, але без наслідків — хлопці не помічали зовсім. Друга навіть óчка не строїла — дивилася вогкими, широко відвертими, не то здивованими, не то захопленими очима й зрідка підносила до уст каву.

Розпалений вином, трішки захмелілий Гриць сміявся, одкинувшись на кріслі, як не знати який пан... (...)

Григорій натомість сидів понурій. Вино не вступало йому в голову. Він пив і лише більше хмурнів. Не сп'янів, ні, дивився на ту веремію, на оголені плечі й груди, на щасливі посмішки, на обійми, на всіх тих «володарів життя» (...). Дивився собі всередину, і було там, ніби на по-

¹ Кедрáч — ліс, у якому переважають кедрові дерева.

² Гарсо́н — синонім до слова офіціант.

жарищі, і так, ніби йому хтось наступив чоботом на самісіньке серце... Наливав горілку й пив. До нього хтось кинув паперову квітку, він не звернув уваги. Хтось залицявся через третій столик... Байдуже. Замовив коньяк, пив. Але хміль щось не брав. Натомість брала туга, брала серце в лещата. Дивився на всі ті обличчя мальовані, на все те претензійне, засмоктане зборище, на ту виставку жіночої краси й вроди та мужеської пихи й гонору — і зціплював зуби. Понурий, налитий болем і презирством заперечення. Його стоптано, випхано геть із життя, викреслено. І хто?! (...)

Мотлох!!!

(...) У джазовім вихорі вчувався Заливай... Гавкав радісно, схвилювано. А до нього срібними дзвіночками озивався дівочий голос... Наталка! Стояла на сонячній кладці й, підставивши обличчя під сліпуче сонце, сміялася загонисто, буйно...

Уже не ревіла оркестра, й уже нікого не було — то ревів водоспад, а над ним у веселковім сяєві стояла Наталка. Горда, як королева; буйна, як вітер; радісна, як сонце; мерехтіла очима та сміялася, закинувши голову, махала рукою туди, до вершечка кедра... Королева! Ось вона справжня, свавільна, і горда, і прекрасна, як богиня... І чиста, як богиня. Його королева! І... не його королева. Його біль. Його туга... (...)

Тільки тепер Григорій звернув увагу на дівчат, що сиділи навпроти й пили свою вбогу каву. (...) Григорій знічев'я одним оком почав спостерігати їх. Дивився, як вони сьорбали каву. Обидві вродливі. Одна — бистроока й так зачіпала бровою, грайлива; друга — смутна. Обидві витомлені, змарнілі. Десь, видно, зле дівчатам живеться. Тож сьорбають каву, бо ні за що повечеряти. Стареньке вбрання на них було вже цероване¹-перечероване. На ногах стоптані грубі черевики — вони їх ховали під стільцями. (...)

Дівчата говорили українською мовою! І так, ніби хто врізав батогом по серцю, ніби обухом по карку.

Та це ж вони!!! Дочки розкуркулених батьків, розкиданих по Сибірах! Це ж вони, утікаючи, рятуються! Рятуються від голоду й холоду, від безправ'я і смерті, рятують життя ціною краси та молодості, ціною честі й материнського щастя... (...)

Коли виходили з ресторану, Григорій, який був напідпитку, зіткнувся у дверях із кимось у формі, у синьоверхому кашкеті, зі «шпалами»² на ковнірі. Його взяла хмільна злість, і він відсунув того чоловіка, щоб не стояв на дорозі.

Хлопці вже пройшли пів вулиці, як Григорій відчув, що за ними хтось іде, згадав чоловіка, якого відштовхнув у ресторані. Хлопці надали ходу, закрутили по вулицях, намагаючись загубитися в натовпі, потім заскочили в якусь відчинену браму. Повз них пробігла постать у хутрянці й кашкеті. Перечекали трохи, а потім завулками стали добиратися до вокзалу. Майже дійшли, як раптом перед Григорієм виросла в темряві постать.

¹ Церóване — заштопане.

² Шпáли — тут: прямокутні емблеми на петлицях офіцерів Червоної армії.

— Руки вгору!.. — Блиснула сталь пістолета, наставленого сторч.

Григорій звів руки... Але, зводячи руки, несподівано піддав ногою так, що пістоль фуркнув десь через голову в сніг, а в ту ж мить Гриць зацідив невідомого з усього маху у вухо. Григорій не дав упасти — з лівої! А тоді турнув ногою так, як те робить сохатий, рятуючись від смерті, — сторч у груди прямим ударом. (...)

— Не ходи босий! — прошипів люто Гриць, ступнувши слідом.

— Стоп! — спинив Григорій. — То — чорнороб. Гайда!

І, підхопивши доху, що Григорій упустив, підіймавши руки, хлопці припустили, як дрібний дощик...

Коли вже їхали, роздумували, що б це могло значити. Зупинилися на тому, що їх хотіли пограбувати, хоча Григорій підозрював інше.

Читацькі діалоги

- Яким зображено життя радянського Хабаровська? Як у ньому відчувається Григорій?
- З якими небезпеками зіткнулися герої твору в місті?
- Чому Григорія не полишають думки про Наталку?

Розділ 11. НА «КІШКУ»

Сірки з Григорієм вирушили полювати на тигра. По дорозі побачили напис на снігу: «Фійона Медвину привіт передавала». Саме таке прізвище — Медвин — мав Григоріїв слідчий, що катував його.

Мисливці натрапили на сліди двох тигрів.

Раптом усе пішло несподівано швидко...

В одному місці, перед густими заростями, старий раптом упустив ломаку й підкинув вінчестер... Григорій бачив, як у гущавині посунулося щось смугасте... Постріл! Велетенська кішка зробила скажений стрибок угору, як підкинена пружиною. У ту ж мить туди ж вистрілив і Григорій по ній. І ззаду пролунали постріли. А старий, пронизливо й моторошно крикнувши, як це роблять татари або чеченці, і, раз у раз стріляючи вгору, пустився чимдуж стороною навздогін за другою, що десь мелькнула й зчезла. Решта, так само лементуючи, — слідом.

Спущений Рушай ішов вихором уперед. За ним, пролетівши повз Григорія, покуріли ревучи Заливай і Нерпа.

Собачий лемент пішов по нетрях... Далі, далі... Вирував, клекотів, віддаляючись. Женуть уже взрячку.

Григорій налягав на лижі, закинув уже, як і старий, рушницю за плечі, не відстаючи, готовий до всього.

А Наталка, обернувшись на ходу й ще раз вистріливши у велетенську потвору, що, перекинувшись у снігу, біла лапами в повітря, — випередила брата й благально:

— Грицю! Братику! Я буду за ним!.. Я буду третя. Бережи хвіст.

То була божевільна, шалена гонитва. Годину... Дві... Три... Безконечно... Аж очі вивертало на лоба. Григорій боявся тільки, щоб не спасувати, щоб стало сили, щоб витримати. Бо життя людей, життя старого тепер на його сумлінні. Ясно.

Собак було весь час чути. Іноді розтиналося коротке скавуління чи виття. Тоді старий припускав ще дужче та по нетрях шугало його страхітнє гукання. Підбадьорював і тій сатані нагадував, що він ось тут, доганяє, як сама смерть.

Собачі й тигрячі сліди кидалися то вправо, то вліво, чирим¹ часто не витримував кішку на скоку та в такому темпі, і вона все провалювалася глибоко. Напевно, такої гонитви кішка довго не витримає. У кількох місцях на снігу руділи плями крові — на собачому сліду.

— Наддай!!! — гукав Сірко й лементував ще пронизливіше, ще шаленіше. — Пропадуть собаки! Подере.

Де вони гнали, як вони крутилися та петляли, — не було видно. Суччя било в обличчя, обдираючи шкіру.

Ось лемент — рев собачий — близько. Зовсім близько. Старий Сірко нацуплював лосину рукавицю, що був скинув. Спереду вже видно, як ген крутилися, гасали пси під скелею. Миттю старий одстебнув геть лижі й, наставивши коляку, як спис, гайнув уперед. Григорій нагнувся на пів секунди до лиж... Мимо пролетіла Наталка, бачив лише, як її лижі зі шкварчанням відокремились і шугнули вбік, утікаючи від його лиж.

Пізніше він часто згадував і не міг відновити точно, як воно все було.

Він перший опинився біля батька. Він лише пам'ятає, як закричала Наталка... блискавичний його стрибок... Вир... Несамовитий галас — людський, собачий, тигрячий... (...)

Це тривало десять секунд, але, здавалося, це тривало вічність... Потім у раптовій тишині — злякане Наталчине обличчя і дихання над самим його лицем... Потім дружний регіт...

— Пусти! — це старий Сірко, сміючись, розпатланий, спітнілий. — Пусти, а то ти його задавиш...

Уже! Страшний галасливий клубок розпався, і його витягали, затоптаного в кучугуру снігу.

Є. Харук. Ілюстрація до роману І. Багряного «Тигролови»

¹ Чирім — затужавілий верхній шар снігу.

Тільки тепер Григорій побачив, що він голими руками вп'явся в рудий загривок та так і заляк...

Тигра посадили в змайстровану клітку. Повертаючись, побачили, що в їхньому наметі хтось ночував, забрав соболя і спирт. Тільки нетутешні могли порушити тайговий закон і взяти чуже. Усі пішли розглядати сліди — куди й коли рушили грабіжники. А Григорій знайшов на снігу недопалок дорогої сигарети «Золота марка». Такі завжди куриє Медвин. Він мовчки, поки інші були на льоду, став на лижі та помчав.

З-за повороту мчала паровіця¹. Вітер дув Григорієві в спину. (...) Він пішов назустріч, стискаючи гвинтівку. На санях було дві постаті, завинуті в дохи по самі вуха. Умить відкинули дохи — замаячили бубонівка та ежовський кашкет, руки вхопилися за зброю.

Тут коні захропли, затанцювали й ураз мотнули, як навіжені, убік — ухопили тигрячий дух. Ага!.. Сани перекинулися — й обидві постаті випали в сніг.

Григорій уп'явся в них очима. Не бачив, як повз нього, божевільно, обминаючи його стороною, мчали коні, б'ючи голоблі та сани, що летіли за ними льотом, перекидалися, деренчали...

Одна постать схопилась і хотіла кинутись упоперек до лісу. Другий шалено, хапливо вибивав сніг із цівки гвинтівки, а далі шарпнув за кобуру пістоля.

— Стій!! — гукнув Григорій. — Зброю геть! Руки вгору! Три кроки бік! Так стояти!..

Стоять... Григорій підійшов. І нагло... Серце закалатало йому безумно, шалено. А очі вп'ялися в того, що в кашкеті... І він зареготався страшним, жаским і... радісним реготом.

— Медвин?!

Боже мій! Мить. Мить подиву. Мить буйної радості. Є, є Бог на небі! Ось він. Ось той, з ким їх і Бог не розсудить.

А Медвин — бравий герой і грізний суддя та володар душ людців і плюгавий злодюжка, порушник закону нетрів — стояв і тіпався... Так, тіпався. Губа йому тіпалася, а очі... очі гидкого, сопливого боягуза. Три шпали на ковнірі — як мазки крові.

— Великий начальник?! Так... Поздоровляю...

Другий тихенько відступав назад, непомітно; з однією шпалою — якийсь начрайону. «Чорт його припарував, дурака», — подумав Григорій, а вголос промовив:

Є. Харук. Ілюстрація до роману І. Багряного «Тигролови»

¹ Паровіця — тут: пара коней, які тягнуть сани.

— Так... Ну, усе, таваріщ слідователь! Усе. — І важко задихав: — Кінчаю слідство... — І підніс голос, повільно, грізно: — Тут... я тобі... й рев, тут я тобі й трибунал! — Підкинув гвинтівку та вистрелив. Аж тому з голови пихнуло.

Другий кинувся впоперек, до лісу. Григорій дивився йому вслід, слухав, як у грудях стукає серце, напоєне помстою... Тут утікач обернувся і вистрелив із пістоля. Уже майже видряпався на урвище до лісу. Куля тьохнула десь у сніг.

— Хіба так стріляють? — промовив Григорій задумливо. Пересмикнув закривку та стрельнув.

Постать підкинула руки, майнула ними в повітрі й покотилася з урвища.

Мить Григорій стояв нерухомо. Думки летіли вихором... Так. Усе. А тепер — у Маньчжурію, у Китай, у Японію, до чорта в зуби. От. Усе відтяв за одним разом — і ворогів, і друзів, і спокій — усе...

Стривай! За мої вчинки відповідати ж ніхто не мусить. Подивився на чисту пелену снігу, а тоді написав пальцем великими літерами:

«Судив і присуд виконав я — Григорій Многогрішний. А за що — цей пес сам знає».

Ще й розписався.

— Так... Куди ж тії бідолашні коні побігли? Загинуть... Шкода... Ну, добре. — Хвилинку постояв. Зітхнув. Потім махнув рукою, почепив гвинтівку на шию і повернувся...

На нього дивилася пара очей. Наталка!

— Що ти зробив?

Григорій узяв її за руку й потяг геть за собою. Вона не опиралася — покірно йшла поруч, лише відчував, як її рука тремтіла. Тремтіла не з переляку, ні.

— Що ти зробив?

— Слухай, Наталко! Те, що я зробив, те я мусив зробити. Розумієш? Я вбив одного дракона... Ти цього не бачила! Не бачила! Розумієш? Не бачила! А вже як я буду далеко звідси, тоді ти про все розкажеш своїм... (...)

— У нас же цілком безпечно... у нас... Та можна ж іще далі зайти в нетрі...

Григорій узяв її за руку й стис. Міцно-міцно. Вона не віднімала своєї руки.

— Дурна ти, дівчинко. Ти не знаєш, що то за один. За тиждень тут усі нетрі поставлять догори ногами — шукатимуть... Це великий собака. Але Бог є на небі! Є! Цей пес відбивав мені печінки, ламав кості, розчавлював мою молодість і намагався подряпати серце, якби дістав. Так довгих-довгих два роки він мене мучив. А потім спровадив до божевільні. І все за те, що я любив свою Батьківщину.

І я ще тоді поклявся іменем матері моєї, що відірву йому голову. Я втік із божевільні... Потім мене знову піймали й знову мучили такі, як він, —

його помічники... А потім присудили до двадцяти п'яти років каторги. Двадцять п'ять років! А я всіх маю двадцять п'ять. І все тільки за те, що я любив свій нещасний край і народ...

Я поклявся, що буду їх убивати, як скажених собак.

І я втік з ешелону. Вони мене везли з України на каторгу, на повільну смерть, і берегли, як пси. А я втік. Вистрибнув на ходу зі скаженого поїзда — стрибнув у ніч, у смерть, на щастя.

І я мав щастя... Я потрапив до вас, я мав щастя. Сміливі завжди мають щастя, як казала твоя мати... Обійми її міцно за мене й поцілуй її за мене... сестро.

Наталка враз припала до нього та вибухнула буйним плачем. Безпорадно, по-дитячому. Ясно — це розставання. Це навіки. Боже мій! І поцілувала... Ой, як шалено! Усе вклала в цей поцілунок, усю душу.

Читацькі діалоги

- Яке ідейне навантаження в романі мають епізоди полювання на ізюбрів та уссурійських тигрів?
- Які небезпеки, окрім диких звірів, чекають на Григорія в тайзі?
- Що вам стало відомо про минуле Григорія?
- За що він жорстоко помстився Медвину?
- Чи погоджуєтеся ви з думкою Григорія: «Сміливі завжди мають щастя»? Поділіться своїми роздумами.

Розділ 12. НАВЗАВОДИ ЗІ ЩАСТЯМ

Григорій мав перейти кордон, але не міг піти, не попрощавшись із Сірками, а тому повернувся до них. Попрощалися.

Мати, плачучи, тикала Григорієві до рук набитий рюкзак. Батько застібав корячкуватими пальцями гудзик йому на грудях.

— Бувай же здоров, синку! Патронів досить? Добре...

Тут увійшла Наталка. Пристібаючи на ходу діловито набійницю, вона ввійшла виряджена, як на полювання. Брови рішуче зсунені, вуста стиснені. Бліда як смерть, але спокійна. Стала посеред хати біля Григорія.

— Куди ж це ти, дочко?! — сплеснула мати руками.

А батько примружив очі вражено. Наталка ж стала проти Григорія з непокритою головою і мить дивилася йому у вічі з мукою, запитанням... Мить коротку й мить безконечну... І знайшла там відповідь — у тому погляді, у тій мішанині з любові, жалю і розгубленості від свідомості про нездійсненність

Кадр із кінофільму «Тигролови»
(реж. Р. Синько)

щастя. Потім узяла його за руку, відчуваючи, як на ній товчється жилка — товчється кров, пориваючись до неї, — опустила навколішки перед враженими батьками...

— Ой Боже мій! — тільки й змогла промовити мати.

А Наталка дивилася на них мерехтливими очима, запаленими іскринками сліз і безповоротною рішучістю:

— Як уб'ють мене, то я не вернуся. А як судилося мені щастя... то нехай же я буду, мамо, щаслива! І ви, тату!.. Благословіть!.. (...)

* * *

Однієї ночі на Н-ській заставі на Маньчжурському кордоні, біля станції Пашкове, де Амур, стиснений обабіч горами й нетрями, — зчинилася тривога. (...)

З пожежі й кількох вибухів почалася стрілянина, яка розійшлася на десять кілометрів. Ніби розпочався бій між усією Японією та СРСР. Та то всього лише ловили порушників кордону (...).

А «диверсанти» були сміливі й досвідчені, наважилися перейти кордон там, де того найменше сподівалися — у самому Пашковому, (...) попри самісіньку будівлю прикордонного пункту.

Відбулося це так. Двоє на лижах, а з ними великий пес, обережно крадучись, вийшли на схил далекої сопки й постояли там, пильно вивчаючи місцевість. (...)

Потім знайшли забуту копицю сіна, приладнали до неї трухляву колоду, начинену порохом і набоями, підпалили й помчали в селище. Незабаром спалахнула пожежа, почулися постріли й вибухи. Прикордонники побігли туди, а втікачі стали переходити кордон. Аж ось їм назустріч вискочив начальник застави. Наталка скомандувала Заливаю: «Чужий!» — і пес стрибнув на того п'яного охоронця кордону. Водночас на голову начзастави опустився приклад вінчестера.

По всьому кордону лопотіла перестрілка, підключилась і японська сторона. Тільки навпроти селища було спокійно, і наші мандрівники швидко перескочили на той берег річки.

Плачучи від щастя, Наталка припала до Григорія і цілувала його в нестямі, укладаючи все серце, яке так довго стримувала:

— Мій! Мій!

Шаліла в нападі безумної радості, невисловленої любові й безоглядної вірності.

— Ми підемо тепер... На ту... на твою Україну! (...)

І так само дав серцю волю Григорій. Забрав її в обійми й зацілував ті неприступні вуста, великі насмішкуваті очі... Аж ось де він догнав своє щастя!

Кадр із кінофільму
«Тигролови»
(реж. Р. Синько)

А Заливай зіп'явся на задні лапи й, тихенько скімлячи, намагався лизнути обох у ніс.

Нарешті лемент на кордоні вщух. Наталка нагодувала пса, прикріпила до його нашійника записку, погладила голову свого вірного друга та із жалем відправила додому. Заливай сумно заскімлив, відчуваючи розлуку, але послухався господино і побіг.

Шлях їм прослався в невідоме. Вони приготувалися до всіх труднощів, до жорстокої боротьби, спаливши всі кораблі за собою. Їх вабила далека, сонячна, омріяна Україна.

Крайова преса була наповнена сенсаційними повідомленнями про велику озброєну до зубів банду ворогів народу на чолі з *«крупним державним злочинцем»* Григорієм Многогрішним, яка діяла в тайзі й убила начальника Краєвого особого відділу УГБ НКВД тов. Медвина — ветерана НКВД, *«славного та доблесного чекіста, що в боротьбі з ворогами не знав жалості, у якого рука ніколи не тремтіла...»*.

Унизу великими літерами сповіщалося про велику премію за зловлення того страхітливого «отамана банди» — Григорія Многогрішного. (...)

Друга сенсація була ще цікавішою. Подавали карколомні повідомлення про «чергову провокацію» «некої» агресивної держави на советсько-маньчжурському кордоні. (...) Про кількогодинний бій і відбиття великої диверсійної групи ворога. Про заслуги начальника застави, який у героїчному бою був тяжко поранений. (...)

Між іншим говорилося й про те, що двоє «негодяїв» із гігантським псом у тому бою нагло напали на начальника «з тилу».

Старий Сірко, що привіз разом із Грицем до Хабаровська на базу здавати живого тигра, слухав ті новини й у душі сміявся з них. Якого шелесту наробили Григорій та його донька!..

Другого дня після приїзду Сірка з Хабаровська прибіг Заливай. Він був схудлий, здичавілий, лапи в льодових «черевиках». Старі невимовно зраділи, гладили пса, говорили з ним і знайшли записку.

Наталка писала: *«Живі. Здорові. Обіймаємо всіх. Цілуємо. Уже перейшли до тітки!»*

Мати плакала й просила прочитати записку ще раз і ще, а тоді поцілувала її нишком і, загорнувши в шовкову хустку, поклала на самий спід скрині, де зберігалися Наталчині речі. І стала молитися Божій Матері, вимолюючи щастя для дітей і хоч на останку літ зустрічі з ними.

Гриць прип'яв Заливаю, щоб не втік. Мати ходила біля пса, як біля дитини, але той скупав. На п'ятий день уранці Заливая не дошукалися. Він утік.

Одчайдушний і безмежно вірний пес розумів дружбу по-своєму й зробив так, як веліло його собаче серце.

Подався доганяти без надії догнати.

Але сміливі завжди мають щастя.

Читацькі діалоги

- Розкажіть про свої враження від роману «Тигролови». Які його епізоди найбільше вам запам'яталися? Чим саме?
- Літературознавець Ю. Лавріненко зазначає, що «...“Тигролови” зробили велике діло ... показали незламну горду людину, повну життєвої сили, волі до життя й боротьби». Таким був і їхній автор — І. Багряний. Ознайомтеся зі сторінками біографії письменника, щоб зрозуміти життєву основу роману «Тигролови».

Митець і доба

Іван Багряний (справжнє прізвище *Лозов'яга*) народився 19 вересня 1906 р. в м. Охти́рці (тепер *Сумщина*) у родині муляра.

З дитинства був здібним і вільнолюбним. Через українськомовність і вияв патріотизму вчителі й однолітки часто глузували з нього. Про початки своєї творчості згодом письменник згадував: «Першого вірша я написав у десять років у першому класі початкового училища. Написав українською мовою, як протест проти вчителя, ... за те, що я не вмів по-російськи».

У дитинстві став свідком убивства дядька та 92-річного дідуся більшовиками. Відтоді зненавидів комуністичний режим. Розкуркулення, голод, примусова колективізація, свавілля радянської влади тільки посилили протест у душі майбутнього письменника.

Ще з дитинства виявляв хист до малювання, тому згодом здобував освіту в Київському художньому інституті. Збереглася і донині його картина «Охтирський Покровський собор». Відомо, що іноді письменник робив олівцем малюнки на берегах рукописів своїх творів.

Навчався в Охтирській технічній школі слюсарного ремесла, потім у Краснопілльській художньо-керамічній школі. У різні роки працював на цукроварні, окружним політінспектором в Охтирській міліції, театральним декоратором, учителем малювання в колонії для безпритульних і сиріт, складачем у друкарні, ілюстратором у газеті, на шахтах Донбасу, щоб порятувати родину від голоду 1921 р. Тоді ж побував у Криму та на Кубані.

У той час приєднався до опозиційної щодо влади літературної групи МАРС. Під впливом творчості письменника М. Хвильового обрав псевдонім *Багряний*, адже цей колір символізує боротьбу за свободу,

незламність. З 1924 р. розпочався період активної літературної діяльності І. Багряного.

1927 року вийшла друком збірка його поезій «До меж заказаних», а незабаром поема «Аве Марія». Автор видав її своїм коштом і сам розіслав по книгарнях. Доки цензура прийняла рішення про заборону книжки, майже весь її наклад розійшовся. У 1930 р. з'являється історичний роман у віршах «Скелька», у якому йшлося про споконвічне гноблення Росією України.

Після публікації цього твору письменник потрапив під нагляд чекістів. У 25 років його заарештували за контрреволюційну агітацію. У харківській в'язниці письменника морили безсонням, голодом, психічними тортурами, аби офіційно, у пресі, сам засудив «своє минуле, усіх соратників, свою літературну творчість як класово ворожу» й написав велику хвалебну поему про Сталіна. Однак І. Багрянний не скорився. За це отримав вирок: заслання на три роки на Далекий Схід. Йому вдалося втекти з табору. Два роки він переховувався серед українських поселенців у Хабаровському краї — на річці Уссурі, що в Зеленому Клину. Цей період його життя відображено в романі «Тигролови». За спробу повернутися в Україну І. Багряному було присуджено ще три роки заслання в Бамлагу.

У 1938 р. повернувся до Охтирки, однак за доносом сусіда його було повторно заарештовано й кинуто до Харківської в'язниці. За надуманим звинуваченням у керівництві націоналістичною контрреволюційною організацією він пробув у тюрмі майже три роки.

На початку Другої світової війни письменник активно співпрацював з українським підпіллям. За поширення патріотичних ідей був засуджений нацистами до розстрілу, але випадково врятувався. Переїхав до Львова, де брав участь у боротьбі УПА проти нацистських загарбників. Ініціював створення підпільного уряду — Української Головної визвольної ради. Водночас написав роман «Тигролови».

З наближенням фронту письменник емігрував на Захід, жив переважно в Німеччині. Створив сім'ю, виховував сина Нестора й доньку Роксолану.

Родина І. Багряного

У перші повоєнні місяці на вимогу Сталіна почалося примусове повернення (*репатріація*) колишніх радянських громадян до СРСР, але вони не хотіли повертатися додому. І. Багрянний пояснив цю ситуацію у своєму памфлеті «Чому я не хочу вертатися до СРСР?»: «Я не хочу вертатися до своєї Вітчизни саме тому, що я люблю свою Вітчизну. А любов до Вітчизни, до свого народу, цебто національний патріотизм, у СРСР є найтяжчим злочином. Так було цілих 25 років, так є тепер. Злочин цей

зветься більшовицькою мовою — мовою червоного московського фашизму — “місцевим націоналізмом”». Це була перша гучна заява про російсько-більшовицький геноцид проти України. Перекладений європейськими мовами памфлет І. Багряного мав міжнародне визнання та обговорювався в ООН.

Далі письменник розгорнув трагічні сторінки національної історії України, громадянської війни, колективізації, Голодомору 1932–1933 рр., сталінських концтаборів, репресій над українською творчою інтелігенцією, українською церквою, «ілюструючи» їх власною долею, своїм життям, проведеним у тюрмах і засланні.

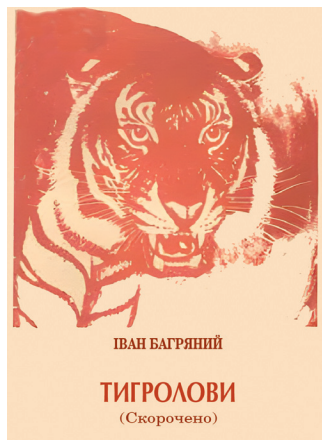
В еміграції І. Багряний продовжував активно займатися громадсько-політичною діяльністю. Разом з однодумцями заснував та очолював Українську революційно-демократичну партію (УРДП), створив газету «Українські вісті», дбав про об'єднання української демократичної молоді.

До громадських клопотів додалися проблеми зі здоров'ям: так позначилися роки, проведені в тюрмах і таборах. Попри все, І. Багряний знаходив час для творчості, хоч і виснажувався щодня до повної знемоги.

1963 року філія Об'єднання демократичної української молоді в м. Чикаго (США) розпочала акцію за присудження І. Багряному Нобелівської премії. Він мав серйозні шанси отримати цю найвищу літературну нагороду, адже вперше відкрив світові художню правду про ГУЛАГ у своїх творах. Однак цим планам завадила раптова смерть митця.

І. Багряний помер 25 серпня 1963 р. в м. Новому Ульмі (Німеччина). На могилі написано такі його слова: «Ми є. Були. І будемо! Вітчизна наша з нами».

У 1992 р. за романи «Тигролови» й «Сад Гетсиманський» І. Багряного пошановано найвищою Національною премією України ім. Т. Шевченка (посмертно). Так здійснилося пророцтво письменника, який писав: «Я повернуся до своєї Вітчизни з мільйонами своїх братів і сестер, що перебувають тут, у Європі, і там, по сибірських концтаборах, тоді, коли тоталітарна більшовицька система буде знесена так, як гітлерівська... Коли нам — українському народові — буде повернено право на свободу й незалежність в ім'я християнства та справедливості».

Обкладинка до роману І. Багряного «Тигролови»

Поміркуйте!

- ▶ Що вас зацікавило в особі письменника? Які риси його вдачі вам імпонують?
- ▶ Охарактеризуйте громадянську позицію І. Багряного.
- ▶ Які життєві факти й ідеологічні переконання митця відображено в його творах?

Досліджуємо твір

Історія створення роману «Тигролови». Ви вже знаєте, що І. Багряний перебував на Далекому Сході понад 5 років — як каторжанин Бамлагу та як утікач. Займався мисливством у тайзі, обходив та об'їздив увесь край, добре вивчив його природу, клімат, історію, повсякденне життя людей.

Вражень було так багато, що вони весь час просилися на папір. Нагода трапилася восени 1943 р., коли письменник опинився в Західній Україні. Переховуючись від гестапо (політичної поліції нацистської Німеччини), він мусив кілька тижнів провести на конспіративній квартирі. І. Багряний попросив у своїх рятівників паперу й олівців і почав писати роман.

Пізніше письменник згадував: «Мені не треба було нічого вигадувати. Життя товпилось у моїй душі й виривалося, як Ніагара. Країну, про яку я писав, я любив, як свою другу Батьківщину, хоч і потрапив у неї невольником. Я люблю її людей, я люблю її тварин, рослинний прекрасний світ. Я знав ту фауну, і флору, і географію, як, може, жодний професор, бо я ту географію пройшов власними ногами, а флору й фауну помацав не тільки власними очима, а й власними руками».

Працюючи майже цілодобово, уже на 14-й день І. Багряний завершив рукопис. Незабаром перебрався до Львова й подав написане на літературний конкурс. Потім, цілком зосередившись на підпільній роботі в УПА, уже й не цікавився своїм творінням, але роман сам нагадав про себе. На літературному конкурсі він отримав першу премію і незабаром був надрукований окремою книжкою під назвою «Звіролови». Проте у вирі війни рукопис загубився. Уже перебуваючи в Німеччині, письменник відновив текст.

Жанр. «Тигролови» — *пригодницький роман*.

Пригодницький роман — це роман, сюжет якого насичений незвичайними подіями та несподіваними поворотами, що розгортаються швидко й захопливо.

Головний персонаж — *Григорій Многогрішний* — сильна особистість. Він спромігся кинути виклик тоталітарній владі.

Характерні й інші ознаки пригодницького роману: мотиви переслідування, утечі, викрадення, розгадування таємниць, атмосфера загадковості, романтичне кохання, чіткий поділ на позитивних і негативних персонажів, щасливий фінал.

І. Багряний доповнив оповідь докладними описами далекосхідної природи, екзотики суворого, незвіданого краю, життя та побуту мешканців тайги.

Окрім того, «Тигролови» — *ідеологічний роман*: його персонажі є виразниками антагоністичних світоглядів — гуманістично-патріотичного й тоталітарного.

У романі також наявні ознаки *автобіографічного твору*, оскільки автор використав для його написання епізоди з власного життя.

Поміркуйте!

Чи вразила вас історія створення роману «Тигролови»? Якщо так, то поясніть, чим саме. Яка життєва основа твору?

Наведіть два-три епізоди з «Тигроловів», що засвідчують наявність у творі ознак пригодницького, ідеологічного й автобіографічного роману.

Проблематика роману багатопланова: • показ задушливої атмосфери тоталітарного режиму в СРСР; • моторошна суть репресивної радянської системи — з тюрмами, катуваннями, рабською працею в таборах; • вплив сталінського терору на долю окремої людини; • патологічна жорстокість і нищість прислужників системи; • збереження нащадками переселенців до Зеленого Клину українського духу, побуту, традицій; • краса вірного й чистого кохання.

Провідна ідея роману «Тигролови» — засудження російського комуністичного режиму, який, попри його показну міць і всеосяжність, примітивний і вразливий. Щоб його подолати, борці мають зберігати в душах людяність, патріотизм, бути мужніми й непохитними. Ідею перемоги Україною Російської імперії втілює вислів, що проходить через увесь твір: «Сміливі завжди мають щастя».

Конфлікт. Роман побудований на зіткненні різних антитез. Дика, могутня, свавільна природа тайги та сміливі, згуртовані, досвідчені люди, які її приборкують і водночас поважають, бережуть її. Чоловіча та жіноча гордість, що не дозволяє Григорієві й Наталці відразу виявити свої почуття, і спалах кохання, що перемаже всі умовності в найвідповідальніший момент їхнього життя.

Ці **антитези** долаються, однак непримиренною залишається основна протилежність — світу українського, вільнолюбного, людяного та світу радянського, тоталітарного, варварського.

Зіставлення двох потягів (вступні розділи) та опис мандрівки Гриця та Григорія в Хабаровськ засвідчують, що радянський світ ще й внут-

Кадр із кінофільму «Тигролови»
(реж. Р. Синько)

рішньо роз'єднаний. У ньому є при-
нижені й привілейовані, каторжани та
наглядачі. Автор наголошує: у тоталі-
тарній системі ніхто не відчувається за-
хищеним, вільним. Кожний привіле-
йований — теж холоп свого начальства
чи всесильних каральних органів, по-
стійно боїться, має лицемірити, доно-
сити й усе одно в будь-яку мить може
опинитися у в'язниці. Лише сміливі
відчайдухи можуть вирватися із цього
світу-тюрми та зруйнувати його.

Композиційні особливості. Роман майстерно побудований. Усе в ньо-
му скеровано так, щоб зацікавити, захопити читачів / читачок. Одразу
вражає *експозиція*. Це яскравий опис монстра-дракона — тюремного по-
їзда, що його волочить у Сибір надпотужний паротяг «Й. С.» («Йосип
Сталін»). Це різючий символ тоталітарного СРСР.

Здається, цей дракон усесильний. Ніхто не зможе його подолати чи ви-
сковзнути з його пазурів. Проте один в'язень зміг вирватися, незважаючи
на найпильнішу охорону. Це — Григорій Многогрішний.

Живим утіленням, частиною цього дракона є майор Медвин. Він теж
їде на Далекий Схід, лише люкс-потягом для привілейованих, їде на
лови «ворогів народу». Така *зав'язка* конфлікту у творі.

Розвиток дії — життя Григорія в тайзі; знайомство із сім'єю укра-
їнців-переселенців Сіроків. Автор і тут майстерно тримає в напруженні
увагу читачів / читачок. Чим саме? Екзотичністю зображуваного світу,
величавістю природи нової України.

Приваблюють мужні характери тигроловів. Заворожують уміло та зі
знанням справи виписані мисливські сюжети. Зворушує зародження і
повільне розгортання взаємної симпатії Григорія та Наталки, їхнє до-
дання недовіри.

І відразу — блискавична *кульмінація*: несподівана зустріч Григорія
Многогрішного та майора Медвина в безлюдній тайзі; розправа головно-
го героя зі своїм катом. «Тигр» перемагає тигролова, людина — людо-
лова.

Захоплює і *розв'язка* твору — успішна втеча Григорія та Наталки за
кордон.

Читацькі діалоги

- Які проблеми відображено у творі?
- Розкрийте провідну ідею «Тигроловів».
- Прокоментуйте авторський підхід до створення композиції «Тигро-
ловів».

Художні образи. Головний герой твору — Григорій Многогрішний — молодий українець, талановитий інженер-авіатор, якому доля підготувала багато випробувань.

Письменник послідовно виписує його національний характер, людську гідність, мужність, рішучість, указуючи на його генетичну спадковість. Він, як і його видатний історичний предок — гетьман Дем'ян Многогрішний, зумів кинути виклик імперській системі з її загарбницькою політикою, ідеологія якої не змінилася з тих далеких часів.

Григорій Многогрішний спочатку постає як легенда серед в'язнів, символ нескореності. Засудженому на 25-річну каторгу юнакові вдалося втекти з поїзда, що віз політв'язнів до Сибіру, туди, де свого часу побував і український гетьман.

Спочатку автор акцентує увагу на очах головного героя, великих і блискучих, як у звіра чи божевільного, на блідому обличчі, лютому голосі. Усе це наслідки страждань, яких Григорій зазнав у тюрмі НКВД, і його шаленої жаги вижити, вирватися на волю.

Кадр із кінофільму «Тигролови»
(реж. Р. Синько)

Сповнене небезпек його блукання нетрями тайги символізує складну життєву дорогу до свободи: *«Краще вмерти біжучи, ніж жити гниючи»*.

Григорій — справжній, як сьогодні б сказали, «супермен»: високий, статурний, витривалий. У вмінні стріляти, блискавичній реакції на ловах не поступається досвідченим і загартованим Сіркам.

Водночас він володіє гострим інтелектом, має чисту совість, чуйну душу. Юнак палко любить Україну й бореться за її волю. Прикметно, що Григорій родом із села Трипілля — колиски прадавньої трипільської цивілізації. Мала батьківщина виховувала в ньому відчуття зв'язку з праісторією рідної землі.

Григорієву душу завжди зігріває образ Батьківщини. Саме цей образ привиджувався, повертав до життя, коли юнак непритомнів від виснаження: *«Він сидить, заплющивши очі, і йому здається, що він на пасіці... Це він маленький... Прийшов до дідуся... Навколо вулики-вулики... Стоять дуплянки, мов козаки в брилях, накриті великими, череп'яними покришками. Спілі шпанки, як дівоче намисто, як дівочі губи, між зеленим листом. А там черешні... Дідусь білий увесь — у білих полотняних штанах і сорочці, з білою бородою зазирає у вулики, щось ворожить...»*

Важливо, що Григорієв патріотизм дієвий. З його спогадів-марень довідуємося, що в юності він відважно воював у лавах козаків Холодного Яру проти московських військ.

Згодом, опинившись у в'язниці НКВД, він не здається. Незламним роблять Многогрішного відданість своєму народові, людська й національна гідність, ненависть до поневолювачів.

Несподівано доля подарувала йому короткий перепочинок у родині *Сірків*. Це українці-переселенці з Полтавщини. Перші роки їхнього поселення на сибірських землях були тяжкими, але наполегливою працею вони забезпечили свій добробут, зберегли українські традиції. Сірки виявили людяність, доброту, милосердя, гостинність до Григорія, прихистивши його у своїй хаті. Особливу увагу письменник акцентує на образі дочки *Наталки*, яка нарівні з батьком і братом відважно займається ловлею тигрів. Дівчина приваблює Григорія вродою та якостями свого характеру. Спочатку ці дві горді особистості тримаються на віддалі, але вони споріднені й вдачами, і своєю українськістю. Тому поступово між молодими людьми зароджується взаємна симпатія, що переростає в щире кохання. Григорій жене від себе це почуття, бо пам'ятає про свою долю втікача-каторжанина, тому й не хоче наражати на небезпеку та поневіряння кохану. Наталку ж стримує її дівоча гідність і скромність, приховувана за показною незалежністю. І тільки перед загрозою вічної розлуки вони усвідомлюють, якими дорогими стали одне для одного, і відкривають свої почуття.

Рішучим, вольовим, здатним на помсту постає Григорій у кульмінаційному епізоді розправи над своїм кривдником — слідчим НКВД *Медвиним*, в образі якого автор уособлює тоталітарну систему. Він — жорстокий і безсердечний тиран, фанатично відданий комуністичному режиму; як справжній людолов, полює на людей, залякує, катує, принижує непокірних. Медвин гине як боягуз від справедливої помсти свого заклятого ворога Многогрішного. Це заслужена кара кату за понівечену молодість українця, за сплюндровану Батьківщину.

Як типовий неоромантичний герой пригодницького твору, Многогрішний виявляє надприродні здібності: утікає з божевільні, робить «стрибок у смерть» на ходу «скаженого поїзда», виживає серед дикої сибірської природи, знаходить порятunek у родині українців-переселенців, полює разом із ними на уссурійських тигрів, бере участь у таємній розвідці — рейді в м. Хабаровськ і здійснює разом із Наталкою майже неможливий перехід кордону з Маньчжурією. А вирвавшись за кордон, на свободу, Многогрішний одразу починає готувати себе до продовження боротьби за «далеку, сонячну, омріяну Україну».

Читацькі діалоги

- ▶ Пригадайте, у яких епізодах розкривається характер Григорія Многогрішного. Створіть «діаманту», що дасть змогу висвітлити багатогранність його образу.
- ▶ Які вчинки Григорія вказують на його спорідненість із далеким предком — гетьманом Многогрішним? Подумайте, з якою метою автор показує зв'язок поколінь.
- ▶ Порівняйте образи Многогрішного та слідчого НКВД Медвина. Як письменник розкриває внутрішню порожнечу й слабкість майора Медвина? Яке значення цього образу для розкриття ідеї твору?
- ▶ Охарактеризуйте родину Сірків. Які риси українського національного характеру зберегли переселенці в далеких краях?

Символіка роману. Твір сповнений символічних образів. Уже сама назва роману є символічною. Змінивши її з початкової назви «Звіролови» на «Тигролови», І. Багряний поглибив змістові акценти твору. Тигролови в прямому значенні — сміливці, які ловили небезпечних диких звірів (родина Сірків). Але головне в романі — полювання сталінських садистів на молодого невпокореного українського «тигра» Григорія Многогрішного. Символічного значення набуває перемога Григорія у двобої з майором Медвиним. Це вияв боротьби гордого й волелюбного українського народу проти жорстокого тоталітарного режиму.

Символами роману є *образи трьох поїздів*: експрес-дракон «Й. С.» — «Ф. Д.» — це символ зла, репресій, тоталітарної системи, нищення народів СРСР; Тихоокеанський експрес № 1 — символ позірнього щасливого життя за соціалізмом; потяг № 97 «Владивосток — Москва» — символ цілковитого зневаження людських прав у суспільстві.

Символічність простежується в прізвищах героїв твору. Прізвище Многогрішний мав славний предок Григорія — гетьман Лівобережної України, який відстоював національну незалежність своєї Батьківщини.

Прізвища Сірко й Мороз, оспівані у фольклорі, стали символами козацької доби, уособленням патріотизму, нескореності та волелюбності.

І. Багряний надає роману «Тигролови» узагальненого символічного змісту, утверджуючи думку про те, що за будь-яких обставин людина має жити вірою в перемогу добра над злом.

Читацькі діалоги

- Як ви розумієте назву твору? Який її символічний підтекст?
- Розкрийте символіку образів «Тигроловів».

Світова популярність роману. Роман «Тигролови» набув широкої популярності в різних країнах світу. На відміну від пригодницьких творів (Р. Кіплінг, Джек Лондон, А. Чайковський та ін.), І. Багряний показав мужніх героїв, які протистоять не тільки суворій природі та складним життєвим обставинам, а й тоталітарному режиму. Читачі зарубіжних країн побачили образ українця як особистості незламного духу.

Твір було перекладено англійською, німецькою, голландською, італійською, іспанською, французькою мовами. У німецькому перекладі роман був виданий під заголовком «Закон тайги» («Das Gesetz der Taiga»). Ця назва найбільше відповідала змісту пригодницького твору. Англійською мовою назва роману звучала як «The hunters and the hunted» («Переслідувачі й переслідувані»), а голландською — «Утеча в тайгу» («Vlucht in de taiga»).

Мистецькі діалоги

У перші роки незалежності України режисер **Ростислав Синько** зняв художній кінофільм за мотивами роману «Тигролови».

У фільмі чимало відмінностей від авторського тексту, хоча сюжетна канва роману збережена.

Поміркуйте!

- Знайдіть в інтернеті та подивіться кінофільм «Тигролови». Які його епізоди вас найбільше вразили, зацікавили? Чим саме?

Працюємо творчо

Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).

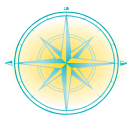
- Прокоментуйте життєве кредо головного героя роману «Тигролови» Григорія Многогрішного: «Сміливі завжди мають щастя». Доведіть або спростуйте це твердження. Чи є підстави для проведення аналогій із сучасними реаліями? Презентуйте свої роздуми у формі есе.
- Проведіть порівняльну дослідницьку роботу. Пригадайте сюжет, ідейний зміст, систему образів драми «Бояриня». Які зв'язки між нею і романом «Тигролови» ви помітили? Чи змінилися якимось український і московсько-імперський світи за 250 років, що розділяють описані в цих творах події? Чим споріднені й відмінні характери Оксани та Наталки, Степана й Григорія? Що зумовило протилежні розв'язки конфліктів у драмі Лесі Українки та романі І. Багряного? Організуйте з однокласниками й однокласницями дискусійне обговорення цих запитань, пояснюючи логіку своїх міркувань.

Читацька самоперевірка

- Підготуйте й презентуйте в класі усний журнал «Цікаві факти із життя Івана Багряного». Якими автобіографічними деталями письменник наділив головного героя роману «Тигролови»?
- Доведіть, що в образі Григорія Многогрішного втілено тип сильної духом, національно свідомої людини з високими моральними чеснотами.
- Якою у вашій уяві постає родина Сірків? Чи вдалося їм зберегти українські національні цінності?
- Якою постає природа в романі? Проаналізуйте один із пейзажів «Тигроловів».
- Пригадайте основні ознаки неоромантизму. Як вони виявилися в романі «Тигролови» — у проблематиці, композиції, сюжеті та системі образів?
- У чому виявляється актуальність роману «Тигролови» в наш час?

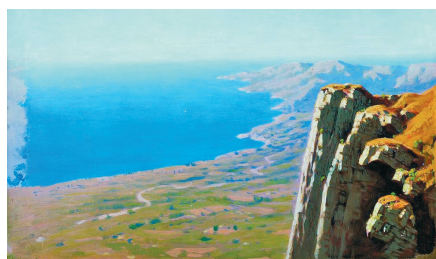
З КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У цьому розділі ви продовжите ознайомлюватися з долею і культурою народу-побратима українців — кримських татар (киримли). У 8-му класі на уроках української літератури ви вже відкрили для себе яскравий і колоритний світ кримськотатарської культури, мальовничої природи Криму та сильних людських почуттів, що відображено в кримськотатарській літературі.

Сьогодні ви дізнаєтеся про постать духовного батька киримли *Ісмаїла Гаспринського* — письменника, просвітника, очільника національного відродження. Його неоромантичне за стилем оповідання-притча «*Арслан-киз*» підтверджує, що героїчний учинок однієї людини може підняти інших на боротьбу за свободу й незалежність.

Оповідання *Ервіна Умерова* «*Чорні ешелони*» розповість вам про трагічну сторінку в житті кримських татар — їхню депортацію з Криму в 1944 р.

А. Куїнджі. Узбережжя моря.
1898–1908 рр.

Крим та Україна

Українська та кримськотатарська культури завжди тяжіли одна до одної, взаємозбагачувалися. Ще давні кримські поети Едип Ефенді, Джан-Мухамед оспівували дружні зв'язки двох наших народів у боротьбі за свободу. Цю ж традицію продовжували й митці пізніших епох. Так, у 1940 р. кримськотатарські літератори видали збірку перекладів творів Т. Шевченка. Перекладали твори Лесі Українки, М. Коцюбинського й інших класиків української літератури.

На багатьох письменників Крим справляв незабутнє враження. Українські митці з любов'ю змальовували неймовірної краси природу цього півострова, морське узбережжя та життя кримськотатарського народу.

Часто мандрував цим краєм письменник *М. Костомаров* — побратим Т. Шевченка, один із засновників антиімперського Кирило-Мефодіївського товариства. Особливо його захоплювала антична минувшина Криму, якій він присвятив кілька поем.

У Ялті жив, творив, працював лікарем і знайшов вічний спочинок український письменник *С. Руданський*. Це автор популярної пісні «Повій, вітре, на Вкраїну...», а також дотепних і дошкульних співомовок (гуморесок). Він досконало вивчив татарську мову, дбав про зближення наших культур.

Неодноразово бував у Криму поет-модерніст *Олександр Олесь*. Цінним внеском у скарбницю української ліричної поезії є його цикл віршів «В Криму. З кримських образів».

Відомо вам і про *М. Коцюбинського*, який написав новели про життя кримських татар — «На камені», «У путях шайтана», «Під мінаретами».

А. Кримський

Крим та його народ оспівано в ліричних циклах *Лесі Українки* «Кримські спогади» та «Кримські відгуки».

І. Франко перекладав твори кримськотатарських поетів, зокрема хана Менглі I Гірея.

А. Кримський, який був татариним за походженням, український поет, перекладач, науковець, створив перший підручник «Література кримських татар», у якому дослідив татарське письменство від XII до початку XX ст.

Мистецькі діалоги

Рідному Криму присвятив більшість своїх картин митець *Іван Айвазовський*.

З Кримом пов'язана творчість українського художника *Архипа Куїнджі*, предки якого походили з Криму. Майстра надихала незвичайна краса півострова, зокрема Чорне море, Кримські гори, захід сонця і світанки.

Крим постає на полотнах митця-імпресіоніста *Івана Труша*, картини якого вам відомі з уроків про творчість *М. Коцюбинського*. Художник захоплювався «Кримськими сонетами» *А. Міцкевича*, кримськими враженнями *Лесі Українки*, що й стало поштовхом до розкриття кримської тематики в його малярських роботах.

І. Айвазовський. Ніч у Криму. Вид на Аюдаг. 1850 р.

І. Труш. Кримський пейзаж. Початок XX ст.

Поміркуйте!

- Розкажіть про взаємозв'язки української та кримськотатарської культур. Для яких українських митців Крим став джерелом натхнення у творчості?
- Роздивіться картини, на яких відтворено колорит кримської природи. Поділіться своїми враженнями.

Культурно-історичні паралелі

У 1783 р. Крим підступно захопила Російська імперія. Так розпочалася епоха Руїни, яку кримці називали «чорним століттям». Загарбники колонізували півострів переселенцями з російських земель. У татар відбирали землю, їх цілеспрямовано переслідували й винищували. Таке гноблення спричинило масову еміграцію кримських татар до Османської імперії (у Туреччину, Румунію, Болгарію). Наприкінці XIX ст. із мільйона кримців на Батьківщині залишилося менше 200 тисяч.

І навіть у цих нестерпних умовах кримські татари зберегли рідну мову, культуру, історичну пам'ять. Це й уможливило кримськотатарське національне відродження. Воно розгорнулося наприкінці XIX ст. Його ініціатором і керманічем став громадський діяч і письменник *Ісмаїл Гаспринський*.

Серед його найвідоміших творів — оповідання-притча *«Арслан-киз»* (*«Дівчина-левиця»*), у якому йдеться про боротьбу уйгурів із китайськими загарбниками (початок — середина XIX ст.).

Уйгури — корінний народ Східно-го Туркестану, який належить до тюркської мовної сім'ї, за віросповіданням мусульмани. Їхня давня столиця — місто Кашгар. Класик кримськотатарської літератури І. Гаспринський в оповіданні *«Арслан-киз»* показав, що для згуртування народу потрібний рішучий лідер, який здатний уселити віру людей у важливість боротьби за свою свободу та незалежність.

Г. Ф. Паулі. Кримські татари й мулла.
1862 р.

Уйгури в національному одязі.
Сучасна світлина

Мечеть у м. Кашгарі.
Сучасна світлина

АРСЛАН-КИЗ

(Скорочено)

...рік, середина літа. Ось уже двадцять шість днів як оточене місто Учтурфан — одне з міст на теренах Кашгара. Близько тридцяти тисяч китайських вояків на чолі з лютим проводирем, на ймення Чі Лінг, учинивши в навколишніх селах безжальну (аж до дітовбивства!) різанину, оточили місто.

Воно було неприступним. На віддалі гарматного пострілу від нього в трьох різних місцях отаборилися нападники, а їхні піші й кінні дозорці шастали довкола вдень і вночі. Аби якось сповістити про себе в Кашгарі, дізнатися, що діється довкола, часом із міста вислизали гінці, та, неспроможні прокрастися крізь вороже оточення, потрапляли до рук дозорців. Їх негайно провадили до Чі Лінга на допит. Та хоч би як їх не мордували, аби дізнатися про становище в місті, вони — ні пари з вуст, і тоді їх люто вбивали (...). Це страшенно гнітило обложених мусульман, які сподівалися на підмогу з Кашгара. Невже весь Кашгар, як оце Учтурфан, опинився в китайській облозі? Невідомість діставала всіх. Жодної вістки. Мусульмани б одважно кинулися в бій, та потерпали як від браку гармат, так і від того, що, не діждавшись підмоги, загинуть або з голоду (бо ж харчів зрештою не стане), або від китайського клинка.

На двадцять сьомий день облоги Чі Лінг передав посланцем лист. Пропонував здатися і заплатити великий викуп. І тоді всі будуть помилувані. Інакше захопити місто та вчинить нещадну різанину.

Міський старшина Аладжа-бек і мулла Іззет-Ата зібрали найповажніших містян на нараду. Після тяжких роздумів більшість вирішила здатися на милість ворогу. Адже вістки про їхнє становище так нікуди й не дійшли, запаси харчів закінчувалися, і дати відсіч нападникам вони не змогли. Лише мулла, Аладжа-бек і ще кілька військовиків не радили коритися загарбникам. Цю розмову почула Гульджемал — донька Іззета-Ати, зовсім юна дівчина (їй ще й 17-ти років не було), яка в сусідній кімнаті готувала чай.

Уйгурська дівчина.
Сучасна світлина

Коли вже було зрозуміло, що більшість за те, щоб здати місто, Гульджемал, прикривши голову, увійшла до світлиці, де відбувалася нарада. Усі здивовано глянули на дівчину. Чемно й лагідно, а водночас твердо та рішуче Гульджемал звернулася до присутніх:

— Шановні добродії, не вважайте ганьбою мою появу серед вас, хоч, може, моє місце й

на кухні, біля казана. Я з'явилася тут, на військовій раді, бо нині не буденний час — особливий. Може, це наш судний день.

Усі з напруженою увагою слухали дівчину, і вона вела мову далі:

— Так, це судний день нашого Учтурфана. Ми всі спільно маємо шукати виходу... Коли зводиться великий дім, годяться і тріски. Такі, як я... Як я розумію, висока рада ладна здатися, мовляв, китайці будуть милостиві... Чи в тому є певність? Згадайте, що сталося тридцятиліття тому в Яркенті. Згадайте, яку милість явив тоді ворог: узяв у полон мусульман, познущався над дівчатами. Не відомо, чи прийде підмога з Кашгара... Не відомо... І, упавши у відчай, ми силкуємося врятувати собі життя. Але який сенс у такому порятунку? Для того власними руками накладаємо на себе ярмо неволі, аби щодня ходити, понуривши голову? Ви хочете ввіритися лютим катам? Певно, ліпше, добродії, рятувати не голову й тіло, а душу та домогтися спокою і слави... Я не з тих, що здаються! Сподіваюся, батько не заперечить! Я піду крізь оточення до Кашгара, як треба, то й далі, аби сповістити про наше становище та повернутися з відповіддю, а може, і з підмогою... Товариство, не здавайтеся! Адже ж харчів у нас вистачить ще на шістдесят-сімдесят днів, і місто наше для ворога неприступне... Що ж іще може статися завтра?... У нас попереду сімдесят днів. З божою милістю я доберуся до Кашгара.

Закінчивши мову, Гульджемал висмикнула з кишені ножа, підтяла під корінь своє оксамитове, довге аж до п'ят волосся і покинула зібрання. Шейх, батько дівчини, і всі присутні були вражені її героїчною рішучістю, гідною бути прикладом для інших. Аладжа-бек перший отямився і мовив:

— Яка дівчина!.. Її вустами промовляє сам Господь. Ця дівчина... ні, ця левиця зможе звільнити нас від ворога! Ворог волів до ранку почути нашу відповідь — я негайно сповіщу йому нашу відмову. В Учтурфані немає мусульман, які хотіли б здатися! Ліпше десять разів пожертвувати душею, аніж хоч раз голову схилити перед китайцем.

Усі погодилися:

— Авжеж, так і відповімо!

Гульджемал знову з'явилася, як ще рада не розійшлася, і мовила:

— Товариство, хай береже вас Усевишній! За кілька днів я рушу в путь. Якщо через три дні китайці не покажуть вам мою голову на списі, значить, я прорвалася.

Іззет-Ата, почувши ці доньчині слова, не витримав і втратив тяму.

Читацькі діалоги

- У які історичні часи перенесли вас перші сторінки твору І. Гаспринського?
- З якими труднощами зіткнулися жителі Учтурфана?
- Які якості характеру виявила донька Іззета-Ати Гульджемал у складний для містян час? На який учинок відважилася головна героїня? Чим це може їй загрожувати? Аргументуйте відповідь цитатами з твору.

Гульджемал була єдиною донькою шейха Іззета-Ати, тож уся його ласка призначалася їй. Сина в нього не було, тож дівчина долучалася і до хлоп'ячого виховання, надто до освіти. Гульджемал добре навчилася читати й писати, виявляла здібності до наук. Знала не лише турецьку, а й арабську та перську мови, любила читати напам'ять перські газелі¹.

Уйгурська дівчина.
Сучасна світлина

Розважаючись улітку в саду, Гульджемал по-всякчас їздила верхи, стріляла з лука й рушниці настільки вправно, що могла підстрелити пташку на льоту. Отак управляючись у просторому тінистому саду, дівчина зміцнила ноги й руки. Вона була зовсім не схожа на тих, що не залишають порога свого дому, кволих кокеток, що ледве тримаються на ногах. Вона не вигукувала страшне «ой», угледівши перед собою горобця, чи «ах», помітивши якусь комашку. А побачивши злодія, що прокрався в сад, вона могла взяти до рук лука чи рушницю, аби той начувався. Та коли вона брала до своїх білих чарівних рук саз і з вуст її линули газелі, то хіба що глухий міг би не розчулитися.

А як вона вміла гаптувати! Її килимки для намазу годилися б у подарунок самому шаху.

Вона любила свою англійську рушницю. Це батько привіз їй із Бомбея, коли повертався з паломництва. Та давала змогу потрапити в ціль із віддалі тисячі двохсот кроків, була дуже легкою порівняно з рушницями старих зразків, що виготовляли в Кашгарі й Китаї. Батько, що мріяв про сина, захоплювався цим захопленням доньки, і поступово Гульджемал стала справжнім снайпером.

Серед подарунків, привезених батьком із паломництва, були ще бінокль і компас. Дівчина їх швидко освоїла.

Незважаючи на батькові сльози, Гульджемал-ханум² готувалася до небезпечної мандрівки. Обмірковуючи всілякі вигадки й пристосування для успішного проникнення крізь оточення, Арслан-киз не раз протягом дня піднімалася на напівзруйнований мінарет текіє³ і вивчала розташування ворога. Тут їй ставав у пригоді чудовий бінокль. За його допомогою вона вивчала кожний порух ворога й обирала свій майбутній шлях. Окрім англійської старовинної рушниці, Гульджемал озброїлася також мечем і револьвером, приготувала вирошеного батьком коня, що звався Туркмен.

¹ *Газель* — жанр східної поезії, ліричний вірш, що складається не менше як із трьох, не більше як із дванадцяти бейтів (двовіршів).

² *Ханум* — у тюркських мовах означає «пані», «красуня». Приєднується до жіночих імен, надаючи відтінку поваги.

³ *Текіє* — монастир у мусульман.

На сьому ніч дівчина вбралась у чоловічий одяг та обладунки, попрощалася з родичами й друзями та вирушила в небезпечну дорогу. Вона вислизнула через браму, що вела не до Кашгара, а до китайців.

Праворуч битого шляху, що вів до китайців, за три кілометри від міста, було величезне болото, що займало близько сотні гектарів. Серед цього болота була вузьенька стежина, якою, однак, можна було не лише пройти пішки, а й проїхати конем. Довкола розрослися молоді вербові хащі. Арслан-киз поїхала в бік болота.

Праворуч згаданої стежини вздовж арика¹ чатувало чимало дозорців, які також були скрізь довкола болота, надто в тих місцях, де можна було пройти конем. І все ж основна увага ворога, як добре знала Арслан-киз, була прикута не до цих місць, а до протилежного боку, де відкривалися простори на Кашгар. Як пощастить пробратися крізь вороже оточення, доведеться кілометрів із двадцять огинати його, аби дістатися кашгарського шляху. А з кашгарської брами можна було просто потрапити не лише на цей шлях, а й у лабеті ворога.

Усе це зваживши, кмітлива Гульджемал-ханум опинилася неподалік від болотяної стежки. Вона тихцем, часом сторожко спиняючись, дійшла сюди. Біля стежини неодмінно мали бути кілька китайських бійців. Треба було або прокрастися непоміченою, або ж убити їх. Узяла до рук рушницю і, пригнувшись, прокралася до стежини. З певної віддалі вона вгледіла якусь тінь, темнішу за пільму. Це були обриси куреня дозорців, складеного чи то з якогось лахміття, чи то з вербового гілля. З куреня хтось вийшов. Припавши до землі, Арслан-киз пильно стежила за ворогами. Вартовий, згідно з військовим статутом, просурмив, потім у курені спалах рушничного пострілу явив ще одну постать. Китайці, посурмивши й пострілявши, цілком викривши себе, сховались у своєму прихистку.

З куреня долинули голоси, отже, ворог не спить! Тож їй не вдасться прокрастися непомітно, треба вбивати, до того ж одним пострілом обох.

Постріл не стривожить інших вартових, бо нічна стрілянина для китайців — річ звична. Але вбити одного — наражатися на ризик: другий може зникнути в пільмі й сповістити іншим дозорцям, затаєним у хащах.

Малюнок
до оповідання
І. Гаспринського
«Арслан-киз»,
згенерований
ІІІ

¹ Арік — зрошувальний канал.

Тоді погоня неминуча. Усе зваживши, Гульджемал вирішила чекати. До ночівлі дозорців було близько ста п'ятдесяти аршинів. Там почали розводити вогонь, урешті стало зрозуміло, що вони збираються пити чай. Арслан-киз чудово бачила ворога, тримала його на мушці, та не могла знайти слухної миті.

Один із дозорців, зачувши шум, потягся за рушницею і мимоволі прихилився до свого товариша. Арслан-киз давно чекала саме такої нагоди, за якусь мить англійська куля пройшла крізь гілля куреня і прошила обох ворогів. Гульджемал, глянувши на них, перезарядила рушницю, погладила коня та повела далі. Озирнувшись довкола, прислухалась і, упевнившись, що все спокійно, вона скочила на Туркмена й помчала. Уранці вона вже була далеко від Учтурфана та ворожого оточення.

...Східний Туркестан розділився на дві частини, на так звані Старе Місто й Нове Місто. У Старому Місті мешкає мусульманське населення, а в Новому — китайські солдати й чиновники. Китайці не зважувалися залишати Нове Місто, аби знову утверджувати свою владу над мусульманським населенням. Проте й мусульмани не були спроможні взяти фортецю та остаточно прогнати ворога. Отак і жили, стежачи одне за одним та остерігаючись одне одного. Мусульман спиняли китайські гармати, але ще більшою мірою хитрі базікання китайських проводирів. Ті лякали населення, мовляв, з Китаю от-от надійде велике військо, та обіцяли всім, хто підтримає їх, усілякі благоденства й привілеї, до того ж за допомогою грошей і щедрих дарунків переманювали на свій бік учених і військових старшин Старого Міста. Відтак мешканці Кашгара розділилися на дві партії: одна вважала за краще дружити з китайським військом, інша — заохочувала до взяття фортеці й вигнання китайців. На чолі першої партії був міський старшина Таштимур-бек і головний суддя. У другій всім заправляли інші судді, керівники медресе та ще деякі поважні особи. Позаяк основна влада в місті, а також військо та зброя були в руках Таштимура-бека, перша партія мала більшу силу й бездіяльно марнувала час.

Уже давно не було війни, та місто щодня, щогодини перебувало під страхом. Мусульмани, що перебували в Новому Місті, боялися китайців. Китайці ж боялися мешканців Старого Міста.

Саме таким застала Кашгар героїня нашої оповіді Гульджемал-ханум. У неї був лист, підписаний її батьком та Аладжою-беком, для другого судді Нуреддіна-ходжі. Опинившись у місті, вона відразу поспішила передати листа. Поважний добродій навіть не здогадався, що юний гість — дівчина. Про це в листі не йшлося.

Потім було скликано раду, на яку з'явилося духовенство й інші впливові достойники. Рада була відкритою, Гульджемал побажала здоров'я всім присутнім, розповіла про скруту в Учтурфані, попрохала заради

Господа поквапитися з підмогою. На зібранні з'ясувалося, що поки не буде взяте Нове Місто, не вдасться послати бійців до Учтурфана, бо ж тут у самих непевне становище. Коли б Таштимур-бек зважився, то, може, вдалося б швидше подолати китайців. Але цьому хапузі поки що вдається стримувати кашгарський люд.

Пробувши в Кашгарі два дні, Гульджемал побачила, що тутешній люд не згуртований і навіть не прагне цього, а вельможі підкуплені.

Гульджемал вирішила неодмінно змусити міського старшину Таштимура-бека виявити мужність або зганьбити його, щоб у будь-якому разі підвладна йому зброя послужила мусульманам...

Відтоді, як Гульджемал прибула до Кашгара, тут тільки й мови було, що про завзятого молодика з Учтурфана. Схильна до перебільшень базарна юрма повнилася чутками: «Учтурфанці, розбивши ворога, ідуть на Нове Місто!» або ж «Молодик з Учтурфана, напавши на китайців, ураз відітнув сорок голів!» Так чи інакше, добра слава про нашого «молодика» ширилася серед люду.

Простолюду нічого не залишалось, як утішати себе отакими казками. За кількасот літ китайської тиранії позбавлені права голосу мусульмани дійшли мало не до стану худоби. Хабарництво й цинічна безкарність обраних мусульманами чиновників довели населення до відчаю. Нещасні люди були переконані, що вже ніколи не скинуть китайської тиранії, як і зажерливості мусульманських можновладців, боялися підняти очі, аби глянути на світ. Усе це виразно збагнула Гульджемал-ханум.

Була п'ятниця. На базарі й на вулицях людно. За традицією цього дня пожвавлювалися лазні. Особливо завдяки жінкам. Майже всі жінки міста в п'ятницю ішли до лазні, аби не тільки помитися, а й обмінятися новинами за тиждень, поспілкуватися, похвалитися обновами.

Гульджемал, убравшись і, як і належить джигіту¹, озброївшись мечем і пістолетами, пішла на базар. Після тривалої прогулянки подалася в одну з найбільших і найрозкішніших жіночих лазень.

Помітивши таке нечуване блюзнірство — чоловік увірвався в жіночу лазню! — величезна обурена юрба оточила будівлю. Прибула й міська старшина зі своєю озброєною охороною, навіть Таштимур-бек прискакав на коні.

* * *

Арслан-киз, як тільки зайшла у двері, підперла їх грубим патином. У дворі лазні нікого не було. Вона швидко зайшла до лазні й почала роздягатися... У просторому залі деякі мусульманки роздягалися, а деякі вже одягалися. Раптом без тіні зніяковіння зайшов чоловік. Побачивши його, жінки заойкали та заайкали й не знали, куди подітися від сорому. Арслан-киз роздяглася, і враз явилися її білосніжне тіло, ніжна шия і

¹ *Джигіт* — так у тюркських народів прийнято називати відважних воїнів. Український відповідник — козак.

груди. Спостерігаючи це перевтілення юнака, жінки ще більше здивувалися. Вони не вірили своїм очам. Спершу зайшов озброєний джигіт, а тепер він постав такою кралею.

Господиня лазні, як і всі, була вражена. Хоча вона вже бачила, що юнак — це дівчина, але наблизитися не зважувалася. Тоді Гульджемал звернулася до неї:

— Підійдіть, бабусю, не бійтеся... Я така ж мусульманка, як і ви... Я дівчина. Лише волосся коротке. Усьому є пояснення, своя причина. Майте терпіння, я все поясню.

Жінки, заспокоївшись, прикрилися і підійшли, розглядаючи її.

Тим часом іззовні долинули схвильовані вигуки. Ось до дверей підійшли Таштимур-бек із головним суддею:

— Гей, хто там?! Відчиніть двері й прикрийтеся... Ми направимо людину, яка схопить негідника.

У відповідь почули:

— Тут немає того, кого ви хочете схопити. Шановний добродію, заспокойтеся, наберіться терпіння. Ви все дізнаєтеся про цей дивний випадок.

У лазні всі жінки оточили Гульджемал. Усе прояснила розповідь Арслан-киз. Вона, донька шейха Іззета-Ати з Учтурфана, відвернувши мешканців міста від підкорення ворогу, прибула до Кашгара за допомогою. Жінкам лестило, що серед них була така відважна патріотка, вони її вихваляли, а дехто спльовував, щоб не зурочити.

Дівчина пояснювала жінкам, що не так і важко взяти Нове Місто й вигнати ворога з Кашгара, тим часом міський старшина Таштимур-бек, зрадивши віру та свій народ, злигався з ворогом, ласий до його дарунків і хабарів. Тому приховує правду від народу. Мусульманки були вкрай зворушені почутим. І, розлючені, заходилися клясти Таштимура-бека до сьомого коліна. Усі питали Арслан-киз, як діяти. Обіцяли зібрати своїх братів і піти спільно з ними на ворога. Урешті Арслан-киз, утворивши військовий жіночий загін, вийшла разом із ним із лазні. У дворі лазні наказала всім прикрити голови, згідно зі звичаєм, і пояснила, що робити далі. Сама ж, убравшись по-жіночому, але залишаючись при зброї та не прикриваючи обличчя, скочила на кам'яний мур і постала перед юрбою, що зібралася на майдані. Арслан-киз, почувавшись цілком упевнено, пройшлася муром і стала над дверима лазні.

— Гей, мусульмани! — мовила вона. — Відійдіть від дверей. Зараз виходитимуть жінки.

Помовчавши, продовжувала:

— Гей, мусульмани! Юнак з Учтурфана, що просив у вас допомоги, це я... Донька Іззета-Ати Гульджемал.

Якби оце почався землетрус чи на місто ринули гірські потоки, люди б не були такі вражені, як зараз. Слова дівчини передавали з вуст в уста,

з базару на базар. Тим часом на знак Гульджемал відчинилися двері лазні, і жінки, що виходили, гучно промовляли:

— Годі вже... Ця невинна, відважна дівчина-левиця — божя ласка для нас.

Коли трохи стихли голоси, дівчина продовжувала:

— Гей, мусульмани! Так, мені належить бути з прикритим обличчям... Але тепер особливі дні. Вирішальні. Треба прогнати ворога. Сьогодні немає жінок і чоловіків, є тільки бійці... Може, хтось із вас і боїться тиранів, але сміливців значно більше. Ось ці жінки ладні піти на ворога й захищати вас.

У юрбі почулися вигуки: «Молодець, оце справжня відвага!» Тим часом із дверей лазні її літня господиня передала Арслан-киз червоний прапор. Дівчина встромила його в камінний мур. На прапорі красувалося величне слово «Аллах». Цей прапор дівчина задалегідь принесла до лазні. І прапор, і відвага дівчини справили неабияке враження на людей, запалили віру в їхніх серцях. Арслан-киз, як полководець, як ангел, що зринув із небес, продовжувала:

— Гей, мусульмани! Перед цим іменем і прапором лютий китаєць буде знищений. Уже наступного вечора ми з божою поміччю вчинимо намаз¹ у Новому Місті. Та іще гірший за ворога не в Новому Місті, а серед нас. Це продажний Таштимур-бек, що зрадив і віру, і народ, і наших дітей, прихилився до ворога, відвернув нас від боротьби й слави. Хай міським старшиною стане Сулейман-бек.

Усі були вражені словами дівчини, надто Таштимур-бек. Він аж сполотнів. Розлючений люд напав на Таштимура-бека та вбив його. Новим старшиною став Сулейман-бек.

Маючи неабиякий вплив на людей, Арслан-киз наказала всім після п'ятничної молитви повернутися на майдан на конях і при зброї. Відійшовши до муру із Сулейманом-беком, суддею та іншими поважними особами, дівчина запропонувала створити військову раду. Усі визнали пропозицію слухною та одностайно погодилися.

Люди розходилися в піднесеному стані. Ні в кого не було жодного сумніву в перемозі. Ще дві години тому безталанні сіроми, безвольні бідолахи, кашгарці стали відважними вояками.

За наказом Сулеймана-бека й Арслан-киз у Нове Місто до китайського чиновника було відправлено посланця з листом, у якому містилася вимога добровільно здатися до ранку. Довкола нової міської фортеці було призначено чергувати пішим і кінним дозорцям, яким належало всіх підозрюваних приводити до міського старшини.

Після п'ятничної молитви озброєні люди вийшли на базари й майдани. Місто наповнилося вояками.

¹ *Нама́з* — щоденна молитва в мусульман.

...Рано-вранці з кашгарських воріт почали виходити вояки, належно облаштовуючи широку територію. Окремий загін у кількасот бійців виніс півтори сотні драбин для облоги, сотні порожніх мішків, які треба було наповнювати землею і кидати в рів. Тільки-но китайці зауважили рух мусульман, одразу ж почали стріляти з гармат. Але цілі були недосяжні й ніхто не постраждав. Ця тактика була розрахована на залякування мусульман, у яких не було гармат, але цього разу ніхто не злякався ні гармат, ні ядер.

Разом із військом були Сулейман-бек та Арслан-киз на своєму Туркмені із червоним прапором у руці. Угледівши її, бійці радо вітали, сповнюючись усе більшою відвагою. Хоробрість дівчини провіщала перемогу... Арслан-киз, увійшовши в гущу війська, звернулася до всіх:

— Гей, молодці! Чуєте гуркіт гармат? Знаєте про що вони гуркочуть? «Сьогодні до вечора мусульмани звільнять нас від китайців!» Вони підстрибують від радості, що нарешті перейдуть до мусульман. Та наші гармати — це милість Усевишнього.

Хоробрі слова дівчини, відвага й патріотизм, що були в її очах та осявали всіх, перетворили бійців на військо левів.

Напад на ворога цілком заповнив їхні думки. Тим часом від Нового Міста на коні примчав посланець, той, що відправлений був до ворога з пропозицією здатися. Він приніс відповідь китайського старшини: ворог не думав здаватися.

Бійці розділилися на дві колони, більшу — на чолі із Сулейманом-беком і трохи меншу, і рушили до визначених теренів Нового Міста. Арслан-киз почала свій газават¹, приєднавшись до меншої колони, де сподівалася принести більшу користь. У той час, як загін Сулеймана-бека прийняв на себе всю силу й лють ворога, малий загін мав намір увірватися з менш захищеного боку.

Хоча ворожі ядра часом і досягали своєї мети, усе ж бійці Сулеймана-бека, незважаючи ні на що, вигукуючи: «О Аллаху!», з драбинами й повними землі мішками швидко дісталися рову, що оточував твердиню китайців. А ті, що залишилися позаду, стріляли по ворогах, що були на високому мурі. Нападники швидко закидали рів мішками й, опинившись біля підніжжя фортеці, прилаштували драбини. Полізли вгору. Дехто поранений падав додолу, дехто щасливо піднімався та скидав додолу ворога. Китайці завзято оборонялися, точилася запекла боротьба...

Ураз ліворуч залунали вигуки: «О Господи!» Частина ворогів метнулася в той бік. Завдяки цьому мусульман на мурі побільшало. Ворог почав відступати, тоді мусульманські вояки спустились у фортецю і відчинили одну з брам. Це дало змогу їхнім силам увірватися всередину. Ворог швидко відходив ліворуч... Значна частина ворожого війська під час атаки Сулеймана-бека охороняла протилежний бік муру, зрештою там залишилося небагато вартових. Арслан-киз і ще кілька бійців про-

¹ *Газават* — так мусульмани називають священну війну за віру.

кralися через сад до стіни, і дівчина на очах у всіх зі своєї англійської рушниці вбила чотирьох китайців. Ураз бійці меншого загону, мов леви, піднялися на мур і за лічені хвилини вже були у фортеці. Це їхні несподівані вигуки змусили здригнутися вороже військо.

Стало зрозуміло, що мусульмани перемогли. В одній із казарм було зачинено китайського полководця та ворожих бійців, що не встигли втекти. Їх належало вбити чи взяти в полон. Проте Сулейман-бек вирішив змилюватися і, якщо вони згодяться здатися, обеззброїти й відпустити. Із цією звісткою до дверей казарми був направлений посланець. Але він не встиг туди дійти, як усе навкруг затремтіло, як при землетрусі, після шаленого вибуху казарму охопило полум'ям, і вона злетіла в повітря... Китайці підпалили порохові склади й висадили себе. Програвши бій, вони, аби не здаватися ворогу, вирішили скористатися давньою китайською традицією — наклали на себе руки. Каміння та уламки дощок, падаючи з неба, поранили багатьох мусульман. Однак все сталося так, як і передбачала Арслан-киз. Ще до вечора Нове Місто було взяте. Звичайно, не обійшлося без жертв, але в таких випадках без них не буває.

Захопивши Нове Місто, Сулейман-бек та Арслан-киз вирішили якнайшвидше спорядити й направити військо на підмогу Учтурфану. Після ретельної дводенної підготовки Гульджемал разом із великим загonom вирушила з Кашгара. Як тільки надійшла звістка про те, що мусульмани захопили Нове Місто, а тепер прямують на Учтурфан, китайці зняли облогу й відступили. Учтурфан вільно зітхнув. Почалося відновлення ханства.

(Переклад В. Гуменюка)

Читацькі діалоги

- Чому дівчина після рішення пробиратися крізь ворожу облогу відразу не зробила цього? Про що це свідчить? Знайдіть пояснення в оповіданні.
- Які якості Гульджемал викликали у вас захоплення?
- Які риси характеру виявилися під час її небезпечної мандрівки в Кашгар? Простежте крок за кроком і прокоментуйте логіку дій дівчини.
- Які мусульманські традиції довелося порушити Гульджемал? Заради чого?
- Розгляньте ілюстрацію до твору, згенеровану ШІ (с. 139). Чи збігається це зображення з вашим уявленням про героїню твору? Яку помилку допустив штучний інтелект у зображенні Гульджемал?
- Перечитайте й проаналізуйте три промови Арслан-киз: на нараді старшин удома, на мурі лазні в Кашгарі та перед боєм. У цих промовах розкрито дві взаємопов'язані ідеї оповідання. Сформулюйте їх.

Митець і доба

Ісмаїл Гаспринський (справжнє ім'я та прізвище *Ісмаїл-бей Гаспралі*) народився 8 березня 1851 р. в с. *Авджікой Ялтинського повіту* в сім'ї прапорщика царської армії Мустафи-Алі-оглу. Навчався в сільській мусульманській школі-мектебі, Сімферопольській чоловічій гімназії.

У 13-річному віці Ісмаїл розпочав навчання в Московській військовій гімназії. До цього закладу він зміг потрапити тому, що батько перебував на державній службі та належав до роду кримських мурз (тобто князів). Але військова кар'єра не захопила юнака. У 17 років він, не закінчивши навчання, повертається до Криму. Працює народним учителем у медресе (у мусульман так називають школи) у Бахчисарай, потім поблизу Ялти.

Згодом молодий учитель для розширення свого кругозору й самоосвіти їде до Франції. У Парижі йому вдається влаштуватися перекладачем у рекламне агентство, а у вільний час він відвідував лекції в Сорбонні (престижний французький університет). Потім подорожував країнами Сходу. Майже рік І. Гаспринський прожив у Стамбулі. Вивчав там державну систему освіти, видавничу справу, історію, поглиблював своє пізнання ісламу, тюркської культури, духовності. Яскраві враження від мандрів стануть пізніше основою сюжетів творів митця.

Закордонні подорожі благотворно вплинули на формування світогляду І. Гаспринського. Він пересвідчився в нагальній потребі реформувати духовне й суспільне життя мусульман. Упродовж ХІХ ст. консервативний ісламський світ терпів поразку за поразкою від європейських колонізаторів. Ісмаїл розумів: щоб вижити в нових умовах, потрібно, зберігаючи мусульманські традиції, збагачувати їх досягненнями науково-технічного прогресу європейців, культурним досвідом християн.

Н. Якубов. Провулок із мечеттю.
2013 р.

Після повернення з Туреччини І. Гаспринський бере участь у громадсько-політичному житті Криму. У 28 років його обирають міським головою Бахчисарая. Самовіддано працюючи для рідної громади, освічений і прогресивний, він зумів збільшити міський бюджет, домігся від імперської влади підвищення квоти для мусульман в органах місцевого самоврядування.

Х. Гейслер. Бахчисарай. 1794 р.

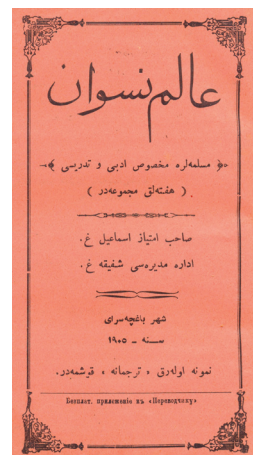
І. Гаспринський розробляє дієву систему перетворення мусульманського суспільства відповідно до передових європейських стандартів — так званий *джадидизм* (від *усуль джедид* — «новий метод»). Зокрема, обстоює права жінок на особисту незалежність, освіту, участь у суспільному житті.

У 1883 р. йому нарешті вдалося отримати дозвіл на видання першої газети кримськотатарською мовою «Терджиман» — «Перекладач», що була єдиним тюркомовним періодичним виданням у Російській імперії. Газета проіснувала майже 35 років, а потім її знищив комуністичний режим.

І. Гаспринський започаткував перший у світі мусульманський журнал для жінок «Алемі нісван» («Жіночий світ»), журнал для дітей «Алемі суб'ян» («Світ дітей») і гумористичний часопис «Ха-ха-ха!».

Письменник прагнув до об'єднання тюркських народів на засадах утвердження єдиної літературної мови. Для цього намагався здійснити мовну реформу, адже тюркські мови значно відрізнялися.

Також великих зусиль він докладав до реформування освіти. Зокрема, розробив і практикував у бахчисарайській школі новий метод навчання. Його суть — осмислене засвоєння предметів, а не механічне зазубрювання напам'ять, навчання рідними мовами, що не виключало вивчення арабської та

І. Гаспринський.
Світлина. 1883 р.Обкладинка
до журналу
«Алемі нісван»

Логотип газети «Терджиман»

І. Гаспринський з учнями.
м. Алушка. 1910 р.

дружби тюркських і слов'янських народів, конфесійної терпимості та співпраці мусульман і християн. Такі переконання надихали багатьох мислителів Сходу. Попри виразно мирний, ліберальний характер, його діяльність викликала підозри й ворожість в імперській владі.

Кримськотатарські діти.
с. Корбекли біля Алушти. 1908 р.

Кримські татари вважають його «дідусем нації». Він багато зробив для освіти свого народу, піднесення національної самосвідомості та розвитку культури. Йому встановлено пам'ятники в Сімферополі та Бахчисараї, де є музей І. Гаспринського. Просвітника було нагороджено Золотим орденом Східної Зірки, орденом «Лева і Сонця». Шанували митця і передові європейці. У 1910 р. за значні досягнення в галузі міжнародної освіти, просвітницької діяльності серед жителів Європи й Азії, пошуки шляхів толерантних відносин між релігіями та культурами французький журнал «La Revue du Monde Musulman» висував І. Гаспринського на здобуття Нобелівської премії.

І. Гаспринський помер 24 вересня 1914 р. в м. Бахчисараї.

європейських мов. Завдяки оновленій школі на початку XX ст. зароджується нова генерація кримськотатарських інтелектуалів, які були по-європейськи освічені, але не втратили мусульманської ідентичності.

І. Гаспринський сповідував ліберальні погляди, принципи прогресивного розвитку суспільства,

І. Гаспринський не обмежувався лише просвітництвом і громадськими справами. Він писав романи, повісті, оповідання, політичні есе, став класиком кримськотатарської літератури, зачинателем багатьох літературних і публіцистичних жанрів у письменстві не тільки кримських татар, а й інших тюркомовних народів.

Увесь мусульманський світ високо цінував працю подвижника.

Поміркуйте!

Які події із життя й подвижницької праці І. Гаспринського вас вразили?

Розкажіть про значення його діяльності в суспільно-політичному житті кримських татар.

Досліджуємо твір

Історична основа. За основу оповідання взято історико-героїчну легенду про Арслан-киз (дівчину-левицю) — героїню стихійних повстань уйгурів і дунган проти китайської тиранії 1864–1877 рр. Це повстання стало початком створення Кашгарського ханства.

Письменник звернувся до давніх подій в одному з регіонів Кокандського ханства. Ця держава існувала з 1709 до 1876 р. на території сучасних Узбекистану, Таджикистану, Киргизстану, південного Казахстану та Сінцзянь-Уйгурського автономного району Китаю.

Проблематика та художні особливості. У невеликому творі розгорнуто широке коло подій у різних місцях з участю багатьох персонажів. Тому поєднано докладний опис основних епізодів зі стислим переказом багатьох інших подій.

В оповіданні І. Гаспринський порушує злободенні проблеми.

- Єднання і розбіжності серед народу. Якщо громада втрачає віру й волю, піддається страху, то стає безпорадною.
- Зрада і вірність (продажність Таштимура-бека, вірність Гульджемал). Під час війни особливо небезпечний внутрішній ворог, зрадник.
- Значущість особистості лідера для здобуття волі та незалежності.
- Відданість своїй вірі й ідеалам (вірність Гульджемал Аллаху й Учтурфану).
- Проблема застарілого і нового. Автор показує, що жінки розсудливі, дієві, мужні, здатні на подвиг, можуть вести за собою. Тому й мають бути рівноправними із чоловіками, брати активну участь у суспільному житті.

Ця проблема гостра для будь-якого консервативного суспільства (драма Лесі Українки «Бояриня»), але передовсім для мусульманського світу. Її порушення свідчить про сміливість і прозорливість письменника.

Провідна ідея оповідання — висвітлення героїчних епізодів боротьби уйгурського та дунганського народів проти китайської династії; взаємодія традицій і вимог нового часу, емансипація жінок Сходу.

За стилем «Арслан-киз» — *неоромантичний* твір. Оповідання має такі ознаки цієї стильової течії: • напружений пригодницький сюжет; • розкриття національно-визвольної проблематики; • змалювання сильного характеру героїні, яка одна протистойть роз'єднаному суспільству.

Твір насичений символічними епізодами та деталями, що характерні для неоромантизму. Гульджемал рішуче обтинає ножем своє довге волосся. Це символ безповоротного вибору героїні, прощання з мирним життям, перетворення дівчини на «левицю». Сучасна англійська рушниця є символом мо-

Мавзолей Апака Ходжі.
м. Кашгар. Сучасна світлина

дерної цивілізації, наукового прогресу та водночас військової вправності дівчини. Прапор із написом «Аллах» — це знак національної належності, віри, згуртованості уйгурів. Тому його поява в руках Арслан-киз підбадьорює кашгарців, надихає на боротьбу.

В оповіданні помітна ще одна характерна ознака неоромантичного стилю — наскрізні контрасти, що роблять його сюжет динамічним, захоплюють читачів / читачок. Як-от: зневіреним, утомленим, безпорадним містянам протистоїть відважна, рішуча Гульджемал; щільна облога — й успішна втеча дівчини; байдужість та огидна корисливість Таштимурабека — і самовідданість Арслан-киз; заляканість, роз'єднаність натовпу — і його згуртованість і відвага після запальної промови дівчини.

Поміркуйте!

Визначте тему й ідею оповідання «Арслан-киз».

Який конфлікт узято за основу оповідання? Визначте етапи його розгортання — експозицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію та розв'язку.

Які ознаки неоромантичного стилю ви помітили в прочитаному творі?

Доведіть, що Гульджемал є різнобічною, гармонійною особистістю. Які ідеї джадидизму втілює цей образ?

Як автор розкриває питання рівноправ'я жінок у суспільстві?

Працюємо творчо

Нині в нашій країні, яка обороняється від підступного російського загарбника, часто звучать крилаті вислови кошового отамана Запорозької Січі Івана Сірка: «*Рабів до раю не пускають*» і письменника-борця за свободу України Івана Багряного: «*Сміливі завжди мають щастя*». Візьміть за основу ці афоризми та напишіть есе про секрет перемоги головної героїні твору І. Гаспринського «Арслан-киз».

Читацька самоперевірка

Яке враження залишилося у вас після ознайомлення з творчістю І. Гаспринського?

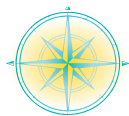
Чи обмежувалася його діяльність лише цариною літератури? Розкажіть про багатогранність цієї видатної постаті.

Які проблеми розкрито в оповіданні І. Гаспринського «Арслан-киз»? Проілюструйте їх відповідними уривками з тексту.

Пригадайте, що таке *притча*. Чому, на ваш погляд, «Арслан-киз» є притчею? Наскільки актуальна її проблематика для сучасних кримських татар та українців? Обґрунтуйте відповідь.

Письменник *Ервін Умеров* відомий своїми творами, у яких він виразно розкрив трагічну долю кримськотатарського народу та його боротьбу за повернення на Батьківщину. Кримськотатарською мовою слово *повернення* звучить як «хайтарма́». Народний танець кримли «Хайтарма» символізує вічний рух і перемогу життя. Саме такий глибокий підтекст закладено в оповіданні Е. Умерова «*Чорні ешелони*», що показує всю гіркоту депортації кримськотатарського народу в 1944 році.

Кримськотатарський народний танець «Хайтарма». *Світлина*

Культурно-історичні паралелі

Після падіння царату 1917 р. свідомі кримли, натхненні ідеями свого національного провідника І. Гаспринського, проголосили Кримську Народну Республіку. Це була перша у світі демократична мусульманська держава. Однак російські більшовики, окупувавши в 1918 р. Крим, потопили її в крові. Потім був мотаторський голод 1921–1923 рр. Тоді ж, як і на материковій Україні, розгорнулося повносьице національне відродження, яке було відразу ліквідоване імперським режимом. Упродовж 1930-х років було знищено майже всю кримськотатарську інтелігенцію.

Тяжкі страждання кримцям принесла й нацистська окупація 1941 р. Та ще страшніше було попереду: навесні 1944 р. кримськотатарський народ цілком безпідставно звинуватили в зраді та співпраці з нацистами. Упродовж 18–21 травня за наказом Сталіна всіх кримли (близько пів мільйона людей!) було депортовано з рідної землі в Середню Азію та на Урал. Жінок, дітей, інвалідів війни, старших людей загнали в ущент переповнені товарні вагони й відправили за тисячі кілометрів від рідної домівки. Упродовж кількох років від голоду та хвороб у каторжних умовах заслання загинула майже половина депортованих кримських татар.

Російські загарбники намагалися знищити будь-які сліди присутності корінного народу в Криму: руйнували пам'ятки й татарські цвинтарі, перейменовували села, гори, річки. На спорожнілі землі

Депортація кримли. *Світлина. 1944 р.*

масово привозили переселенців з інших країв. Забороняли навіть згадувати етнонім *кримські татари*.

Таким чином російський комуністичний режим здійснив акти геноциду проти обох корінних народів України — у 1933 р. проти українського, а в 1944 р. — проти кримськотатарського.

Лише з розпадом Радянського Союзу кримські татари мали змогу повернутися на рідну землю. Україна сприяла їхній репатріації. Було складно домагатися повернення загарбаних земель, відновлювати зруйновані житла. І все ж татари обжилися. Поступово вони відновили свої національні школи, історичні пам'ятки, традиції, ушанування видатних діячів рідної культури, зокрема письменників і громадських діячів А. Омера, І. Гаспринського, Н. Челебіджіхана.

У 2014 р. цей багатостраждальний народ знову зазнав горя — нова російська окупація. Рятуючись від загарбників, тисячі татар виїхали на материкову Україну, але більшість народу залишається на рідній землі. Нині кримці терплять жорстокі переслідування і борються за свободу Батьківщини, за її повернення в українську родину.

За рішенням Меджлісу (представницький орган кримли) і Верховної Ради України щороку 18 травня відзначаємо День пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу 1944 р. Ця трагедія художньо відображена в оповіданні *Ервіна Умерова «Чорні ешелони»*.

Поміркуйте!

- Як російська загарбницька політика позначилася на історичній долі кримськотатарського народу? Аргументуйте свою відповідь.
- Щоб довідатися більше про трагедію депортації кримськотатарського народу 1944 р., знайдіть в інтернеті й перегляньте документальний фільм «1944. Депортація» (реж. Ф. Осман і Ю. Паша), а також прочитайте оповідання «Чорні ешелони» повністю.

ЧОРНІ ЕШЕЛОНИ

(Скорочено)

Дитина голосно плакала. Захлинаючись. Вимогливо. З останніх сил. Здавалося, у густій темряві, розірваній вузькими блискавками світла, що іноді вривалися в щілини наглухо засунутих дверей вагона, їй викручували тендітні ручки. Плач вібрував, був наповнений нелюдським болом і, здавалося, розривав на частини чорний густий морок.

— Та заткни ти йому пельку! — заволали з темряви.

Дитина заверещала ще голосніше, наче людина, яка мучила малюка, почала поспішливо ламати йому кісточки. А колеса: «так-так-так!», «так-так-так!» — котилися невідь-куди, розгойдували простір, замкнутий у стіни з дощок і заліза, натоптаний задущливим, смердючим мороком,

спітнілими, знесиленими людьми, криком хворої дитини, наляканим, знесиленим бурмотанням його матері:

— Не треба, мій маленький... Заспокойся, джанім¹... Де в тебе бо-
лить? Їсти хочеш, так? Я зараз... зараз...

І над усім цим — істеричне, зловне:

— Та заткни ти йому пельку, тобі кажуть!

Дитина починає кричати без перерви, її крик піднімається вище
й вище. Її голос, наче звук репродуктора, яким розмахують у різні
боки, то віддаляється, то наближається, певно, мати пішла на остан-
ній крок — або люляє, або затискує їй рота.

— Якщо ти його не втихомириш, я відірву твоєму щеняті голову!

Голос просякнутий несамовитим гнівом, відчаєм і погрозою.

— Та заткни...

— А ти сам заткнися, — радить хтось невпевнено. — Хіба ж не видно,
дитина... хвора.

— Ні! — несамовито верещить чоловік. — Я більше не можу! Не мо-
жу! З глузду з'їду! Відчиніть! Відчиніть! — Дубасить кулаками в подвій-
ні, оббиті залізними смугами дошки. — Повітря! Відчиніть!

— Здурів хлопець!

— Аякже, бийся головою в стіну — відчинять! Чорний простір, замк-
нений у дерев'яні стіни, оббитий залізом, поставлений на колеса, неспо-
дівано ожив, забалакав, загомонів багатьма голосами.

— Відчиніть, помираємо! Відчиніть, відчиніть... — голос біля дверей
завищав і зірвався. Почулося судомне ридання. — Відчиніть... — туж-
ливо, жалібно застогнав чоловік крізь сльози.

За тим, як голос поплив униз, було зрозуміло, що чоловік спустився
на ворухку, хитливу підлогу. У темряві хтось знову заворушився:

— Пустити-но мене, дочко... Дай-но я пройду...

— Ну його до біса... Бачив би його брат! Лежіть, батьку, на місці... Не
звертайте уваги.

— Мені сімдесят років, але такої ганьби я ще не знав. І це — мій
син?!

Р. Емінов.
Поїзд смерті

¹ Джанім — серце моє (кримськотатарськ.).

Після короткочасного шарудіння хтось важко спустився вниз, зачалапав до дверей, нашттовхуючись на краї нар.

— Устань!

— Батьку! Я більше не можу!.. — і ридав, захлинаючись, дико та немічно.

У голосі сина — погроза, благання, ридання, яке застрягає в горлі, і ганьба від ударів, що обпалюють щоки.

— Устань і йди на місце. Спи.

— Не можу, батьку!

— Можеш. Усі можуть, і ти можеш.

Немовля, наче прислухаючись до того, що відбувається, притихло. Чути лише злякано-благальне бурмотіння матері, яка намагалася нагодувати дитя:

— Ти, мабуть, зголоднів, мій маленький... Їж, джанім, їж...

Навіть колеса стали тихіше, обережніше пробігати через стики: «та-ак, та-ак, так-так-так»...

— Уставай, сину... — голос старого став м'якшим, тихішим. — Іди спати.

Син мовчить. Замовкає надовго батько. Тільки гуркочуть колеса.

(...) Чорний простір, замкнений оббитими залізом дерев'яними стінами, після довгого дикого бігу котиться дедалі тихіше й зупиняється. І, наче проснувшись від поштовху ешелону, бухкають об двері чоботи.

— Відчиніть! Відчиніть!

Чути боротьбу. Молодий, певно, пересилив — продовжує стукати. Голос став жорстоким від страху, пережитого сорому й болю. Він грюкає кулаками, ногами в грубі дошки дверей:

— Відчиніть!

Гупання кованих чобіт. Гавкання сторожових собак. Охриплі, застуджені голоси солдатів, що перегукуються між собою. Зі скреготом відсуються двері.

— Що тут таке? — сліпучий промінь світла висвічує сутулу фігуру чоловіка, що вимагав відчинити двері, устромлюється йому в обличчя, спотворене заячою губою і більмом на оці.

Знесилено притулився до нар старий у невисокій каракулевій папасі.

— Ну, що тут робиться? — голосніше запитують унизу.

Коло вагона трое. Один світить ліхтарем, обабіч — з автоматами наготові двоє солдатів.

— Так, я питаю!.. — у голосі з'являється метал.

Кадр із кінофільму «Хайтарма»
(реж. А. Сеїтаблаєв)

— Рэбйонук умирайт... — каліченою російською мовою пояснює чоловік із заячою губою. — Воздух нэт — дышат нэт.

Він озирається назад. За його повернутою головою ковзнув промінь кишенькового ліхтарика, вихопив із темряви сидячих і лежачих на нарах людей, зупинився на жінці з дитиною на руках. Вона не помічає променя сліпучого світла, її чорне розпущене волосся спадає на круті оголені плечі й тугі, молочно-білі груди, які вона, наче заведена, по черзі тицяє в обличчя дитині, що безпомічно закинула голівку. Обличчя жінки, незважаючи на печать відчаю, прекрасне. Деякий час усі мовчать.

— Товаришу капітане... — несміло озивається один із солдатів.

— Що капітан, що капітан?!

Промінь ліхтарика гасне, та за хвилину знову спалахує, обережно облизуючи опуклі плечі жінки з перламутровим відливом. Жінка мерзлякувато здригається, її довгі пальці гарячково бігають, укутуючи дитину. (...)

У вагоні майже видно, смуга зоряного неба зазирає до нього. Навіть сморід параш зникає. То тут, то там лунають радісні вигуки...

Старий мовчки зашкутильгав до переходу, поліз до себе. Його погляд, уважний, жадібний, надовго завмер на силуеті жінки з дитиною...

Малюк зовсім затих. Джеваїре міцно притисла до грудей його в'яле тільце, що повільно дерев'яніло, і що міцніше обнімала, то чіткіше, здавалося, чула стукіт синового серця. Але це билось її власне серце, переганяючи втомлену кров; у хлопчика воно вже давно зупинилося.

Дивний, погідливий спокій заволодів Джеваїре — після трьох діб безсоння нарешті вона могла відпочити. Уже можна, уже сам Аллах велів: син солодко заснув, певно, почав поправлятися... Як добре розгойдується вагон, наспівуючи свою безконечну колискову: «Можна спати, можна спати, можна спати...» І вона не опирається. Під цю заколисливу мелодію жінка дедалі глибше занурюється в сон і виходить із задушливого вагона, опиняється на яскравій, освітленій сліпучим сонцем дорозі. Вона дуже широка, ця дорога, за возом біжить маленька хмарка куряви, удалині, у мареві, здіймаються гори, а ліворуч, наскільки вистачає очей, — степ... І високо в небі повис дзвінкий жайворонок. Пахне весняними польовими квітами, кінським щавлем... Незабаром вони прийдуть, залишилося ще трохи... Треба сподіватися, що все буде добре, усе налагодиться, коли виженуть цих тильсизлер¹.

Джеваїре відіслала листа сестрі в Сімферополь. Вона писала, що від чоловіка немає ніяких звісток, що залишатись у селі самій у порожній хаті з дитиною їй не під силу, і вона хотіла б, якщо це можливо, переїхати до неї. На деякий час, звісно, якщо це не буде обтяжливо. Вона сама влаштується куди-небудь працювати, а за хлопчиком нагляне небога (...).

Відповіді вона не стала чекати. Підвернулась okazія — одягнула сина тепліше, узяла вузлик харчів, своє бурштинове намисто (весільний по-

¹ *Тильсизлер* — без'язиких, тобто нацистів (кримськотатарськ.).

дарунок від чоловікової рідні) і те знамените сідло, подивитися на яке приїжджали з найвіддаленіших сіл...

Більше ста років минуло, відколи прапрадід Екрёма, майстерний коваль, збираючи на службу свого сина, виготовив це сідло; з любов'ю оздобив його узорами з тонких сріблястих лусочок; на одному стремені викарбував: «Не губи стрімен, що замінили рідну землю».

Сідло стало притчею во язіцех не тільки через свою красу. Воно побувало у великих подіях.

1812 року, коли Наполеон ішов на Москву, прадід Екрёма брав участь у Бородинській битві. Його кримськотатарський кавалерійський полк здійснив зухвалий маневр і вдарив ворога з тилу.

У цьому бою прадід Екрёма був поранений, та стрімен не загубив... Кілька коней упало під ним на тій війні. Але з найзапекліших боїв, залишившись пішим, виносив він сідло, тижнями сотні верст ніс його на собі, доки не добував нового коня. Сідло слугувало славному улану оберегом у боях і дзеркалом, у якому він бачив обличчя рідних, що чекають на його повернення.

З того часу сідло стало сімейною реліквією, знаком гордості, його пильно оберігали й передавали з покоління в покоління. Їздив на ньому й Екрем. Виганяв овець і кіз на Бабуган-яйлу, виїжджав на польові роботи, був учасником кінських перегонів, летів, засунувши за пазуху зошити, у сусіднє село — до школи, учитися.

Навчання завело його до міста, відірвало від сідла. Дедалі рідше випадало сідлати коня — Екрем став учителем. Та дорожчої за це сідло в нього не було речі. Воно було частиною історії їхнього роду: срібло потьмяніло, почорніло від часу, але узор, як і раніше, жили, тішили зір, і досі берегли тепло рук вправного предка; жили й слова, викарбувані на стріменах. Й Екрем виконував давній заповіт: стрімен не губив. І землю свою не забував. А коли настав час, пішов захищати її в танку. Без сідла пішов із дому, але ж у кожного часу своє сідло. Прикро, лишень, чи не забув Екрем свою Джеваїре? Писав постійно, у найважчі часи писав, а зараз наче й немає його, наче й не жив на світі...

Як тільки вигнали німців, дехто по десять листів отримав зразу. А Джеваїре — нічого. Навіть «чорного листа», похоронного, і того немає... І рушила Джеваїре з рідного села.

З великими труднощами дісталася до Сімферополя. Але на тому місці, де стояв будинок сестри, зяяла тільки величезна вирва від бомби. Щоб добути грошей на їжу немовляті й на дорогу додому, Джеваїре пішла на базар продавати своє намисто. Та ніхто на нього не звертав уваги — людям було не до прикрас.

Несподівано підійшла циганка — «чорна, з величезними сухими очима молодича» — і запросила до себе. Джеваїре спочатку злякалася, що її обкрадуть. Але потім таки згодилася. Циганка жила в маленькій кімнатці на другому поверсі великого задрипаного бараку. Знесилена Джеваїре спіткнулася на сходах. Тому розбитна циганка попросила молодого лейтенанта, який теж квартирував у цьому бараці, піднести сідло на другий поверх.

Той допоміг. Співчутливо подивився на безпорадну жінку з дитям. Хотів щось сказати, та не наважився і, махнувши рукою, пішов геть.

Джеваїре сіла на табуреті, притисла до грудей сина й від переживань останніх днів, принизливої безцеремонності циганки гірко заридала.

Циганка здивовано відступила, подивилася на неї довгим поглядом. Джеваїре зірвалася як опшпарена:

— Не чіпай мене! — закричала налякано.

Циганка все зрозуміла. Вона раптом закрутилася, як дзиґа, і тонко завилася, зриваючи із себе драну, усю в латках, червону кофту.

— Подивися, на що перетворили мене ці нелюди! — Вона тремтіла перед Джеваїре, показуючи на глибокі сині басамани на обвислих грудях і червоно-фіолетові рубці на худих кістлявих плечах. — Бачиш, як вони з мене знущалися?! Нас, кримських циган, вони теж вирішили знищити, як євреїв. І чоловіка мого, і дитину мою, ось таку, як у тебе, і батьків, усіх — усю сім'ю видушили! А я — як кицька, я вижила, утекла від смерті й буду жити! Так, я буду жити, жити на зло всім! Живу, як можу... та себе не продаю...

Вона подивилася на перелякану й зацьковану Джеваїре.

— Я рада, що зустріла тебе... Я відразу помітила, що тобі довелося не легше, ніж мені... Удвох нам буде не так страшно й погано, думаю...

Циганка бурмотіла ці слова, із сором'язливою поспішністю натягувала кофту й не могла потрапити в рукава.

— Досить дурниці верзти! — посміхнулася раптом. — Досить язиком ляпати, поклади дитину в ліжко й давай щось приготуємо — вечерю треба придумати...

Вечеря вийшла добра: шматок домашнього сиру, житній хліб, цибулина, два яблука й «чорна» кава. Дитина тихо спала в ліжку. Лець потріскував каганець із надщербленим склом, кидаючи на маленький стіл хистке кружальце червонуватого світла.

У двері несміло постукали. Циганка здригнулася, тремтливими пальцями підкрутила ґніт. (...)

— Вибачте... — у кімнату боком, наче роблячи щось непристойне, ніяково протиснувся лейтенант, що допоміг їм сьогодні занести сідло. — Не лякайтеся, я на хвилину. — Він озирнувся і, упевнившись, що в кімнаті більше нікого немає, зачинив двері й притулився до них спиною. — Вислухайте мене, заради бога, тільки не кричіть і не ревіть. Я хочу вам сказати... сказати... попередити... Ви — жінки, та ще й із дитиною, пропадете, якщо... Словом, так. Сьогодні вранці вас будуть виселяти.

Сказавши це, лейтенант замовк і подивився на жінок так, наче боявся, що вони зараз знепритомніють. Але цього не сталося. Циганка стояла, безпорадно опустивши руки, і дивилася на нього тупим відстороненим поглядом. Очі Джеваїре округлилися та застигли.

— Зберіть усе, що є у вас цінного, і провізію. Ну, і речі. Складіть усе. Уранці буде ніколи. Часу на збір буде дуже мало.

— Куди виселяти? — хрипло запитала циганка. — Лише циган?

— Ні. Кримських татар. І циган, звичайно...

— Для чого? Куди?

Лейтенант знизав плечима:

— Я нічого не знаю. Знаю тільки: виселяють. Збирайтеся. Без паніки. І нікому жодного слова, дуже прошу вас...

Він повернувся до дверей, узявся за ручку.

— Я мушу йти... — пробурмотів і після паузи додав: — На чергування.

Він мав вийти зі своїми солдатами за межі міста й оточити його. Те, що вони робили, йому, ще молодому чоловіку, воїну, що пережив немало горя на фронтах і випадково потрапив у війська НКВС, здавалося жахливим сном. Воювати проти цивільного населення він ще не звик...

— Прощайте! — лейтенант вийшов та обережно причинив за собою двері.

Перелякані жінки мовчали. Циганка механічно погладжувала лоба, наче прибирала з очей невидиме пасмо волосся. Потім стрепенулася, забігала по кімнаті.

— Що в нас є цінне?.. Давай-но добре пошукаємо, подруго, може, щось і знайдемо, га? Хто його зна?! Цін-не!

Вона підскочила до вікна, узяла з підвіконня маленьке люстерко та із силою кинула ним об підлогу.

— Це була найцінніша моя річ! Та їжу ще не забути, треба побільше захопити! — Циганка обережно згребла зі стола крихти й висипала на долоню. — Тепер ми не пропадемо, подруго. Можемо навіть до білих ведмедів їхати!..

Вона істерично зареготала та зробила кілька стрімких рухів танцю «Хайтарма».

Джеваїре набрала кварту води, підійшла до неї.

— Заспокойся, — сказала твердо. — Усе у волі Аллаха. Сядь, будь ласка.

— Побіжу, скажу знайомим. Хай збираються. У них — діти. У них — старі. У них — хворі.

— Зачекай, не біжи, — Джеваїре вхопила її за руку. — Не поспішай. На ось, візьми сірники, на вулиці, мабуть, темно, хоч підсвітиш собі. І дивися, у разі чого про лейтенанта — ні слова!

— Хай відріжуть мої руки — ось їм про лейтенанта, ось! — Циганка вилетіла з кімнати з криком: — Я скоро буду! Лягай спати...

Джеваїре чекала її всю ніч, не склепивши очей. Вона не йняла віри, що можуть ось так узяти — і виселити весь народ. Півострів же спорожніє... Ким його заселять? А куди дінуть татар? Вона подумала, що, можливо, треба звільнити місто для якоїсь військової операції, бо ж війна ще не закінчилася, і деякі райони, мабуть, треба звільнити від населення. Вона майже повірила в це, та все ж дослухалася до нічних звуків, щохвилини чекаючи стуку у двері...

Світало... Циганка не повернулася. (...)

До будинку під'їхала машина, кинула у вікно снопи яскравого світла. «Усе!» — вирішила Джеваїре. Підійшла до дитини. Доторкнулася губами до лоба: гарячий. Заскімлило в грудях: «Мій хлопчик заслаб!»

Вона почала одягати сина. У коридорі загупали. Постукали.

— Відчинено, заходьте, — сказала приречено. І, не озираючись, узяла дитину на руки, підняла сідло. — Я готова. — Вона подивилася на солдата, що зайшов у кімнату. Це був здоровий, з великим, роз'їденим віспою обличчям чоловік. Його голубі очі дивилися з-під вицвілих рудих брів, а вій не було видно зовсім. — Я готова, — повторила Джеваїре. Її обличчя було спокійне, очі дивилися рішуче, без страху, без того принизливого страху перед невідомістю, який би, напевно, спотворив її риси.

Солдат ніяково потоптався на місці, подивився на автомат, зовсім не потрібний зараз, обережно поставив його в куток.

— Дозвольте закурити? — незручно кашлянув у кулак.

— Курить.

Солдат дістав кисет, пошукав очима, куди б це сісти. Опустився на табурет, кивнув Джеваїре:

— Сідайте. Можна не поспішати. Час іще є. На збори дали дві години.

Джеваїре опустила сідло на підлогу й, не випускаючи дитину, сіла на ліжко. Солдат скрутив цигарку, черкнув сірником, жадібно затягнувся і низько опустив стрижену голову. Коридором бігали люди, перегукувалися, чулися командні голоси. А вони сиділи мовчки, кожний зайнятий своїми думками.

Дитина прокинулась і жалібно заплакала. Джеваїре погойдала її на руках. Але малюк продовжував плакати.

— Це він не від диму? — глухо запитав солдат.

— Ні, у нього жар. Ви не турбуйтеся.

Солдат зітхнув, пошукав очима, куди покласти недопалка, не знайшов, кинув на підлогу, несамовито придушив чоботом. Поклав руки на коліна — вони здригались і були такими великими й непотрібними! Він забрав їх із колін і не знав, куди діти. І знову поліз за кисетом.

— Усе зібрала? — мовив солдат дивно опущеним голосом.

Джеваїре кивнула.

— А харчі? — Він бачив, що пожитків у неї, крім вузла, немає. І той, певно, що не з харчами, бо не кинула б жінка його на підлогу.

Джеваїре знизала плечима. Солдат встав і мовчки вийшов із кімнати. Через пів години він ввалився з невеликим запакованим доверху мішком. Витер рукавом із лоба піт, усміхнувся:

— Ось, роздобув трохи провіанту... — і продовжив помітно повеселим голосом: — Людина й млин — вони свояки. Млин не живе без води, а людина — без хліба.

Він став на коліна, вивалив усе з мішка — чотири буханці хліба та три великі паперові лійки.

— Це що? — узяв вузла солдат. — Штуку твою покладемо на дно мішка, а зверху — їжу, — і здивовано заляк: — Це що за дерев'яка?

— Сідло.

— Сідло? Яке сідло?

— Звичайне.

— Та кинь його під холеру. Краще побільше їжі захвати, а не якесь сідло.

— Ні-ні-ні! — закричала Джеваїре й вирвала сідло з рук солдата. — Я його не кину.

— Та ж місця мало, і ти ще й із дитиною — тягнути ж важко буде! І який із нього толк, із цього сідла? Їжі побільше візьми!

— Ні, я сідла не кину.

— Ну, так тоді хліб не влізе в мішок!

— Хай. А сідло... сідло я не кину.

Солдат більше не сперечався, хоча був дуже здивований. «Хазайська жіночка, — подумав він. — Тільки для чого тягнути за собою цей мотлох? Він і гроша ламаного не вартий! Словом, бабський розум!..» Однак захвав сідло в мішок, а зверху ще хліб.

— Борошно й крупи доведеться лишити... — пробурмотів, засмучений цим більше, ніж сама Джеваїре.

А їй здавалося, що все це відбувається десь далеко-далеко та її зовсім не стосується. Наче вві сні, ішла вона до машин, залізла в кузов. Їй під ноги кинули мішка. Дитина плакала.

Вона шепотіла:

— Що в тебе болить, джаним? Спи, сонечко моє... спи...

Машини під'їхали до вагонів, відчиняли задні борти. Люди з кузовів пересідали у вагони для перевезення худоби, а зараз пристосовані для людей.

А вона все шепотіла дитині:

— Не плач, спи...

Потяг рушив. І пішов, пішов, погойдуючись у сутінках. Для Джеваїре залишилися на світі лише хвора дитина й хисткі передсвітанкові сутінки. (...)

Кадр із кінофільму «Хайтарма» (реж. А. Сеїтаблаєв)

1944

Символ роковин депортації
кримських татар

— Мій си-и-и-ну!.. — кричить Джеваїре. Але сина їй не віддають. Вона втрачає свідомість. Над нею схилилося кілька жінок. Ешелон зупиняється.

— Не-е вихо-оди-ить! — лунає трубний голос.

Тривожні свистки. Ляскання буферів. (...) Вагон мовчить. Лише десь угорі, на надрах, тіпається в сльозах Джеваїре. І далеко в темряві бігають люди. (...)

Лунає свисток, оголошують відправлення. Паровоз гуде, шарпається ешелон. (...)

У відчинені двері вагона вривається вітер, зазирає шматок чорного низького неба. Ешелон летить з усіх сил. Один із тисячі чорних ешелонів, що розтягнулись у ті весняні дні на залізницях країни.

(Переклад В. Даниленка)

Читацькі діалоги

- Які враження справило на вас оповідання? Які епізоди твору були найбільш щемливими?
- Хто з персонажів твору викликав ваші співчуття? Чому?
- Чи вдалося авторові передати трагізм депортації кримських татар? Обґрунтуйте свої міркування.

Митець і доба

Тема осмислення трагедії депортації 1944 р. — одна з наскрізних у культурі кримли. Особливо талановито втілив її у своїй творчості видатний кримськотатарський письменник **Ервін Умеров**. Він народився 1 травня 1938 р. в с. Яни-Сала (Кримська АР) у сім'ї вчителів. Шестирічним хлопчиком його з батьками, як і весь народ кримли, депортували в Середню Азію, у далеке узбецьке селище Паласан. Ходив у школу в найближчий райцентр — за шість кілометрів від села. Після її закінчення працював слюсарем на заводі, але найбільше його вабила література.

Ще зі шкільних років писав замітки та статті в газети Узбекистану. Потім вийшло друком його перше оповідання. Вищу професійну освіту здобував у Літературному інституті. Після завершення навчання працював журналістом, редактором на радіо. Багато перекладав із різних тюркських мов. Видав понад п'ятдесят книжок прози та перекладів.

Своє ставлення до трагедії депортації рідного народу Е. Умеров висловив в оповіданнях «Самотність», «Чорні ешелони», «Дозвіл». Написані ще на початку 1960-х років, ці твори не могли бути виданими через політичну цензуру. Їх таємно набирали на друкарських машинках або переписували й передавали з рук у руки тільки довіреним людям. Таку форму розповсюдження забороненої владою правдивої літератури в СРСР називали *самвидав*.

Ці оповідання Е. Умерова оригінальні за формою. Так, у «Самотності» показано депортацію очима вірного пастушого собаки Сабирли (Терплячий). Пес помирає від самотності, але залишається вірним господарю і рідному степові. Образ Сабирли споріднений з образом японського собаки Хатіко.

Популярною є і п'єса Е. Умерова «Афат» («Стихія»), у якій ідеться про боротьбу татар за повернення на Батьківщину.

В останні роки життя письменник переїхав із родиною до Криму, намагався отримати житло, але так і не дочекався його.

Е. Умеров помер 24 лютого 2007 р. на чужині. Рідні митця виконали його останню волю — поховали на Батьківщині, у Криму.

Поміркуйте!

- Розкажіть про життєвий і творчий шлях письменника Е. Умерова. Що вплинуло на його особисту долю?
- Доведіть, що автор «Чорних ешелонів» — людина із чіткою громадянською позицією.

Досліджуємо твір

За жанром «Чорні ешелони» — історично-психологічне оповідання. Автор зосереджується не на широких картинах історичних подій, а на долях і переживаннях окремих людей.

Автор веде оповідь без надмірної патетики, стримано змальовує навіть трагічні моменти. Але в кожній його фразі пульсує приховане емоційне напруження. Письменник також відмовився від схематичного поділу персонажів на виразно позитивних і негативних. Він показує, що і свої бувають слабкодушними, і деякі вороги виявляють людяність. У такий спосіб досягається ефект достовірності, різкої правди життя.

Для того щоб панорамно відтворити трагедію кримськотатарського народу, митець ускладнює *сюжет*. Твір розпочинається з *розвитку дії*: депортовані кримці їдуть до місця заслання. А *експозицію* (історія роду й родини вчителя Екрема) і *зав'язку* (звістка про депортацію татар) дещо затримано: про них довідуємося зі спогадів і снів-марень Джеваїре.

Р. Емінов. Місячна соната

Такий прийом називають *ретроспектива* (від латин. *retrospectare* — *погляд назад*) — переривання показу сьогоденних подій спогадами про те, що було в минулому.

У творі використано *вставну новелу* — це історія сідла прапрадіда Екрема. Її відмінність від вставного епізоду в тому, що вона має окремий завершений сюжет.

У «Чорних ешелонах» велика кількість персонажів. Хоча це й не характерно для жанру оповідання, але завдяки цьому Е. Умеров створює колективний образ кримськотатарського народу.

У цій панорамі старші люди уособлюють мудрість, збереження національної пам'яті та гідності, матері з дітьми — беззахисність, вразливість життя і водночас надію на його відродження.

Долі різних поколінь героїв і героїнь укотре підкреслюють усю жахливу несправедливість, з якою поставилася до них Російська імперія. Понад століття кирилли доблесно воювали за неї, зазнали жорстоких знущань під час нацистської окупації (історії сестри Джеваїре, циганки та їхніх родин). А комуністичний режим карає їх, безвинних, вигнанням із рідної землі та лютою каторгою.

У творі виразно проступають два контрастні *образи-символи* — тюремні ешелони й прадідівське сідло.

Чорні ешелони символізують тоталітарний російсько-імперський режим, який приносить поневоленням народам знущання, приниження, смерть. Тюремні вагони відбирають у людей усе: свободу, щастя, мрії — натомість уселяють страх і безнадію. Але наймудріші та найстійкіші навіть у цих умовах зберігають внутрішню силу, милосердя, національну гідність. Саме завдяки таким людям обов'язково настане час перемоги добра.

Сідло, шанована річ у татар, — це символ дороги. Його виготовляли з дерев'яної рами зі срібно-золотими оздобами, гравіювали рослинними орнаментами, обрамлювали оксамитом і шкірою. Такі сідла демонстрували майстерність

Кримськотатарське сідло. XVIII ст.

ремісників і багатство власників. Їх дарували на знак особливої поваги до людини. В оповіданні «Чорні ешелони» сідло — це символ зв'язку поколінь, родової та національної пам'яті, військової звитяги татар, неповторності й багатства їхньої культури, вірності Батьківщині. Прапрадід викарбував на сідлі мудрий заповіт: «*Не губи стремен, що замінили рідну землю*».

Автор наголошує: кожне покоління шанувало й берегло сідло навіть у найтяжчих випробуваннях. Змінилися часи. Екрем уже став учителем, тому рідко сідав на коня і свою землю пішов захищати в танку. Але все одно «*дорожчої за те сідло не було в нього речі*».

Береже його й Джеваїре. Забирає із собою, їдучи до сестри. Особливо разуче вірність своєму народові, пам'яті предків жінка виявляє, збираючись у невідомість — на заслання. Добросердий солдат приносить найцінніше в цих обставинах — їжу: від неї залежить виживання в дорозі. І все ж Джеваїре залишає частину провіанту, щоб забрати сідло.

На жаль, їхній з Екремом син не сяде в це сідло — він не витримає каторжної дороги. Але обов'язково знайдуться ті, хто успадкує сідло, не згубить стремен, що замінили рідну землю.

Оповідання «Чорні ешелони» вирізняється глибоким *психологізмом*. Автор докладно описує емоційні стани, порухи душ, психотипи персонажів.

Завдяки художній майстерності оповідання переконливо розкриває двопланову *головну ідею* — оскарження російського тоталітарного режиму, що чинить варварські злочини проти народів, і возвеличення незламності, людяності, національної гідності кримських татар у найтяжчих випробуваннях. Автор наголошує: такий народ не здолати, не знищити!

Твір спонукає не лише співчувати, а й замислюватися про небезпеку тоталітаризму, про найвищу цінність свободи, Батьківщини, людської гідності.

Поміркуйте!

- Доведіть, що «Чорні ешелони» — історично-психологічне оповідання.
- Перечитайте епізоди, що змальовують Джеваїре в момент отримання звістки про депортацію та її спілкування із солдатом-конвоїром. Чому ці фрагменти є *психологічними*? Умотивуйте поведінку кожного з персонажів у цих сценах.
- За допомогою яких художніх засобів Е. Умеров розкриває душевний стан персонажів твору?
- Визначте провідну ідею оповідання «Чорні ешелони». Поясніть значення прийому ретроспективи в розкритті ідеї твору.
- Поясніть символічність назви оповідання та розкрийте образи-символи твору.

Мистецькі діалоги

2024 року в Києві було урочисто відкрито Меморіал пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу.

Ідея Меморіалу належала видатному кримськотатарському архітектору **Ірфану Шемседінову**. Він мріяв установити такий пам'ятник у Криму, але так і не дочекався цього. Його ідею адаптував і реалізував у Києві архітектор **Микола Семирог-Орлик**.

У пам'ятнику відтворено знакові для кримли образи-символи. Меморіал складається з трьох стилізованих долонь, що здіймаються до неба в молитовному русі до Всевишнього з проханням про захист, допомогу й установлення справедливості.

Між ними по центру розташована скульптура — чаша з кипарисом, що символізує стан смутку та скорботи. Основа чаші — дім, наповнений рослинним орнаментом, який є символом культури й традицій, надбанням народу, що має глибокі корені в Криму. У центрі архітектурної композиції також означений силует півострова Крим, у серці якого й розташована скульптура.

На стінах-долонях розміщені вертикальні прямокутні елементи у формі вантажних вагонів, у яких примусово перевозили кримських татар на чужину. На них викарбувані оригінальні (до перейменування радянською владою) кримські назви міст і селищ, звідки були депортовані мешканці.

Три стели — це три хвили трагічних подій в історії кримли: загарбання Криму Російською імперією в 1783 р., примусове виселення кримськотатарського народу радянською владою в 1944 р. й окупація півострова у 2014 р. Росією. У сукупності ці елементи символізують скорботу, прагнення історичної справедливості, а також дають надію кримськотатарському народу на процвітання на своїй рідній, українській землі у вільному від загарбників Криму.

Меморіал пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу.
м. Київ. 2024 р.

Про трагедію депортації кримців ідеться в художньому фільмі «Хайтарма» («Повернення»), який зняв у 2013 р. режисер *Ахтем Сейтаблаєв*.

Цій же темі присвячена пісня «1944» *Джамали*, з якою співачка здобула перемогу на конкурсі «Євробачення» у 2016 р.

Поміркуйте!

- ▶ За QR-кодом перегляньте відеокomпозицію про народний кримськотатарський танець «Агир Ава ве Хайтарма». Поділіться своїми враженнями. Простежте, як поєднуються в музиці, що супроводжує танець, ліричні та динамічні мотиви.
- ▶ Знайдіть в інтернеті й перегляньте кінофільм «Хайтарма». Поділіться своїми враженнями та думками з однокласниками й однокурсниками. Які епізоди кінострічки вас найбільше схвилювали? Поясніть свої міркування.
- ▶ Знайдіть в інтернеті та послухайте пісню Джамали «1944». Яку сцену з оповідання Е. Умерова «Чорні ешелони» ви згадували, слухаючи її? Які почуття викликають у вас ці твори?

Співачка Джамала. Кадр із кліпу

Працюємо творчо

Об'єднайтеся в групи та виконайте завдання.

- ▶ Напишіть «Лист до світу» від імені головної героїні оповідання «Чорні ешелони», у якому вона розповідає про трагедію депортації кримських татар у 1944 р. Для візуалізації створіть малюнок або цифровий колаж, використовуючи символи (темрява, колія, птахи тощо), щоб відтворити атмосферу ешелону. Скористайтеся для презентації своєї роботи цифровими інструментами «Canva», «CapCut», «Unsplash / Pexels», «Wikimedia Commons».

Читацька самоперевірка

- ▶ Як вплинув Е. Умеров на розвиток кримськотатарської літератури та суспільства загалом?
- ▶ Чи актуальним залишається оповідання «Чорні ешелони» в наші дні? Чому?
- ▶ Які висновки має зробити людство з трагедії депортації кримських татар? Сформулюйте їх.

З ЛІТЕРАТУРИ ПОКОЛІННЯ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

Ви ознайомитеся з наступним після 1920-х років потужним національно-духовним відродженням в Україні. Знову підтвердилось глибоке спостереження В. Сосюри: хоч би як жорстоко загарбники не вирубували український сад, «а він ріс», уперто й буйно.

Сподіваємося, вам буде цікаво довідатися про погляди, ідеї, життєві цінності покоління молодих і завзятих шістдесятників. Ви відкриєте для себе творчість талановитих представників пізнього модернізму в українській літературі — *Дмитра Павличка, Володимира Підпалого, Віктора Близнеця.*

Національне відродження на початку 1960-х років

Культурно-історичні паралелі

Поштовхом до позитивних змін у суспільному житті України наприкінці 1950-х — на початку 1960-х років стало розвінчання культу особи Сталіна. Понад двадцять років (упродовж 1920–1950-х) Україна, як і вся радянська імперія, животіла в моторошній атмосфері нечуваного за масовістю і жорстокістю терору, страху, доносів, недовіри всіх до всіх, повного контролю держави над людиною, нищення культури, особливо національної, і заміни її примітивним офіційним су-рогатом — соцреалізмом.

Новий керманіч держави М. Хрущов почав обережно реформувати радянську тоталітарну систему. Він робив це для того, щоб зруйнувати авторитет попереднього вождя, а натомість утвердити свій. Ним рухало наївне прагнення реанімувати комуністичну модель радянської держави, довести світові, що така модель існуватиме й у демократичних умовах, що можна побудувати «соціалізм із людським обличчям».

Тодішні реформи були половинчасті та часто абсурдні, але саме вони започаткували недовготривалу так звану *хрущовську відлигу*. Тимчасово зупинився маховик терору, полегшилося життя селян у колгоспах, у містах з'являлися «хрущовки» — малометражні житлові будинки, багато людей уперше отримали власне житло. У той час поживалися зв'язки із закордоном, з'явилася можливість переглядати деякі зарубіжні фільми, читати сучасну зарубіжну літературу. Відродження інтересу до перекладів західної класики та сучасної європейської літератури дало змогу українським письменникам і письменницям ознайомитися з новими формами, стилями й ідеями. Була послаблена цензура, побачили світ твори раніше заборонених українських митців.

У суспільстві, яке за роки сталінщини стомилося від постійного страху, доносів та арештів, з'явилася можливість виявляти певне вільнодумство й культ духовного саморозвитку та спілкування, дружбу особистостей, здатних критично мислити, бути внутрішньо вільними.

Поміркуйте!

Чим зацікавила вас інформація про часи шістдесятництва? Поясніть свої міркування.

Митці та доба

Найяскравішим виявом українського відродження того часу став *рух шістдесятників*. Це були переважно молоді інтелігенти — письменники, художники, актори, науковці, студенти, які прагнули духовного, творчого розкріпачення, намагалися пробудити національну свідомість народу, обстоювали перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, виступали проти сірої соцреалістичної псевдокультури, всевладдя та аморальності бюрократії. Значний вплив на їхнє становлення справили творчість Т. Шевченка, здобутки української культури раннього модернізму, періоду «розстріляного відродження» та західні гуманістичні ідеали.

З-поміж найактивніших шістдесятників були: • *літературознавці та критики* І. Світличний, І. Дзюба, Є. Сверстюк; • *письменники та письменниці* Д. Павличко, Л. Костенко, В. Стус, М. Вінграновський, В. Симоненко, І. Жиленко, Гр. Тютюнник, В. Шевчук, В. Підпалій, В. Близнець; • *публіцист* В. Чорновіл; • *художниця* А. Горська та *художники* О. Заливаха, В. Зарецький; • *режисери* С. Параджанов, Л. Танюк, Ю. Ілленко; *актор* І. Миколайчук та ін.

Творчі стилі письменників-шістдесятників різні, але їх об'єднують спільні світоглядні й естетичні настанови:

- лібералізм (культ свободи в усіх її виявах: свободи особистості, нації, свободи духу, протест проти тоталітаризму);
- гуманізм (культ людської особистості — центру Всесвіту);
- духовний демократизм (культ простої, звичайної людини-трудівника);
- духовний аристократизм (культ видатної творчої особистості);
- етичний максималізм (культ моральності як абсолютного мірила людських учинків);
- космізм (усвідомлення планетарної причетності людини як частинки Всесвіту до космічних процесів);
- активний патріотизм (національна самосвідомість, сакральне сприйняття рідної мови й історії як оберегів нації, заперечення імперіалізму);

- естетична незалежність, відстоювання творчої свободи митця;
- заперечення соцреалізму власною творчістю.

Осердям шістдесятництва став клуб творчої молоді «Сучасник» у Києві. Це було перше після 1920-х років легальне громадське об'єднання, не створене й не кероване комуністичною партією. Його метою було культурне відродження України. Аналогічний творчий клуб «Пролісок» був створений у Львові.

Із шістдесятниками зблизилися старші за віком українські патріоти, які вижили в сталінські часи: письменник Б. Антоненко-Давидович, перекладачі Г. Кочур і М. Лукаш. Підтримували молодих митців і письменники П. Тичина, М. Рильський, А. Малишко, Олесь Гончар.

Шістдесятники намагалися відновити зв'язок часів, розірваний сталінізмом, досягнути правду про минуле. Вони слухали лекції з історії України опозиційного історика М. Брайчевського, зустрічали з таборів колишніх вояків УПА, робили спроби з'ясувати обставини масових поховань жертв сталінського терору 1930-х років під Києвом.

Члени творчих клубів розгорнули культурно-просвітницьку роботу. Це були вечори, присвячені Т. Шевченкові, І. Франку, Лесі Українці, Лесеві Курбасу. Шістдесятники читали заборонені вірші, співали такі ж пісні. Сміливо очищали постаті класиків від намулу соцреалістичних стереотипів, переосмислювали їхній доробок із позицій свого сьогодення. Більшість їхніх виступів потім розповсюджували через «самвидав».

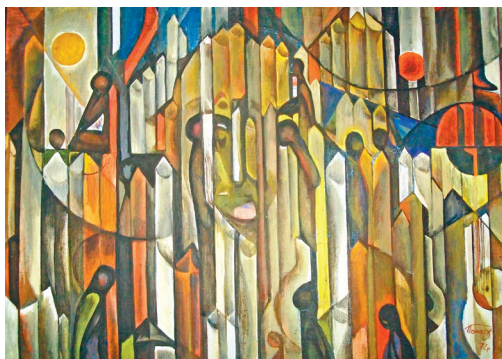
Шістдесятники їздили по всій Україні з творчими виступами, щоб пробудити в душах людей, особливо молоді, людську гідність і національну самосвідомість.

Вони відродили також традицію колядування. Понад десять гуртів молоді в українському вбранні колядувало по Києву, ще більше у Львові. Утворився аматорський хор «Жайворонок», який виступав у багатьох селах і містах.

Популярними серед шістдесятників стали автобусні й піші екскурсії по Україні. Столична молодь відкривала рідний край, його красу та злиденність, спілкувалася з людьми, несла їм слово правди. Вони відвідували пам'ятні історичні місця, а бачачи їхню занедбаність, підготували про це обурені звернення до влади.

Шістдесятники інтегрували в українську культуру елементи світового модернізму та постмодернізму, що виявилось в багатій стильовій і жанровій різноманітності.

Однак комуністичні керманичі недовго терпіли таке напівлегальне вільнодумство. Навесні 1964 р. був заборонений клуб «Сучасник». Того ж року через зумисний підпал у Державній публічній бібліотеці була знищена значна частина безцінних українських стародруків. Почалося переслідування та звільнення з роботи тих киян, що вирішили відзначити ювілей Т. Шевченка 22 травня — у день його остаточного

О. Заливаха. Зона. 1972 р.

повернення в рідну землю (радянська влада вважала цю дату націоналістичною). Учасників акції розганяли й заарештовували.

У серпні–вересні 1965 р. влада провела масові арешти шістдесятників. За ґрати потрапило більше двадцяти осіб — І. Світличний, брати Михайло та Богдан Горині, О. Заливаха й ін. Незабаром було засуджено В. Чор-

новола за укладання правозахисної книжки «Лихо з розуму». Це був найпохмуріший час у постсталінській радянській імперії.

Наштовхнувшись на жорсткий опір радянської репресивної машини, деякі шістдесятники згодилися на компроміс із владою, інші стали політичними дисидентами та протистояли московському режимові.

У «внутрішню еміграцію» на багато років вимушено пішли Л. Костенко, М. Коцюбинська, І. Жиленко, В. Шевчук, І. Дзюба. У 1970 р. радянська влада організувала вбивство художниці А. Горської.

1972 року хвиля арештів знову охопила всю Україну. Повторно опинився в таборі І. Світличний. Там він очолив рух опору політв'язнів. Неодноразово бранець оголошував голодування на знак протесту проти знущань тюремників.

Усі кола табірного пекла пройдуть Є. Сверстюк, Б. Горинь, Ігор та Ірина Калинці, О. Заливаха, В. Чорновіл та інші незламні борці проти тоталітаризму. А поет В. Стус і багато інших борців за незалежність України повернуться до рідного краю в домовинах.

Отже, треба розрізняти два взаємопов'язані, але не тотожні явища — національно-культурне відродження 1960-х років і рух покоління шістдесятників. Відродження творили представники різних поколінь, але найактивнішу участь у ньому брала саме молодь — на той час 20–30-річні сміливі й талановиті українці. Найяскравіше відродження виявилось саме в першій половині 1960-х років, хоча зародилося ще в середині 1950-х років, а придушене було в 1972 р.

Імперський режим виявив тоді всю свою жорстокість. Проте шістдесятники все-таки його перемогли, хоч і дуже дорогою ціною. Найстійкіші з них продовжили боротьбу й у таборах, і в підпіллі. А вже через два десятиліття тюрму народів СРСР було зруйновано, й Україна відродилася остаточно.

Шістдесятники збагатили українську культуру неповторними художніми творами, мистецькими відкриттями. Безцінним для нащадків

залишається їхній морально-етичний досвід. Є. Сверстюк влучно порівняв своє покоління з образом Дон Кіхота. Безсумнівно, українські донкіхоти шістдесятництва належать до тих лицарів, які тримають на своїх плечах духовне небо людства.

Поміркуйте!

- Прокоментуйте світоглядні й естетичні ідеали митців покоління шістдесятників. Назвіть найяскравіших представників цієї доби.
- Чому та як влада розправилася з творцями відродження 1960-х років? Чому вони вийшли переможцями із цього протистояння? Обґрунтуйте свою думку.

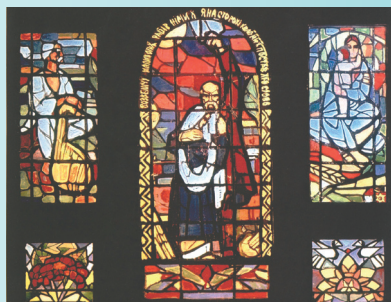

Мистецькі діалоги

Яскравою представницею руху шістдесятників була художниця **Алла Горська**. Мисткиня брала участь у роботі клубу творчої молоді «Сучасник» — тодішнього центру українського національного життя в Києві, осередку, який створив шістдесятництво як явище.

До 150-річчя Т. Шевченка (1964) ректорат Київського університету замовив А. Горській вітраж «Шевченко. Мати». Він був модерним, потужним за художнім вираженням основної ідеї. Однак комуністична влада визнала вітраж як «ідейно ворожий принципам соціалістичного реалізму».

У роботах А. Горської відчуваються сила, рух, динаміка, напруження в утіленні образів. Такими є мозаїки «Дерево життя» і «Боривітер».

А. Горська. Вітраж «Шевченко. Мати». 1964 р.

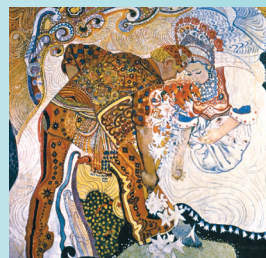

А. Горська. Мозаїчне панно «Боривітер». 1967 р.

Вони були знищені російськими військами під час окупації м. Маріуполя у 2022 р.

Художника **Віктора Зарецького** називають «українським Клімтом». Він створив власний стиль «метафоричних бачень».

Ознаки модернізму в поєднанні з ознаками українського авангарду й авторського світобачення виражені й на полотнах інших художників покоління шістдесятиків.

В. Зарецький. Весняні клопоти. 1987 р.

Поміркуйте!

- Розгляньте репродукції робіт митців-шістдесятиків А. Горської, В. Зарецького, О. Заливахи (с. 170, 171, 172). Чим вони вас вразили?
- Розкрийте символічний зміст вітражу «Шевченко. Мати» та мозаїчного панно «Борівітер» А. Горської (с. 171).

Працюємо творчо

Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).

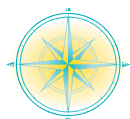
- Підготуйте творчий проєкт «Маніфест вільного слова». Створіть власний маніфест на одну з обраних тем: «Свобода», «Право на мову», «Голос митця», щоб передати атмосферу 1960-х років. Презентуйте свою роботу у формі постера, графіті, цифрової листівки, відео тощо.
- Підготуйте літературно-музичний проєкт «Саундтрек шістдесятицтва: музичні асоціації». Доберіть сучасні або ретрокомпозиції, що можуть відображати настрій 1960-х років. Самостійно ознайомтеся з поезією шістдесятиків (Д. Павличко, Л. Костенко, В. Стус, М. Вінграновський, В. Симоненко та ін.) і підготуйте її мелодекламацію (за вибором).

Читацька самоперевірка

- Які суспільно-політичні передумови сприяли національному відродженню 1960-х років? Як вони позначилися на розвитку літератури та мистецтва в Україні?
- У чому, на вашу думку, феномен шістдесятицтва в українській культурі та літературі зокрема?

ДМИТРО ПАВЛИЧКО

Лірика цього поета вирізняється гармонійним поєднанням інтимних, громадянських і філософських мотивів. У його поезії глибинні роздуми про найважливіше: любов і ненависть, добро і зло, вірність і зраду, вічність і мить, Батьківщину та світ.

«Поезію творить любов...» — не раз наголошував митець. Тому й вірші випромінюють любов і щедрість його душі. Сподіваємося, що лірика поета-шістдесятника *Дмитра Павличка* торкнеться і ваших душ!

Пригадайте вивчену в попередніх класах поезію про рідну мову Г. Кирпи, Д. Кременя. Які почуття викликають у вас такі вірші?

«ТИ ЗРІКСЯ МОВИ РІДНОЇ...»

Ти зрікся мови рідної. Тобі
Твоя земля родити перестане,
Зелена гілка в лузі на вербі
Від доторку твого зів'яне!

Ти зрікся мови рідної. Ганьба
Тебе зустріне на шляху вузькому...
Впаде на тебе, наче сніг, журба —
Її не понесеш нікому!

Ти зрікся мови рідної. Нема
Тепер у тебе роду, ні народу.
Чужинця шани ждатимеш дарма —
В твій слід він кине сміх — погорду!

Ти зрікся мови рідної...

Читацькі діалоги

Чим вразив вас вірш? Які думки виникли у вас після його прочитання?

Митець і доба

Дмитро Павличко народився 28 вересня 1929 р. в с. *Стопчатові* на *Прикарпатті* в багатодітній селянській родині. Його мати, неписьменна селянка, була поетично обдарованою людиною, знала напам'ять багато творів із «Кобзаря», поезії І. Франка. У неділю, після служби Божої, завжди просила дітей почитати вголос. Згодом митець згадував, що саме ця традиція сімейного читання надихнула його до творчості. Віршувати почав уже з 3–4-го класу.

Батько також був чоловіком мудрим, роботящим, справедливим, а ще свідомим українцем: під час визвольних змагань воював в Армії УНР. Він прищепив синові любов до правди, чуття національної гідності та неабияку працездатність.

Родина Павличків. Світлина. 1936 р.

У ті часи Західна Україна перебувала під владою Польщі, тому початкову освіту хлопець здобув у польській школі в Яблуневі, де українську мову забороняли й висміювали. *«В дитячому серці жила Україна / — Материнські веселі і журні пісні, / Та за мову мужицьку не раз на коліна / Довелося у школі ставати мені»*, — напише згодом поет. Навчався в Коломийській гімназії.

Був старанним учнем — вивчав німецьку та латинь, пізніше оволодів ще багатьма мовами.

Ще підлітком, у 1944 р., Д. Павличко став на захист своєї землі в лавах УПА (обрав собі позивний Дорошенко, на честь славного гетьмана). Був ув'язнений за звинуваченням у належності до УПА.

1953 року юнак закінчив філологічний факультет Львівського університету та видав першу збірку віршів *«Любов і ненависть»*. На тлі офіційної, лицемірної та примітивної соцреалістичної літератури вона вражала щирістю громадянського й гуманістичного пафосу: *«Але, людське забувши щастя й горе, / Який до чорта буду я поет!»* Проступало тверде прагнення молодого митця служити Україні. Відтоді визначальними в його творчості стали *патріотичні, антиімперські мотиви*.

У той час працював завідувачем відділу поезії журналу *«Жовтень»*.

1958 року — на хвилі «хрущовської відлиги» — Д. Павличко видає збірку *«Правда кличе!»*, яка стала «духовним порогом» шістдесятництва. На перший погляд, у ній усе, як тоді годилося: червона обкладинка, вірші проти націоналістів. Тому цензура й дала добро на друк. Насправді ж збірка була сповнена різкого осуду комуністичного режиму. Автор із різкістю і прямою викриває бюрократизм, політичне лицемірство, пристосуванців, що зраджують рідну мову й націю. Найвідоміший вірш із цієї книжки — сонет *«Коли помер кривавий Торквемада»*. Тут за допомогою езопівської мови розкрито людиноненавистницьку суть Сталіна та наголошено на тому, що тоталітарна система правління збереглася і після смерті тирана. Коли книжка *«Правда кличе!»* була надрукована, цензори зрозуміли свою помилку й дали наказ знищити весь її наклад, автора ж було піддано жорсткій критиці.

Одна з основних проблем у збірці — мовна (*«Ти зрікся мови рідної...»*, *«О рідне слово, хто без тебе я?»*, *«Рідна мова»* та ін.). Поет називає рідне слово піснею, силою, відвагою, це спадок віків, збережений для нас предками в боротьбі. Митець вірить, що наша мова, попри всі перешкоди на шляху її існування, виживе й задзвенить у його *«правнуковім домі»*.

У 1964 р. поет переїздить із родиною до Києва, улаштовується на Кіностудію ім. О. Довженка. За його сценаріями поставлено фільми «Сон» (про Т. Шевченка) і «Захар Беркут».

Вагомий і перекладацький доробок Д. Павличка. Він перекладав з англійської, іспанської, італійської, французької, португальської, їдишу, угорської та з більшості слов'янських мов. Створив унікальну антологію світового сонету. Зокрема, митець блискуче переклав українською всі сонети В. Шекспіра.

Його переклади зробили доступними українською мовою твори світових класиків, зокрема Данте Аліг'єрі, Ф. Петрарки, Р. М. Рільке. Поет тривалий час працював головним редактором журналу «Всесвіт», що публікував переклади найкращих творів світової літератури українською мовою. Його діяльність сприяла культурному обміну, розширенню горизонтів української літератури й інтеграції її у світовий контекст.

Д. Павличко взяв активну участь у відновленні Української держави. У 1989 р. став головою Товариства української мови ім. Т. Шевченка (згодом «Просвіта»), був одним із чільних організаторів Народного руху України, народним депутатом України. Один з авторів Акта проголошення незалежності України. Працював послом України в Словаччині та Польщі.

З новою силою спалахнув талант Д. Павличка в роки незалежності, духовної свободи. 1994 року виходить друком збірка *«Покаянні псалми»*. Її провідний мотив — абсолютно щире, нестерпно болісне осмислення поетом власної складної долі та долі свого покоління, покаяння перед рідним народом за колишні хвилини слабкості й відчаю, компромісу зі злом.

Пристрасний патріотизм, заклик до єдності української нації, осмислення суспільних проблем у світлі вічності — усі ці мотиви проймають поезію майстра.

Самі за себе говорять назви останніх його збірок: *«Вірші з Майдану»*, *«Пора перемагати»*. До останнього подиху поет твердо вірив: *«Впаде залізо люте многолезне, / Все подолає правда і любов. / І нація в вогнях війни воскресне...»*

За особливі мистецькі здобутки та громадську діяльність Д. Павличкові присвоєне звання Героя України. Він також лауреат Національної премії ім. Тараса Шевченка. Поет продовжував творчо працювати, брати участь у політичному житті, культурних проєктах до останніх своїх днів.

Д. Павличко відійшов у засвіти 29 січня 2023 р.

Д. Павличко.
Світлина

Поміркуйте!

- Що вас зацікавило в особі поета Д. Павличка?
- Пригадайте сонет 131 Ф. Петрарки та сонет 61 В. Шекспіра в перекладі Д. Павличка, які вам відомі з 8-го класу. Чи свідчать ці твори про те, що український поет був талановитим перекладачем і тонким ліриком? Чому?
- Якщо хочете дізнатися більше про життєпис і творчість поета, зіскануйте QR-код і перегляньте відео про Д. Павличка. Поділіться своїми враженнями з однокласниками й однокласницями.

Більшість творів Д. Павличка, як і інших шістдесятників, неоромантичні за стилем.

Характерні ознаки творчої манери Д. Павличка

- Патетичність, потужна енергетика поетичного слова;
- пошук гармонії пристрасного почуття та ясного розуму, сильної волі ліричного героя;
- зосередження уваги на громадянсько-патріотичній, інтимній (любовній) і філософській проблематиці;
- ліричне розгортання гострих конфліктів;
- афористичність, притчева манера вислову думки, фінал вірша як своєрідна кульмінація, наближена до афоризму: *«Сильніше за любов злоба горить, / Сильніше за красу вражає брідь, / Але життя росте лишень з любові, / Лишень краса людей навчає жить!»*;
- одна з найулюбленіших поетичних форм — сонет.

Досліджуємо твір

Гнівним присудом тим, хто забуває і зраджує рідне слово, звучить поезія *«Ти зрікся мови рідної...»* (1955), що увійшла до збірки Д. Павличка *«Правда кличе!»*. Поет вважав, що людина-перевертень не зігріє своєї душі чужою мовою, не вчинить нічого світлого, доброго, їй і *«земля родити перестане»*, немає тепер у неї *«роду, ні народу»*, та й шани чужинців вона теж ніколи не заслужить. Такий *провідний мотив* вірша.

Читацькі діалоги

- Прочитайте уважно вірш *«Ти зрікся мови рідної...»*. Знайдіть у ньому метафори, порівняння, анафору. Як ці художні засоби розгортають та виразнюють мотив твору?

➤ Знайдіть в інтернеті та послухайте поезію Д. Павличка «О слово рідне, хто без тебе я?..» в авторському виконанні. Які акценти робить поет? Які емоції підкреслює своїми інтонаціями? Що спільного, на вашу думку, у віршах «Ти зрікся мови рідної...» і «О слово рідне, хто без тебе я?..»?

➤ Чи актуальні ці вірші в наш час? Поясніть свої міркування.

➤ **Пригадайте**, які пісні літературного походження ви вже знаєте. Які з них особливо торкнулися вашої душі? Чим саме? Переконайтеся, що «Два кольори» Д. Павличка не залишать вас байдужими.

ДВА КОЛЬОРИ

Як я малим збирався навесні
Піти у світ незнаними шляхами,
Сорочку мати вишила мені
Червоними і чорними нитками.

Два кольори мої, два кольори,
Оба на полотні, в душі моїй оба,
Два кольори мої, два кольори:
Червоне — то любов, а чорне — то журба.

Мене водило в безвісті життя,
Та я вертався на свої пороги,
Переплелись, як мамине шиття,
Мої сумні і радісні дороги.

Мені війнула в очі сивина,
Та я нічого не везу додому,
Лиш горточок старого полотна
І вишите моє життя на ньому.

Два кольори мої, два кольори,
Оба на полотні, в душі моїй оба,
Два кольори мої, два кольори:
Червоне — то любов, а чорне — то журба.

Читацькі діалоги

➤ Які почуття викликала у вас поезія «Два кольори»? Поділіться своїми враженнями.

➤ Підготуйте виразне читання вірша.

Ще змалку Д. Павличко виростав у любові до народної пісні, мав неабиякий музикальний хист. Багато його віршів стали популярними піснями, зокрема «Лелеченьки», «Впали роси на покоси», «Над морем», «Дзвенить у зорях небо чисте», «Долиною туман тече», «Рідна мова», «Пора перемагати», «Мольба». Найтісніша творча співпраця склалася в Д. Павличка з композитором *О. Білашем*.

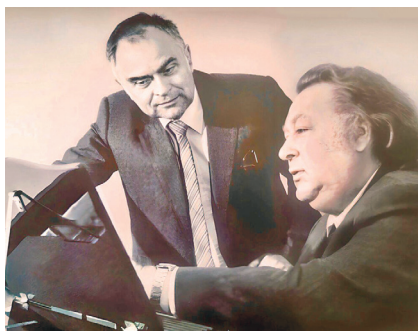
Найбільшу славу митцям принесло їхнє перше спільне пісенне дітище — «*Два кольори*» (1964).

Ця пісня про неминущі людські цінності. Як на вишитій сорочці переплітаються червоний і чорний кольори, так і в людських долях поєднуються радість зі смутком, щастя з горем. Та як би не склалося, у душі людини завжди жевріють спогади про дитинство, рідну неньку, батьківський поріг, від якого вирушив у неznані світи. Й ось, пройшовши довгими шляхами здобутків і втрат, розумієш нарешті: життя — це і є два основні кольори: червоний, що означає любов, і чорний — журбу. Це ті найцінніші надбання, які завжди залишаються з нами. Такий *мотив* твору промовисто ілюструє характерні для Павличкового світобачення діалектичність, увагу до зіткнення або переплетення життєвих суперечностей, контрастів.

За жанром «Два кольори» — зразок *інтимно-філософської лірики*. Адже у творі особисті переживання ліричного героя поєднано з філософськими роздумами про долю людини та сенс життя.

Пісня переповнена *образами-символами*: шляхи-дороги, сорочка, червоний і чорний кольори, пороги, горточок старого полотна.

Історія створення пісні. Вона народилася за кілька годин 29 лютого високоосного 1964 року (одразу й слова, і мелодія). «Це божественне осяяння було», — скаже згодом поет. У той день Д. Павличко й О. Білаш сиділи поруч на якомусь черговому занудному з'їзді. Знічев'я почали розглядати залу. Раптом погляд зупинився на тендітній дівочій постаті з накинутою на плечі хусткою: на чорному тлі червоні троянди, такі яскраві, що аж вбирають очі. О. Білаш захоплено прошепотів: «Дивися, яка хустка — червоне і чорне!» — «Червоне — то любов, а чорне — то журба», — експромтом відповів поет. Так з'явився головний рядок-символ пісні.

Д. Павличко й О. Білаш.
Світлина

Д. Павличко згадав батькову улюблену пісню про вишиту хустку й що такі хустки носять у його рідному Стопчатові, на Івано-Франківщині. А ще ту сорочку, яку йому вишивала мама, і пісню, котру співав із побратимами в УПА: «*Прапór*

червоно-чорний — це наше знамено́: / Червоне — то кохання, / а чорне — пекла дно!»

І відразу на папір лягла перша строфа пісні. Друзі поїхали до Будинку творчості композиторів у Ворзелі, що під Києвом. Доки Д. Павличко дописував слова, О. Білаш уже склав мелодію. Композиторів вдалося дібрати ті акорди, які додали пісні безсмертного звучання.

Завдяки глибокій життєвій мудрості, задушевності, теплу й мелодійності пісня відразу стала народною, її любитимуть завжди. Вона винятково українська за духом і суттю. Її непросто перекласти якоюсь іноземною мовою. Адже сорочка-вишиванка, червоно-чорні кольори — прадавні символи саме нашого національного коду. Цю закоріненість у традицію, автентичність підкреслюють, зокрема, і стародавні слова, використані в тексті, — «обá» (тобто обидва) і «горточок» (згорток).

Один із секретів успіху пісень Д. Павличка в тому, що більшість із них автор писав, ураховуючи особливості пісенного жанру. Він зосереджувався на мелодиці та звукорядах, брав до уваги те, що в українській мові найкраще співаються звуки [о] та [а], тому максимально наповнював пісенні тексти саме ними.

Читацькі діалоги

- Який мотив твору «Два кольори»?
- Які образи-символи ви помітили в пісні? Поясніть їхнє значення.
- За допомогою яких художніх прийомів автор посилює мелодійність і наспівність вірша?

Мистецькі діалоги

Тодішня влада, відчуючи «нерадянськість» пісні, усіляко намагалася заборонити її. Авторів звинувачували в «бандерівщині» (адже прапор УПА саме червоно-чорний), у наклепі на радянську дійсність (хіба наші люди, мовляв, залишаються на старість злидарями?!). Але на захист пісні стали два найпопулярніші тоді українські співаки — Д. Гнатюк та А. Мокренко. Вони перші й виконали цей шедевр. Відтоді десятки виконавців створюють свої, дуже різні пісенні версії.

Особливо захопило слухачів та авторів пісні виконання легендарної оscarоносно́ї американської співачки-українки **Квітки Цісик**. Д. Павличко так розповів про свої перші враження від її співу:

Василь Сліпак

Квітка Цісик

«У мене котилися сльози. Сльози радості. Співала не лише голосом, а й духом своїм. Живучи стільки років далеко від Батьківщини, Квітка зуміла зрозуміти й передати нашу пісню якнайкраще».

Незабутнім є також виконання цієї пісні **Василем Сліпаком** — сучасним українським оперним виконавцем, солістом Паризької національної опери, воїном-добровольцем, Героєм України, який загинув у 2016 р. біля м. Бахмута.

Поміркуйте!

За QR-кодами послухайте пісню «Два кольори» в різних аранжуваннях. Яка вокальна версія кожного із цих творів вам найбільше припала до душі? Чим? У чому неповторність кожної із цих версій?

Простежте, як часто трапляються в пісні «Два кольори» звуки [о] та [а]. Як це впливає на її звучання? Порівняйте, на яких звуках акцентують найбільше різні виконавці пісні.

Пригадайте вивчені у 8-му класі балади: «Причинну» Т. Шевченка, «Баладу про мальви» Б. Гури, «Кленову баладу» А. Матвійчука, у яких рослинні образи мають символічне значення. Поділіться своїми враженнями про таку лірику. Сподіваємося, що вірш Д. Павличка «Явір і яворина» доповнить їх.

ЯВІР І ЯВОРИНА

Я стужився, мила, за тобою,
З туги обернувся мимохіть
В явора, що, палений журбою,
Сам-один між буками стоїть.

Грає листя на веснянім сонці,
А в душі — печаль, як небеса.
Він росте й співає явороньці,
І згорає від сльози роса.

Сніг летить колючий, ніби тріна¹,
Йде зима й бескидами² гуде.
Яворові сниться яворина
Та її кохання молоде.

В. Кушнір.
Прощальна мелодія

¹ Тріна — синонім до слів *полова, тирса*.

² Бески́д — круте урвище, провалля або скеля.

Він не знає, що надійдуть люди,
Зміряють його на поруби¹,
Розітнуть йому печальні груди,
Скрипку зроблять із його журби.

Читацькі діалоги

- Яким настроєм пройнята поезія «Явір і яворина»?
- Які цікаві прийоми поетизації любовних почуттів ліричного героя ви помітили?

Досліджуємо твір

Одна з найзворушливіших пісень Д. Павличка — «*Явір і яворина*» (1972). У ній тонко передано всю безмежну тугу нещасливого кохання. Але навіть трагічна любов робить людську душу витонченішою, прекрасною, спонукає до творчості. *Мотив твору* — туга нещасливого кохання, що надихає на творення краси й мистецтва.

Мотив майстерно розгорнуто за допомогою фольклорного, баладного прийому метаморфози²: закоханий юнак через тугу обертається на явора. Так поет пов'язує свій твір із народною пісенною традицією і доводить, що любов є суттю, рушійною силою всього живого, а не лише людського світу. Д. Павличко, використовуючи фольклорні образи, відтворює власні погляди на закони життя та творчості: любов і страждання можуть народити мистецький витвір, який своєю красою даруватиме естетичну насолоду.

Численні художні засоби вірша увиразнюють його мотив, розкривають глибину туги ліричного героя: персоніфікація (явір набуває прикмет людини, підкреслюючи здатність усього суцього відчувати: «*яворові сниться яворина*»); метафори («*палений журбою*» явір, «*згорає від сльози роса*»); порівняння («*печаль, як небеса*», «*сніг колючий, ніби трина*»); епітет («*кохання молоде*» — краса і безсмертя почуття); літота («*яворонька*» — ніжне ставлення до коханої); діалектизми («*трина*» — тирса, колюча, остюкувата полова; «*бескиди*» — гірські урвища, провалля).

Читацькі діалоги

- Визначте мотив поезії «Явір і яворина».
- З якою метою автор використовує прийом метаморфози у вірші?
- Як ви розумієте символічний зміст ключової метафори «*скрипку зроблять із його журби*» наприкінці твору?

¹ *Порубі* — вирубування лісу, дерев.

² *Метаморфоза* — це перетворення одного образу на інший, найчастіше людини на тварину чи рослину.

З ЛІТЕРАТУРИ ПОКОЛІННЯ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

- ▶ Перечитайте виразно вголос другу й четверту строфи вірша. На які звуки задіяно алітерації? Які емоції вони навіюють? Зверніть увагу, що алітерація на [с] передає шум вітру, сум, а на [р] — суворість і трагізм.
- ▶ За QR-кодами послухайте пісню на слова вірша «Явір і яворина» в різному виконанні. Чи допомагає музика увиразнити авторський задум? Поясніть свої міркування.

Працюємо творчо

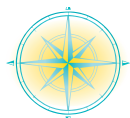
Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).

- ▶ Підготуйте поетичний батл «Вогонь і слово». Ознайомтеся з віршами громадянського та філософського звучання поета-шістдесятника Д. Павличка. Для проведення батлу прочитайте поезію Д. Павличка й сучасних авторів аналогічного пафосу. Створіть дискусійну панель для обговорення такої поезії. Поміркуйте, чи живе ідея свободи сьогодні. Доповніть свій творчий проект графіті-студією «Свобода в кольорах» (колаж, малюнок, цифрова робота), використовуючи фрази: «Ми не мовчимо», «Слово — зброя».
- ▶ Підготуйте цікаві презентації про виконавців пісень на вірші Д. Павличка: «Талант і доля Квітки Цісик», «Співак-воїн Василь Сліпак».

Читацька самоперевірка

- ▶ Доведіть, що життя і творчість Д. Павличка — це шлях митця та громадянина.
- ▶ Які провідні мотиви віршів поета-шістдесятника?
- ▶ Які основні ознаки поетичного стилю Д. Павличка? Як вони виявилися у віршах «Ти зрікся мови рідної...», «Явір і яворина», «Два кольори»?
- ▶ Послухайте ще раз пісні на слова Д. Павличка. Подумайте, як виконавці розкривають красу ліричних рядків поета.
- ▶ Доведіть, що Д. Павличко був талановитим перекладачем і зробив значний внесок у популяризацію зарубіжної літератури серед українських читачів і читачок.

«Один із найчистіших і найсовісливіших, хто становить цвіт свого покоління» — так про поета-шістдесятника *Володимира Підпало* говорили колеги по перу. А літературознавці порівнюють його художнє слово із «запашним українським зіллям, що, черпаючи енергію від сонця, дарує її пригорщами людям без решти, повністю». Сподіваємося, що ознайомлення з творчістю цього митця переконає вас у слушності таких захоплених відгуків.

Пригадайте, що таке *патріотична лірика*. Які вже відомі вам вірші українських і зарубіжних поетів передають любов до рідного краю, сповнені гордості за свій народ, почуття відповідальності за долю Батьківщини?

ТИХА ЕЛЕГІЯ¹

Коли мене питають: «Любиш ріки,
річки, і річечкі, і потічки?» —
відмовчуюсь: вони в мені навіки,
а для мого народу на віки...

Коли мене запитують: «Народу
чи зможеш прислужитись, як і де?» —
мовчу: на ясні зорі, тихі води
хай випадкове слово не впаде...

Коли мене питають: «Любиш землю,
степи, озера, яблуні в саду?» —
я знов мовчу: від них не відокремлю
себе й тоді, як в землю перейду...

Коли мене питають: «Рідну мову
чи зміг би поміняти на чужу?» —
моя дружина синові колискову
співає тихо... Краще не скажу...

Коли мене питають: «Батьківщину
чи зможеш ти забути на чужині?» —
кричу: «Кладіть отут у домовину
живим!.. Однаковісінько мені...»

Читацькі діалоги

- ▶ До яких роздумів спонукає «Тиха елегія»? Поясніть свою думку.
- ▶ Людиною якої вдачі ви уявляєте автора цієї поезії?

¹ *Елégія* (грецьк. *журлива пісня, скарга*) — поетичний або музичний твір-роздум задумливого, журливого змісту, нерідко розкриває змішані почуття смутку й радості.

Митець і доба

Володимир Підпалий народився 9 травня 1936 р. в с. Лазірках на Полтавщині. Його дитинство, як і більшості ровесників, «украла війна»: було воно голодним і босим, напівсирітським. Батько загинув 1943 року на фронті під час форсування Дніпра під Києвом. Мама залишилася вдовою з трьома малими дітьми.

Своїх батьків поет завжди згадуватиме з любов'ю і вдячністю: «Мати знала тьму казок і приповідок, шанувала загадки й уміла знаходити до них ключ. Але ніколи я не чув, щоб вона співала. Певно, гірке дитинство, як і подальше життя, наклало свою печатку на її характер. Мати вміла й любила працювати, кохалася у квітах і чистоті... Батько працював на залізниці, любив сади та бджільництво... Якби володів пензлем, можна було б відтворити його образ у величезному циклі: батько качає мед; батько садить дерева; батько йде до армії і т. д. У селі й до сьогодні розповідають про те, як він співав...»

Навчаючись у школі, Володимир найбільше цікавився літературою та історією, дуже багато читав. Після десятирічки працював у колгоспі, служив на флоті.

Після армії юнак вступив на філологічний факультет Київського університету, а незабаром з'явилися його перші поетичні публікації в столичній пресі. Він охоче долучився до творчого кола шістдесятників. Був людиною надзвичайно інтелігентною, делікатною, скромною, щирою, дбав не так про себе, як про близьких і друзів.

В. Підпалий мав чудову родину, де панували любов, злагода та взаєморозуміння. Дружина розповідала про поета: «Щаслива, що була поряд із такою людиною. Він ознайомив мене з історичними фактами й багатством українського красного письменства, особливо того, що заборонялось і не вивчалось навіть в університетському курсі літератури; навчив правильно говорити, відчувати класичну музику та пишатися розмаїттям рідних пісень, яких він знав силу-силенну й любив співати. Він учив мене бути українкою. І гордитися цим!»

В. Підпалий
у студентські роки.
Світлина

В. Підпалий працював редактором у видавництвах. До роботи ставився творчо й сумлінно. Хоч би як складно було в умовах жорсткого радянського контролю, намагався видавати твори талановитих письменників, зокрема збірки П. Тичини, Д. Павличка. Готував до

друку книжку Л. Костенко «Княжа гора», яку заборонила цензура. З ентузіазмом брався за книжки реабілітованих письменників, тому неодноразово отримував догани від керівництва.

Він також займався перекладом, зокрема творів польських, єврейських, ромських авторів, адаптуючи їх для українських читачів і читачок.

Найбільшою радістю, самим життям для В. Підпалого була поетична творчість. Зі спогадів дружини: «Народження поезії було для Володі святом після тяжкої виснажливої роботи душі (*«Душа не спить — душа і в сні болить»*)... Бувало так, що Володя писав мало не щодня (ніби мішок розв'язувався), а бувало, що надовго поетичність душі замовкала. Найплідніше писалось восени й у рідному селі. І як не дивно, у тяжкий для нього час».

Перша збірка В. Підпалого *«Зелена гілка»* вийшла друком у 1963 р., за нею наступні книжки — *«Повесіння»*, *«Тридцять літо»*, *«В дорогу за ластівками»*, *«Вишневий світ»*. Та багато творів залишалися не надрукованими або ж їхній справжній зміст доводилося маскувати. Ось один із віршів поета, який поширювали нелегально:

По ґратах Україну пізнаю —
На вікнах ґрати, на ідеях ґрати.
І як мені ті ґрати поламати,
Коли я сам за ґратами стою!

Разом з іншими шістдесятниками В. Підпалий брав участь у заборонених владою літературних вечорах, відкрито висловлював свої патріотичні погляди, критикував режим. За це його переслідували, звільняли з роботи.

Особливо гнітючою стала атмосфера в суспільстві на початку 1970-х років: влада розпочала справжню війну проти шістдесятників. Їх безпідставно заарештовували й засуджували на тривалі терміни ув'язнення. У цей час В. Підпалий смертельно захворів, але все одно виступив на захист побратимів-в'язнів. За ним також було встановлено таємний нагляд.

Поетова душа відлетіла *«в дорогу за ластівками»* (так називається одна з його збірок) 24 листопада 1973 р. Влада дуже остерігалася, щоб похорон опального поета не переріс в антирадянську маніфестацію. Але так воно й сталося. Попрощатися з В. Підпалим з'їхалися письменники, шанувальники його слова з усієї України. Л. Костенко у своїй прощальній промові прямо звинуватила комуністично-імперський режим у цькуванні та знищенні поета.

Стараннями дружини й друзів було видано кілька збірок творів митця, зокрема найповніше видання *«Золоті джмелі»*.

Кожне покоління читачів і читачок відкриває у слові поета щось своє, неповторне.

Поміркуйте!

Що ви дізналися про В. Підпалого? Що вплинуло на формування його світогляду?

Розкажіть, якою була творча доля поета-шістдесятника.

Лірика В. Підпалого представляє стильову течію, яку називають «*тиха поезія*». Її творці • відхиляють надто гучні, патетичні заяви й ефектні мовні експерименти; • вдаються до медитативних роздумів про єдність людини та природи, усього живого, роду й народу; • шукають гармонію та красу в буденних, непомітних виявах життя; • їх приваблюють мотиви спокою, тиші, мовчання або довірливого, інтимного діалогу. Ці митці не сприймали настанов соцреалізму, хоч і не вдавалися до конфліктів відкрито.

Ознаки індивідуального стилю В. Підпалого

- Камерність¹;
- щира задушевність і приземленість почуттів;
- схильність до медитації, лірична елегійність;
- певна недомовленість, незавершені речення;
- афористичність вислову;
- улюблений жанр — елегія.

Основні мотиви лірики В. Підпалого

- Любов до матері, України та її мови;
- утвердження краси людських почуттів;
- пошук гармонії буття;
- захоплення прекрасною, одухотвореною природою.

Поміркуйте!

Стисло охарактеризуйте творчу манеру В. Підпалого.

Досліджуємо твір

Вірш «*Тиха елегія*» — щира сповідь українця про те, чому він є справжнім патріотом. Його почуття непатетичні, негаласливі (про що наголошує і сама назва твору). Адже за гучними, красивими словами часто криється фальш — байдужість чи лицемірство.

Дорога серцю рідна природа, мова, родина, Батьківщина — ось найвищі духовні цінності ліричного героя твору, заради яких він готовий віддати життя.

Головна думка поезії «Тиха елегія» — поетові байдужа власна доля, він переймається Україною. Змальовуючи її образ, митець використовує

¹ *Камерність* — орієнтація на невелике коло зацікавлених людей, ощадливість, стриманість у змалюванні когось або чогось.

приховане цитування (тобто лише для обізнаних, однодумців) інших відомих патріотичних творів. Так, висловом «ясні зорі, тихі води» в народних невідьмичьких піснях і думках змальовували далеку, омріяну рідну землю. А вислів «однаковісінько мені» — це рядок із написаного в казематі пристрасно-пророчого вірша Т. Шевченка «Мені однаково...».

Такий художній прийом називають *інтертекстуальністю* (від фр. *intertextualite* — *міжтекстовість*), тобто міжтекстові зв'язки, різноманітні згадки в сучасних творах елементів творів попередніх років. За допомогою цього прийому автор вплітає свій вірш у багатовікову українську патріотичну лірику.

Інший прийом — *уявний діалог* — створює ефект розмови із читачами та читачками про найголовніше.

Вірш «Тиха елегія» побудований за принципом *градації* (від латин. *gradatio* — *поступове підвищення, посилення*), тобто наростання, посилення емоційного напруження. На перші запитання ліричний герой відмовчується, бо відповіді для нього очевидні, але останнє, найважливіше запитання вражає його, викликає вибух емоцій.

Читацькі діалоги

- За допомогою яких образів-штрихів поет створює панорамний, багатограний образ Батьківщини?
- Знайдіть у вірші анафори, тавтології, епітети та метафори. На яких почуттях і думках наголошує автор за допомогою цих художніх засобів?
- Розкрийте провідний мотив твору.
- Чому «Тиха елегія» є актуальною і нині — у суспільному та моральному вимірах?

► **Пригадайте** вірш Д. Павличка «Ти зрікся мови рідної...». Що спільне, а що відмінне між ним і «Тихою елегією» В. Підпалого? Чому вірш Д. Павличка не належить до «тихої поезії»? Прочитайте твір «Бачиш: між трав зелених...» і переконайтеся, що лірика В. Підпалого — це зразок «тихої поезії».

«БАЧИШ: МІЖ ТРАВ ЗЕЛЕНИХ...»

Бачиш: між трав зелених,
як грудочки, пташата...
Станьмо ось тут навшпиньки
спокій їх берегти.
Може, не зможу батьком —
стану їм старшим братом;
будь їм, маленьким, сірим,
просто сестрою ти...

Кажеш, що не зумієш,
не маєм любові й хисту...
Що ти?! А руки?! Серце?!
Куди заховати їх?!
Яструб-розбійник свисне
раптом над беззахисними,
ляже на нашу совість
за нашу байдужість гріх...

Н. Ульяніч. Пташенята. 2022 р.

Треба в житті любити
гаряче і багато: сонце, дощі зернисті,
дороги в пилу,
траву!
... Бачиш: в гнізді малому,
як грудочки, пташенята,
немічні ще, невміло ворухаться
і живуть!..

Читацькі діалоги

- Поділіться враженнями від прочитаної поезії.
- Що таке гуманність? Чи є ліричний герой вірша гуманною людиною? Поясніть свою думку.

Досліджуємо твір

Вірш «**Бачиш: між трав зелених...**» — приклад того, як прості слова можуть умістити цілий усесвіт емоцій, пробуджувати людяність, милосердя, турботу про все живе.

У звичайній пейзажній замальовці поет утілює глибокий філософський *мотив*: справжня любов виявляється не в красивих словах, а в учинках, у найменших виявах турботи. На жаль, у світі завжди є зло (образ яструба-розбійника), тому є ті, хто потребує підтримки, — рослини, тварини, люди. Саме здатність безкорисливо прийти на допомогу слабшим і робить людину людиною.

Вірш спонукає замислитися, чи справді люди цінують життя, своє і чуже. Гніздечко пташенят набуває символічного змісту всього живого, що потребує любові та захисту.

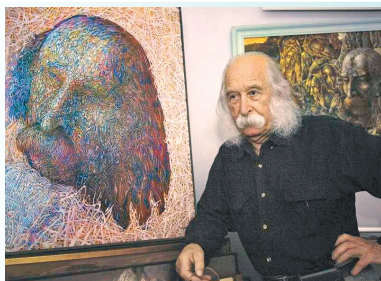
Читацькі діалоги

- Який мотив вірша? Які рядки є емоційною кульмінацією поезії?
- Як художні засоби увиразнюють мотив твору? Підтвердіть відповідь рядками з поезії.
- Вірш має своєрідну побудову: рядки поділені на частинки, ніби сходинки. Яку інтонацію створює цей прийом? Які почуття посилює?
- Наскільки гуманний сучасний світ? Поясніть свої міркування.

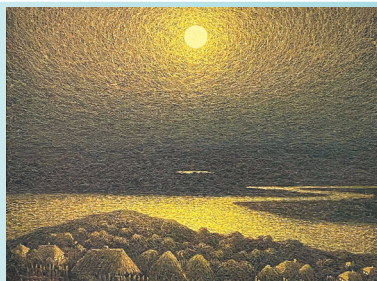

Мистецькі діалоги

«Тиха поезія» В. Підпалого надзвичайно співзвучна з малярськими роботами всесвітньо відомого українського художника **Івана Марчука**, прізвище якого внесено до міжнародного рейтингу «100 геніїв сучасності». Творча манера майстра абсолютно неповторна, єдина у своєму роді. Замість звичайного мазка він винайшов спосіб нанесення на полотно найтонших цівок кольору, що створюють диво-

Іван Марчук біля автопортрета.
Світлина

І. Марчук. Золота ніч.
1981 р.

вижне мереживо. Завдяки цьому досягається неймовірне світіння і мерехтіння барв, а картини ніби оживають. Про свою манеру художник розповідає так: «Мене заворожували голі дерева, це мереживо ліній, ця краса. А як то все зобразити? Так я винайшов свою технологію “пльонтанізм”, від слова *пльонтати*. Це слово придумала моя мама, яка розчісувала своє довге волосся і говорила, що воно так “запльонталося”».

Поміркуйте!

- Роздивіться репродукцію картини І. Марчука. Яке враження вона на вас справила?
- Що споріднює роботи художника з «тихою поезією»? Доберіть рядки з віршів В. Підпалого, якими можна підписати цю картину.

Працюємо творчо

Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).

- Підготуйте читацький проєкт «Книжковий саундтрек».
- Укладіть добірку лірики В. Підпалого, яка особливо припала вам до душі. Поясніть свій читацький вибір. Визначте в цих творах ознаки стилю поета. Доберіть музику, що відповідає настрою поезії, і підготуйте її мелодекламацію.
- Створіть буктрейлер: зробіть коротке відео (слайд-шоу, колаж тощо), що передає основні мотиви й особливості стилю В. Підпалого через візуальні образи. Дізнайтеся в однокласників та однокласниць, чи зацікавила їх ваша робота.

Читацька самоперевірка

- Які сторінки життєпису В. Підпалого вам запам'яталися? Які грані його особистості відкрилися?
- Як поет був пов'язаний із рухом шістдесятників і як це позначилося на його долі? Доведіть, що вірші «Тиха элегія» та «Бачиш: між трав зелених...» є зразками «тихої поезії».
- На які важливі для вас запитання ви знайшли відповіді в поезії В. Підпалого?

На вас чекає ознайомлення з творчістю письменника-шістдесятника, який був невинним романтиком, залюбленим у життя. Його можна назвати «дорослою дитиною», зачудованою неосажністю і незбагненністю світу. Твори цього митця треба читати повільно, вдумливо, не для оцінення, а для душі, максимально залучаючи свою уяву та фантазію. Лише так ви неодмінно отримаєте справжню читацьку насолоду, відкриваючи диво, таїнство художнього слова *Віктора Близнеця*.

➤ **Пригадайте** вивчену на попередніх уроках української літератури «тиху поезію». Назвіть її основні ознаки. Творчість прозаїка-шістдесятника В. Близнеця споріднена за тематикою і стильовою манерою саме з такою лірикою. Аби переконатися в цьому, ознайомтеся з найвідомішим його твором — «Звук павутинки».

ЗВУК ПАВУТИНКИ

(Скорочено)

Присвячую цю повість трав'яним коникам, хрущам, тихому дощеві, замуленій річечці — найбільшим чудесам світу, які ми відкриваємо в дитинстві.

Автор

1. СРІБНИЙ ЧОЛОВІЧОК

— Дзінь... Дзінь... Бумс!

Я лежу, сповитий темінь-темнотою, і слухаю, як він бавиться. Він давно живе в нашій хаті, може, у запічку, а може, під лавою, де, згорнувшись клубком, дрімає Сопуха. Він зовсім не боїться Сопухи й часто спить на її м'якеньких лапах. А рано-вранці, коли вдома нікого немає і вікна закриті віконницями, він приходить до мене в гості. Сідає на бильце мого ліжка й видзвонює срібними підківками (...).

Малюнок до повісті
В. Близнеця «Звук павутинки»,
згенерований ШІ

Він тоненький, як стеблинка, той химерний чоловічок. І світиться синім вогнем. А бистрий, моторний — не вслідкуєш за ним (...). Крильця в нього легкі й прозорі, як у трав'яного коника, і коли він змахує крильцями, вони тихо шерхотять, майже нечутно потріскують: трісь-трісь-трісь (...).

Він тоненький, як стеблинка, той химерний чоловічок. І світиться синім вогнем. А бистрий, моторний — не вслідкуєш за ним (...). Крильця в нього легкі й прозорі, як у трав'яного коника, і коли він змахує крильцями, вони тихо шерхотять, майже нечутно потріскують: трісь-трісь-трісь (...).

Тихенько просовую ногу з-під ковдри; і тільки я висунув п'яти — мурашки побігли по тілу, побігли... аж до теплих грудей. Завмираю, жду, поки ноги звикнуть до лоскiтливих мурашок.

Темно кругом, я наставляю руки (наче граюсь у киці-баби) і навшпиньках ступаю в куток. Щось шелестить повз мене, я розсуваю темiнь перед очима й придивляюся: де ж він, малий шалапутько?

— Бульк! — стрибає під ноги мені хитрий чоловічок, від нього тільки срібна тiнь, я шастаю руками: немає!.. Куди ж він утік? Обмацую долівку. Щось мокре внизу, липке, немовби тісто. А ось — місячне кружало. Воно ледь-ледь погойдується, відсвічує тьмяним блиском, і хтось на ньому скаче й лунко б'є підборами: бумс! бумс! (...)

Даремно мати злякалася: нічого страшного не сталося. Навпаки, у нашiй хаті залунала музика; старі дерев'яні ночви грали по-своєму, і цинковий тазик, куплений у сiльмазі, грав по-своєму. Дзум, дзинь, дзинь! — озивався тазик, і звук був такий, наче били молоточками по скляних бурульках. А ночви казали коротко й глухо: «бумс!»

Так вони й грали. І в них виходило в лад, і звучала в хаті кришталева музика крапель:

— Дзинь... Дзинь... Бумс! (...)

Мати думає, що вранці я сплю, і зачинає віконниці. Хай зачинає — так ще краще, бо в одній віконниці, щоб ви знали, є маленьке вічко. Там був сучок, він, мабуть, висох, розхитався і випав, і зробилось у дощці кругле віконце — вічко. Крізь те вічко падає в хату довгий жмут проміння. Це моє кіно. Дивіться, що воно буде.

Темно. Жевріє тільки вузенька смужка, вона тягнеться навскоси, од вікна до печі, а за нею, за цією смужкою, тихо й чорно. Та ось... ожила, заворушилася пiтьма. Наче хтось сколотив її — піднялися дрібненькі пушинки. Вони виходять із темряви й на світлі стають золотими, рожево-пухнастими. Тихо снують пушинки, плывуть одна за одною, то піднімаються, то опускаються, то зникають зовсім.

Я колись і не знав, що в нашiй хаті живе стільки малечі... Ви не смійтеся, ви краще придивіться: вони живі. Бачите: їх сила-силенна, але ніхто не штовхається, не заступає дороги, не заважає іншим, бо це не прості, це Вишневі.

Бува, прокинешся вранці, а скрізь: на підвіконні, на лаві, на долівці — повно білого пуху, білого цвіту, жовтого пилку. А на тій пороші — кволі й холодні Пушинки; вони ледь ворухнуться, розповзаються хто куди. До нової весни ховаються Пушинки в темних закутках, бо їх, маленьких, може й дощ прибити, і вітер зав'язати, і комар задушити.

Малюнок до повісті
В. Близнеця «Звук павутинки»,
згенерований ШІ

Цілими днями вони сидять нишком. Сумують за сонцем, за фіалками, за вишневим цвітом. І тільки тоді, коли тихо, коли в хаті жеврів промінь, виходять на світло й починають свої забави.

Та раптом: що це? Наче війнуло вітром, підхопило й змішало Пушинки, і вони сипонули врозтіч, у глухі закутки. Ага, ось хто злякав їх!

З-за темної кручі виплила чорна пір'їна. Безшумно, покрадьки виїшла на світло. Я теж подумав: «Пір'їна, аж то піратське судно. Ніс закручений змієм, у два ряди весла, і стоїть на палубі капітан-розбишака, на ймення Вирвизуб, і гукає своїм бандюгам: “Хапайте Пушинок! Тягніть їх сюди!”» (...)

— Ви що? — крикнув я з-під ковдри. — Ушивайтеся геть! Бо зараз як устану!

І я встав на коліна, і ковдру потягнув на плечі, і давай кричати на піратів; а в хаті темно, і вони пливуть собі далі, до вікна, розганяють бідних Пушинок.

— Дзинь! — щось тріснуло, і я побачив, як шугнула згори синювата іскра, ударила по пір'їні, по розбійницькому судну, звалила його в темінь.

— Молодець! То мій чоловічок! Сріблястий!

Я аж загицав на ліжку. Цікаво, як його звати.

— Гей, чоловіче, як тебе звати? — гукнув я туди, де стоїть діжа й хитається чорна тінь.

Мовчок. Ані звуку. Тихо й темно, як у вусі.

— Бумс! — раптом озвалася крапля.

— Ага! — зрадів я. — Тепер знаю: тебе звати Бумс. Бумс, Бумсик, Бумсюк... А де твоя Бумсиха, де мале Бумсеня? Де дід Бумсило та баба Бумсючка? Ну, скажи! Мовчить. І дух затаїв.

Мені дуже хочеться взяти Бумса в руки, роздивитися, похукати на нього, погладити крильця. А може, і схвати в коробку... Е, ні! Він умре. Він засохне...

А той метелик, якого я посадив у коробку? У нього крильця були жовтобілі, а на лапках, на вусах — золотистий пилік. Він був такий вертун, такий насмішник, так виводив мене по двору, поки я не спіймав його. (...) Я поклав його в коробку, а коробку в запічок і... забув. Аж восени, як сушили вишні, згадав. Кинувся до метелика: що це? (...). Зотлів бідолаха взаперті.

— Для чого вбивати живе? Чуєш, Бумсе? Гуляй собі в нашій хаті. Бігай, стрибай, де хочеш. Я тебе не чіпатиму. Ніколи. Ось тобі крихти на лаві, ось молоко в блюдечку — їж, поправляйся. Чуєш, Бумсюку?

Читацькі діалоги

- ▶ Яке враження справили на вас перші сторінки повісті?
- ▶ Чи виникала у вас у процесі читання думка про те, що повість «Звук павутинок» треба було б вивчати на уроках літератури в попередніх класах? Поясніть свої міркування. Чи цікавий і важливий цей твір для вас?

- ▶ Яким уявляє навколишній світ головний герой повісті? Доведіть, що він живе у світі фантазії та гармонії.
- ▶ На основі яких асоціацій він створив у своїй уяві образи Бумса та Вишневих Пушинок? А чи вигадували ви в дитинстві якісь фантастичні історії, чи придумували чудернацькі імена рідним, близьким або друзям? Якщо так, то стисло розкажіть про це.

▶ За QR-кодом прочитайте розділ 2 «Сопуха» повісті В. Близнеця «Звук павутинки» та дайте відповіді на запитання.

4. АДАМ

На нашому кутку, у Шатрищах, хлопців немає. Вважай, ми з матір'ю тут самі (...).

Від Шатрищів до села далеко, і мати не пускає мене туди. Я один блукаю в саду, сам-один купаюся на річці... А втім, чого це один? Коли я схиляюся над річкою і довго-довго дивлюсь у воду, з тремтливого дна, із живої сутені випливають до мене двоє облич. То мої друзі — Адам і Ніна.

У мого друга товсте ім'я — Адам. От Ніна — тонке, прозоре ім'я. Попробуйте на язык: Ні-і-ін-на... Правда, бринить, як звук павутинки на вітрі? А тепер: Ад-ддам... Уявляєш собі величезний, немов козацька могила, дзвін та його стомлений вечірній голос: ддам!..

Я сидів над своєю протокою. І саме пускав на воду щавлеві листки — швидкі каравели — і проводив їх поміж скелями, коли раптом упала на мене тінь. Наче птах став за спиною. Я прищулився і ждав: хто це?

— Що ви робите, капітане? — пролунав голос.

Я повернувся. На березі стояв тонкий, цибатий чоловік, одягнений не по-тутешньому: у світло-сірих штанах, у білій нейлоновій тенісці, на голові — небесно-легкий капелюх. Одяг на сонці просвічувався, і чоловік здавався безтілесним.

— Добридень, — сказав я, зручно всідаючись (тобто обхопивши коліна руками). — Я знаю, хто ви такий. Ви той дядько, що приїхав до баби Сірохи.

— Абсолютно точно! — мовив цибатий, спустився на камінь, зняв черевки, виставив на сонце кістляві, синювато-білі ноги. — Мм, як тепло! — прижмурився він. — Тут ми погріємо кісточки.

Він зняв капелюха, поклав його поруч, рукою пригладив чуба. (...)

Ми за літо підсмаглявимосся, як горщик на вогні. А в нього... Не те що біле, а блідо-прозоре лице, гострий ніс, гостре підборіддя, де-не-де синюваті щетинки. Здавалося, він ніколи не виходив на сонце.

— Сер! — сказав чоловік. — Не називайте мене дядьком, я не заслужив цього почесного звання. Звертайтеся просто: Адам. Так мене хлопці кликали в інституті.

— Адам? — прикахикнув я недовірливо. — Ви не той... не дурите?

М. Примаченко. Захотів слоник
бути моряком. 1973 р.

— Ані грама. Моє прізвище — Адаменко. Для зручності — Адам. Був такий перший чоловік на землі. Це ж непогано: десь і в чомусь бути першим... А вас як звати?

— Льонька.

— Не годиться. Льонька — щось бідненько. Будеш Лендом. Капітан третього рангу Ленд. Звучить?

— Ну вас... Смієтеся з мене.

— Грім на мою голову, якщо я сміюся! Ви ж капітан цієї флотилії? —

І він показав на щавлеві листки, що випливали на тиху воду й низкою, як справжні каравели, приставали до берега.

«Диви, — подумав я. — А таки догадався, що це флотилія, бо в старших так: бачить листок і каже листок. І не знає, що той листок може бути чим завгодно: на воді — човном, у повітрі — птахом, а на грудях — орде- ном... Мабуть, не дурний чоловік, цей Адам» (...).

— Давай побродимо. Он там. — Кивнув на чистий підводний камінь. — Ленде, що то таке?

Край берега стирчала трухлява гілка, чорнильно-чорна, і ту гілку обліпили такі ж чорні буруб'яшки. Обліпили густо-густо, цілими купами.

— Що то воно? — спитав Адам.

— Черепашки, — сказав я. — Присмокталися до гілки й сплять. От якби цю гілку та кинути туди на глибоке, то всі черепашки відлипнуть, бо їм насподі холодно. І виповзуть усі на мілке, на літню воду.

— А то що? — Знову, як чапля, зігнувся Адам, позираючи на дно.

— Жуки-плавунці. Гляньте, не пливуть, а наче стрибають. Видно, у них моторчики є.

— А то? — показав Адам на листок лопуха, що звисав над водою.

— То жаб'яча хата. Пригляньтесь: листок не простий, з нього жаби капшук зробили. Ось так удвоє склали й добре склеїли. Зараз там ікра. А як тільки вилупляться пуголовки, кожен прорве собі дірочку — і плюсь у воду.

— Диви, чудасія! Нас такого й не вчили в інституті.

— А чого ж вас учили?

— Як зробити штучне сонце. Щоб світило сильніше за справжнє.

— О! — Пришморгнув я носом. — Сонце!.. Більше за наше!

— А хіба тобі мало одного? І так підгорів, як папуасик.

— Але ж... два сонця. Одне вдень, друге вночі. Гуляй собі, скільки хочеш. Скажіть, скоро таке сонце зроблять.

— Розумієш, Ленде, — спохмурнів Адам, прищурих світло-сірі холодні очі, — учені робили сонце; думали: воно світитиме людям. А сонце вийшло неживуче; воно, як сірник, спалахне вогнем і тут же погасне.

Тільки сірник той страшенно величезний... Землю може спалити. Склі, річки, небо — усе згорить...

Я хотів уявити собі той страшецький вогонь. Що то за сірник, скажіть, і яка в нього головка, що може підпалити землю, небо й цілі моря?.. Проте думки мої обірвав Адам.

— Ет! — Махнув він рукою. — Не морщ свого лоба. Тут, над річкою, просто рай, а ми з тобою завелися про пекло. Та й лікарі заборонили мені думати й говорити про це. Давай краще, знаєш, що зробимо? — Адам хазяйським оком оглянув кущі осоки, замулений берег нижче броду й сказав: — Давай краще зробимо греблю. І водяний млинок. (...) Почнемо! Замішуй круту грязюку та подавай.

Мул був тужавий, з глиною. Я ліплю пампушки, приплескую їх, подаю Адамові. Річка тут вузьенька, а в Адама ходулі довженні, він стоїть над водою, як підйомний кран.

Він хитро ліпить греблю: кладе загату з одного й із другого берега, а посередині лишає протоку. Рoste гребелька, і піднімається вода, затоплює кущ осоки; уже ціле озерце зібралося перед нашою стіною. Вода не ліньки тече, а каламутним бурчаком біжить із горловини.

— Давай, давай більше глини! — підганяє мене Адам.

Він саме загачує протоку, річка сичить, підмиває нашу споруду.

Захапався Адам. Він, мабуть, і не здогадується, як підфарбувало його: став рябий. Від ніг до голови рябий, у темно-бурих латках. Як зебра! Та це не заважало йому: кістлявими руками, наче кочергами, вихоплює в мене з-під носа кавалки глини, укладає, утрамбовує в греблю, і дивися: угамувалася річка.

— А зараз... Зараз ми щось придумаємо.

З таємничим виглядом Адам пішов у кущі; він ступав, як білий шукач серед джунглів, — тихо й обережно; назбирав паличок, з молодії верби зняв смугу кори, вирвав цупку лопушину. З нехитрою здобиччю повернувся назад. Довго мудрував: круг лотка втикав палички, на ці стирчаки настромив лопушину й корою прив'язав листок (...).

Уже вечоріло; була тиха година, коли тіні виповзають із-під верб. І в цей час на весь берег заговорила річка. Я дивився на Адама, як на майстра-чарівника. А він, схиливши голову набік, світив білими зубами, і на білому обличчі його застигла безкровна усмішка.

— Як зветься ваша річка? — спитав Адам.

— Ніяк не зветься. Річка та й годі. Хлопці дражнять Жаб'яча.

— Погано, — сказав Адам. — Подумай: аби не було річок, ані джерельця, ані жодного струмка, що б робили люди. Вони вимерли б, як риби на піску. Річка дає нам життя. А ми лінуємося дати їй навіть ім'я... Послухай зараз: як можна назвати річку?

Я нашорошив вуха: тиша, спокій на лузі, у саду туркоче горлиця, а за нашою греблею по-лелечому, невгамовно лопотить річка.

— Лопотиха, — вимовив я. — Може, так назвати?

— Лопотиха, — повторив Адам. — Добре ім'я. Завтра ж нанесемо на карту нашу річку. Щоб знали по всіх світах: є на землі тихе й тепле водоймище, яке відкрили для людства два капітани — Ленд та Адам.

«Цікаво, — міркую собі, — який-то млинок зробить він завтра».

— Адаме, — починаю розпитувати здалеку, — ви надовго до нас приїхали?

Мовчить. Одвернувся, дивиться на верхів'я дерев, підзолочені сонцем. Розсердився на мене. Так чого? Може, недочув? Я голосніше:

— Ви на врем'я, кажу, приїхали чи будете жити в баби?

— Ні, — голос у нього з льодком. — Я приїхав сюди... помирати.

Він сказав це спокійно, так спокійно, що я відчув: з води побігли дрижні й холодними змійками поповзли мені по спині... Жартує Адам? А голос? Таким голосом не жартують.

Адам повернувся до мене. Плечі в нього були опущені; висохлі руки, як неживі, висіли вздовж тулуба. Я тільки зараз помітив: Адам світився. Сонце кидало на нього низьке проміння, і в Адама світилося прозоре обличчя, світилися хрящуваті вуха, світилося німічне тіло.

Я зрозумів: Адам не жартує. Його поїдає мертвий вогонь.

— Розумієш, Ленде, — прищулив холодні очі Адам, — є така невесела штука, називається білокрів'я... Ти бачив, як догорає свічка? Потроху, поволі полум'я злизує віск, аж до остатку. Так і хвороба — спалює кров, краплю за краплею, до останньої кровинки. Лікарі дивуються з того, що я ще й досі живу... Та, мабуть, недовго вже (...).

Читацькі діалоги

- Яких уявних друзів мав головний герой твору? А хто з них став реальним? Розкажіть про цього друга. Які його слова та вчинки дивують Льюїса? Завдяки яким якостям характеру герої відразу потоваришували?
- Чи вдалося Адамові залишитися дитиною в дорослому житті? Доведіть свої міркування.
- Зверніть увагу на те, як Льюїс сприймає слова та звуки: ім'я Адам йому уявляється товстим, ніби гудіння дзвонів, а от Ніна — чимось прозорим, тоненьким, немов павутинка. А чи вмієте ви так читати-уявляти слова? Якщо так, то які саме?

5. НІНА

Ні завтра, ні післязавтра Адам не прийшов до греблі. То була сумна руїна. За ніч Лопотиха розмила загату, розкидала увалки глини по течії. Від греблі zostалися тільки горбочки землі при самій воді. Ніби стояла фортеця, і якась орда зруйнувала її, стіни звалила в річку. Я поплівся вздовж берега.

Минув після того і день, і другий, і от настав лункий сонячний ранок із перегуком півнів по селах.

Закортіло мені поблукати над річкою. Чуєте? Буянить вода. З плескотом, з присвистом туркоче під вербами. Щось воно є! Поміж кущами, пригинці спускаюся до річки. Ба, знову піднялася течія, залило вже камінь, що стояв над водою.

Я бігом туди, на старе місце, де ми ліпили загату. Так і знав: нова гребелька! Ще вище. Й озерко ще більше. І хурчить млинок. Звідки воно взялося? Як воно виросло? Коли?.. Я боюся ворухнутися, щоб не зникло чудо. Стою, прикипів до землі, тільки очима лупаю. Справжній млинок...

Як вам розказати про нього? Ось так, під лотком, стоять ноги-опори, дві грубенькі палиці. Вони з ріжками вгорі, і на тих ріжках лежить поперечка. А на поперечці — дерев'яний млинок. У нього лопаті, як долоньки, підставлені до лотка. Падає струмінь води, б'є по крилах-долоньках, і хурчить, крутиться млинок, розсіває пил водяний, і світиться під греблею маленьке сонечко.

Але стривайте... Виходить, Адам ще раз побував на річці... І зробив млинок. Але як? Таємно? І коли? Уночі? І хто дозволив йому з гарячкою, з такою температурою вставати? Я слухав млинок до самого вечора, нібито знав, що недовго йому хурчати, що скоїться нове лихо. Так воно й сталося.

А на другий день хтось витягнув і розчахнув млинок, зникла й гребелька. Ляоня дуже засмутився і засумував, що немає друга. Адам не прийде. А більше ніхто не допоможе, навіть нікому розказати про свою біду.

Я хочу друга. Хочу, щоб хтось до мене прийшов.

Спираюся на лікті, кидаю погляд на річку, аж туди, де вона вибігає з-за пагорба, напружено дивлюсь і бачу: пливе... пливе човник. Уже недалеко — ось він! Повертає до броду, і видно блакитний човник і блакитне весло, і сидить у човнику — хто б ви думали? — дівчинка. Вона теж блакитна, очі великі й здивовані, у косах — біла стрічка.

Я і не стямився, як човник заплив у протоку та став. Став під скелею, на швидкій течії. Дівчинка витягла мокре весельце й поклала на дно човна. І звела на мене голубі очі.

— Ти мене кликав? — спитала вона.

— Та ні, не кликав... Просто хотів, щоб приїхала.

— Ну добре. Прив'яжи, будь ласка, човен, а то понесе за водою.

Вона кинула мені ланцюжок, і я прив'язав його до старого кореня, що ліктем виступав із землі.

Узувши туфельку, дівчинка глянула на камінь, де я лежав, і спитала:

— Що то біля тебе?

— Млинок. Уночі потрощило його.

— Це Адам тобі зробив, правда ж?

— Адам. А звідки ти знаєш?

І знову вона промовчала. Схилила голову, пальцем підперла щоку й спитала журливим голосом:

— Скажи, чи ходить зараз Адам у капелюсі?

— Ні, — відказав я. — Не ходить у капелюсі. І взагалі не ходить. Лежить у хаті в Сірохи. (...) Такий слабкий, устати не годен.

— Я знаю, — спохмурніла дівчинка й сумно глянула на потік води, що падав із каменя в розколину.

— Він безпорадний, як дитя. Йому й близько не можна підходити до річки, а він цілий день пробовтався... а вночі задихався, був гарячий, мов жар... І потім, ще зовсім хворий, нишком подався на річку, щоб збудувати млинок.

Хвилі гойдали човник, і дівчинка гойдалася чи, може, печально хитала головою.

— Передай привіт йому, — мовила вона строго, — і ще передай: я на нього сердита. Хай береже себе.

— Від кого ж передати?

— Скажи: від Ніни. Він знає мене.

— А-а! Так це ти Ніна! — Підвівсь я, здивований. — Ти якось приснилася мені. Сниться, наче бринить павутинка на вітрі й тоненько-тоненько виводить: Ні-і-іна...

— Мені час, — промовила Ніна. — Одв'яжи човен (...).

Удруге Ніна припливла надвечір. Була дуже смутна. Хвилювалася за Адама. Льоня розповів, що в Адама була дуже висока температура, гарячка, викликали навіть «найстаршу лікарку» з Києва.

Край берега, на стишеній воді, стояв білий човник, у ньому гойдалася дівчинка, й очі в неї були зажурені.

— Ніно, — сказав я неголосно, — я хочу померти. Тільки ненадовго. Хочу подивитися, що робиться там, під землею.

— Не треба! — Здригнулася Ніна, й обличчя в неї стемніло. — Звідти ніхто не повертається... Я знала багатьох, я з ними дружила, вони повиростали, і кого вбило, кого хвороба знищила, — ніхто не повернувся. Не смій помирати, чуєш! — Пристукнула вона кулачком і строго глянула на мене: — Й Адамові скажи: хто помре, той більше не житиме.

Я сидів ошелешений. «Як же так? — думав я. — Куди ж я подінуся? Ось у мене: руки, ноги, голова, на голові чуб і вуха. Хіба воно все пропаде? А я, крім того, бігаю, кричу, купаюся. — Хіба й це зникне? І нічого від мене не залишиться на землі? Е, ні! Тут щось вона, ця дівчина, переборщила». Я так і сказав їй:

— Не вірю, щоб люди вмирали зовсім.

Ніна замислилася. І сказала повагом:

— Так, люди не вмирають зовсім. Коли вони лягають у землю і самі стають землею, то з них виростає трава чи дерева. З добрих людей виростає щось добре — яблуні, бузок, маргаритки. А хто злий, завидющий, то буде реп'яхом, кропивою, лишаєм повзучим (...).

Читацькі діалоги

- Яка нова загадкова знайома з'являється в житті Льоні?
- Чи існує вона, на вашу думку, у реальності? Чи лише в уяві хлопчика?
- Над чим Ніна спонукає замислитися Льоною?
- Як ця героїня реагує на його роздуми про смерть? Про що це свідчить?

За QR-кодом прочитайте розділ 6 «Глипа й Бакун» повісті В. Близнеця «Звук павутинки» та дайте відповіді на запитання.

7. ЛІКАР БУСЬКО

Льоня прийшов провідати Адама.

Біла маленька хата, під вікном розлога яблуня, гілля аж за димар, яблука звисають на стріху. Старезне дерево закрило своїм шатром майже весь двір. І я бачу: білий полик під білим стовбуром, і лежить на подушках Адам, і світить разками зубів — вони в нього білі з просинню.

— О-о, капітане Ленде! — Помахом руки салютує Адам. — Радий вас вітати!.. Сідайте біля мене (...).

Адам не приховує: він радий, що прийшов сусід. Це ж нудьга зелена: у спеку, у таку благодатну пору, коли тільки гуляй, дихай, смажся на сонці, а тут... мняти подушку, давити перину, парити себе гарячим питвом... Голос в Адама слабкий, і рука звисає з постелі тонка й підзеленена, а проте він уже не той, що був навіть учора. Ожили в нього очі, з'явилося у них щось веселе, насмішкувате, неспокійне.

Виявилося, що Адам знає про всі останні пригоди Льоні. Той дивується: хто розказав?

— То мій секрет... Є в мене друг, а вірніше, подруга, яка ніколи й ніде не покидає мене. Ми з нею нерозлийвода з раннього дитинства. Вона й сюди припливла за мною.

— Гм. Як її звати?

— Ти все хочеш знати! Ну хоча б... Ніна (...).

Адам попросив розказати якусь цікаву історію. І Льоня розказав про пригоду з їхнім сільським конем Бакуном. Якось хлопчик застудився, і мама повезла його конем у місто до лікарні. Але лікаря не застали ні ввечері, ні вранці: «Сидір Петрович на совіщанії». Тож, переночувавши в якихось знайомих, рушили додому.

— А це ж була осінь, вітер холодний, аж струже в спину. Так мати на брід поїхала, щоб швидше додому. Підкотили бричкою, глядь: річка замерзла. Учора вода кипіла між камінням, а зараз — крига суцільна. Стала мати й журиться: «Що ж робити? На місток їхати — це ж п'ять кілометрів із гаком...» І поки вона журилася, я виліз тихенько з кожуха та на лід. А лід, наче скло, молодий, ясинцем називається. Ковзнешся — і несе тебе хтозна-куди. За мною і мати ступила на лід. Стала, підгигнула — крига тріщить, угинається, але ні, не провалюється. А кінь?.. «Якщо провалиться

кінь, — у голос міркує мати, — ноги поріже. А не провалиться, то однак по льоду не піде — не підкований». Бакун, мабуть, почув, як журиться мати. Підійшов до річки, пирхнув, понюхав кригу. Дивлюся: що він робить? Став на коліна. Ноги підігнув, як полозки, і давай човгати по льоду, нам, нерозторопним, показує: підпихайте! Мати аж руками сплеснула: «От розумник!.. Ану, Льоню, підпихаймо за бричку». Ми взялися з двох боків, штовхаємо бричку, і кінь їде навколішках, сунеться по гладенькій кризі. Крига вгинається, похрускує, але нічого... Тільки до берега — хоп, рвонувся Бакун, скочив на ноги й уже на землі... А коклюшу в мене й не було, то я просто на ковзанці застудився, от, — додав я до своєї історії, щоб Адам не переживав за мою хворобу. — Приїхали додому, мати попарила мене над гарячою картоплею, і я очунав.

— Гарна історія, — сказав Адам. — А про Бакуна просто чудесно...

У відповідь Адам розказав бувальщину про лікаря Буська.

— Я щаслива людина. У мене дві баби. Одна в степу живе, друга жила на Поліссі. А Полісся, дорогий мій Льоню, то царство грибів і русалок. Які там пущі, озера, які річечки... І водяться там лелеки.

Була своя пара лелек і в баби Груні. Лелеку звали Бусько, лелечиху — Бусиха. Ранньою весною поверталися вони із чужини й кружляли над селом. Баба Груня виходила з хати, махала їм хустинкою. А лелеки кружляли й дедалі нижче спускалися до неї. Баба випросила хлопців, щоб затягли на хату колесо. І на те колесо сідали лелеки й мостили собі гніздо.

Якось була холодна весна, уночі раптом завіяло. Вийшла баба у двір — по коліна мокрого снігу, і лежать у снігу Бусько й Бусиха, крила розпустили, уже й голови не зведуть. «Бідні ж ви мої!» — забідкалася баба Груня, узяла їх у хату, натопила піч, нагодувала, напоїла чаєм із травами.

Видужали Бусько з Бусихою, ще більше полюбили бабу. Гніздо мостили вони високе й розкішне. І по черзі вартували його. Перед сном баба Груня любила поговорити з лелеками. Стане серед двору й питає:

— Як воно, Буську, не обіщаєш на завтра дощу?

— Кла-кла, — стукає дзьобом Бусько.

Кожної осені баба проводжала буськів у дорогу. Виходила за ворота й махала хустинкою, і наказувала:

— Дивіться, тримайтеся гурту. Там, де хмара, летить високо, а де блискавка з громом, летить низько...

А одної осені не вийшла баба на проводи. Уже зібралися лелеки з усієї околиці, зробили прощальний віраж над лісами, озерами й гурт за гуртом потяглися у вирій. А бабині птахи zostалися. Кружляли, кружляли вони над селом, тривожно скрикували — ні, не виходить баба. І тоді спустився Бусько на подвір'я, бачить: двері в хату прочинені. Зайшов Бусько в хату. Карим оком блиснув. От воно що! Лежить баба хвора, як дим. І голосу не витягне (...).

— Ох ти мій дохтор, — застогнала баба, розчулена Буськом. — Це ж ти хочеш мене підздоровить і зілля своє приніс... Доведеться встати й провести вас, бо ви ж без баби й не полетите.

Баба, стогнучи, зіп'ялася на ноги й провела буськів. А скоро померла.

І дивувалися люди: весною пара лелек день у день кружляла високо в небі, ніде не хотіла сідати. А тоді сіла — на сухій сосні за селом, на тій сосні, що ближче до гробків, де лежить баба зі своїми синами (...).

— Що, Ленде? — спитав якось винувато. — Сумна в мене бувальщина? (...)

— Більше на річку не підемо, — буркнув я, насупившись (...).

— Підемо, Льоню, на річку. Бо ні річка, ні ти, мій друже, анітрохи не винні. Справа тут складніша. Як тобі розтлумачити?.. Ну, скажімо, ти вийшов на човні в море, заплив далеко — і раптом прорвало човна. Що ти робитимеш? Складеш руки та смирененько ждатимеш, поки вода залле? Чи будеш гребти? Правда ж, ти будеш гребти, налягати на весла, доки сил, доки змоги твоєї? Так і я, Льоню. Давно, в інституті ще, прорвало мій човен. А я гребу, іду на дно, а гребу. Щоб і на останній хвилі жити, як ти, як нормальні люди. Ясно, капітане? Ми підемо з тобою на річку й збудуємо справжню гребельку — із цегли. І млинок такий поставимо, що ти й у школу підеш, а він тобі лопотітиме. І на карті світу буде наша річка — Лопотиха.

Читацькі діалоги

- Чи зворушили вас історії, розказані героями твору, про здатність тварин відповідати добром за добро? Прокоментуйте свої емоції.
- Доведіть, що Адам є справжнім оптимістом, людиною, сильною духом.

8. ЗА ПАВУТИНКОЮ

Сьогодні вона не така. Дивіться: пливе... сюди повертає і здалеку ще рукою хить-хить. Гарно причесана, сидить на борту, і довга коса аж у воду звисає.

Човник її біжить веселіше.

— Доброго ранку! — гукає мені.

— Здоров, Ніно!.. Обережно, там корч.

Ніна пригнулася, весло — сторчма, і став, завмер її човен під скелею (...).

Я подав їй руку. Із човна вона стрибнула на берег, зняла свої білі туфельки. Вона була майже рівня, ось так — по чубок мені, хіба що трохи щупліша й незасмагла, як і Адам.

З балачками пройшли ми далі, попід косогором. Уже видно, що скоро будуть копні, тобто глибокі ями, — стежка до них усипана білою глиною. Аж ось крутий обрив, майже пряма рудувата стіна, порита дощами, а під стіною — нори. То ходи в глинище. Ми зупинилися біля першої нори. Ну як вам сказати: кругла дірка, треба лізти наче в погрібець, хтось навіть

Є. Матвєєва. Ілюстрація
до повісті В. Близнеця
«Звук павутинки»

зробив рівненькі земляні сходи. А тільки ж темно. І холодом віє...

— Полізли? — спитав я невпевнено (...).

Нора, вичовгана людьми, була крута й слизькувата; я обережно просовував ногу, спершу одну, потім другу. Щось липке, може, павутиння, чіплялося за голову. Я ішов пригнувшись і чув, як мені в потилицю дихає Ніна.

— Не страшно? — питаю.

— Ні... А далеко ще йти?

— Далеко (...).

Спускаємось углиб, і нора дедалі похмуриша, і морозцем хапає за литки. Раптом я підсковзнувся, шурхнув у темінь, у мокру виямку. І щось упало зверху на спину: гиц! І світить мені у вухо. «Ніно, це ти?» — Ми злякалися, але тут же й чмихнули від сміху (...).

Я змерз, притулився до Ніни, і ми пошепки, одне одному на вухо, заговорили:

— Ніно, у тебе очі світяться.

— І в тебе.

— У тебе ніс холодний.

— І в тебе.

— Давай звідси тікати.

— Давай.

Аж зацокотіла печера, коли ми дременули назад. Ми бігли, штовхалися, падали, повискували від страху чи від сміху, не можу сказати. Й ось — на горі... А сонця, а спеки, а пахоців тут! Як добре!

— Як вони прядуть нитку? — спитала Ніна.

— Хто вони?

— Таж павуки.

— По-моєму... Ёхм!.. По-моєму, ловлять пушинки й із пушинок прядуть. І нитки прядуть, і сітки для мух, і вату роблять для павучат... А навіщо тобі?

— Просто. Ось глянь, яка тонюсінька нитка. — І Ніна провела в повітрі пальцем.

Між одним і другим стеблом висіла павутина. Вона світилася на сонці. Гнучкі стебла натягували її, як струну. І павутина тихо, мрійно, заколисливо бриніла.

— Це, мабуть, антена, — зашепотів я. — Павукове радіо.

— Давай послухаєм, про що вона грає.

— Давай!

Я підставив вухо, прижмурився і сказав:

— «Ні-і-ін-на... Ні-і-на...» передає.

Ніна підставила вухо, послухала й сказала:

— «Льо-о-н-ня... Льо-оня...» передає.
Я підставив вухо й сказав:
— «Брень... брень... ти бренькаєш, Ніно»
передає.

Ніна підставила вухо й сказала:

— «Ні, це ти бренькаєш», ось що передає.

Ми разом підставили вуха, буцнулися лобами, і павутина — лусь!.. — обірвалася.

— От жаль! — сказала Ніна.

— Жаль! — зітхнув я.

Не змовляючись, ми встали й пішли за павутиною. Вона летіла в повітрі, звивалася, як струна; вона була жива й весела та кудись мандрувала в степ, і ми поспішали за нею.

І ми повернули за павутиною, видерлися на стару шосейку й далі збиралися іти, якщо треба, то й у білий гóрод, де білі будинки, білі кіоски. І ми пішли б у той гóрод, але вітер гойднув павутинку, погнав її в небо, вище телеграфних дротів, вище ластівок, аж туди — до пухких, ватяних хмар. Зникла павутинка, розтанула.

— Ніно, побігли!

— Побігли.

— Давай, хто швидше!

— Давай.

Летиш із гори, і тобі здається, що ти на Бакуні, верхи шугаєш через кущі, через канали; зелені копиці верб несуться тобі назустріч, і студить лице річкова прохолода. Хух, от уже й брід!

— Ніно, ти завтра приїдеш?

— Не знаю.

— Приїжджай, бо я тут, бачиш, один.

— Добре. Якщо в Адама нічого не трапиться — приїду.

— Ну, бувай, Ніно.

— Бувай (...).

Ледь-ледь піднімаю важку від сонця голову. На грудях, на ліктях у мене синя, подавлена шкіра: видно, що довго лежав на жорсткому камені. Кожний бугрик та ямка відбилися на тілі. Від сонця, від лежання в очах мені темно, і я зразу не второпав, хто це й про що питає. А-а, мама прийшла. Стоїть із відром, з оберемком білизни. Буде полоскати в проточній воді.

— Та з ким ти, Льоню, говориш? — перепитує мати.

— Ні з ким. Лежу, та й усе. А з ким говорити, як на нашому кутку хлопців не вродило?

— Бідна дитина, — з гіркотою мовила мати. — Цілий день лежить, печеться на каменюці, немає з ким і погратися. Так, не дай боже, відлюдьком ще виросте.

Малюнок до повісті
В. Близнеця «Звук паву-
тинки», згенерований
ШІ

— Мамо, не журіться, не треба. Хоч і лежав я тут сам із собою, а вже побував у білій печері, ловив павука, блукав по степу, одне слово: набігався, набалакався вволю.

Читацькі діалоги

- Чи нагадали вам пригоди Льоні й Ніни в печері історію про Тома Соєра та Беккі Тетчер, описані в повісті Марка Твена? Якщо так, то чим саме? Чи є спільним для цих героїв прагнення пізнавати нове, дивовижне й незвичайне?
- Чи існує межа між реальним та уявним у світосприйнятті Льоні? Поясніть свої міркування.
- Доведіть, що світ фантазії для нього є більш важливим і цікавим, аніж реальний світ.

9. УСЕ ВІДПЛИВАЄ

(...) Мені стало сумно. (...) Він помер тому, що не було чим дихати, сміятися, говорити. Уся живинка згоріла в ньому до краплі. (...)

Поховали Адама за селом. Там росте кощавий старий бересток. Не знаю, чи селяться лелеки на берестках. Думаю, що селяться. Вони люблять добрих людей. Таких, що травами лікують птахів чи будують співучі млинки.

* * *

— Ніно, — озвався я нарешті, — у тебе човен протікає. Бачиш?

— Протікає, — кивнула вона.

Я помітив, що в Ніни очі підпухли, вона була мовчазна, як ніколи. Ми сиділи годину й другу, але не промовили жодного слова. Ніна дивилася на воду, вітер легенько ворухив чорну стрічку в її косах.

Немає Адама. І про що нам було говорити?

День стояв хмарний; то набігали, то відкочувалися геть легкі пологі тіні; уже починали жовтіти верхи дерев, і в холодній прозорій воді відбивалися багряні фарби осені.

Кілька жовтих листків прилипло до весла. Я глянув пильніше на човен і тільки зараз побачив: човен накренило на правий бік. Гарні колись, світлі березові лубки почорніли (а лубками було обшито борти човна), де-не-де пожолобилися дошки, крізь них сочилася вода. І набігло води чимало, аж притопило ніс, давно замочило Нінині ноги, залило водою її білі туфлі.

— Слухай, Ніно, він уже нікуди не годиться, твій човен.

— Ну що ж, так і буде.

— Не розумію. Як?

— Без човна.

Я не міг уявити Ніну без кораблика. На чому ж вона припливе сюди? А для мене Ніна завжди пливтиме: з пухнастих хмар на землю, тихими луками до річки, а річкою — до нашого броду.

— Ніно, я зроблю тобі човен.

— А ти вмієш? — Вона глянула на мене, і якась гірка усмішка торкнула її вуста.

— Спробую.

— А із чого ти зробиш?

Правда, із чого зробити? Я сів і задумався. З колоди не подужаю видобати човна, та й не годиться: річка ж у нас міленька.

І тут Льюня згадав: учора баба Сіроха передала йому посилку, що прийшла на Адамову адресу. Там, зокрема, була й соснова кора з Полісся для нього. З неї вийде хороший човник. Вони з Ніною знайшли в посилці ще й записку.

«Дорогий Адаме! Не можу, не буду тебе втішати. Ти мужня людина. Радий, що в останні хвилини біля тебе стоятимуть вірні друзі. Висилаю для них те, що ти просив. Хай запахне в степу сосновим Поліссям. Привіт їм обом — капітану Ленду й Ніні. Твій Олс» (...).

Нініні вуста були холодно стулені, у них наче застигло оте рішуче «треба», і я зрозумів, що вона більше нічого не скаже.

Хвилину чи дві ми сиділи мовчки. Я озвався перший:

— Добре. Я зроблю тобі човник, Ніно.

— Із соснової кори?

— Авжеж.

— Це чудесно. Я так хочу, так давно хочу. І саме такого, із соснової кори. Він найкращий: гарний, легкий, ніколи не протікає. Адам збирався мені зробити, та, бач, не встиг. — І Ніна опустила голову (...).

Я взяв шматину соснової кори (а Олс прислав чималий шматок; либонь, відколупнув од старого стовбура). Кора була шарувата, як печиво. (...) Узявся за ніж: він легко ріже, гладенько.

— Готово! — кажу. — Ще весла виріжу.

І от наш кораблик стоїть на воді. Злегка погойдуються. Два соснових весла виблискують на сонці. Од червоних бортів — густа багряниста тінь, що коливається на хвилях. І Ніну злегка погойдує. І на її лице падає червоний відблиск (...).

— Ніно, стривай! А вітрило? У мене є шмат парусини, стривай!..

Я ставлю високу щоглу з хрестовиною, шпагатом і клеєм кріплю вітрило, і вітер напинає мій парус, неспокійно лопоче, на швидку течію розвертає судно.

— Льюню, сідай! — гукає Ніна. — Удвох попливемо.

— Як? І мені сідати?

— А чого ж! (...).

Кораблик несло в протоку, і я стрибнув саме вчасно: нас кинуло в бризки, у бурхливий потік, обшугнуло водою; я наліг на весла, груди ми вперся в праве весло, крикнув Ніні: «Стережися!» — І повернув наш вітрильник так, щоб він проскочив повз гострий камінь. Ще раз труснуло, обдало мене піною, і ми вийшли на чисте плесо, попливли за течією (...).

Малюнок до повісті
В. Близнеця «Звук паву-
тинки», згенерований
ШІ

Ніч стояла між нами; я тримав Ніну за руку, але не бачив її. Ми припишкли, наче осиротіли без вогню. Десь у небі зі свистом пролетів самотній птах.

— Осінь, — сказала Ніна.

— Осінь, — сказав я. — Птахи у вирій збираються.

— І мені пора.

Я відчув, як вона легенько стисла мені руку.

Ніна відпливала восени.

Усе пливе восени: листя за водою, хмари, павутиння, птаство, школярі, комбайни. Усе кудись пливе, прощається з літом. І Ніна прощається.

Як завжди, ми зустрілися з нею біля броду. Вона сиділа в кораблику, я — на камені. По воді проносилися тіні журавлиних ключів.

— Ти в який клас підеш? — спитала Ніна.

— У третій.

— Значить, скоро забудеш про мене.

«Ет, — знизав я плечима. — Навіщо пусті балачки?»

— Так, ти забудеш про мене, — тихо, але твердо сказали Ніна. — У мене друзів багато було, вони повиростали, купили собі мотоцикли, транзистори, квитки на футбол. І коли я приходжу до них у гості, вони дивляться на мене сонними очима й не впізнають. «Ти хто?» — питають. «Ніна», — кажу. «Не знаю такої». — «А пам'ятаєте, — нагадую тоді, — як ми слухали в степу павукове радіо?» — «Тю, що за дурниці!.. Павукове радіо! Іди собі, дівчино, геть, не мороч нам голову!..» (...).

— Не всі такі, — ображено засопів я. — Адам не забув. Він часто казав про тебе.

— Адам, — Ніна особливо якось вимовила це ім'я. — Адам був дитина. Велика дитина. У нього був свій Бумс, своя Сопуха та свій ліхтарик. Ліхтарик він мені подарував, ти його бачив (...).

Вона сіла в кораблик, спустила весла на воду. Легкий, із соснової кори, вітрильник вийшов на течію. Уся річка була встелена жовтим листям, від нього рябіло в очах; серед жовтого листу плив її тихий кораблик. А над нею неслися павутинки, а ще вище — журавлині ключі. Річка петляла долиною, губилася за бурим горбом. І кораблик віддалявся, меншав, мрів над водою. Я вже бачив тільки засмучену дівчинку, яка жевріла на сонці, мов свічка.

— Ніно, прощавай! — змахнув я рукою.

— ... щавай! — відгукнулася луна.

— На те літо ждатиму. Чуєш?

— Чую!.. Приїду!..

Ніна попливла у вирій. За птахами.

...І досі не знаю, чи була вона, така дівчинка, чи я її просто вигадав.

Читацькі діалоги

- Як ви думаєте, чи Ляня дочекається та впізнає наступного літа Ніну? Чому?
- Наведіть приклади з тексту, що свідчать про багату уяву та надзвичайну спостережливість Ляні.
- Якою найважливішою рятівною мудрістю Адам поділився з хлопчиком? Як ви ставитеся до такого життєвого принципу? Подискутуйте на цю тему з однокласниками й однокласницями.
- Розкажіть про свої почуття після прочитання повісті В. Близнеця «Звук павутинки».
- Яким ви уявляєте автора такого зворушливого прочитаного вами твору?

Митець і доба

Віктор Близнець народився 10 квітня 1933 р. в с. Володимирівці Кіровоградської області. Маленький Вітько тільки дивом пережив Голодомор 1932–1933 рр., ледве не помер немовлям. Змалку хлопчик закохався в рідний степ, по якому любив мандрувати, вслухаючись і вдивляючись у його красу: «Далекі імлісті обрії, сиві полинові рівнини, що нагадували хмаристе небо й тонули в ньому. Степ і небо — оце й заповнило душу...»

А ще Вітька страшенно захоплювали батькові розповіді про минушину, про їхній давній селянський рід, що походив із Полісся, про пережите на фронтах Першої світової війни й Визвольних змагань.

Змалку хлопець тягнувся до книжок і знань. Та щойно пішов до школи, як почалася війна. Довелося переживати й голод, і холод, й обстріли, і страшну нацистську окупацію. Одразу після закінчення війни поновив навчання.

Віктор був надзвичайно здібним і допитливим учнем. Школу закінчив із золотою медаллю. Став студентом факультету журналістики Київського університету ім. Т. Г. Шевченка, де тоді навчалася більшість майбутніх шістдесятників. Зокрема, Вікторовим однокурсником і товаришем був поет Василь Симоненко.

Працював журналістом у дитячих журналах, а потім став редактором у видавництві «Молодь». І то не випадково, бо глибоко відчував і добре розумів вразливу дитячу душу.

В. Близнець (справа)
із товаришем В. Безпалим

У спілкуванні письменник вирізнявся простотою і безпосередністю. Умів співпереживати й підтримувати інших. Понад усе цінував незрадливу дружбу. Зневажав брехунів і лицемірів. А в товаристві щирих людей просто розцвітав. «Жартував, усміхався, безоглядно подитячому реготав із чужих дотепів, був ласкавим і зворушливо уважним, являючи тим усю свою ніжну, чисту натуру. Очі його при тому так і сліпили карим розсміхом, а очі мав особливі — такі очі бувають хіба що в дітей», — згадували друзі письменника.

Робота у видавництві, спілкування з митцями, бажання поділитися колись почутим і пережитим спонукали В. Близнеця до творчості. Він довго не показував свої перші літературні спроби, бо сумнівався у власних здібностях. Однак наважився дати почитати свої оповідання дитячому письменнику Вс. Нестайку. Авторитетний майстер дуже схвально їх оцінив. Отож незабаром побачила світ перша збірка оповідань В. Близнеця «Ойойкове гніздо», у якій відображено одну з головних тем його творчості — тему воєнного дитинства.

Більшість творів В. Близнеця — про дітей і підлітків. У своїй творчості письменник намагався бути максимально правдивим і достовірним. За основу брав насамперед власні спогади та враження юних літ.

Офіційна радянська критика вважала дитячу літературу «несерйозною», тому й не надто за нею стежила. Багато талановитих письменників і письменниць тієї задушливої доби соціалістичного реалізму (Гр. Тютюнник, В. Підпалый, В. Близнець, І. Білик, М. Вінграновський, І. Жиленко) знаходили в ній відряду. Розкривали проблеми, які було заборонено порушувати в літературі для дорослих читачів.

В. Близнець, як і його літературний побратим Гр. Тютюнник, вважав, що з дітьми треба говорити чесно, нічого не прикрашаючи й не спрощуючи. Тому не оминав драматичних і навіть трагічних епізодів у своїх творах.

Письменник знав: дитинність і дорослість — два крила кожної справжньої людської душі. Тому його улюблені герої / героїні часто бувають як діти: щирі, довірливі, веселі, фантазери, мрійники. А діти — як дорослі: розсудливі, самостійні, мужні.

Невипадково у творах письменника цілком реалістичні сюжети химерно переплітаються із фантастичними («Женя і Синько», «Земля світлячків»). Це він пояснював так: «Людина з роками розгублює величезні, закладені самою природою багатства свого фантастичного світу. А хто зумів зберегти, той щасливий».

Творчий доробок письменника-шістдесятника В. Близнеця досить багатий. Окрім творів дитячої літератури, є книжки на історичну тематику («Древляни», «Вибух»). Він зробив переклад і тлумачення сучасною українською мовою «Повісті минулих літ» Нестора Літописця.

У творах В. Близнеця ідеться про важливі речі: сенс життя, секрети щастя, дружби, про вміння бачити нове й незвичайне в давно знайомому. Часто постають запитання до дорослих: «А чи так ми живемо, як мріялося нам у дитинстві? Чи не розгубили в повсякденній метушні віри у високі ідеали, здатності дивуватися і радіти життю? Чи набули ми дорослої відповідальності за цей світ, бажання зберегти його для нащадків?»

Така література не відповідала вимогам офіційного соцреалізму, тому радянські чиновники переслідували письменника. Цензура скорочувала, нівечила його твори. Не витримавши цькування, він залишив цей світ 2 квітня 1981 р.

Справжнє визнання до В. Близнеця прийшло запізно. У 1988 р. йому було присуджено Премію імені Лесі Українки — найвищу відзнаку за твори для дітей і юнацтва (помертно). За часів незалежності започатковано авторитетну літературну премію «Звук павутинки» імені Віктора Близнеця. Та найголовніше: його світлі та мудрі книжки читають нові й нові покоління українців.

Поміркуйте!

- Що вас зацікавило в особі письменника? Яким він постав у спогадах своїх сучасників?
- Які риси вдачі митця вам імпонують? Чому?
- Як складався творчий шлях прозаїка-шістдесятника В. Близнеця?

Досліджуємо твір

В. Близнець найбільше відкрив свою душу в повісті «Звук павутинки» (1969). Коли його запитували, про що вона, то відповідав: «Про те, що в житті є щось значно важливіше за людську безугавну метушню — краса, казка, совість».

Які ж секрети цього твору?

Символіка твору. За допомогою символіки письменник розкрив глибину та багатовимірність світу.

У повісті постає три виміри, три світи.

• **Зовнішній** — це повсякдення. Ідеться про історії із життя хлопчика Льоні з маленького степового села, що відбуваються в 1960-х роках.

• **Глибший і цікавіший вимір** — світ хлопчикової уяви. Льоня почуватися самотнім, бо на їхньому кутку в Шатрищах «хлопців не вро-

дило». Проте він щедро обдарований багатою уявою. Його світ сповнений химерних істот, явищ і звуків. Хлопчик спілкується зі сріблястим чоловічком Бумсиком, який безстрашно воює із Сопухою; розмовляє з мурахами та жучками. Він уявляє комашині школи, палаци, паради, перетворює чорну пір'їну на піратський корабель, чує звук павутинки. Світосприймання головного героя нагадує прадавнє міфічне мислення.

► **Пригадайте** з уроків літератури, що вам відомо про міфологію. Чому та як виникали міфи? Які ознаки міфологічного мислення?

- *Найглибинніший, найпотаємніший вимір* — світ духовний, який відкривається саме Льоні — такий чутливий натурі.

Цей вимір цілком надматеріальний, тому в нашому світі може виявлятися лише у формі символів. Ви вже знаєте, що *символ* — це умовний образ-знак, який через зриму виражає незриму або опосередковано (асоціативно) розкриває сутність певного явища. Наприклад, богиня Жива, Дерево життя чи тризуб у праукраїнській міфології.

Утіленням духовного світу в повісті «Звук павутинки» є образ *Ніни*. Автор не нав'язує своє бачення, а пропонує вибір — сприймати цей глибинний світ як реальність чи як витвір уяви. Тому й закінчує повість багатозначно: «*І досі не знаю, чи була вона, така дівчинка, чи я її просто вигадав*».

Зрозуміти сутність образу Ніни читачам допомагає образ *Живи*. Ви вже знаєте, що це богиня життя, яка дарує силу, протистоїть смерті.

► **Пригадайте**, якою постає богиня Жива в праукраїнському міфі «Дажбог і Жива». Як з уявлення виникають міфічні метаморфози (перетворення)? Наведіть приклади метаморфоз у раніше вивчених міфах, творах фольклору та літератури.

Невипадково саме Ніна відкрила Льоні давнє міфічне уявлення, що люди після смерті не зникають цілком, а перетворюються на рослини: добрі — на красиві, а лихі — на відразливі.

Залучення міфологічних мотивів у «Звукові павутинки» закономірне. В. Близнець захоплювався і глибоко вивчав народну культуру, праукраїнську міфологію, тому й виникла в нього ідея перекладу «Повісті минулих літ».

Ніна — душа життя, вона є в кожному суцтоту. Через те вона така мінлива: то дівчинка, лише трішки нижча за Льоню, то раптом стає такою мініатюрною, що пливе в іграшковому човнику із соснової кори. Вона знає про кожного (Льоню, Адама, Олса) більше, ніж той сам про себе. Продовжує діяти тоді, коли в людини вже опускаються руки (історія з порятунком Бакуна).

Письменник майстерно простежує символічний зв'язок Ніни з головними героями. У кожного він свій. Ця диво-дівчинка (навіть саме ім'я її) нагадує Льоні звук павутинки на вітрі — прозорий, тоненький, тендіт-

ний, беззахисний, мелодійний. Тому й така вишукана та промовиста назва твору.

Символіка допомагає простежити, як Льонина душа готується до зустрічі з Ніною. Ще в першому розділі до нього в гості приходять Вишневі Пушинки в сонячному саяві. Потім виявляється, що з Пушинок павуки прядуть павутинки.

А епізод, коли Ніна й Ляоня разом слухають «*павукове радіо*» та мчать навздогін за павутинкою в степу, є найбільш ліричним і зворушливим. Це *кульмінація* твору — триумф гармонії, єдності людини й природи, життя, Усесвіту.

Павутинка у творі символізує мрію та невидимий зв'язок людини зі світом духовним, з гармонією Всесвіту. В українському фольклорі павутинка є символом тендітної дівчини-мрії:

Ой білая павутинка на тин повилася,
Молодая дівчинонька в козака вдалася.

Через символіку кольорів автор розкриває сутність натури Адама та Ніни, підкреслює їхню єдність. Адам змальований синьою і білою фарбами: блідий, аж синій, його очі «*такі сині-сині, а в куточках білі росинки*», і зуби «*білі з просинню*». Ніну теж уперше бачимо в блакитному човнику з блакитним весельцем, у такому ж платті з білою стрічкою в косах. Згодом у неї з'являється білий ліхтарик, що світиться синім вогнем, а подарував його Адам.

В українській традиції *білий колір* — це символ чистоти, краси, совісті, святості, сонячного світла, життя («*білий світ*»); *блакитний* — символізує добру славу, шляхетність, а *синій* — передає журбу.

В. Близнець наповнює свою повість різноманітними *звуконаслідуваннями*. Це відтворення за допомогою засобів мови позамовних звукових явищ. Основне їхнє призначення — створити атмосферу в процесі читання, передати певну динаміку, що допоможе глибоко поринути у світ художності твору. Уже сам початок повісті «Звук павутинки» створює дивовижну мелодію зі звуків навколишнього світу: «*Дзінь... Дзінь... Бумс!*»

Проблематика твору. У повісті порушено «вічні» філософські проблеми. Ось основні з них.

- *Життєствердність і секрет щастя.* Автор закликає жити повнокровно, щасливо, радіти й дивуватися красі, багатоманіттю життя. Для цього треба зберігати дитинність у будь-якому віці. Щоб побачити світ справжнім, потрібно дивитися на нього дитячими очима. Тобто здивованими, захопленими, уважними, пустотливими, фантазерськими, а найголовніше — щирими та добрими.

Дитинність має в душі Ляоня, що й природно для дитини. Ось його здивовано-захоплений вигук: «*Скажи, який світ! Скільки кругом живого народу!*»

М. Примаченко. Кукурудзяний
кінь у космосі. 1978 р.

Але й Адам — дорослий чоловік, серйозний науковець — також зберігає дитинність. Тому він щасливий, попри всі удари долі.

Адам — сильна людина й справжній життєлюб. Він мужньо бореться з хворобою і водночас продовжує радіти світові. Його життєвий принцип гідний поваги: *«Іду на дно, а гребусь. Щоб і на останній хвилі — жити»*.

• *Секрет справжньої дружби*. Людина щаслива тоді, коли вона має вірних

друзів. Льоня щиро приятелює і з юною Ніною, і з дорослим Адамом. Вони розуміють одне одного, мають спільні цінності й інтереси.

• *Першопричини людського зла*. Утіленням зла в повісті є Глипа. Чому він такий? Бо зовсім забув, що був колись дитиною — веселою, світлою, доброю. Він приспав свою душу (тому й не бачить Ніни). Внутрішня порожнеча породжує нудьгу, байдужість і ненависть до всього живого.

• *Проблема екології*. Твір проймає заклик любити й берегти природу, довкілля, життя на планеті. Земля — це спільний дім для людей, тварин, рослин. Цю гуманну екологічну настанову неухильно сповідує Льоня. Він жаліє, що якимось занепастив легковажно красивого метелика. Відтоді твердо вирішив: не можна вбивати живе! Цей принцип цілком закономірний для будь-якої людини, залюбленої у світ. Адам теж закликає берегти, шанувати річечки, джерельця, навіть маленькі струмки, бо вони дають життя.

Повість спонукає задуматися над можливостями й загрозами науково-технічного прогресу. Письменник у творі задовго до Чорнобильської катастрофи 1986 р. попереджав про небезпеку. Його герой Адам — фізик-ядерник, який присвятив себе тому, щоб підкорити атом, *«зробити штучне сонце»*, яке б *«світило сильніше за справжнє»*. Але ця надпотужна й небезпечна сила вийшла з-під контролю та спричинила в Адама променеву хворобу.

Він усвідомлює всю небезпеку недалекоглядних експериментів із силами природи: *«Землю може спалити. Скелі, ріки, небо — усе згорить»*. В останні дні свого життя Адам насолоджується не штучним, а реальним, природним світом: сонцем, річкою, яблунею.

Довідавшись про Адамові дослідження, Льоня спочатку наївно захоплюється ними. Проте, побачивши ціну таких експериментів, тяжко переживаючи згасання свого старшого друга, хлопчик почав мислити відповідально: *«Хіба нам із тобою мало сонця, мало трави на лугах, цвіркунів, метеликів, кульбабиного пуху? Навіщо придумувати ще одне сонце?»*

Поміркуйте!

- У яких вимірах письменник зображує світ у повісті «Звук павутинки»? З якою метою? Поясніть свої міркування.
- Хто з персонажів твору справив на вас найбільше враження? Охарактеризуйте його.
- Розкрийте символіку повісті. Поясніть значення символів для увиразнення основної думки твору.
- Знайдіть у тексті приклади звуконаслідування. Яка їхня художня роль?
- Визначте проблематику повісті «Звук павутинки». Чи вдалося авторові показати шляхи розв'язання окреслених у творі проблем? Прокоментуйте свої міркування.
- Один зі складників художнього твору — присвята. На яку з проблем, розкритих у повісті В. Близнеця, указує автор у присвяті?
- Чим нагадує «Звук павутинки» за світосприйманням і проблематикою стильову манеру, характерну для «тихої поезії»? Аргументуйте свою відповідь.

Культурно-історичні паралелі

У повісті «Звук павутинки» автор акцентує на небезпеці радіаційного випромінювання. На жаль, його застереження справдилися. 26 квітня 1986 р. людство зіштовхнулося з руйнівною силою радіації під час аварії на четвертому енергоблоці Чорнобильської атомної електростанції. Точну кількість її жертв установити неможливо, оскільки багато людей помирали від опромінення через роки після аварії.

Ця трагедія змінила життя містечок Прип'яті, Чорнобиля і навколишніх сіл, жителі яких змушені були назавжди покинути забруднені радіонуклідами домівки. Окрім того, відбулися значні зміни в навколишній екосистемі: сотні гектарів земель стали непридатними для користування.

Чорнобильська катастрофа мала б стати застереженням для всього світу, розумінням важливості ядерної безпеки й екологічної відповідальності людей. Однак нині Україна знову опинилася під загрозою ядерної катастрофи, оскільки Запорізьку АЕС, найбільшу в Європі, захопили російські загарбники під час повномасштабного вторгнення на нашу територію та використовують як інструмент шантажу.

Мистецькі діалоги

Казковий світ повісті В. Близнеця «Звук павутинки» нагадує химерні картини **Марії Примаченко**. Це всесвітньо відома українська народна художниця, представниця стилю «наївного мистецтва». На своїх полотнах мисткиня створила власний неповторний світ. У простеньких, на перший погляд майже дитячих, малюнках утілено глибинні образи

української міфології, проникливо осмислено основи буття, розкрито багатство душі художниці.

Бражає яскрава, життєствердна кольорова гама робіт М. Примаченко. На її картинах переважають сонячні барви — жовті та помаранчеві, сині й блакитні. Світ художниці сповнений яскравих відтінків. Квіти на полотнах майстрині проникливо заглядають у душі своїми допитливими очима.

М. Примаченко.
Леваха фізкультуру
робить. 1973 р.

Поміркуйте!

- Розгляньте репродукції картин М. Примаченко, уміщені в цьому розділі (с. 194, 212, 214). Які асоціації вони викликали у вас? Що споріднює світосприймання художниці М. Примаченко й письменника В. Близнеця? Обґрунтуйте свої міркування.

Працюємо творчо

Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).

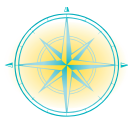
- Напишіть есе «Чи можна почути звук павутинки?». Поміркуйте, що означає цей образ. Чи здатна людина чути такі тонкі звуки? Чи це лише уява головно-го героя твору?
- Створіть короткий комікс «Пригоди срібного чоловічка» про фантастичного персонажа, який живе в запічку, грає на миснику, приходить до Льоньки. Додайте репліки, емоції, рух.
- Підготуйте відеоінсталяцію «Звук павутинки». Використайте кадри з природи. Створіть звуковий фон: краплі дощу, вітер, шелест листя, дзвін тощо. Доповніть роботу виразним читанням текстових уривків із повісті.

Читацька самоперевірка

- Чи змінилося ваше розуміння історичної місії письменників-шістдесятників після ознайомлення із життєписом і творчістю В. Близнеця?
- Літературознавці називають повість «Звук павутинки» *поезією в прозі*. Аргументуйте цю думку прикладами з твору.
- А ви не забули ще свою «Ніну»? Чи важливо це для вас? Чому?
- Над якими запитаннями спонукала вас замислитися повість «Звук павутинки»? Чи знайшли ви на них відповіді в процесі читання твору?

ПАНОРАМА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

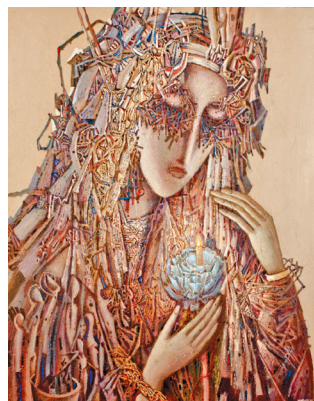

Продовжується ваша читацька подорож загадковими лабіринтами різних мистецько-літературних епох і стилів. Ви розпочали її з химерних пралісів стародавньої міфології та фольклору, ознайомилися з літературою і мистецтвом середньовіччя, ренесансу, бароко, класицизму, романтизму, реалізму та модернізму. А тепер дізнаєтеся, які мистецькі стилі, уподобання та здобутки визначають наше сьогодення.

Сподіваємося, цей розділ буде для вас особливо цікавим. Адже в ньому йтиметься про твори авторів / авторок, які живуть і працюють нині, реагують на наше сьогодення, художньо осмислюють його.

Ви довідаєтеся, як впливають на українську літературу бурхливі суспільні зрушення останніх десятиліть, ознайомитеся з творами сучасних мистецьких напрямів — *постмодернізму та метамодернізму*.

- ▶ **Пригадайте**, які сучасні письменники / письменниці вам відомі. А які їхні твори ви прочитали самостійно?
- ▶ Поділіться своїми враженнями про твір сучасної української літератури, який вас найбільше вразив.

І. Марчук. Скажи мені правду. 1997 р.

Україна у ХХІ столітті

Культурно-історичні паралелі

Ви вже переконалися, що історія України, нашої культури та літератури є шляхом затятих національних відроджень. Найновіше з них (1980–1990-ті роки) зумовило проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. Попри всі труднощі й суперечності самоствердження, український народ здолав імперський комуністичний режим.

Бурхливому розвитку національної культури посприяли скасування цензури, утвердження свободи слова. Однак упродовж усіх років неза-

Революція гідності. м. Київ. 2014 р.

лежності України російський режим намагався зруйнувати нашу державність ізсередини через проросійських українських політиків, церковників, журналістів, агресивне нав'язування російської культури. Ці ворожі потуги виявилися марними, тому у 2014 р. Російська імперія розпочала збройний наступ на Україну, а у 2022 р. — повномасштабне вторгнення.

Мужній український народ не кориться загарбникам, а боронить свою незалежність. З кожним днем зростає національна, державницька самосвідомість українців / українок, а наша культура захоплює новими досягненнями.

Останніми роками в усіх сферах життя нашої держави утверджується українська мова, потужно відроджуються релігійні та національні традиції, звичаї, обряди, ремесла, розвивається фольклор.

Поміркуйте!

Які суспільно-історичні події мали вплив на розвиток сучасної української культури та літератури зокрема?

Мистецькі діалоги

Визначальною в сучасному українському мистецтві є *патріотична, антиімперська, антивоєнна проблематика*. Часто українські виконавці / виконавиці та музичні гурти поєднують фольклорні традиції з використанням сучасних інструментів, технологій, акустичних ефектів (фолктехно, фолкрок, фолкметал).

По-сучасному осмислюють, оригінально представляють українську літературну класику та наше бурхливе сьогодення театр і кіно. Це, зокрема, *вистави* Національного академічного драматичного театру ім. І. Франка (Київ) «Кайдашева сім'я» (за повістю І. Нечуя-Левицького), «Конотопська відьма» (за повістю Г. Квітки-Основ'яненка), Національного драматичного театру імені М. Заньковецької (Львів)

Постер до фільму «Довбуш». 2023 р.

«Я, «Победа» і Берлін»; *художні фільми* «Сад Гетсиманський» і «Тигролови» (за романами І. Багряного), «Пастка» (за детективною прозою І. Франка), «Спіймати Кайдаша» (за повістю І. Нечуя-Левицького), «Довбуш» (за мотивами народної балади) та ін.

Патріотичну тематику художньо відтворено в *кінофільмах* «Червоний», «Кіборги. Герої не вмирають», «Чорний ворон»; у *піснях* «Зродились ми великої години...», «Молитва за Україну», «Червона калина» тощо, виконаних сучасними артистами та музичними гуртами.

Знаковими є надбання сучасної *архітектури* та *скульптури* — монумент Незалежності в Києві, Меморіальний комплекс пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, реконструкція резиденції гетьмана Б. Хмельницького в Чигирині, палацу гетьмана К. Розумовського в Батурині та ін.

Поміркуйте!

Що нового ви дізналися про розвиток сучасного українського мистецтва? Яка інформація вас найбільше зацікавила?

Митці та доба

Особливо бурхливо розвивається нині в Україні літературне життя. Це процес багатогранний і має свої особливості.

Творча свобода. Після століть жорсткого цензурного контролю українське мистецтво вперше розвивається в умовах свободи творчого самовияву. Однак, на жаль, значна частина друкованої сучасної літературної продукції художньо недосконала. Адже видають те, що має попит. Якщо читачі обізнані, вдумливі, вимогливі, то й найпопулярнішими стають, перемагають у ринковій конкуренції саме найталановитіші твори. Тому одне з основних завдань вивчення літератури в школі — допомогти вам стати компетентними читачами / читачками, розвивати вашу читацьку культуру.

• *Повернення заборонених імен, відкриття літератури діаспори.* Видання та включення до шкільного вивчення літератури творів раніше заборонених видатних письменників, зокрема В. Винниченка, Олек-

сандра Олеся, М. Вороного, М. Хвильового, М. Куліша, О. Ольжича, І. Багряного, В. Симоненка, В. Підпалого, Олеся Бердника та ін. Також у єдиному національному літературному контексті подано творчість митців вітчизняних та українського зарубіжжя.

- *Плідне співіснування багатьох творчих поколінь.* Сучасну українську літературу помітно збагатили шістдесятники Д. Павличко, І. Драч, Б. Олійник, Ю. Мушкетик, Р. Іваничук, Л. Костенко та ін. Водночас своє неповторне бачення світу розкривають і представники молодших поколінь — сімдесятники, вісімдесятники, дев'яностівці, двотисячники. Щороку заявляють про себе молоді здібні автори / авторки, які привносять нову тематику в українську літературу.

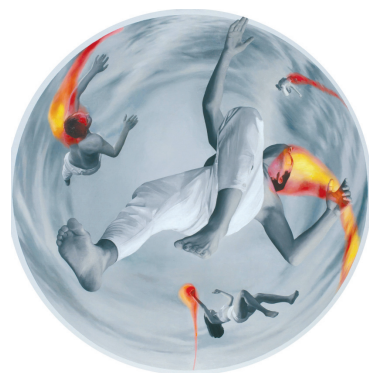
- *Розмаїття стилів, жанрів, проблематики.* У сучасному українському літературному процесі співіснують, взаємодіють різні напрями та течії. Функціонують твори масових, популярних жанрів (детективи, пригоди, фантастика, гумор) та елітарне письмо (філософсько-психологічна поезія, проза з ускладненою образністю, асоціативністю).

Значна частина літературних творів зосереджена на патріотичній проблематиці — переосмисленні української історії, розумінні сутності національної ідентичності (козаччина, доба УНР, колективізація, Голодомор 1932–1933 рр., Друга світова війна, боротьба УПА, рух опору 1960–1980-х років). Зокрема, це романи Р. Іваничука «Орда», Ю. Мушкетика «На брата брат», В. Шкляра «Чорний Ворон», М. Матіос «Солодка Даруся», О. Забужко «Музей покинутих секретів», А. Кокотюхи «Червоний» та ін.

Із 2014 р. провідною темою української літератури стала російсько-українська війна. Сучасні автори / авторки чутливо відгукуються на злободенні проблеми, точно фіксують правду, проникливо осмислюють дух сьогодення. Набули поширення документальні жанри — есеїстика, художній репортаж, інтерв'ю, свідчення очевидців, спогади, щоденники.

- *Популярність перекладної літератури.* В умовах свободи, зацікавлення зарубіжними культурами зростає кількість перекладів українською творів іноземних літератур. Водночас Україна нині опинилася в центрі уваги всього світу, тому збільшується кількість перекладів творів українських письменників і письменниць іншими мовами.

- *Пожвавлення літературного життя, диджиталізація.* У багатьох містах активно працюють потужні видавництва, відкриваються книгарні, функціонують літературні часописи.

В. Сидоренко. Картина із серії «Левітація». 2010-ті роки

Помітно активізувала та якісно змінила літературне життя диджиталізація. Нині популярними є літературно-мистецькі інтернет-ресурси — сайти, вебпортали («ЛітАкцент», «Читомо», «БараБука», «ЛітКлуб», «Друг читача» та ін.), онлайн-презентації, блоги тощо. Завдяки диджиталізації з'явився новітній інтернет-фольклор (меми, фотожаби, гіфи, травестії, пародії тощо).

Потужними платформами для *популяризації* читання в Україні є книжкові фестивалі, зокрема «Книжковий Арсенал» (Київ) і «Форум видавців» (Львів).

Попри російсько-українську війну, сучасна українська література та культура загалом переживають потужне національне відродження. Цей процес динамічний, відкритий до світу, чутливий до злободенних проблем сьогодення, до суспільних і культурних змін.

Поміркуйте!

Розкрийте особливості сучасного українського літературного життя.

Мистецькі діалоги

Серед українських митців сучасної доби помітною є творчість художників **Івана Марчука**, **Анатолія Криволапа**, які створили власний упізнаваний і неповторний стиль у живописі.

На полотнах А. Криволапа домінує гаряча кольорова гама (майстер опанував понад 50 відтінків червоного), реалістичні елементи набувають абстрактних ознак. Живопис митця ніби створений для медитації. Найвідоміша його картина «Кінь. Вечір» (2012) була продана на аукціоні «Phillips» за \$ 186 тис.

Яскравий приклад новаторських пошуків у сучасному українському живописі — серія картин «Левітація» **Віктора Сидоренка**, у якій поєднано живопис, фото, скульптуру та відео. Основна ідея мистецького проєкту — сьогодення нестримно змінюється, тому й вимагає нового нестандартного бачення та розуміння. Художник так пояснює свій задум: «...це активний рух і позбавлення від пут земного тяжіння, відчуття невагомості та полють. Це і є остаточна версія метафори свободи».

Оригінальна манера характерна для робіт сучасного українського скульптора **Олега Пінчука**. Його скульптури ніби зійшли зі сторінок скіфської, трипільської, давньоіндійської чи перської міфології. Митець відображає людські емоції та характери через образи тварин.

А. Криволап. Кінь.
Вечір. 2012 р.

О. Пінчук.
Добрий слон. 2016 р.

У сучасній українській музиці популярності набувають нові оригінальні стилі, зокрема етнофолктехностиль. У ньому переплітаються традиційна народна музика з техноритмами, використовують сучасні обробки звучання народних інструментів, додають акустичні ефекти, що створені за допомогою ШІ (гурт «ДахаБраха», проєкт «BanduraBeats UA»). Нині активно розвивається фолкрок, що поєднує народну музику з електронними інструментами (гурти «Тартак», «Гайдамаки», «Мандри», «Тінь сонця»), а фолкметал — народну музику з різними стилями металу (гурти «Чур», «MOTANKA», «VITER»). Український етнофолкгурт «Go_A» у 2021 р. здобув світове визнання на конкурсі «Євробачення».

Поміркуйте!

- Роздивіться репродукції картин (с. 218, 219) і світлину скульптури (с. 219), з якими ви ознайомилися під час вивчення теми. Які асоціації та роздуми викликали у вас ці твори?
- За QR-кодом послухайте сучасні музичні композиції. Поділіться своїми враженнями. Які міфологічні, фольклорні елементи та сучасні прийоми ви помітили в цих піснях?

Працюємо творчо

Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).

- Напишіть есе «Чи може література змінити суспільство?» про роль сучасної літератури в боротьбі за свободу, правду, національну ідентичність.
- Організуйте дискусію «Масова vs елітарна література». Обговоріть, чи треба вивчати популярні жанри в школі. Які твори формують читацький смак?
- Уявіть себе журналістами. Підготуйте інтерв'ю із сучасними письменниками (наприклад Ю. Андруховичем, А. Кокотюхою, М. Кідруком, Дарою Корній та ін.). Передбачте запитання до них щодо їхньої громадянської позиції, мотивації до написання творів, тематики тощо. Оберіть самостійно формат презентації інтерв'ю.
- Створіть колаж «Панорама сучасної літератури» — візуальні образи, цитати, портрети письменників / письменниць, обкладинки до їхніх книжок тощо. Презентуйте роботу в цифровому форматі або як малюнок.
- Зробіть презентацію найцікавіших, на ваш погляд, сучасних українських літературних сайтів, блогів, вебпорталів.

Читацька самоперевірка

- Яку літературу, на вашу думку, можна вважати сучасною?
- Які історичні події вплинули на формування сучасної української літератури?
- Якою постає панорама сучасного літературного життя в Україні?
- Творчість кого із сучасних українських митців / мисткинь вам імпонує? Чому?

Постмодернізм як мистецький напрям

Чи замислювалися ви, коли в суспільно-культурному житті народу завершується попередня доба й розпочинається сучасність? Зазвичай такою точкою відліку стають якісь найновіші переломні, епохальні духовні та суспільні зрушення. Таким зрушенням, початком сучасності став поступовий, починаючи з 1960–1970-х років, перехід від модернізму до *постмодернізму* (від латин. *post* — *після* і фр. *moderne* — *сучасний*). Пропонуємо вам ознайомитися з особливостями цього мистецького напрямку та прочитати постмодерні твори української літератури.

Культурно-історичні паралелі

Утвердженню постмодернізму як світогляду й мистецького напрямку сприяли передовсім певні чинники.

- *Післяіндустріальна доба.* На межі ХХ–ХХІ ст. завершується стара індустріальна епоха з її гігантськими підприємствами, безконтрольним визиском природи, наддержавами-імперіями, класовим поділом та утверджується нова, післяіндустріальна цивілізація — цифрова, ядерна, космічна.

- *Інформаційний вибух і шок.* Протягом останніх століть обсяг інформації та знань, які повинна засвоювати людина, невпинно зростає, тому людська свідомість постійно напружена й перевтомлена. Від певного критичного моменту вона перестає систематизувати, осмислювати інформацію, а лише хаотично сприймає її.

М. Бабак. Межа.
1992 р.

Митці та доба

Основні ознаки постмодернізму

- *Заперечення ідеологій.* Попередні епохи вибудовували свої ідеології (світогляди, системи цінностей) і з їхньою допомогою намагалися перебудувати світ. Особливо жажливими виявилися наслідки панування комуністичної та нацистської ідеологій у ХХ ст. Тому постмодерністи почали заперечувати ідеології як такі, а всі цінності розглядали як відносні,

Бізнес-центр «Європа Плаза».
м. Київ

сповідували найширший плюралізм¹.

- *Відмова від систематизації.* На думку постмодерністів, дійсність неможливо не тільки докорінно змінити, а й систематизувати, цілком осягнути. Адже життя — це суцільний хаос, воно невинно змінюється. Звідси й відмова постмодерністів від узвичаєної логіки, традиційних мистецьких форм, заглиблення в позасвідоме, усклад-

нені асоціативні образи, новаторські пошуки.

- *Інтертекстуальність.* Митці-постмодерністи як різнобічно освічені інтелектуали переконані, що чогось небувалого вже створити неможливо. Звідси й специфічна ознака їхнього стилю — *інтертекстуальність* (від фр. *intertextualite* — *міжтекстовість*). Це використання, обігравання у творі сюжетів, образів, явних чи прихованих цитат, алюзій з інших творів, наслідування чи пародіювання їх. І як наслідок, характерний композиційний прийом постмодернізму — колаж².

- *Настанова на гру, іронію, пародіювання* — найхарактерніші ознаки постмодернізму. Це бунт проти стереотипів, безликість, що панують у світі. Постмодерністи вдаються до так званої «романтичної іронії», тобто сміху крізь сльози, з відчаю. Часто за грою та жартами постмодерністів вгадуються сум і жаль. Вони сміються, щоб не впадати у відчай від того, що світ людський такий абсурдний.

- Багато читачів / читачок, старших митців / мисткинь, перебуваючи в полоні соцреалістичних стереотипів, заборон та обмежень, не готові були сприймати новаторські пошуки, іронічність, плюралізм. Молоді постмодерністи часто навмисне вдавалися до *епатажу*³, щоб привернути до себе увагу та популяризувати свої погляди.

Яскраві зразки постмодернізму в українському письменстві на межі ХХ–ХХІ ст. — це романи «Московіада» Ю. Андруховича, «Воццек» Ю. Іздрика, «Польові дослідження з українського сексу» О. За-

¹ *Плюралізм* (від латин. *pluralis* — *множинний*) — визнання права на існування різноманітних поглядів, підходів, позицій, повага до них.

² *Колаж* (від фр. *collage* — *наклеювання*) у прямому значенні — твори образотворчого мистецтва, виконані наклеюванням на певну основу різних матеріалів, що різняться кольором і фактурою; у переносному значенні — це твір будь-якого виду мистецтва, скомпонований із різних елементів.

³ *Епатаж* (від фр. *epatage* — *скандальна витівка*) — продуманий скандальний вибрик або зухвала поведінка, що різко суперечить прийнятим у суспільстві нормам і правилам.

бужко, «Культ» Любка Дереша, повість «Очамимря» О. Ірванця, збірка новел С. Жадана «Біг Мак», поетичні збірки «На вістрі двох правд» С. Процюка, «Депресивний синдром» І. Андрусяка та багато інших творів.

Поміркуйте!

Які культурно-історичні події мали вплив на розвиток української літератури наприкінці XX — на початку XXI ст.?

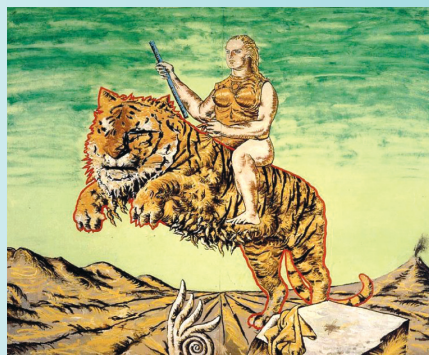
Назвіть основні ознаки постмодернізму як художнього напрямку.

Мистецькі діалоги

Постмодернізм виявився в багатьох видах мистецтва. В *архітектурі* — це оригінальність, пошук унікальних форм будівель, поєднання елементів попередніх стилів.

У *живописі* — техніка колажу, гра з масштабами та кольорами, поєднання несумісних образів, багато-значність сенсів. Своєрідним символом постмодернізму в українському живописі є картина «Смуток Клеопатри» **Арсена Савадова** в співавторстві з **Георгієм Сенченком**. Робота сповнена іронії, асоціацій, змішування стилів, метафоризму. Широкоплеча Клеопатра схожа на скульптури колгоспниць і робітниць радянського часу, а сама композиція полотна — це звернення до картини іспанського митця доби Бароко Д. Веласкеса «Кінний портрет принца Бальтазара Карлоса». Київські асоціації картина викликає позою Клеопатри, яка нагадує пам'ятник Богданові Хмельницькому в Києві. Кожна деталь на картині підсилює її двоякість, абсурдність, псевдореальність. Основне в цій роботі — символи, а не естетична насолода. На Паризькому ярмарку в 1987 р. її придбала галерея «Galerie de France» за \$ 150 тис.

А. Савадов, Г. Сенченко.
Смуток Клеопатри. 1987 р.

Спорткомплекс «Олімп».
м. Південне (Одеська обл.)

Кадр із фільму «Енді Воргол їсть гамбургер»

Одним із найвідоміших представників постмодернізму у світовому живописі є **Енді Воргол** (1928–1987). Справжнє ім'я художника — *Андрій Варгола*, син вихідців з України (Лемківщина).

Енді Воргол як один із засновників попарту (від англ. popular art — *популярне мистецтво*) зумів поєднати мистецтво та рекламу.

Здобувши фах графічного дизайнера, він одразу поїхав підкорювати Нью-Йорк, де оформляв вітрини магазинів, робив листівки та рекламні плакати. Найбільше він прославився розробленням дизайну для банок кока-коли та банок супу «Campbell's». Ці роботи стали епатажним протестом проти того, що людство змінило свої ціннісні пріоритети.

Енді Воргол. Диптих Мерилін

Фірмовим стилем художника також були портрети знаменитостей у техніці повторення одного й того ж зображення в численних варіаціях. Першою такою роботою став малюнок обличчя культової американської кіноакторки Мерилін Монро. Це своєрідна пародія на примітивну масову культуру, на знеособлення людини, комерціалізацію і тиражування всього в сучасному світі.

В Україні поширенню постмодерністської атмосфери, моди на цей стиль у молодіжному середовищі на межі 1980–1990-х років помітно сприяла музика, зокрема рок-музика, для якої характерними були умовність, пародійність, цитатність. На фестивалі «Червона рута» (м. Чернівці, 1989) заявили про себе відомі й нині українські рок-гурти «Брати Гадюкіни», «Кому вниз», «Воплі Відоплясова». У ранніх рок-альбомах «Братів Гадюкіних» звучить громадянська лірика, у «ВВ» — філософські роздуми (пісні «Країна мрій», «Алілуя», «Гармонії»), а гурт «Кому вниз» пропагував творчість Т. Шевченка. Мистецьким явищем стала українська рок-опера «Біла ворона» (1989), створена композитором Г. Татарченком.

Поміркуйте!

- Які ознаки постмодернізму ви помітили в роботах художника Енді Воргола?
- За QR-кодом послухайте пісні рок-гурту «Брати Гадюкіни». Поділіться своїми враженнями. Чому ці твори є *постмодерними*?

Рок-гурт «Брати Гадюкіни». 1989 р.

Працюємо творчо

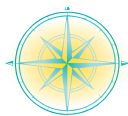
Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (*за вибором*).

- Створіть медіапроект «Що таке постмодернізм?», у якому поєднайте іронію, цитатність, фрагментарність, різні жанри. Підготуйте колаж із цитат, мемів, фрагментів текстів української літератури різних жанрів, образів класичної культури та попкультури.
- Підготуйте повідомлення чи презентацію про українське постмодерне мистецтво, зокрема про творчість одного з художників, співаків чи музичних гуртів.
- Організуйте літературний флешмоб: оберіть цитату з твору постмодерної української літератури, що вас найбільше вразив. Створіть коротке відео або постер, у якому поясніть свій вибір.

Читацька самоперевірка

- Які ознаки стилю постмодерної доби ви запам'ятали?
- Як постмодернізм виявився в різних видах мистецтва?

Цей письменник проти того, щоб його творчість вивчали в школі. В одному з інтерв'ю він сказав: «Мені страшно подумати, що якась дитина, не вивчивши напам'ять вірша Ірванця, отримає двійку. І зрештою ця маленька людина зненавидить і мене, і всю українську літературу». Але творчість одного з найяскравіших українських поетів-постмодерністів *Олександра Ірванця*, безсумнівно, заслуговує на вашу читацьку увагу. Тому пропонуємо ознайомитися з нею.

УРОКИ КЛАСИКИ

(Скорочено)

Урок I

По краплі видавлювати з себе раба.

По краплі.

Видавлювати.

З себе.

Повільно з себе його видушувати —

Та все на папір,

На папір...

Вичавлювати, витискати,

Як пасту з тюрбика,

Аж поки не усвідомиш,

Що вичавив — все,

До кінця!

Отож сміливіше!

Починаємо видавлювати

З себе

Раба

Божого

Ім'ярек...

Урок II

Людина родиться для щастя,

Як птах для польоту.

Як птах...

Як індик,

Як півень,

Як деркач на болоті?

Як страус,
Як ківі,
Як ему
Чи як марабу?
А може, як той, що ховає
Товсте своє тіло у скелі?
Всі ж бо вони народились літати,
Тож плазувати вони принципово не можуть.

А може, без порівнянь?
Може, людина просто
Родиться для щастя?

Поміркуйте!

- Розкажіть про свої враження від прочитаної поезії О. Ірванця.
- Як ви сприйняли сміливе й навіть епатажне поєднання автором у творах ліризму з буфонадою (перебільшенням)? Поясніть свої міркування.

Митець і доба

Олександр Ірванець народився 24 січня 1961 р. в м. Львові, а дитинство та юність провів у м. Рівному. Змалечку захоплювався читанням. Особливо любив фантастику Ж. Верна та А. Конан Дойла. Завжди був і залишається веселим, гострим на язик пересмішником. Свою літературну творчість розпочав з епіграм на однокурсників та однокурсниць Дубенського педагогічного училища, де навчався. Потім учителював, пишається своїм восьмилітнім педагогічним стажем. Заочно закінчив Літературний інститут.

Перші поетичні публікації О. Ірванця з'явилися в періодиці на початку 1980-х років. Переважно то були традиційні ліричні вірші. Але новий час вимагав нового стилю, і молодий літератор охоче відгукнувся на цей заклик.

Навесні 1985 р. у Львові три молоді зухвалі поети-однодумці створили літературний гурт «Бу-Ба-Бу». Кожному присвоїли прізвисько-титул: Юрію Андруховичу — Патріарх (бо найстарший серед них), Віктору Небораку — Прокуратор (через його

Перший вечір «Бу-Ба-Бу»
в Молодому театрі. м. Київ, 1987 р.

Ю. Андрухович, В. Неборак, О. Ірванець. 2010 р.

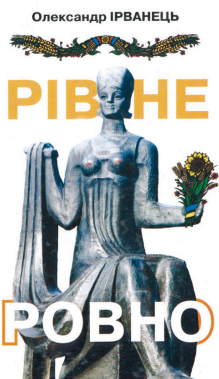
схильність до аналізу й літературознавства), а Олександру Ірванцю — Підскарбій (бо колекціонує старовинні монети).

Назва цього гурту — це скорочення від слів *бурлеск*, *балаган*, *буфонада*. **Бурлеск** — це засіб іронії, пародії: навмисна невідповідність між змістом і формою твору (коли пишуть про серйозне жартома, про дріб'язкове — величаво й навпаки). **Балаганом** колись називали простенькі театральні чи циркові вистави на ярмарках або під час народних гулянь. **Буфонада** — комічні перебільшення.

Цією аббревіатурою бубабісти сформулювали сутність того часу — руйнування радянської імперії та модерного світоустрою. Вони їдко насміхалися над вадами тогочасного перебудовного суспільства — лицемірством, ретроградством, закомплексованістю, невіглаством, користолюбством.

Манера «Бу-Ба-Бу» передбачала активне переосмислення європейських літературних канонів крізь призму українського контексту, гру, епатаж, пародіювання авторитетів.

Тогочасна комуністична влада, а також читачі й читачки із соцреалістичними поглядами або ж без почуття гумору сприймали творчість бубабістів роздратовано, але спрагла до змін молодь шалено ними захоплювалася.

Обкладинки до книжок О. Ірванця. 2016 р.

Гурт «Бу-Ба-Бу», який активно діяв до середини 1990-х років, — це перше виразне постмодерністське явище в українській літературі. Він справив неабиякий вплив на весь стиль тогочасної доби. Як згодом зауважив О. Ірванець, «після “Бу-Ба-Бу” в українській поезії стало можливим писати все. Ми зруйнували дуже багато шаблонів. Ми писали, не думаючи про те, що це “не можна”, і воно ставало “можна”».

Письменник стверджує, що не є зятим роботоголіком. Про-

те його творчий доробок досить вагомий — поетичні збірки («Вогнище на дощі», «Любіть!..», «Мій хрест», «Пісні війни» та ін.), проза, п'єси, есе. Твори О. Ірванця перекладали англійською, німецькою, французькою, шведською, польською, чеською, італійською, хорватською мовами. Він автор понад двох десятків книжок і численних публікацій у періодичних виданнях та альманахах Європи й Америки. Також письменник займається перекладами польських, чеських і французьких літераторів.

Дуже популярні його роман-антиутопія «Рівне/Ровно. Стіна», повість «Очамимря», роман «Харків 1938».

О. Ірванець є членом Українського ПЕН-клубу, що підкреслює його активну участь у міжнародному літературному діалозі.

В одному з недавніх інтерв'ю О. Ірванець висловив свою найзаповітнішу мрію: «Я люблю Україну, бачу, яка вона героїчна, бачу, що українці — найкрутіша нація у світі, яка не боїться продовжувати жити, працювати, учитися і взагалі функціонувати під вибухи та завивання сирен. Я дуже хочу, щоб Україна усталилася в собі, щоби вона стала українською за всіма визначеннями, без оглядок на Росію, Польщу, Німеччину чи Америку. Знаю, що до цього ще далеко, але я дивлюся в майбутнє з оптимізмом».

Окрім літературної праці, О. Ірванець захоплюється нумізматиною, «зависає» в соціальних мережах (він — популярний блогер), любить мандрувати, поспілкуватися з друзями, пожартувати чи й розіграти їх.

Поміркуйте!

- Про які грані особистості О. Ірванця ви дізналися?
- Які риси характеру митця вам імпонують? Чому?
- Які його захоплення ви поділяєте?

Митці та доба

Ознаки стилю. У поезії О. Ірванця поєднано два стильові потоки — серйозний, лірико-філософський і жартівливий, іронічно-сатиричний.

Передовсім він — *майстерний лірик*, який захоплюється красою світу, людини й кохання. А водночас переймається недосконалістю суспільства й недалекоглядністю людей, які не розуміють, що життя — найвищий дар, і не цінують його.

О. Ірванець часто звертається до образу стражденного Ісуса Христа перед розп'яттям. І так передає сум, відчай, втому — власні й кожної нормальної людини тієї ненормальної, розбурханої доби:

Переночуй мене, вишневий саде,
 Бо це моя остання в світі ніч,
 Бо завтра хрест мені на плечі сяде,
 Як символ роздоріж і протиріч.

Така філософічна вдумливість несподівано зумовила *карнавальність* — іронічний та самоіронічний тон, гру словами, образами, цитатами, бурлеск. Це особливо помітна ознака індивідуального стилю Ірванця-постмодерніста.

Поет доброзичливо, а за потреби гостро піджартовує і над сьогоденням, недолугостями нашої держави, і над своїми друзями-бубабістами, і над собою. Деякі надто «правильні» читачі / читачки обурюються: важко збагнути, коли Ірванець говорить серйозно, а коли жартома, «чудить». Однак це і є одна з ознак постмодерністського стилю. У такий спосіб поет закликає читачів / читачок бути уважними, не втрачати почуття гумору, пам'ятати, що світ суперечливий і мінливий, і навіть на серйозне треба вміти дивитися з усмішкою.

В О. Ірванця є вірші, що сприймаються як пародія на сентиментальну любовну лірику. Дещо незвичне ось таке освідчення в коханні:

Комедіантко, акторко, фіглярко!
 Маріонетко, напудрена лялько!..
 В горлі образа каменем стала —
 Як ти мене допекла і дістала...

Проте завершується воно все одно довірливо-щиро:

Вірш цей мережу. Душу морожу.
 Я вже без тебе жити не зможу.

Коли ж ідеться про справді огидні чи небезпечні вади, Ірванцеве слово стає жорстким, саркастичним. Поет каже: «Я не хочу, щоб мною правила дурні, тож намагаюся із цим у міру своїх скромних сил боротися. А боротись я можу тільки сміхом — висміюванням, обсміюванням».

Більшість іронічно-саркастичних віршів О. Ірванця є зразками громадянсько-патріотичної лірики. Але дехто сприймає їх як глумливі чи навіть блюзнірські. Однак це дошкульне висміювання тих, хто пишномовними клятвами прикриває свою байдужість, а то й корисливість:

Раптово усі поставали борцями.
 Усі з піджаків майорять прапорцями.
 А я — не борець, не трибун, не оратор.
 Дурна в мене вдача, паскудний характер.

Особливо гострі дискусії викликала пародія О. Ірванця на відомий вірш В. Сосюри «Любіть Україну»:

Любіть Оклахому! Вночі і в обід,
 Як неньку і дедді достоту.

Любіть Індіану. Й так само любіть
Північну й Південну Дакоту.

Але це насмішка не над почуттями до Вітчизни, а над нещирим, надмірним псевдопатетичним пишнослів'ям, якого й нині багато.

Ще одна визначальна ознака стилю О. Ірванця — *інтертекстуальність*. Поет широко обізнаний зі світовим мистецтвом. Він приховано чи пародійно цитує інші знакові твори. Часто веде уявні бесіди з класиками — письменниками, художниками, музикантами, акторами. І читачів / читачок запрошує до такого діалогу.

Постмодерністські прийоми О. Ірванця (зокрема іронія, цитування, пародія) часто включають алюзії на класиків світової літератури. Так, у його збірці «Сатирикон-XXI» є твори, що стилістично перегукуються з європейською сатиричною традицією, зокрема з римським «Сатириконом» Петронія. В оповіданні «Play the game» помітний вплив англосмовної культури — і назва, і стиль, що нагадує американську коротку прозу.

Точно охарактеризував творчу манеру цього митця письменник В. Габор: «Нестримна дотепність, уїдлива іронія та дошкульний сарказм, а за ними — несподівано ніжна, пронизана глибоким смутком лірика, — ось такий справжній Ірванець».

Поміркуйте!

Що ви дізналися про особливості індивідуального стилю поета-постмодерніста?

Які запитання про творчість ви поставили б О. Ірванцю?

Досліджуємо твір

Цикл «Уроки класики» О. Ірванець написав на початку 1990-х років, коли радянську імперію вже було повалено. Але в душах багатьох людей ще продовжували панувати комуністичні, колоніальні ілюзії та стереотипи. Зокрема, популярними залишалися розтиражовані радянською освітою «правильні думки», «красиві вислови» письменників-класиків. Однак насправді потворна колоніальна реальність різко суперечила цим афоризмам. Тому О. Ірванець спонукає дослухатися до справжнього, глибинного сенсу тих висловів. Для цього вдається до мовної гри із цитатами (інтертекстуальність), пародіювання, гіпербол, контрасту.

У вірші «Урок I» поет обіграє афоризм «Видавлювати із себе по краплі раба». І наголошує, що свобода — найвищий ідеал постмодерністів.

М. Бабак.
День ненароджених
птих. 1988 р.

Але водночас їдко іронізує над лицемірами: видушувати із себе раба на папір.

Як відомо, більшість радянських письменників гучними фразами про свободу та справедливість часто прикривали своє робітничне служіння владі.

Промовисте й останнє слово вірша — архаїзм *ім'ярек* (такий-то). Колись у церковних текстах так позначав себе той, хто молиться чи пише цей документ. У вірші вже звучить і авторська самоіронія: тобто і мені, і кожному з нас дуже важко щодень витискати із себе раба, відстоювати гідність.

У вірші «*Урок II*» О. Ірванець уже іронізує над тими, хто обдурює себе наївними ілюзіями, намагається жити у світі «рожевих поні». Насправді життя значно прозаїчніше й суворіше, і не кожна людина може бути в ньому щасливою.

Щоб підкреслити цю думку, автор подає довгий перелік птахів, які переважно або зовсім не літають. Таким чином у підтексті вірша стверджено: не будує повітряних замків, але в будь-яких умовах постарайся бути просто щасливим.

В обох віршах багато *повторів* і *переліків*. Це характерна ознака постмодерністських текстів. Так автор підкреслює хаос, карнавальність, парадоксальну суперечливість, невпинну текучість, незбагненність світу.

Отже, карнавально-сатирична поезія О. Ірванця скерована на переборювання часу «Бу-Ба-Бу» в Україні, у світі, на звільнення людини від стереотипів, самообману, на пошук себе справжнього, свого щастя.

Читацькі діалоги

- Який настрій переважає у віршах «Урок I», «Урок II» — серйозний, іронічний, сатиричний чи інший?
- Як О. Ірванець поєднує сучасність із класичною літературною традицією? Наведіть приклади.
- Визначте основний мотив прочитаних поезій.
- Яку роль відіграє іронія в «Уроках класики»?
- Які стилістичні засоби використовує автор для створення пародії?
- Знайдіть приклади гри слів або несподіваного порівняння в прочитаних поезіях.
- Доведіть, що «Уроки класики» є постмодерністськими творами.

Мистецькі діалоги

О. Ірванець — багатогранна творча особистість. Ще в студентські роки захопився драматургією. Він пише п'єси для читання, тобто не стільки для постановки на театральній сцені, як для читачів / читачок, які їх зможуть уявити, зрозуміти й осмислити. Такий жанр дуже популярний у Європі.

Драматичні твори О. Ірванця ставлять на театральних сценах України, Німеччини, Польщі й інших країн, що свідчить про інтерес до його творчості в європейському культурному просторі. Це п'єси *«Брехун з Литовської площі»*, *«Електричка на Великдень»*, *«Рекордінг»*, *«Прямий етер»* та ін.

О. Ірванець також робить переклади драматичних творів зарубіжних письменників. У його перекладі на сцені Молодого театру (м. Київ) упродовж багатьох років ставлять п'єси культового польського драматурга Я. Гловацького.

Працюємо творчо

Об'єднайтеся в групи та виконайте завдання (за вибором).

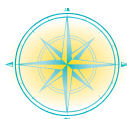
- Уявіть себе журналістом або журналісткою. Розробіть сценарій інтерв'ю з О. Ірванцем. Підготуйте запитання про його ставлення до іронії, свободи, про мрію щодо України тощо.
- Підготуйтеся та проведіть з однокласниками й однокласницями дискусію на тему *«Бу-Ба-Бу»* — літературна провокація чи прорив?. Обговоріть, чи справді гурт зруйнував шаблони. Чи це було необхідно? Що вам близьке, а що викликає заперечення у світоглядних позиціях постмодерністів?
- Підготуйте комікс *«Бу-Ба-Бу»* на ярмарку в стилі постмодернізму — іронія, епатаж, бурлеск.
- Знайдіть в інтернеті різні інтерв'ю з митцем. Зверніть увагу на його самохарактеристики. Підготуйтеся та проведіть з однокласниками й однокласницями дискусію *«Що у світоглядних позиціях О. Ірванця-постмодерніста мені близьке, а що викликає заперечення?»*.

Читацька самоперевірка

- Чому поетичний цикл О. Ірванця називається *«Уроки класики»*? Що це дає для розуміння його змісту?
- Як ви думаєте, чи зберігають ці вірші свою актуальність нині? Чому?
- Чим індивідуальний стиль О. Ірванця відрізняється від традиційної поезії? Доведіть, що він — митець-постмодерніст.

Метамодернізм як мистецький напрям

Людство, щоб жити далі, мусить дорослішати — робити висновки з минулого, поступово аналізувати теперішній досвід, виробляти нове світосприймання. Тому у ХХІ ст. на зміну постмодернізмові прийшов новий стиль доби й мистецький напрям — *метамодернізм*¹. Осягнути його сутність ви матимете змогу в процесі ознайомлення з поезією і прозою нинішнього часу та на прикладі творів різних видів сучасного мистецтва.

Культурно-історичні паралелі

Появу метамодерного світогляду зумовили радикальні зрушення в суспільно-культурному житті сучасного людства. Передовсім високі технології, цифрова перебудова суспільства й економіки. Водночас не виправдали себе очікування та ідеали постмодернізму. Глобалізація, мультикультуралізм не об'єднали людство. Не відбулося і «кінця історії», а країни продовжують конкурувати, боротися за панування над іншими. Не зникають корупція, суспільна несправедливість. Постмодерністську добу з її відносною стабільністю, миром, розквітом демократії, плюралізму різко обірвала російська навала в Україну. Світ на очах змінюється до невпізнання. Усі приховувані досі суперечності й проблеми стають явними.

О. Тістол. Серія «Ай-Петрі». 2022–2025 рр.

Митці та доба

Метамодернізм — мистецький напрям сьогодення, що поєднує основні ознаки модернізму й постмодернізму, уникаючи крайнощів цих стилів. У метамодерністських творах співіснують щирість з іронією, надія із сумнівом, пошук сенсу з розумінням його відносності.

Метамодернізм не заперечує постмодернізм як художнє явище та використовує деякі його прийоми. Однак відмовляється від основних настанов постмодернізму, зокрема від зосередження на грі, фантазу-

¹ Використовують й інші назви: *гіпермодернізм, трансмодернізм, цифромодернізм, космодернізм, мегадернізм*. Давньогрецький префікс *мета-* у складних словах указує на перехід до чогось іншого, означає «проміжний стан, перебування чогось посередині між протилежностями».

ванні, надмірній іронічності, руйнації ієрархії цінностей тощо. Натомість виробляє свої виразні ознаки.

Основні ознаки метамодернізму

- *Відновлення реальної цілісної картини світу.* Якщо постмодернізм довкола бачив хаос і підміняв узвичаєну картину світу на ігрову, то метамодернізм відновлює гармонію, повертається до універсальних істин, до серйозного, до віри в можливість пізнавати та змінювати життя на краще.

- *Неоміфологізм.* Метамодерністи відроджують у своїх творах атмосферу казковості, багатозначної притчі, використовують мотиви, образи, прийоми прадавніх міфів, фольклору, класичних мистецьких стилів. Так вони відтворюють багатовимірність світу, глибину людської та національної душі, використовують творчий досвід великих попередників. Яскраві зразки — картини О. Шупляка, проза Г. Пагутяк і Дари Корній.

- *Екофутуризм* (від слів *екологія* і *майбутнє*) — створення середовища для гармонійного співіснування людини, природи й техніки. Метамодерністи гостро ставлять питання *техноетики*, тобто наскільки можна дозволяти техніці впливати на фізичне, суспільне, духовне життя людини, як ставитися до штучного інтелекту, співіснувати з ним, як розпізнавати реальність / ірреальність. Цю проблему глибоко розкриває сучасна наукова фантастика в кіно й літературі. Серед її найпомітніших зразків — романи-технотрилери М. Кідрука «Бот», «Твердиня», «Зазираю у мої сни», «Не озирайся і мовчи», роман-психотрилер О. Михеда «Астра».

- *Діалогічний персоналізм* (від латин. *persona* — *особа*). У центрі метамодерністських творів — характер і життєвий досвід конкретної людини. Метамодерністи наголошують на тому, що щасливою може бути лише вільна, творча особистість. Для щастя людина має хотіти

О. Шупляк.
Дерево життя. 2022 р.

Будинок у стилі метамодерну

й могли вести діалог з іншими, зі світом, щоб пізнавати себе й людей, життя, самореалізуватися.

Така персоналістична проблематика є основною в сучасній українській літературі. Зокрема, у творчості К. Москальця, В. Трубая, Г. Тарасюк, Л. Пономаренко, С. Процюка, В. Слапчука, Ю. Іздрика, С. Жадана.

- *Туга за справжнім*. Постмодерністи підмінювали реальність ігровою, фантазмагорійною. А от метамодерністів цікавить справжня дійсність, щирі почуття, традиційні цінності, класичні теми та форми. Митці-метамодерністи повертаються до «високих» тем: любов, смерть, віра, пошуки сенсу життя. Однак не наївно, а з усвідомленням складності світу.

- *Жанрово-стильовий синкретизм*¹ — поєднання різних жанрів, видів мистецтва, медіа, стилів (мемів і міфів, соцмереж і літературної класики, попкультури й філософії, ознак бароко, символізму, імпресіонізму, неоромантизму тощо).

- *Техноестетика* — це використання у творчості новітніх технологій. У рекламі й мистецтві постають технообрази, тобто образи, змодельовані за допомогою цифрових технологій (наприклад «живі» картини — з рухомими елементами). Виходу нового літературного твору часто передують буктрейлер — короткий рекламний відеоролик за мотивами книжки.

Нині здійснюються спроби створення «живої» книжки, тобто з використанням електронних додатків. Також митці-метамодерністи часто задіюють віртуальну реальність. Це — створене комп'ютерними засобами штучне середовище, у яке можна проникати, змінюючи його зсередини й переживаючи при цьому ілюзію реальних відчуттів.

Більшість найпопулярніших сучасних українських письменників тією чи тією мірою тяжіє до метамодерністського стилю. Це, зокрема, О. Забужко, С. Жадан, М. Матіос, С. Процюк, В. Шкляр.

У творчості молодших авторів — П. Вишебаби, А. Кокотюхи, М. Кідрука, О. Михеда, І. Павлюка, А. Чеха та ін. — стиль метамодернізму переважає.

Поміркуйте!

Художні твори яких письменників / письменниць, згаданих у цій темі, ви прочитали самостійно? Чим вони вас вразили?

У чому виявляється своєрідність стилю метамодернізму? Які його особливості вас найбільше зацікавили?

¹ *Синкретизм* (від грецьк. *з'єднання*) — поєднання чи злиття різних самодостатніх або навіть несумісних явищ, ідей чи стилів.

Мистецькі діалоги

Одним із представників метамодернізму в українському живописі є художник **Олег Шупляк**, у картинах якого відчувається український дух, краса й неповторність рідної землі. Його двовзори (саме так митець називає власні картини з подвійним, а то й потрійним змістом) — це поєднання різних жанрів, символічний зв'язок шедеврів класики із сучасністю.

Роботи знаного у світі сучасного художника **Олега Тістола** також вирізняються оригінальним стилем. Один із головних образів у його творчості — пальма, що асоціюється з Кримом. У серії картин «Ай-Петрі», створеній у період повномасштабної російсько-української війни, митець знаками й барвами передає важливість збереження національної ідентичності та рідної землі. Гора Ай-Петрі у відтворенні художника постає як образ-пам'ять, як символ культурного опору.

Українська художниця **Наталія Багацька** працює в стилі, що нагадує світлини. Тому її метамодерністські картини мають ефект гіперреалістичного відтворення дійсності. Так мисткині вдалося майстерно передати ілюзію фото.

Ознаки метамодернізму виявляються і в сучасному вітчизняному кіно, зокрема у фільмах «Памфір», «Щедрик», «Поводир», «Незламна», «Чорний ворон», у яких утверджено національні цінності як основу пошуку сенсу сучасного життя.

О. Шупляк.
На чатах. 2016 р.

О. Тістол. Серія «Ай-Петрі».
2022–2025 рр.

Н. Багацька.
Ні ніч, ні день. 2018 р.

Поміркуйте!

- За QR-кодами перегляньте репродукції творів живопису, що вміщені в цій темі. Також ознайомтеся з іншими зразками сучасного мистецтва — «оживленими» за допомогою ШІ картинами давніх українських художників; лазерним шоу, музичним кліпом.

Поділіться враженнями від побаченого. На основі яких ознак можна назвати ці твори *метамодерністськими*? Аргументуйте свої міркування.

Працюємо творчо

Об'єднайтеся в групи та виконайте завдання *(за вибором)*.

- Напишіть відгук на сучасний твір української літератури, який ви прочитали самостійно, у стилі блогера / блогерки: що сподобалося, що здивувало, кому порадите прочитати книжку.
- Підготуйте презентацію про українське мистецтво метамодернізму, зокрема про творчість одного із сучасних художників, скульпторів, співаків чи музичних гуртів.

Читацька самоперевірка

- Як ви розумієте сутність метамодернізму як художнього напрямку?
- У чому відмінність метамодернізму від постмодернізму?
- «Модернізм вірив у прогрес, науку та логіку. Постмодернізм усе ставив під сумнів, висміював ідеї, не вірив в одну істину. Метамодернізм каже: “А чому не і те, і те?” — ми можемо бути щирими, але й розуміти, що світ складний і неоднозначний». Чи погоджуєтеся ви з таким метафоричним трактуванням мистецьких напрямів? Аргументуйте свої міркування.
- Чим саме запам'яталися вам твори різних видів мистецтва в стилі метамодернізму? Чи імпонують вони вам? Поясніть свою думку.
- Чи доводилося вам читати метамодерністські твори? Доведіть на основі вивченої теми, що прочитане вами має ознаки метамодернізму.

Поезія війни

Нова дійсність зумовила остаточне утвердження метамодернізму як провідного стилю доби та мистецького напрямку. Зокрема, його ознаки при-
таманні творам сучасної української літерату-
ри, де особливо актуальною стала тема росій-
сько-української війни.

► **Пригадайте** вже вивчені оповідання Г. Кирпи «Мій тато став зіркою», вірші П. Вишебаби «Тільки не пиши мені про війну», В. Матвій «Весь світ завмер...», І. Чернілевського «Я повернуся...». Поділіться з однокласниками й однокласницями враженнями та роздумами над прочитаним.

О. Шекишув.
Берегиня. 2022 р.

Митці та доба

Російська агресія 2014 р., а надто велика навала 2022 р. змінили життя в Україні. Нашим повсякденням стали тривоги, ракетні обстріли, шахедні атаки, пожежі, руїни, кровопролитні бої, біженці та, на жаль, болісні втрати.

Війна наочно показує ницість одних і велич інших. Московська імперія вкотре засвідчила патологічну ненависть до України й жа-
добу знищити нас як націю. Український народ виявляє дивовиж-
ну мужність, стійкість, вільнолюбність, згуртованість і національну
гідність.

Письменники та письменниці також стали на захист Вітчизни. Вони займають-
ся волонтерством, працюють у госпіталях, усіляко допомагають фронту. Багато літе-
раторів і літераторок воюють із загарбника-
ми на передовій. Серед них — І. Астапенко, О. Бик, О. Герасим'юк, Б. Гуменюк, І. Пав-
люк, А. Полежака, А. Чех, Я. Черногуз.

Немало майстрів художнього слова полягло на війні. У скорботі сьогодні зга-
дуємо В. Амеліну, Г. Бабіча, В. Вакулен-
ка, М. Кривцова, О. Осадка, І. Чернілев-
ського.

Попри все, митці-воїни виконують го-
ловне своє покликання. Як давні літопис-
ці, вони ретельно фіксують для нащадків
героїзм і трагедію нашої доби. Чутливо,

Р. Литвин. Мамай.
2022 р.

майстерно виповідають найглибші переживання, біль, відчай та возвеличують віру й надію зраних душ. І так допомагають триматися і перемагати мільйонам українців та українок.

За тематикою така література є воєнною, а за ідейним змістом — антивоєнною. Вона розкриває моторошну, людиноненависницьку природу загарбницької російської війни, жах людиновбивства. А також наголошує, що наш народ миролюбний, однак змушений зараз воювати, щоб захистити рідну землю та свої родини.

За роки боротьби вийшло у світ багато книжок воєнної тематики. Це твори найрізноманітніших жанрів — від поетичних збірок і романів до коміксів, від мемуарів і репортажів до фотоальбомів.

У цю буремну добу, коли емоції зашкалюють, а події блискавично змінюються, особливо складно писати великі епічні твори, бо тут потрібні глибоке осмислення, узагальнення, часова дистанція. Проте з'являються і такі книжки, наприклад романи С. Жадана «Інтернат», Т. Горіха Зерня «Доця», Є. Положія «Іловайськ».

Нині найбільше про російсько-українську війну створено поезії. Адже лірика — це миттєвий відгук чутливої душі на подію, враження, переживання. Тим вона й цікава, тому і є живим, найдостовірнішим щоденником епохи. Поети різних поколінь проникливо створюють образ зраненої, але нездоланної України.

Поміркуйте!

- Яку роль відіграють українські письменники та письменниці у війні?
- Доведіть, що література сучасної доби водночас є воєнною за тематикою та антивоєнною за ідейним змістом.
- Чи може література, на вашу думку, змінити хід війни або вплинути на суспільну свідомість? Обґрунтуйте свої міркування.
- Чи зміниться роль літератури після перемоги? Якщо так, то як?

Митці та доба

Ліна Костенко з перших днів війни передає на фронт гуманітарну допомогу (мільйони гривень за літературні вечори та продані книжки), а також свої збірки віршів зі словами підтримки воїнам. Попри постійні обстріли столиці, поетеса залишається в Києві та продовжує працювати над новими творами. Вражають її пророчі рядки, що були створені в перші дні російського вторгнення в Україну.

Підкрадається лихо нечутними кроками,
 Але раптом зненацька зупиниться мить.
 Почорніє село обгорілими кроквами,
 І на білому світі війна загримить.
 Захлинаються кров'ю і димом світанки,
 Вигинає імперія хижий хребет.
 По дорогах повзуть розчепірені танки,
 Причаїлася свастика в літері Zet.
 А ще світяться хатки в зимовій завії,
 Ще не знає ніхто, що йому на роду,
 Лиш над Києвом очі святої Софії
 Спопеляють навіки новітню орду.

Л. Костенко художньо зримо змальовує фатальну мить початку великої війни, російського нашествия. Але завершує вірш разючими рядками про нашу перемогу, яка обов'язково настане, бо «*очі святої Софії*» — наша багатовікова культура, незламний національний дух є її запорукою.

Читацькі діалоги

- Як творчість Л. Костенко впливає на моральний дух українців?
- Доведіть, що поетеса утверджує надію на перемогу України.
- Які художні засоби використовує Л. Костенко для створення атмосфери тривоги та трагізму?
- Простежте та прокоментуйте, як змінюється тон вірша від початку до фіналу.
- Чому «*очі святої Софії*» стають символом незламності?
- У чому полягає пророчість рядків Л. Костенко, написаних у перші дні вторгнення?

Олександр Ірванець, який мешкає в м. Ірпені під Києвом, пережив там запеклі бої та окупацію навесні 2022 р. Почуття, які тоді вирували в його душі, незабаром висловив у вірші.

МИ УСЕ ЗДОЛАЄМО!

З міста, що ракетами розтрощене,
 До усього світу прокричу:
 Цього року у неділю прощону
 Я, здається, не усіх прощу!

Зруйнований Ірпінь. *Світлина. Весна, 2022 р.*

Світе-світе, гарно ж ти нас кинув!
Та у пеклі цих страждань-терпінь
Все ж стоїть золотoverхий Київ,
Буча, і Гостомель, і Ірпінь.

Ми усе здолаємо і вистоїм!
Потім ще і рештки приберем
Тих усіх, котрі були тут прислані
Вузькооким лисим упирем.

З вами й я і вистою, й вцілію,
Як у землю рідну міцно впрусь.
Я ніколи не прощу Росію.
...Чом відводиш очі, Білорусь?

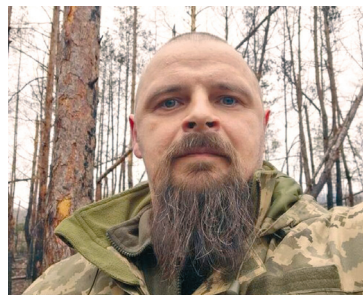

Читацькі діалоги

- Які події стали поштовхом до написання вірша «Ми усе здолаємо!»?
- Які емоції домінують у вірші — гнів, біль, надія? Поясніть свої міркування.
- Які рядки з вірша вас найбільше вразили? Чому?
- Чи має право поет не пробачати під час неділі прощення? Чому?
- Чому автор звертається до світу з докором? Який меседж він хоче донести?

Особливо щемливі й проникливі рядки поетів і поеток, які перебувають на фронті, щодня ризикують життям, захищаючи країну.

Мужній воїн і водночас талановитий поет-лірик, бард, музикант **Олекса Бик**. Народився в с. *Сосниці* на *Чернігівщині*. Зі

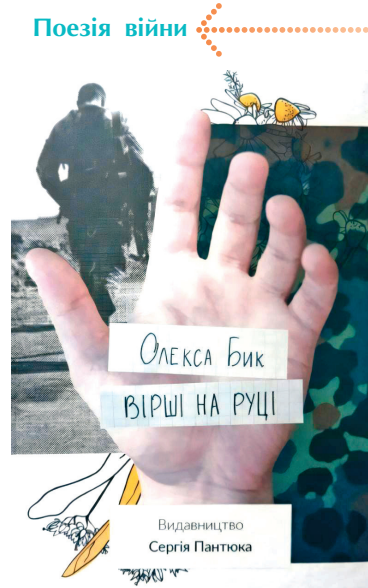
шкільних літ захоплювався поетичною творчістю. Учасник Революції гідності. До війни працював журналістом. Навесні 2014 р. проводив репортажі з окупованого Криму. Потім воював у Добровольчому українському корпусі, захищав Донецький аеропорт і м. Бахмут. Нині — командир інженерно-саперної роти.

І водночас воїн не полишає творчість.

Дебютну книжку поета «Вірші на руці» (2017) було відзначено Премією імені Василя Симоненка в номінації «За кращу першу поетичну збірку».

Автор так пояснює назву книжки:

Нашепотіла строфи ці
Моя печаль, моя химера —
Не довіряючи паперу,
Пишу я вірші на руці.

Обкладинка до книжки
О. Бика «Вірші на руці»

Вірші О. Бика — як найвідвертіші, задушевні звірвання друзям і подругам, без жодної нотки награності. Тому автор і пише їх найчастіше не «в стовпчик», а розмовною прозою. Проте зберігає ритміку — віршовий розмір, рими. Ці тексти підкреслено непатетичні, переповнені ніби буденними подробицями. Але, вдумавшись, помічаєш: насправді то промовисті символічні деталі, а за зовнішнім спокоєм пульсує вир почуттів. Ознайомтеся і ви з ними.

Вона носить його сорочку і кулю на ланцюжку, вона пише йому уранці і опівночі по рядку. Не зважаючи на ознаки прогресуючої шизи, розмовляє про щось самотнє із тіннями у кутку.

Коли ніч заповза в кімнату, ховаючись від грози, вона мовчки вдягає куртку і взуває свої шузи. Розлітаються блискавиці, розверзаються небеса — її очі такі ж глибокі, лиш кольору бірюзи.

Вона знає, що все намарно, та вірить у чудеса. Вона молиться, мов причинна, підбираючи словеса...

...Він на фото у однострої, палець правої — на курку́. Він сміється і мружить очі. Та ніколи не воскреса.

Коли закінчиться війна і всі повернуться додому, коли зі стін аеродрому зітруться їхні імена, коли відродиться земля, перетравивши кулі й міни — ти мовчки плюнеш на руїни колись могутнього Кремля.

Читацькі діалоги

- Якими деталями у вірші «Вона носить його сорочку...» розкрито глибокі переживання дівчини, що втратила коханого? Прочитуйте з тексту.
- Яким автор уявляє повоєнний час у поезії «Коли закінчиться війна...»? А ви?

Мистецькі діалоги

Поет-воїн О. Бик написав і виконав пісню — саундтрек до документального фільму «Добровольці Божої чоти», який зняли режисери Л. Кантер та І. Ясін про героїв-захисників Донецького аеропорту. Відтоді ця пісня стала неофіційним славнем українського добровольчого руху.

Постер до документального фільму «Добровольці Божої чоти»

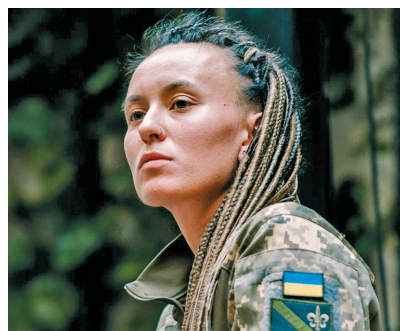
Поміркуйте!

Зіскануйте QR-код і послухайте пісню О. Бика «Добровольці Божої чоти», подивіться творчу зустріч із поетом-піснярем. Які основні мотиви й образи його пісень? Як виявляється характер митця в його пісенній творчості?

Ярина Чорногуз народилася в м. Києві. Її дідусь і батько — письменники. Навчалася в Києво-Могилянській академії. Вона учасниця Революції гідності, координаторка руху «Переходь на українську». На фронт дівчина пішла волонтеркою-парамедикинею. Зараз — розвідниця в батальйоні піхоти.

Я. Чорногуз пише глибоко інтелектуальну поезію, розкриваючи реалії і сенс російсько-української війни. Тому не випадково форма її творів — *верлібр* (або *вільний вірш*). Це поетичний текст без віршового розміру, рим, без поділу на строфи, а іноді й без розділових знаків. Ритм у таких віршах досягається лише наспівною інтонацією.

Ця форма особливо популярна в сучасній поезії.

Збірка Я. Чорногуз «*[dasein: оборона присутності]*» удостоєна найвищої нагороди — Національної премії України імені Тараса Шевченка.

На думку літературознавців, «поезії Ярини Чорногуз — це своєрідні листи з фронту, листи з передової, де ти не знайдеш опису бойових дій чи переліку звільнених територій. Це листи про біль від втрати загиблих побратимів і посестер, листи про буття на війні тут і зараз, про усвідомлення та прийняття власного вибору піти воювати, листи про те, як виглядатиме світ після всього цього болю, що розриває зсередини. Листи про те, як виглядає оборона твоєї присутності в цьому світі».

К. Лісова. Ірпінська дорога
(серія «Сила пам'яті»)
2022 р.

ці вірші ніхто не читатиме
щойно минуть роки війни
жодне покоління історії не бачило того
що пережили ми
(нас зрозуміли б лише покоління, яких посиляли в газові камери,
нас зрозуміли б заморені голодом прабаби й прадіди)
крім них навряд хтось збагне як довго
ця смертоносність їла наші землі,
тіла та серця
а проте
коли зацементуються втрати
як прийде прийняття, відпускання
і нарешті по них
венозне
самовпевнене забуття —
прийдуть нащадки
(молитимусь, щоб хоч вони були вільними від
російського терору) —
наші вірші визнають надто темними
і нудними через їхній біль
через їхню неосяжну травму
через надто гучну відвертість

через фрактальну¹ темряву
 нудну для сторонніх очей тих
 хто не був свідком
 не мав втрат
 не жив післяжиттям
 коли настане ця мить забуття
 (мене вже точно не буде)
 яка ж я була б щаслива!
 що десь у спалахах всесвіту ще
 будуть такі часи
 будьте щасливіші за мене
 і за нас усіх
 не забудьте коротку притчу,
 розказану сотнею наших книг
 писаних в окопах і позаду них

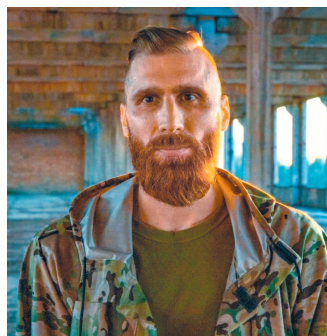
Читацькі діалоги

- Знайдіть в інтернеті та подивіться інтерв'ю поетеси Я. Черногуз. Які теми, порушені нею, вам видаються актуальними? Які її міркування суголосні з вашими, а які, можливо, ні?
- Верліброву лірику нелегко сприймати без підготовки. Для належного її розуміння потрібне вдумливе неквапливе прочитання, бачення підтекстів. За QR-кодом послухайте, як читають таку поезію професійні актори.
- З якими епохами в історії України авторка ставить в один ряд трагічні події цієї війни? Що поєднує ці епохи? Як ви думаєте, яку притчу лірична героїня вірша заповідає нащадкам?
- Підготуйте власний варіант виразного читання твору Я. Черногуз.

Відомого вже вам поета й музиканта-воїна **Павла Вишебабу** називають *голосом свого покоління*. Побратими й посестри митця кажуть, що він має винятковий талант висловлювати те, що вони відчують, але для чого їм іноді не вистачає слів. Саме так і звучить спільний голос покоління, яке мужньо бореться за свою Вітчизну.

Поет народився в м. *Краматорську* на *Донеччині*. Віршував із дитинства. За фахом — журналіст. Активний учасник Революції гідності. Живучи в зденаціоналізованому Донецькому краї, теж послуговувався спочатку російською мовою, а іноді

¹ *Фрактал* — структура, що складається із частин, які подібні до цілого.

українською. Але після окупації рідного міста рашистами принципово перейшов на українську.

Відкрив перше в Україні веганське кафе, бо сам сповідує ідеологію веганства. Він є співзасновником громадського об'єднання «Єдина планета». Ця екологічна організація бореться проти знищення тварин, знуцання над ними, протидіє змінам клімату й вимиранню видів.

Після російського вторгнення у 2022 р. він воює в лавах єгерської бригади. Його перша поетична збірка *«Тільки не пиши мені про війну»* ввійшла до двадцятки найпопулярніших сучасних українських книжок. На свої тексти митець записує кліпи з відомими виконавцями. Його авторський канал на ютубі отримав «срібну кнопку», маючи понад 100 тисяч підписників.

Серед найвідоміших творів П. Вишебаби — вірш-пісня *«Моє покоління»*. Про його сенси автор так розповідає в одному з інтерв'ю: «Цей вірш я написав на початку повномасштабного вторгнення в Новоукраїнці на Донеччині, буквально між обстрілами. У ньому вдячність і захоплення людьми, які були зі мною на фронті, і тими, хто допомагав воювати з тилу. Зараз для мене це ще й текст пам'яті: багато захисників, кому я читав цей вірш, уже на щиті. Говорю про них і всіх тих, хто продовжує гідно проходити випробування нашого покоління».

Читацькі діалоги

▶ За QR-кодом перегляньте інтерв'ю П. Вишебаби. Чи поділяєте ви міркування воїна-митця про важливість української мови в сьогоденні? Які його аргументи вам видалися найбільш переконливими? Поясніть свої міркування.

МОЄ ПОКОЛІННЯ

Історія в книгах довга, наживо — минає стрімко,
моє покоління пише сльозами й вогнем сторінку.
До біса маневрів список, дивіться, які ми вперті,
дивіться, як сміємося прямо в обличчя смерті.

Дивіться на наші танці з руйновищ, постів, окопів,
над головами уламки, з-під ніг вилітає попіл,
контемпорарі¹ в підвалах для тих, хто лихого вдачі.
Моє покоління плаче так, щоб ніхто не бачив.

¹ *Контемпорарі* — різновид сучасного танцю, у якому поєднано імпровізацію, рухи з йоги та східних єдиноборств; його часто виконують на підлозі босоніж.

Якщо би всю сіль з копалин жбурнути в страждання світу,
то більшість у наших ранах розквітла би горицвітом.
Із кожним життям навколо недоля і доля спільні.
Прислухайтесь: у полоні ворожому чутно співи.

За мить як піти в атаку, ми молимося про спасіння,
якщо Бог і є, Він носить форму мого покоління.
Чи прийме Він нас, хто знає. Святих серед нас немає.
Дивіться, як ми лютуєм, як пристрасно ми кохаєм.

Коли чорна тінь повстала від Маріка¹ до Говерли,
ми билися, як востаннє. І вижили. І померли.
Якщо, як і ми, у голос, ти весело й непохитно
читаєш це українською, значить, ми бились гідно.

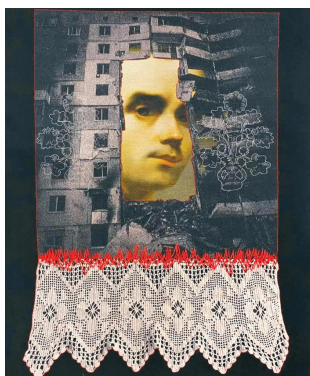

Читацькі діалоги

- За QR-кодом послухайте музичну реп-версію вірша «Мое покоління». Поділіться своїми враженнями.
- Як митець відтворює воєнну атмосферу сьогодення? Яким у сприйманні П. Вишебаби постає сучасне покоління захисників і захисниць України?
- Яку найзаповітнішу мрію свого покоління висловлює поет? Прочитуйте відповідні рядки. Чому, на ваш погляд, це так важливо?
- За QR-кодом послухайте поезію «Пташка» у виконанні П. Вишебаби. Чим вразив вас цей текст? Які образи найбільше запам'яталися?

Досліджуємо твір

К. Лісова.
Бородянський рушник
(серія «Сила пам'яті»)
2022 р.

Сучасна українська поезія про війну переважно метамоdernістська за стилем. Чому? Передовсім це література із серйозною, злободенною проблематикою, у ній осмислено справжню дійсність. Митці й мисткині відверто обстоюють традиційні морально-національні цінності.

Водночас у цій поезії відсутні надмірна патетика, офіціоз, банальні поетичні засоби, немає нав'язування якихось ідеологій. У центрі уваги митців — конкретна, неповторна особистість, її світ. Вони поєднують поезію з іншими видами мистецтва, використовують сучасні технології, соціальні мережі для живого спілкування із читачами / читачками.

¹ *Марік* — так лагідно називають Маріуполь.

Мистецькі діалоги

Роботи художниці **Каті Лісової** із серії «Сила пам'яті» виконані в метамодерному стилі. Це мистецька оповідь про зруйновані під час російської навали міста й села України. Картини створені як колажі з фрагментів документальних чи давніх світлин, що об'єднані зображеннями орнаменту з рушника. Саме рушник в українській культурі уособлює зв'язок як з особистою історією, так і з історичною пам'яттю народу.

Поміркуйте!

Роздивіться репродукції картин, уміщених у цій темі. Розкрийте символіку цих творів сучасного живопису.

Працюємо творчо

Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).

Зробіть колаж (зокрема цифровий) «Слово проти війни». Доберіть цитати з творів про війну, свободу, патріотизм. Поєднайте їх із мистецькими роботами сучасних митців / мисткинь, символами України.

Проведіть дискусію «Антивоєнна література», під час якої аргументовано поясніть, чому воєнна (мілітарна) література є антивоєнною за своїм змістом. Використайте цитати з творів мілітарної тематики.

Напишіть за бажанням власний вірш (4–12 рядків), у якому зосередьтеся на одній із таких тем: внутрішній стан людини під час війни; образ рідного міста чи села, що постраждало; надія на перемогу; вдячність захисникам і захисницям.

Зніміть відеоесе «Метамодернізм у дії», у якому поясніть сутність метамодернізму та покажіть його прояви у творах сучасної української літератури або у віршах із розділу «Поезія війни». Використайте цитати з творів, фото, фрагменти інтерв'ю сучасних письменників і письменниць.

Читацька самоперевірка

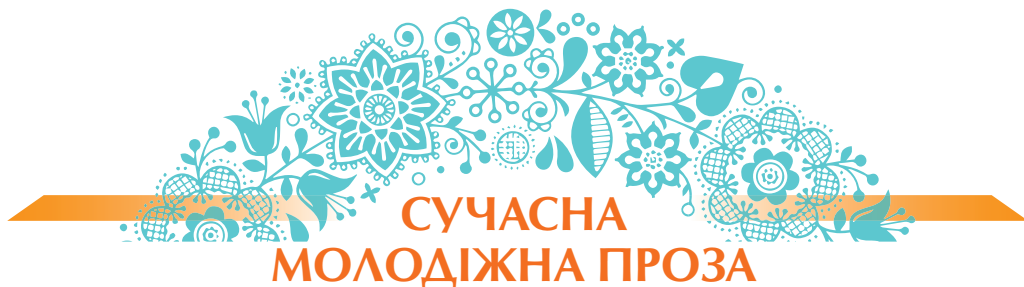
Як би ви описали роль митців і мисткинь під час російсько-української війни — лише свідки чи активні учасники?

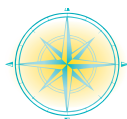
Які ознаки метамодернізму є в прочитаних вами поезіях про війну? Підтвердіть свої спостереження конкретними прикладами.

Підготуйте виразне читання вірша, який справив на вас найбільше враження.

СУЧАСНА МОЛОДІЖНА ПРОЗА

У цьому розділі на вас чекає сучасна проза, яка адресована саме вашому поколінню. У світ зворушливих життєвих історій, дивовижних пригод, перевтілень і мандрівок вас запрошують повісті *Олександра Михеда*, *Оксани Думанської*, а також романи *Дари Корній* і *Макса Кідрука* — представників нової хвилі сучасної української літератури.

Митці та доба

Сучасна українська проза для молоді дуже захоплива й різноманітна. У чому ж її своєрідність? • Основні *теми* таких творів: дорослішання молоді людини, пошук себе, стосунки з рідними, зародження дружби, першого кохання, набування досвіду тримати удари життя, налагоджувати взаєморозуміння з іншими. А також веселі чи таємничі пригоди, мандрівки, містичні історії тощо. Сюжети молодіжних книжок динамічні, несподівані, загадкові. • *Персонажі* — найчастіше однолітки читачів і читачок або ж люди «із сусіднього двору». • *Стиль* письма живий, молодіжно-розмовний, без надмірного пафосу, з іскорками гумору, іноді іронічний.

Молодіжна проза порушує і тему сучасної війни. Проникливо й художньо досконало її розкрито, наприклад, у романах С. Жадана «Інтернат», Т. Горіха Зерня «Доця», у книжці живих історій Є. Подобної «Дівчата зрізають коси» та багатьох інших творах. Цій темі присвячена й повість «Котик, Півник, Шафка» сучасного українського письменника *Олександра Михеда*.

ОЛЕКСАНДР МИХЕД

КОТИК, ПІВНИК, ШАФКА

(Скорочено)

У зеленому-зеленому селищі, у високому-високому будинку, на сьомому поверсі, жили-були бабуся Ліза, дядько Андрій та онука Соня, а ще Котик, Півник і Шафка.

ШАФКА

Коричневу дерев'яну Шафку дбайливими руками зібрав сам дідусь Петро. Тоді на його голові не було жодної сивої волосинки, а руки були міцні й жилаві. Та й дідусем, власне, він тоді ще не був, і всі звали його Петрусем. Він припасовував Шафку до стіни нової квартири та всміхався вагітній дружині Лізі: «На віки будуємо, на віки». У тому житті все здавалося назавжди — одна квартира, машина (якщо пощастить) і величезна імперія, зшита з клаптиків.

Петрусь складав Шафку, припасовував деталі, налагоджував дверцята, і вона відразу ж постала великою, статечною, гордовитою. (...) Усередині Шафка більша, ніж здається ззовні. Вона береже сімейний крам. Витончений порцеляновий посуд, який лише зрідка діставали з особливих нагод (...). Шафка оберігає маленькі кошлаті ковдри, у яких Петро й Ліза забирали новонароджених близнюків із пологового будинку, сина й доньку — Андрія і Катю.

На іншій полиці Шафка зберігає сімейні фотоальбоми із чорно-білими світлинами (...). Бабуся думає, може, колись онука Соня зацікавиться їхнім життям і минулим своєї родини. Бабуся, звісно, усього не розповість — бо чи ж треба дітям знати стільки болю — та, може, онука хоча б упізнає в рисах загиблих родичів себе.

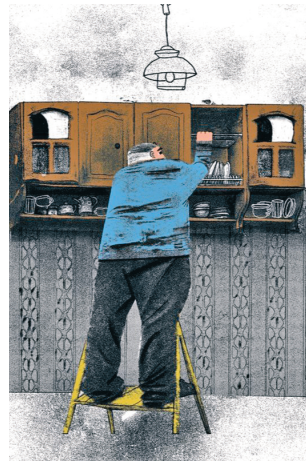
Ще в іншій шухлядці Шафка береже Лізину вишиванку. Поруч ще бабусині серцеві краплі (...). У тій же шухлядці лежать бабусині гроші. Їх небагато (...). Час од часу бабуся сягає по них рукою і дає вже не малій онуці Соні трохи грошенят. Так, найпобалує себе чимось солодким.

І якщо сягнути верхньої полицки Шафки (...), то можна дістатися до найбільшого бабусиноного скарбу. Сіль. Сірники. Борошно. Сухарі. Мотузка. Олія. Пачки з гречкою, уже окуповані кількома поколіннями молі.

Близнюки, коли були малими, розуміли, чому мама робить ці запаси. Вона називала себе білочкою і пояснювала, що має робити припаси на довгу-довгу зиму, яка може раптом вторгнутися.

Соня ж уже в ці історії не вірить і не може зрозуміти, чому бабуся найбільшим скарбом Шафки вважає саме ці припаси.

А Шафка береже Лізині таємниці, намагається зайвий раз не жалітися на життя і не порипувати поіржавілими завісами дверцят. Часом бабуся ніжно проводить по ній рукою, зупиняється і наче прислухається — чи хоча б на мить не відчує на поверхні Шафки тепло Петрусевих рук.

Є. Полосіна.

Ілюстрація до повісті
О. Михеда «Котик,
Півник, Шафка»

Читацькі діалоги

- Чи нагадав вам початок оповіді казку? Чим саме?
- Яка історія Шафки?
- Що бабуся Ліза зберігає в Шафці? Чому?

ПІВНИК

Півник родом із Василькова Київської області¹, хоча невпинно переконував Шафку й Котика, що сам він точно з Мальорки².

Петро подарував його Лізі на семиріччя близнюків. Колись у Петрусовому й Лізиному дитинстві, одразу по Великій війні, у селі не залишилося жодної тварини. Ні песика, ні півника, щоб провіщали ранкову годину. У школу збиралися навпомацки та вгадували час навмання. Петрусь будив Лізу чеберяти до школи в сусіднє село. Бувало, що вони помилялися і приходили за годину-дві до початку уроків.

Коли Ліза побачила Півника в Петрусових руках, то відразу зрозуміла, чому тепер із ними житиме саме він. Той, кого так бракувало в їхньому дитинстві. Гордовитий, керамічний, укритий розписами з глазурі. (Тут Півник не витримує і додає: «Це зветься майолікою».) Так-так, Півнику, назва ця походить із далекого іспанського острова Мальорка. (Півник знову гукає в бік Шафки й Котика: «Я ж кажу, а ви все: Васильків-Васильків».) І справді, Півника та сотні тисяч його побратимів змайстрували на Васильківському майоліковому заводі. (...)

Близнюки росли, і Ліза з Петром часом не могли збагнути, де ж вони схибили, що доля їхніх дітей складалася саме так. Близнюки в усьому були протилежностями. Катря все робила, немов вихром налітала, а її брат Андрій проживав життя, ніби в енергозберігальному режимі під гаслами:

«Не вилазь!», «Не висовуйся!», «Не поспішай!» і найважливіше: «Якось воно буде».

Катря вийшла заміж. Швидко, необачно, як і все, що вона робила. (...) Мати випитувала Катрю, чому вона вийшла саме за того чоловіка, а донька розводила руками: «Так вийшло».

Андрій одружився на старшій жінці, трохи молодшій за Лізу. На весільних фотографіях, які берегла Шафка, помітно, як Андрій намагається заховатися за дружиною. Заховатися від усього. Андрієва дружина давала поради Лізі про все на світі, з особливою увагою вказуючи на помилки у вихованні сина, які тепер доводиться їй самій виправляти. (...)

Васильківський
майоліковий півник

¹ У м. Василькові на Київщині багато десятиліть працював майоліковий завод. Майоліка (від іт. *maiolica* — *мальорка*) — це різновид кераміки, що виготовляють із випаленої глини з використанням розписної глазурі.

² *Мальорка* (або *Майорка*) — мальовничий острів у Середземному морі.

Катря народила Соню. І життя, укотре на пам'яті Шафки й Півника, рушило іншою колією. Дні стали веселішими, ночі — безсоннішими.

Країна, зшита з клаптиків, розповзалася по болісно прихвачених швах. Бракувало дитячого харчування, а підгузків тут ще й не було. Балкон завішаний випраними пелюшками, руки Лізи червоні й натруджені від безкінечного прання. (...)

Катрин чоловік, Сонин тато, загинув на заробітках у столиці країни, що летіла в прірву. Його особливо не запам'ятали ні Шафка, ні Півник, ні сама Соня. (...) А дружина Андрія вигнала його з дому. Сказала, що в ньому немає стержня, він заважає їй вижити та стати на ноги. І з таким слимаком жити вона не буде, тож хай повертається до своєї матері.

Так вони й жили — від черги за хлібом до черги за цвяхами, від Катиного випадкового заробітку до затримки Лізиної пенсії. (...)

Читацькі діалоги

- ▶ Що ви дізналися про Півника?
- ▶ Чи нагадує вам казку продовження твору? Чому?
- ▶ Які життєві негаразди переживає родина Лізи та Петруся?

КОТИК

Соні сім, і вона притягнула додому Котика. Руде кошеня, у погляді — довіра, що йому ніхто не нашкодить. Від народження Котик мав тонкий слух і смішні закручені вушка, що нагадували маленькі ріжки. Урешті вушка так і не розправилися, а слух, здається, тільки покращувався, бо дуже скоро виявилось, що в житті повно тих, хто хоче скористатися твоєю довірою. (...)

Як буває, Котик виявився кішкою, але Соню неможливо було переконати, щоб вона вигадала якусь іншу кличку. А Котик змалечку вчилася стояти за себе. Коли Півник і Шафка намагалися жартувати над Котиковою кличкою, вона вчилася супитися і справляти загрозове враження. І спершу це викликало усмішки в її друзів, але із часом Півник почав боятися м'якої лапки, яка могла зіштовхнути його із Шафки й розбити на друзки. (...) А Шафка побоювалася Котикових кігтів-дряпалок. (...)

Поступово проявлявся справжній характер Котика. Вона дозволяла Соні себе любити, тримала нейтралітет з Андрієм і розуміла, що краще ластитися до Лізи — усе одно найбільше тепла й комфорту забезпечувала бабуся. Коли до Соні приходили друзі, Котик ховалася в Шафці. Сповивалася в кублі з ковдр Каті й

Є. Полосіна. Ілюстрація до повісті О. Михеда «Котик, Півник, Шафка»

Андрія — доводилося, звісно, перетерпіти їхній запах, але для тимчасового прихистку — саме те.

У цій квартирі боялися змін. Хотіли призупинити час, бо ж щоразу невідомо, чи майбутнє віщує щось добре.

Катя поїхала за кордон на заробітки. Зрідка присилала грошей. Частіше — листівки. (...) Андрій часто виходив на довгі прогулянки, а решту часу зливався з речами кімнати. Здавалося, ставав одного й того самого кольору з припорошеними покривалами й килимом на стіні. Часто Соня не зауважувала свого дядька в кімнаті — так розтікалося його тіло по поверхні дивана.

Ліза сиділа на кухні, часто доливала м'ятні краплі до кухлика з водою.

Нова незалежна Україна, від'єднана від решти гамівних клаптиків, пережила революції, втратила півострів Крим (...), а на сході країни Росія відкрила рани війни (...). Сотні тисяч родин втратили домівки, поїхали шукати прихистку деінде та знайшли нове життя в зеленому-зеленому селищі, а дехто поселився в їхньому високому-високому будинку. (...)

Соня закінчила університет. Серце їй розбивалося кілька разів, кілька разів вона починала все спочатку й усе не могла знайти себе. А як почалася та пандемія, якої Лізі треба було особливо берегтися, онучка повернулася додому й зажила з бабусею, колекцією листівок від Катерини, непомітним дядьком Андрієм і своїми улюбленими друзями — Шафкою, Півником і Котиком.

А потім була та Війна (...).

Читацькі діалоги

- ▶ Як у житті Лізи з'явилася Котик?
- ▶ Про які історичні події ідеться у творі? Як вони вплинули на родину Лізи?

НАЙТЕМНІШОЇ НОЧІ

Усе починається в найтемнішу пору ночі (...). То час, коли злодії вдираються в чужий дім. Далеке гуркотіння вибухів, ніби десь стугонять ешелони травневих гроз. Та за вікном — лютий.

Півник не може бити на сполох, крику не прорватися крізь пил і порошок, що забив йому горлянку. Шафка здригається. Кліпає сервізами й про всяк випадок дбайливо обгортає дверцятами сімейні скарби. Котик схоплюється з Лізиного ліжка й застрибує в кубельце всередині Шафки — нічого доброго це гуркотіння не віщує.

Лізін слух і зір погіршуються, та вона відчуває тривогу свого дому й прокидається першою. Ліза підходить до шибки, удивляється в безпросвітну ніч. Намагається роздивитися далеку блискавицю вибухів. Ліза знає, що на них насувається. Вона боїться поворухнутися та роз-

будити любу онуку. Дитина Великої війни береже останні секунди мирного життя дитини, що війни не знала.

Ліза знає: щойно Соня прокинеться, усе життя її розірветься навпіл — на «до» й «після». І Ліза боїться, що нова війна вкраде їхнє життя «до»: усе буде знищено — кожную щасливу мить, кожную лиху годину.

Півник притискається до Шафки, Шафка огортає Котика. Вони чують: Соню будить бадьора пісенька рингтону, що здається зараз такою недоречною. Сонна дівчина піднімає слухавку, здивовано щось перепитує.

І вони з бабусею, кожна у своїй кімнатці, водночас шепочуть найстрашніші слова їхнього життя: «Почалося». Соня забігає до бабусі в сусідню кімнату, обіймає її.

Довкола Лізи зникає все. Вир пам'яті схоплює її. Їй знову сім. Вона у своїй хаті. Їй страшно, у вухах дзвін, і червоне скрапує її скронею. Дівчинка боїться дізнатися, чия ця кров. Рідний дім горить. Червоні півники вогню розповзаються будинком, і все, що вона любить, зникає в полум'ї.

У хату вбігає її найкращий друг, якого вона знає зі своїх перших кроків по землі. Її Петрусь кричить:

— Лізо! Лізо!

Він прикриває їй голову, затуляє собою від вогню і благає лише про одне:

— Не дивися!

Їй не треба того бачити. Вона бачила, як мати рубала голову півню та патрала курку. Бачила, як батько різав свиню. Бачила мертвих старих. Маленька Ліза знає, що трапилося з її батьками. Та бачити їй того не треба. Жодній дитині того не треба, бо й сама смерть скривилася б від такого жорстокого сінокоосу.

Коли закінчилася Велика війна, Ліза й Петро вирости та побралися, переконані, що їм удалося втекти й видурити в життя десятки років. І цієї миті — у зеленому-зеленому селищі, на сьомому поверсі високого-високого будинку — без доньки, з непримітним сином, в обіймах онуки, під пильним поглядом Котика, Шафки й Півника Ліза раптом розуміє, що насправді нікуди їй не вдалося втекти від війни. Та сама навіжена червона орда, що вбивала й гвалтувала, а ще називалася героями, які нищать інших потвор, суне на маленьку Лізу.

Соня збирає валізку, метушиться. Одна за одною з'являються новини про наступ російських окупантів. Щоразу, прочитавши звістку, Соня скрикує, але не наважується розповідати бабусі. Та Лізі не потрібні деталі — вона знає: ця війна дістане до найвіддаленішого куточка її землі. (...)

До них виходить Андрій. Його обличчя, що завжди мало вираз подивування та образи, змінилося. На ньому проступають раніше не звідані риси й борозни. Та це зауважують лише Котик, Півник і Шафка.

Соня підбігає до Лізи й просить збиратися. (...) Соня іде до Шафки, дістає бабусині краплі. Хочє швидко накрапати заспокійливого, та Ліза впевнено каже:

— Не треба. Мені не треба.

Ще мить тиші. Покручені вуха Котика вловлюють: вибухи вже ближче. Ліза сумно всміхається онуці. У тьмяному світлі настільної лампи Соня бачить глибокі зморшки під очима старенької. Ліза каже:

— Куди нам тікати? У нас немає нікого. Нікого.

Соня стає навколішки перед Лізою:

— Бабусю, по нас прийдуть. Поїдемо до моїх друзів у Карпати. Там повітря, там тихо. (...)

— Куди я поїду? Тут усе моє життя. Усе, що маю я. Ти їдь. Не переживай за нас. Усе буде добре, — на мить вона замовкає і запитує: — А як я залишу Котика?

— Забереш її з нами.

Котик виповзає зі свого сховку. Горнеться до Півника й Шафки.

— Як я залишу Півника?

— І Півника заберемо, бабусю, — наче до малої дитини говорить Соня. Ліза знову всміхається до онуки:

— Як я залишу Петрусеvu Шафку?

Соня вдивляється в бабусині очі й не може повірити, чи вона зараз це серйозно каже.

— Бабусю, це ж просто шафка.

Із зібраним наплічником повз них проходить Андрій і відповідає:

— Це не просто шафка, Соню.

Андрій підходить до матері. Ліза підводиться зі стільчика. Син обіймає її і каже:

— Дам знати, як зможу. Усе буде добре. Люблю тебе.

Андрій, здається, уперше у своєму житті знає, що точно має робити. Соня зачудовано дивиться на нього. Андрій виходить у ніч.

На подвір'ї метушаться люди. Гарячково пакують речі до машин. Хапають дітей, домашніх тварин, найцінніше, що вдається спакувати в кілька валізок.

Соня дивиться у вікно, озирається рідними кімнатами, підходить до Шафки, змахує пил із Півника, бере Котика на руки. Котик відчуває, як Соня тремтить. Тварина хотіла би заспокоїти дівчину, та їй самій так страшно, що жодним мурчанням не заглушити той страх.

Соня каже бабусі:

— А де ключі від нашого підвалу? (...)

Читацькі діалоги

- Чому розділ має назву «Найтемнішої ночі»?
- Про які події згадає Ліза? Чому?
- Чому Ліза відмовляється покинути домівку? Чим є для неї Котик, Півник і Шафка?

КОСОЛАПАЯ

Соня облаштовує сховище в підвалі їхнього багатоповерхового будинку, куди вже ніхто десяток років не заглядав. Сталактити й сталагміти поламаних лиж, ковзанів, санок, запасних шпалер, недомазаної чорної фарби для огорожки на кладовищі, банки затверділого клею ПВА, бурштиново-застиглих консервацій минулих життів (...).

Сусіди намагаються втекти з будинку якомога далі, полишаючи все цінне, а Соня шар за шаром занурюється дедалі глибше в підвал, ніби вкорінюється у свій дім. Сумна посмішка на її вустах: перебираючи речі, вона ніби перебирає намистини свого дитинства й минулого родини. Ось цього дерев'яного коника змайстрував дідусь Петро. А ось цю Барбі з виламанною ніжкою, казали, подарував їй загиблий тато (...).

По всій країні гинуть люди. Можливо, вони бачать спогади про ще не прожите майбутнє, яке крадуть у них окупанти. А Соня закопується в рештки минулого своєї родини, щоб розчистити їхнє з бабусею теперішнє і спробувати вигризти майбутнє.

Чи знає Соня щось про війну? Чи може розрізнити на слух тип снаряда, що летить у її бік? Чи може взагалі відрізнити колір форми окупантів? Чи цікавилася вона політикою? Чи слухала російську музику, дивилася російські передачі й шанувала російську літературну класику? З першим російським снарядом, що влучає в сусідній із ними будинок, Соня усвідомлює: її ненависті до ворога вже вистачить на все життя.

Соня недовго пробула в підвалі, та відчуває, що, розчистивши завали сімейних історій, починає краще розуміти свою бабусю. Перші вибухи, перший десяток окупантів із білою літерою Z на техніці заходять до їхнього подвір'я, де вчора ще гралася малеча, а Соня вже розуміє, про що всі ці роки мовчала Ліза, чого вимовити не могла.

Ліфт не працює. Соня забігає до квартири на сьомому поверсі. І відчуває такий звичний запах дому — бабуся готує сирники. А на інших конфорках уже булькає борщ і вариться картопля в мундирах.

— Треба наготувати наперед. Набери води, дочко, — звертання вихоплюється мимоволі. Бабуся наче б хотіла перепросити Соню, але онука підходить до старенької ззаду, обіймає її і прихиляється скронею до сивої потилиці.

Котик, Півник і Шафка спостерігають і думають одну думку — так у світі повелося: родину ми не можемо обрати, але найрідніших людей обираємо самі.

Дев'ятеро окупантів заходять у сусідній під'їзд. Виганяють людей на вулиці. Ставлять сусідів на коліна під дула автоматів. У двір в'їздить танк, виразна біла V на його башті. Танк їде по автівках, спресовуючи їх, мов алюмінієві бляшанки з-під коли.

Хтось із сусідів скрикує, намагається попередити — танк зупиняється перед маленькою темно-блакитною машиною. У машині люди. Їх тут

знають усі. Цю родину кілька разів показували по телебаченню, і через них була не одна сварка на кухнях. Іван, айтішник, пішов у декрет і доглядав дітей — дванадцятирічного Даню і трьохлітню Наточку. А дружина Марина робила карколомну кар'єру ейчарки, яка шукала найкращих працівників для міжнародних компаній. Словом, усе в них не як у людей. Для когось приклад, для когось привід для жартів. Та їхня родина була насправду щасливою. І Ната нарешті почала говорити. І Даня записався на брейк-данс. І цього ранку вони просто хочуть уберегти життя.

Танк загрозливо гарчить і рушає просто на машину. Іван здає назад. Соня не може через шибки почути, але точно знає: Ната розгублено плаче. Даня підбадьорює: «Давай, тату». Марина зціплює зуби: «Швидше, швидше». Танк із розмаху наповзає на машину. Перемелює її. Буденно. Ніби техніка, що зачищає вулицю. Родину зводять зі світу лише за те, що вони українці. Усе прожите й непрожите вмиль знищене. Просто брутх. Хором плакальниць завивають сигналізації.

Скрикує Півник. Соня відступає від вікна.

Ліза пакує їжу в пластикові судочки.

Шафка раптом відчиняє дверцята. Чи то хоче обійти Соню. Чи то змахнути сльози.

До вечора всіх сусідів-чоловіків, яких окупанти знаходять у будинку, садять у трикімнатній квартирі в сусідньому під'їзді. Росіяни кажуть, що будуть їх катувати. Викалюють їм очі. Коли один із полонених випльовує їм в обличчя прокляття, упереміш із харкотинням і згустками крові з розбитого рота, йому прострелюють ліве коліно, а потім праве — просто так, бо можуть.

Росіяни йдуть від квартири до квартири. Зламують їх, як ящики зі скарбами. Шукають дівчат і жінок. Шукають чоловіків, підлітків і хлопчиків. Вишуковують їжу. Їх хочеться назвати звірами, та, твоя правда, Котику, не варто так ображати тварин.

Важкі кроки на сходах. Ліза бере онуку за руку, підводить до Шафки. Соня зі здивуванням дивиться на бабусю. Ліза намагає ручку, заховану в Шафці, і під Шафкою вмиль відчиняються маленькі дверцята. Ті перші шпалери були поклеєні просто поверх них. І ніби в купі дубового листа прочинився таємний хідник.

— Вони весь час були тут? — перепитує Соня.

Ліза сумно всміхається:

— Петрусь знав, що то була не остання війна. Тоді такі сховки врятували багатьох.

Соня заповзає в сховок, Котик в останню мить застрибує до неї. (...)

Невдовзі окупанти стукають у їхні двері. Ліза відчиняє. На порозі двоє. Брудна болотна форма. Гострі вилиці. Колючі погляди. Одному — під сорок, другий — молодший за Соню, зовсім підліток.

— О, косолапая, — каже хлопець до Лізи. Кожен його рух, кожне слово має робити його більшим, дорослішим, страшнішим. Хоча б у власних очах.

— Есть тут кто? — запитує старший.

(...) Ліза дивиться на чоловіків:

— Ні, немає тут нікого.

— А нормальна атвечать будешь?

— Зі своєю матір'ю будеш так говорити, — відповідає молодшому Ліза.

Старший хоче замахнутися на неї, та молодший зупиняє його.

— Не нада, меня самого такая косолапая растіла.

Старший опускає руку, озирається на сходи.

— Пажрать есть чьо?

— Та точно есть, я уже чую.

Окупанти не входять у квартиру — вони вдираються. Усе твоє — уже не твоє. Воно — виломлене. Усе життя — відкритий перелом.

(...) Котик відчуває, як Соня тамує подих, боїться поворухнутися. (...) Окупанти гребуть усе, що потрапляє під руку, — і тостер із попаленими крихтами білого хліба, і прозорий пластмасовий гребінець, і рожеву гумку для волосся.

— Чево так діка смотрішь, косолапая? Я што, савсем зверь, потвоему? У меня дома жена, дочь. Я што, с пустими руками приеду?

Молодший підходить до Шафки, тягнеться рукою. Соня сильніше притискається до Котика. Раптом Шафка різко прочиняється і дверцятами навідмаш б'є окупанта по обличчю.

З рота росіянина вихлюпується потік брудної лайки. Півник завмирає — що буде далі?

Старший сміється.

— Я тут всьо сажгу к чертям, — каже молодший, цівка крові з кутка рота.

— Це у вас земля під ногами горітиме, — твердо мовить Ліза за його спиною.

— Што ти сказала, косая?

— Вас буде нищити кожна пташка, кожна би-
линка цієї землі. У ній ви й поляжете.

Старший підходить упритул:

— Не барзей, ведьма. Єщю слово — і сажжем тебе і тваю проклятую халупу. Пашлі атсюда.

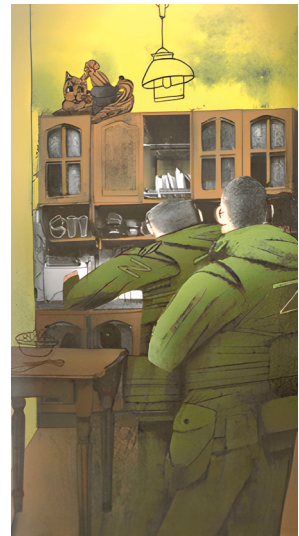
Окупанти йдуть геть.

За деякий час Соня з Котиком виходять зі сховку. Соня сміється, ніжно проводить по дверцятах Шафки й каже:

— Молодець, Шафко. (...)

Лунають автоматні черги: окупанти розстрілюють сусідів і всіх, хто невчасно опинився на вулиці. В одного зі знавіснелих стрільців — щойно розбите обличчя.

Над Україною здійсмається кривава повня.

Є. Полосіна.
Ілюстрація до повісті
О. Михеда «Котик,
Півник, Шафка»

Глибокою ніччю Котик чує, як окупанти телефонують своїм рідним і хваляться награбованим. Вони тягнуть просто все — і навіть будку пса Джека, який жив у дворі біля пісочниці й майданчика і так тішив дітей.

(...) Котик супиться, уявляє, як видряпає їм усім очі, переводить погляд на Півника й гадає думку.

— Чого ти на мене так дивно дивишся? — перепитує Півник.

— Маю план, — задумливо відповідає Котик.

— Щось мені це не подобається. Шафко, скажи їй.

Шафка хотіла би втрутитися, але відчуває, як Котик на мить випускає кігті.

— Тобі сподобається, Півнику.

Півник відсувається на самий край Шафки.

— Коли вони прийдуть за нами...

— Не прийдуть, — перебиває Шафка.

Котик лише посміхається хижою посмішкою.

— Коли вони прийдуть за нами, коли схоплять Соню. І якщо хоч волосинка впаде з Лізиної голови... — на цих словах Півнику хочеться горлати від відчаю, — я зроблю все, що можу. Кількох я точно заберу на той світ. Але ти, Півнику...

— Я тебе зрозумів. Вони відчують усю важкість Василькова.

— Тобто вже не Мальорки? — хитро перепитує Котик.

— Ніколи й не було ніякої Мальорки, — з гордістю відповідає Півник.

(...) Дні окупації зливаються в один. Світло не з'являється. Часом серед ночі або раптово вдень вони чують стихшені вибухи гранат і розгублений крик окупантів. Місцеві партизани не дають їм спокою.

(...) Коли час бігти до підвалу й ховатися від обстрілів, Соня не роздумує, чи побачать її ворожі солдати, чи донесуть сусіди окупантам, що, мовляв, таку красуню стара баба ховає в коморі. Онука бере однією рукою бабусин лікоть, другою хапає переноску й кличе Котика (яка не береться пояснювати, що вона вже панна поважного віку й здатна ухвалювати самостійні рішення, розраховувати ризики та нести відповідальність...).

(...) Коли вони збігають із сьомого поверху до підвалу, то не беруть торбу з документами. Це все якось неважливо, бо ж немає нічого значнішого за порятунок Котика.

— Біжіть, ми тут прикриємо, — кажуть їм услід Півник із Шафкою.

У підвалі Соня знайомиться із сусідами, які всі добре знають її бабусю. У Лізи, виявляється, до війни було цікаве життя, про існування якого онука й не здогадувалася.

Ліза кожного із сусідів перепитує про якусь особливу чуйну детальку, яку можна знати лише при хорошому знайомстві: «Як ви, Неоніло Петрівно? Коліна вже не крутить? “Долобене” допомогло? Як успіхи в Лесі? Як фікус бенджаміна, який вам подарували на роботі?» (...)

Соня зачудовано дивиться на бабусю.

— Ба, здається, ця війна мала початися, щоб ми з тобою нарешті познайомилися.

— Ну, в іншому житті ми були занадто зайняті.

Читацькі діалоги

- Свідками яких звірств стають Ліза та Соня?
- Як Шафка рятує Соню? А як мститься окупантам?
- Чому Соня заново відкриває для себе бабусю Лізу? Як у цьому розділі реальність переплітається з казкою? Поясніть свої міркування.

ЩЕРБИНА

Зелене-зелене селище горить. З високих-високих будинків танкові й мінометні постріли вигризають величезні шматки, будинки падають, ховають під завалами людей. Росіяни полюють на людей. Для них це розвага. Вправи у стрільбі та катуванні.

Серце Соні сповнене люті. Після всіх воєн ще одна війна? Вона ненавидить поганих чужих і поганих своїх.

Серце Соні сповнене любові. До людей довкола. До сховку в Шафці, зробленого дідусевими руками. До Котика й Півника. До Лізи. Соні все складніше навіть подумки називати її бабусею. Ніби Соню війна зістарила. Ніби Лізу війна омолодила. І тепер вони рухаються назустріч одна одній у своєму віці. Просто дві рідні жінки із сивим волоссям.

Дядько Андрій першого ж дня записався до Територіальної оборони. Він із побратимами постійно десь поруч. Котик, Півник і Шафка дивуються, як війна проявляє людей, як спонукає спокутувати провини мирного життя. Андрій, що зливався з килимом, тепер злився зі своєю військовою формою і рідними пагорбами. (...)

Закінчуються запаси дитячого харчування. Запаси ліків для старших. Запаси корму для тварин. Запаси бинтів для поранених. Дедалі складніше діставати воду. Добре, що ще лежить сніг. Дедалі складніше діставати продукти. Окупанти порозносили місцеві магазини. Покрали все. Рештки дозачищали погані свої.

Ліза дедалі частіше заглядає до своїх припасених скарбів усередині Шафки. Сіль. Сірники. Борошно. Сухарі. Мотузка. Олія. Пачки з гречкою, з яких уже навіть міль устигла евакуюватися.

Сусіди готують їсти на вогні просто у дворі. Допоки не починається черговий обстріл. (...)

Загиблих сусідів ховають теж просто тут, біля дитячого майданчика. (...) Саморобні хрести. На грубій деревині вугіллям записують хоча б дату загибелі й номер квартири, якщо ще мають сили таке пам'ятати. На братській могилі Івана, Марини, Дані й Наталочки — поламаний номерний знак від їхньої темно-блакитної машини. Росіяни з кожним днем дедалі більше лютують. Кожний день приносить жахливі новини їхніх звірств.

Аж урешті одного дня обстріл застає Соню та Лізу на вулиці, біля вогнища. Жінки біжать до підвалу. Подвір'я накривають російські снаряди. Соня кричить:

— Лізо! Лізо!

Прикриває її голову, затуляє собою від вогню і благає лише про одне:

— Не дивися! Не дивися!

Лізі не треба того бачити. Вона бачила, як нацисти розстрілювали євреїв, і ті падали загертов у викопані траншеї. Бачила, як комуністи вішали українців за те, що ті насмілилися бути українцями. Бачила мертвих. Ліза знає, що сталося з її друзями й подругами, їхніми дітками й онуками. Їй бачити того не треба. Жодній людині того не треба.

Ліза й Соня застрибують у підвал.

Наступної миті снаряди влучають у будинок. Час зупиняється. Котик застигає у стрибку на Шафку. Півник тягнеться до Котика. Шафка простягає дверця до Котика. Небеса розриваються навпіл. Земля стає небом.

Вибухи зчесують частину будинку, ніби кількома шкребками величезного надщербленого ножа. Котик хапається за Шафку. Півник допомагає їй підтягнутися.

Усе попереднє життя стає бруктом. Усі життя, що жевріли в будинку, поховано під купою завалів. Просто хмара ніщо.

Читацькі діалоги

- З якими труднощами стикаються люди в російській окупації?
- Які події далекого минулого пригадує Ліза? Чому?
- Як змінюється дядько Андрій?
- Чому серце Соні сповнене люті та любові?

З ПОПЕЛУ

Хмара попелу затуляє сонце. Осідає в маленьких легенях Котика, припорошує Півника. Вони вдихають рештки чийогось життя. Попіл спадає. Двоє друзів опиняються на знелюдненому острові. І острів цей — Шафка. Котик питає Шафку:

— Шафко, ти як?

— Тримаюся, — відповідає Шафка.

— Я теж, — подає хриплий голос Півник, забитий пилом.

Руде тіло Котика припорошене брудом. Вона заглядає за край Шафки. Величезна сльоза сповзає її брудною розлуженою мордочкою. Шафка хоче волати, та має зберігати спокій, берегти друзів і бабусині скарби.

Котик горнеться до Півника. Півника прошиває холодний вітер і видобуває з нього приглушений, тужливий свист. Так пронизливо виють самотні вітри зими в спустошених будинках. Шафка голосно й розпачливо видихає. Дві найдорожчі людини поховані в уламках. Усі, кого вони знали й любили, — там.

Здається, на цілому світі їх лише троє. Вони гублять лік часу. Життя стає безкраїм океаном болю.

Та раптом чутно шурхіт крил (...) — летить підмога. (...) Уже дуже скоро біля руїн починають метушитися хлопці й дівчата з ДСНС — служби надзвичайних ситуацій.

Котик, Півник і Шафка вдивляються в натовп і бачать Андрія. Здається, ніколи й не було іншого життя до війни. Ніби ніколи іншим він не був. Упевнені, чіткі, стрімкі рухи. То просто його чергова довга прогулянка рідними місцинами трохи затягнулася. Біля нього — побратими й посестри — люди, яких він знає кілька тижнів, та рідніших у нього немає.

Розбирають завали. З темряви й покручених пальців смерті-костомаси витягають ще живих. З попелу відкопують тіла вже мертвих, щоб поховати їх, як годиться.

Шафка не стримує сліз. Дверцята судомлять болем. Тепло Лізиних скарбів ще гріє її зсередини. Тепло Петрових рук ще відчувається на дерев'яній поверхні. І Шафка чує Лізин голос:

Скільки ще невинно вбитих прийме рідна земля?
Скільки полів стануть кладовищами?
Скільки ворожих тіл прийме чорнозем?
І скільки братських могил ми знайдемо?
Чи зможемо запам'ятати всі імена?

І наче назустріч цим словам із-під завалів постає Лізіна рука. Ніби сама вона йшла на поклик голосу свого, що лунав у Шафці. І ця війна голодна до її життя, та Ліза вкотре постає з мертвих.

Коли вона розплющує очі, бачить Андрія, і вперше в його обличчі впізнає рідні риси Петруся. Ніби й той самий її синочок, та нині загартований, як криця в руках вправного коваля. Андрій обіймає матір.

Котик із Півником підстрибують від радощів, а Шафка тримає на своїх плечах друзів та їхній маленький світ.

Лізі надають допомогу, хочуть забрати до лікарні.

— Вас треба обстежити, — каже їй молодий хлопчина-рятувальник, який теж завчасу подорослішав, і в його блакитних очах туга, що навряд чи колись мине.

— Куди я поїду? Тут усе моє життя. Усе, що маю я. Як я залишу її? — відповідає Ліза.

— Кого?

— Там Соня, — до них підходить Андрій.

— Там ще люди. І не тільки, — додає тихенько Котик, намагаючись не думати, скільки тваринок загинули в завалах. І в декого з них ніколи не було дев'яти життів про запас.

Рятувальник залишає Лізу сидіти на дивом уцілілому стільчику. (...) Ліза сидить перед завалами й знає: вона не зрушить із місця, допоки не побачить Соню живою.

Час уповільнюється. Серце Лізи сповнене втомленої люті: по стількох роках вона знову опиняється на згарищі рідного дому.

Серце Лізи сповнене любові: вона знає, що побачить Соню. Просто інакше не може бути. Ліза відчуває пульсацію любові. Поруч ті, на кого вона може опертися.

Слабкими очима Ліза не може роздивитися в сутінках Котика, Півника й Шафку, та може розпізнати спогади про три покоління її родини, сховані в них.

Лізі залишається тільки вірити, що вони вціліли.

— Ми тут, — беззвучно кричить їй у відповідь Півник.

Спливає час. Соня десь там, під завалами. Та кожна секунда наближує їх — двох найрідніших жінок. Рятувальники розгрібають завали. Дістають уламки життя. Витягають людей настільки сильних, що їх не зламали тижні окупації.

Аж раптом, уже глибокої ночі, лунає крик:

— Сюди, сюди!

Якби Петрусь був поруч, він сказав би: «Не дивися, Лізо». Він би вірив разом із нею, що Соня жива і її врятують. Та Петрусь готувався б до найгіршого. Такого вчило їх життя і виживання у Великій війні.

Ліза поволі встає зі стільчика, що вцілів. Робить твердий крок і, ніби відмахуючись від примар минулого, каже вголос:

— Я більше не ховатиму очей.

Крок. Долітають слова:

— Медика! Медика сюди!

Ще крок. Хтось командує:

— Швидше! Швидше!

Ліза карбує кроки та йде назустріч своєму страху.

Вона підходить до Соні, яку щойно витягли з темряви на світло ліхтарів. Руки й ноги онуки перебиті, ніби крила підбитої пташки. Ліхтарі довкола вихоплюють навіжені вихри пилюки. Соня непритомна. Рятувальник із блакитними очима разом із колегами кладуть Соню на носі. Вони з Андрієм підходять до Лізи. Хлопець каже їй:

— Яка сильна дівчина!

Ліза киває.

— Тепер уже все? Ви поїдете з нами?

— Ні, не можу.

У рятувальника немає сил дивуватися.

— Що тепер?

— Там Котик, Півник і Шафка, — відповідає Андрій.

— Там кішка? Ви що, птаха вдома тримаєте? Треба забрати речі?

— Це не просто речі, — каже Ліза.

Рятувальник розгублено дивиться на пришелепкуватих матір і сина, які пізнали стільки горя, що жодне серце втримати не ладне. А Ліза просто не може інакше — має бути врятована вся її родина.

— Я залишаюся. Повертайтеся з підмогою, коли зможете.

Ліза сідає на стілець, що врятувався, загортається в сусідську ковдру, гріє руки чашкою теплого чорного чаю з термоса та вдивляється в ніч, намагаючись побачити своїх друзів.

І то найдовша ніч на видиху березня, коли весна йде в контратаку. Росіян женуть. Вони хапають попід пахви пральні машинки, кросівки,

Уцілілі шафка й півник у зруйнованому будинку в м. Бородянці.

Світлина Є. Серватинської

мобільні телефони, ноутбуки й усе, що можуть потягнути. Та вони залишають своїх поранених і загиблих. Утікають і гинуть, залишаючи розруху та спомин про насилля, яке не осягнути, бо воно за межами зла.

То найдовша ніч у житті Котика, Півника та Шафки. Здається, порятунок — ось він. І їхня найрідніша Ліза з ними. Шафка поскрипує і тримає нелегку ношу — пласку поверхню світу, за який тримаються друзі.

Шпичастий вітер продуває Півникові горлянку, і він сповнюється волі, намагає свій чистий голос. Котик сидить на краєчку Шафки, мов горгулья-захисниця давнього храму. Вона прислухається.

Київщина гримить. У лісах лютує Андрій із побратимами. З підвалів і криївок виходять люди, яких війна й окупація змінили назавжди. Кров, сльози, сивина та перебиті лінії долі. Братські могили. Та весна відвойовує своє.

Уранці рятувальник із блакитними очима... Так, Півнику, уже дуже скоро ми дізнаємося, що звати його Петро. І в житті цієї родини з'явиться новий Петрусь (...). Та спершу треба вас урятувати, Півнику.

Тож уранці рятувальник із блакитними очима повертається з підмогою. Здається, на безкінечному крані, що дотягнувся б і до вершечка Вавилонської вежі, рятувальники добираються до Півника й Котика, обережно ховають їх у теплі м'які ковдри, мов двох дивовижних близнюків, які цієї ночі отримали нове життя.

— Тримайся, Шафко, — каже на прощання Півник.

— Передайте Лізі, що я збережу її скарби. Й обійміть за мене Соню, — відповідає Шафка.

— Ми скоро повернемося. І будемо разом. Де б тепер не був наш дім, — каже Котик.

Порятунок півника й шафки в м. Бородянці.

Світлина Є. Серватинської

Читацькі діалоги

- Чому Ліза відмовляється залишити руїни будинку?
- Яку роль у долі Соні відіграв Петро — «рятувальник із блакитними очима»?

* * *

У зеленому-зеленому селищі, у високому-високому будинку, на сьомому поверсі, жили бабуса Ліза, дядько Андрій та онука Соня, а ще Котик, Півник і Шафка. Найтемнішою лютою нічю по восьми роках жорстокого тління Росія розпалила війну. Забрала життя і дім.

Як закінчиться ця казка, нам не знати, але Котик каже, що бачила дивовижний сон. У ньому поламана дівчинка Соня, яка все життя шукала себе, урешті залікувала рани й стала сильнішою, ніж будь-коли. У тому сні був Петрусь із блакитними очима, і Котик каже, що перше побачення їхнє з Лізою було таким, що розтоплює серце, загартоване безкінечним холодом цієї війни.

У тому сні Ліза знайшла новий дім, і Котик бачила, як маленька Ліза, котра всі ці роки жила всередині Лізи дорослої, нарешті відчула спокій.

Дядько Андрій та його побратими повернулися цілими й неушкодженими героями війни. І він посадив на галявині перед домом молоденький дуб.

І Шафка була в тому домі, і зберігала скарби родини й пам'ять про тепло Лізиною Петруся. І Півник стояв на столі, начищений до блиску та зацілований сонцем. І Котик там була. І чула тупотіння маленьких дитячих ніжок. І як Соня розповідала янголятку, що вона білочка, яка завжди має робити припаси — раптом зима колись повернеться.

Кицька Глорія відразу після порятунку в м. Бородянці

І Котик каже, що кожен із тієї війни вийде іншим, з ранами, яких не залікувати. Та все одно пролунає сміх, від якого серце сповнюватиметься теплом і надією, що навіть після безкінечного жаху настане нове життя.

Життя, що берегтиме пам'ять про зло.

Життя, що берегтиме пам'ять про добро, любов і дружбу.

Як закінчиться ця казка, нам не знати. Але ця війна точно закінчиться нашою перемогою.

Р. С.

Зелене-зелене селище, у якому живуть наші герої, — це квітуча Бородянка Бучанського району на Київщині. До повномасштабного вторгнення Росії тут було три школи, технікум і музичне училище. Війна зруйнувала це все.

Бородянку звільнили від російських окупантів на початку квітня 2022 року. З 30-ти багатоповерхівок повністю знищено 8, а решту пошкоджено. За місяць після окупації з-під завалів витягнули тіла 41-го загиблого, але під уламками можуть залишатися ще інші наші полегли. Знищено близько 500 приватних будинків і близько 450 частково зруйновані чи пошкоджені.

У реальному житті Шафка й Півник живуть в одній квартирі, а Котик — в іншій. Та в реальному житті обидві квартири були зчищені, ніби кількома шкребками величезного надщербленого ножа. Єдине, що вціліло в обох помешканнях, — це Котик, Півник і Шафка.

Шафку з Півником передали до Національного музею Революції гідності. Котик провела два місяці в зруйнованій квартирі, чекала на допомогу й боролася за своє життя, поки її не врятували волонтери організації «ЗооПатруль UA».

Дякую нашим захисникам і захисницям, рятувальникам і рятувальницям із Державної служби з надзвичайних ситуацій, волонтерам і волонтеркам, державним органам і всім, хто тримає наше небо й землю, за те, що між тривогами ми все ще можемо бачити сни. І любити.

Читацькі діалоги

Розкажіть про свої почуття після прочитання повісті «Котик, Півник, Шафка».

Митець і доба

Олександр Михед народився 21 квітня 1988 р. в м. Києві в сім'ї науковців. Закінчив Київський національний університет імені Тараса Шевченка. За фахом літературознавець. Поєднує наукову, творчу та журналістську діяльність, є куратором багатьох мистецьких проєктів (фестивалів, виставок, перформансів). Веде культурологічний подкаст «Станція 451».

Уже перша книжка О. Михеда «АмнезіЯ» була експериментальною. У її основі — авторські враження, спостереження, роздуми про хитросплетіння людської пам'яті. До цієї книжки створили мультимедійний проєкт, у якому переплелися текст і роботи багатьох сучасних художників, фотографів і музикантів. Не менш експериментальні й наступні книжки — «Понтиїзм», «Мороки», роман-психотрилер «Астра».

Широке визнання здобула й злободенна документалістика (так звана «нефікційна проза»). «Я змішаю твою кров з вугіллям» — це своєрідний польовий щоденник про подорож автора містами Донбасу. Письменник ставить за мету «зрозуміти український схід», досліджує

його справжню історію, яку замовчували в радянські часи. Показує, якою ціною дається кожна тонна видобутого вугілля. Подає унікальні розповіді відомих митців і науковців, що походять зі сходу, про їхній рідний край.

Книжка *«Позивний для Йова»* має підзаголовок *«Хроніки вторгнення»*. І справді, це особистий літопис перших місяців Великої війни. Автор розповідає про те, як війна змінює звички, світогляди та цінності людей.

З початку повномасштабного російського вторгнення 2022 р. О. Михед служить у лавах ЗСУ.

Культурно-історичні паралелі

Приїхавши навесні 2022 р. у звільнену Бородянку, журналістка Є. Серватинська помітила на третьому поверсі одного зі зруйнованих будинків дивом уцілілу шафку. Увесь посуд усередині зберігся, навіть невеличкий керамічний півник, що стояв зверху.

«Я подумала, — згадує журналістка, — шафка втрималася, хоча весь будинок обвалився. Нам треба брати з неї приклад. І сфотографувала». Світлина відразу облетіла інтернет. «Півник вижив — і ми тримаємося», — писали люди. Тому поштовхом до написання твору *«Котик, Півник, Шафка»* став реальний факт.

9 квітня 2022 р. під час візиту до Києва прем'єр-міністру Великої Британії Б. Джонсону та Президенту України В. Зеленському подарували керамічних півників як символ стійкості та єдності.

Досліджуємо твір

«Котик, Півник, Шафка» (2022) — твір до болю, до сліз життєвий, особливо зворушливий і мужній. Усе описане в повісті відбувалося на очах в автора, з ним і з його рідними. Молодші Михеди до війни мешкали в такому ж, як і в повісті, *«зеленому-зеленому селищі»* Гостомель під Києвом. Його загарбники атакували й захопили вже в перші години вторгнення. Батьки письменника жили в сусідньому місті Бучі (тепер відомому на весь світ через моторошні звірства окупантів над мирним населенням). Домівки обох родин було зруйновано.

Документальність повісті посилюють указівки на конкретні місцевості та публіцистичні вставки в тексті. Водночас у творі пунктирно розгортається хроніка життя трьох поколінь української родини.

Персоніфіковані, олюднені *образи Котика, Півника, Шафки* привносять у твір міфологічний мотив. Адже визначальна ознака міфологічного мислення — одухотворення всього суцього. У повісті не тільки істота —

Котик, а й речі — Півник і Шафка — співпереживають, думають і діють.

Проте автор майже не переступає межі реальності. Котик, Півник, Шафка дуже дорогі цій сім'ї, тому люди чутливо вловлюють чи домислюють їхні емоції та реакції.

За жанром «Котик, Півник, Шафка» — *повість-казка*. Але дуже своєрідна, бо в ній поєднано документальність, родинний епос і міфологізм.

У повісті виявляються виразні *метамодерністські ознаки*: • *туга за справжнім* (звідси автобіографізм, документальність); • *жанрово-стильовий синкретизм*; • *неоміфологізм* (поєднання реального та казкового); • *діалогічний персоналізм* (люди й олюднені персонажі виразно індивідуалізовані та шукають взаєморозуміння).

Український письменник О. Михед, як і фінська письменниця Т. Янсон, з повістями якої ви ознайомилися в початковій школі, створили такі казкові оповіді, персонажі котрих — не супергерої, а звичайні люди, які вчаться бути сильними, добрими та справжніми. Ці автори використовують казковість, щоб говорити про серйозні, зовсім не казкові речі: страх, втрату, війну, дорослішання. Так, у казці-притчі О. Михеда його героїня Соня бачить війну через *дитячі символи* — шафку, іграшки, казки. Котик і Півник — казкові персонажі, але саме вони допомагають їй пережити окупацію.

Є. Полосіна.

Обкладинка до книжки
О. Михеда «Котик,
Півник, Шафка»

Поміркуйте!

- Порядок розміщення образів у назві твору О. Михеда повертає нас у світ дитячого читання, до фольклорних джерел. Пригадайте казку «Котик і Півник». Чим характери персонажів казки й повісті споріднені, а чим відрізняються? Поясніть свої міркування.
- Які ознаки метамодернізму ви помітили у творі О. Михеда?

Досліджуємо твір

У повісті-казці «Котик, Півник, Шафка» йдеться про пересічну українську сім'ю радянських і пострадянських часів. Це добрі, працьовиті люди, але втомлені нестатками й державним безладом. Вони прихильні одне до одного, але через життєві негаразди роз'єднані. Кожний / кожна з них живе ізольованим життям. Діти й онучка марно шукають себе, а бабуся усамітнюється на кухні й переживає, безпорадно п'ючи м'ятні краплі.

О. Власенко. Дівчина з квітами.
2023 р.

Але в екстремальних умовах війни сім'я нарешті «оживає». Усі в ній заново відкрили для себе одне одного, переконалися, що головне в житті — дієва любов, взаєморозуміння, підтримка. Промовиста Сонина фраза: *«Ба, здається, ця війна мала початися, щоб ми з тобою нарешті познайомилися»*.

Особливо вразив рідних та, певно, і самого себе Андрій. Цей невдаха, лежень-відлюдник у вирішальний момент ніби прокинувся — став на

захист своєї сім'ї та рідного міста, нарешті самореалізувався. Він знаходить вірних друзів. І навіть зовні змінюється: у його словах і вчинках з'являються впевненість, рішучість, мудрість, він стає схожим на батька.

Змінюється і Ліза. Війна жахливо поранила її душу ще маленькою. Тому все життя жінка залишалася наляканою, невпевненою в собі. Але, зіткнувшись із новою війною, героїня долає свій страх. Невипадково від початку війни відмовляється від своїх крапель, не згоджується на евакуацію. Вона гідно тримається перед загарбниками, а в найнапруженішу мить рішуче каже: *«Я більше не ховатиму очей»*.

Бабусина рішучість допомагає і Соні опанувати себе та приймати вважені рішення. Тому між ними зникає навіть віковий бар'єр. Тепер це *«просто дві рідні жінки із сивим волоссям»*.

Повість побудована на різкій *антитезі*: загарбницька війна — Батьківщина. Загребущі росіяни впродовж століть знекровлювали Україну нищівними вторгненнями. Здавалося, найжахливішою була Друга світова війна, однак і тепер суне кровожерна орда, тільки вже з російських земель. Суть будь-якої загарбницької війни однакова: моторошні вбивства, руїна, грабежі, знущання, зневага до людської гідності, намагання сплюндрувати найцінніше — твою Батьківщину.

Але чому Батьківщина — найвища цінність? Автор за метамодерністською манерою не вдається до гучних слів і патетичних закликів. Натомість наочно розкриває, чим є Вітчизна.

Передовсім це «сімейний усесвіт»: рідні люди, тварини, навіть речі, затишна оселя, старі чорно-білі світлини, спогади дитинства, іграшки, аромат бабусиних сирників із кухні. Зберігаючи, захищаючи цей «усесвіт», людина починає відчувати себе частиною свого роду й народу, передавати естафету від предків до нащадків. І цю місію у творі успішно здійснює бабуся Ліза.

Символами родини, дому, Вітчизни в повісті є персоніфіковані образи *Шафки, Півника, Котика*. Спочатку їхню особливу важливість розуміє лише бабуся. Але її рішучість залишитися вдома й берегти сімейні

реліквії допомагає і Андрієві, і Соні усвідомити цінність, святість рідного дому.

Лізіна вірність родові, віра в перемогу добра над злом творить чудеса. Залишається живою Соня, яка тепер уже цінує і берегтиме бабусині святині.

У їхній родині з'являється новий *Петрусь* — «рятувальник із блакитними очима». Зв'язок поколінь поновлюється. Українці й українки згуртовуються і женуть російських загарбників — «весна відвойовує своє».

Так автор послідовно підводить до *головної ідеї* твору, яку чітко висловлює в останньому реченні: «Ця війна точно закінчиться нашою перемогою».

Ідея повісті-казки виразно *метамодерністська*: повернення до універсальних істин, гармонія у світі.

І дуже символічний штрих: у м. Бородянці розпочалося відновлення славетного будинку із шафкою та півником.

Читацькі діалоги

- Які основні риси вдач Лізи, Катерини, Соні, Андрія, Котика, Півника, Шафки? Якими якостями кожний / кожна з них відрізняється від інших? Прочитуйте відповідні уривки з твору на підтвердження своїх висновків.
- Для індивідуалізації персонажів використано різні художні прийоми: авторську характеристику, мову, портретні деталі, дії героїв / героїнь. Проілюструйте це спостереження прикладами з тексту.
- Як ви зрозуміли речення: «Ніби Соню війна зістарила. Ніби Лізу омолодила»?
- Які символи української стійкості та незламності закладено в образах Котика, Півника та Шафки?
- Як повість допомагає осмислити події сучасної війни в Україні через художні образи?

Мистецькі діалоги

Майоліка має давню історію. Ще в III тис. до н. е. єгиптяни застосовували її як оздоблення в будівництві.

Українська майоліка — це яскравий вид декоративно-ужиткового мистецтва, що поєднує гончарство із живописом. Вироби з майоліки вирізняються насиченими кольорами, народними орнаментами та сюжетами з побуту, природи чи фольклору.

В Україні вироби з майоліки створюють в Опішні, що на Полтавщині, і в Косові Івано-Франківської області. Уні-

Косівська
кераміка

кальні та неповторні роботи втілюють дух української культури. Майоліка не лише прикрашає оселю, а й зберігає народні традиції, передаючи їх із покоління в покоління.

Опішнянська кераміка

Поміркуйте!

- Розгляньте світлини виробів із майоліки. Поділіться своїми враженнями.
- Чим українська майоліка вирізняється серед інших видів декоративно-ужиткового мистецтва?
- Як майоліка допомагає зберігати народні традиції та передавати їх наступним поколінням? Поясніть свою думку.

Працюємо творчо

- Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).
- Підготуйте фотоесе «Стойкість поруч». Напишіть роздум про стійкість українського народу, збереження пам'яті, родинного тепла, як у повісті «Котик, Півник, Шафка». Знайдіть або зробіть серію світлин, що передають цю ідею. Додайте до світлин підписи чи цитати з твору О. Михеда. Презентуйте свою роботу в цифровому форматі.
- Підготуйте презентацію чи відео про історію Васильківського майолікового заводу та його виробу, зокрема про майстра художньої кераміки Прокопа Бідасюка, якого вважають автором славнозвісного півника.
- Презентуйте у своїй роботі ілюстрації, колажі, меми чи інші візуальні відтворення історії про вцілілих під час російської навали у 2022 р. шафу, півника та кішку Глорію з Бородянки. Поцікавтеся враженнями однокласників та однокласниць про свою роботу.

Читацька самоперевірка

- Який епізод повісті вас найбільше схвилював? Розкажіть про свої почуття під час читання твору.
- Прочитуйте рядки вірша Я. Черногуз, що, на вашу думку, перегукуються з повістю-казкою «Котик, Півник, Шафка».
- Доведіть, що твір О. Михеда є метамодерністським за стилем.
- Як автор передає надію, незважаючи на трагічні обставини? Які елементи повісті увиразнюють цю ідею?
- Запропонуйте свій варіант завершення твору.

Яким є життя сучасної молодшої людини? Які в ньому трапляються радощі, турботи, сумніви, розчарування і відкриття? Про все це ви матимете нагоду поміркувати разом із героїнею повісті Оксани Думанської «Школярка з передмістя» — вашою ровесницею, школяркою з передмістя Львова. Вона поділиться з вами сокровенним — своїм щоденником.

Поміркуйте!

Знайдіть в інтернеті та подивіться буктрейлер до цієї книжки. Чи зацікавив він вас? Чому?

Пригадайте, які твори, написані в жанрі щоденника, ви знаєте. Які ознаки цього жанру має «Щоденник Ельфа» сучасної української письменниці Н. Малетич?

ШКОЛЯРКА З ПЕРЕДМІСТЯ

Щоденник, дописаний з уяви

(Скорочено)

НАСАМПЕРЕД

Колись (може, в іншому житті) моя бабуся привчала мене до щоденника, мотивуючи це тим, що я повинна розвивати писемний стиль. (...) Щоб її не засмучувати, я нашвидкуруч шкрябала короткі речення, пам'ятаючи, що стислість — сестра таланту. Яка ж я була дурна! Зараз, знайшовши того щоденника серед своїх перших поетичних спроб, конспектів і шкільних творів, які бабуся зберігала в чотирьох коробках із-під чоbit, я мало не ревіла. Сухі факти залишилися, а мої рефлексії з того чи іншого приводу почали забуватися. Щоправда, вони частково поновлювалися, коли я заплющувала очі й уявляла себе школяркою. Але від того виникало враження, що я вибірково переглядаю кадри з давнього фільму.

(...) Я вже кілька років мешкаю на батьківщині самотнього принца¹, якого зрадили всі, навіть мати. Навчаюся і, якщо дотягну до кінця, то буду-таки піарницею з екологічних проблем. Звісно, маю підробляти в одній приватній фірмі, щоб згодом у ній же й мати пристойну посаду. (...) І тепер, гортаючи сторінки своїх недолугих записів, наповнюю їх призабутими відчуттями... Можливо, децю й прибріхую, тобто дофантазовую вже з позицій себе сьогоднішньої. Але роблю це винятково для власного задоволення та ще й для вдосконалення писемного стилю, як того хотіла моя люба бабуся. Вона й зараз переконана в тому, що її онука досягне великих висот в обраній справі, бо «ніщо не минає, окрім марного». Не минулася і її наука (...).

¹ Ідеться про принца данського Гамлета — головного героя однойменної п'єси В. Шекспіра.

Читацькі діалоги

- ▶ Якою є реакція головної героїні твору на свій старий щоденник? Чи свідчить це про її дорослішання та переосмислення минулого? Аргументуйте відповідь.
- ▶ Як ви розумієте фразу бабусі: «Ніщо не минає, окрім марного»?
- ▶ Чи погоджуєтеся ви із цією думкою? Чому?

▶ За QR-кодом прочитайте продовження повісті О. Думанської «Школярка з передмістя» та виконайте завдання.

Мисткиня і доба

Оксана Думанська народилася 25 січня 1951 р. в с. Локні на Сумщині. За фахом філологиня. Працювала вчителькою, бібліотекаркою, журналісткою, багато років викладала в Українській академії друкарства у Львові.

Цікаво, що зайнятися улюбленою справою — літературною творчістю — пані Оксана зважилася вже в зрілому віці. Відтоді це її найбільше захоплення.

Має письменниця і хобі — випікання домашнього хліба, в'язання, бо вважає: «Якщо добре працюють руки, то потім добре працює і голова». Дуже багато читає, особливо любить поезію М. Вінграновського.

Книжки О. Думанської захоплюють душевними історіями, хитросплетіннями сюжетів. А насамперед тим, що розкривають гострі психологічні проблеми сучасного суспільства: самотність людини, пошуки щастя, труднощі взаєморозуміння з іншими тощо.

Так, героїня твору «Як зарадити Марійці» — школярка, у якої весь час виникають проблеми в спілкуванні, різноманітні дитячі страхи, непорозуміння в родині, але разом із досвідченою психологинєю вона вчиться їх долати. А в іншому творі — «Бабусина муштра» — Марійка вже дорослішає, приїздить погостювати до своєї мудрої бабусі у Львів та отримує від неї багато важливих життєвих порад.

У книжках О. Думанської чимало автобіографічного, а персонажі нерідко мають своїх прототипів у родині письменниці та в колі знайомих. Тому її образи й змодельовані у творах, а ситуації вирізняються точністю та життєвою достовірністю.

Поміркуйте!

▶ Чи доводилося вам читати книжки О. Думанської? Якщо так, то розкажіть про них.

За жанром «Школярка з передмістя» — повість-щоденник. Чому саме повість? Бо це твір середній за обсягом, увагу зосереджено на головній сюжетній лінії та героїні. Другорядних персонажів небагато (бабуся, мама, тато, однокласники, друзі), вони допомагають виразніше розкривати переживання героїні, її дорослішання.

Форма щоденника підкреслює довірливість, інтимність оповіді, дає змогу заглибитися у внутрішній світ школярки, докладно передати її найсокровенніші почуття, роздуми, зрозуміти безпосередні реакції на події.

Проблематика твору різногранна й злободенна. Це труднощі порозуміння між батьками і дітьми, дорослішання підлітків, стосунки з учителями й однокласниками / однокласницями, перше кохання, вибір життєвого шляху, здатність приймати зміни.

Ідея твору — важливість родинних цінностей.

Персонажі — школярка, її мама, тато, бабуся, друзі — різні за віком, характерами, уподобаннями. Ці відмінності спричиняють напруження, конфлікти, іноді й серйозні. Тато і мама головної героїні розлучилися; дівчина ображається на тата за те, що він створив нову сім'ю.

Але, незважаючи на це все, вони люблять, шанують одне одного, розраджують, приходять на допомогу, знаходять взаємопорозуміння. Тому разом успішно долають усі життєві труднощі.

Центральний образ повісті — *школярка*. Читачі / читачки мають змогу спостерігати за її дорослішанням, набуттям життєвого досвіду. Поступово змінюються її погляди, інтереси, поглиблюється розуміння людських взаємин.

Однак, змінюючись, дівчина зберігає основні свої якості, прищеплені ще в дитинстві рідними: доброту, щирість, приязнь, повагу до людей, усього суцього.

Попри життєві випробування, помилки, зроблені через недосвідченість, школярка зберігає ці настанови, стає мудрішою і людянішою.

Дуже важливий у творі образ *бабусі*. Вона — добра подруга й надійна порадиця для внучки. Лагідно, ненав'язливо, довірливо відкриває їй науку поваги, прощення, розуміння інших, гідної поведінки.

Даючи батькам можливість займатися роботою, бабуся бере на себе клопоти про шко-

А. Черненко.
Звертаюся до свого
роду. 2022 р.

М. Дмитренко.
Портрет Наталі. 1969 р.

лярку, змалечку виховує її. Водночас бабуся — демократична людина, не соромиться вчитися чогось нового в молоді, дотримується «*стовідсоткової правдивості*» в стосунках із внучкою, не дозволяє собі навіть зазирнути до її щоденника. Буває вона й самоіронічною. Ця взаємна довіра, зацікавленість є надійною основою їхньої щирої дружби.

Важливо, що бабуся вчить не занудними настановами, а найчастіше жартома, ніби мимохідь, і передовсім власним прикладом. Вона самодостатня жінка з глибокодумним, критичним ставленням до світу.

Авторитет бабусі високий для внучки. Навіть під час тривалої розлуки вона присутня в думках дівчини — продовжує радити, підтримувати, допомагати.

Письменниця використовує цікавий прийом: *не іменує* персонажів, а називає за родинними зв'язками чи суспільним статусом. Це один із засобів *типізації*. Називаючи персонажів узагальнено, авторка підкреслює, що їхні переживання та описані ситуації є не поодинокими, а типовими для багатьох. Головна героїня — школярка — це уособлення багатьох українських підлітків, які стикаються з подібними проблемами, переживають такі самі емоції.

У стилі повісті «Школярка з передмістя» помітні ознаки *метамодернізму*. Передовсім *діалогічний персоналізм*, адже вся увага зосереджена на розкритті внутрішнього світу головної героїні. Читачі / читачки спостерігають, як дівчина, дорослішаючи, поступово вчиться налагоджувати діалог, порозуміння з рідними, друзями, із собою.

У творі також утверджуються традиційні ідеали та моральні цінності, панує атмосфера щирості й довірливості. Туга за справжнім виявляється вже в тому, що твір є ніби документальним — написаний у формі щоденника. Усі ці ознаки характерні для метамодернізму.

Читацькі діалоги

- Охарактеризуйте проблематику твору.
- Порівняйте повісті «Котик, Півник, Шафка» О. Михеда та «Школярка з передмістя» О. Думанської. Чим характери й долі персонажів цих творів споріднені, а що їх відрізняє?
- Які ознаки метамодерністського стилю виявляються в повісті «Школярка з передмістя»?

Мистецькі діалоги

Один з улюблених кінофільмів головної героїні твору — американська кінокомедія «Бетховен». Це розповідь про родину Ньютонів, у якій живе пес породи сенбернар Бетховен. Ім'я для нього обрала донька Емілі, зігравши уривок із Симфонії № 5 німецького композитора Л. ван Бетховена.

Кадр із кінофільму «Бетховен»
(реж. Б. Левант, США, 1992 р.)

Поміркуйте!

- Які цінності родини Ньютонів із кінофільму «Бетховен» і героїні повісті «Школярка з передмістя» є спільними? Які з них близькі і вам, а які, можливо, викликають здивування, сміх? Поясніть свої міркування.

Працюємо творчо

Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).

- Запишіть серію відео від імені головної героїні повісті «Школярка з передмістя» як щоденникові записи на різні теми (конфлікт із татом, розмова з бабусяю, перше кохання тощо).
- Проведіть цитатний флешмоб. Оберіть кілька цитат із повісті «Школярка з передмістя», які вас вразили. Створіть графічні картки з ними (цифрові інструменти «Canva», «PowerPoint» тощо) і презентуйте однокласникам та однокласницям.
- Організуйте та проведіть літературне токшоу «Школярка з передмістя: правда чи вигадка?». Розподіліть між собою ролі: «персонажі твору», «літературні критики», «психологи» та «журналісти». Обговоріть такі теми: дорослішання підлітків, родинні стосунки, еміграція, перше кохання.

Читацька самоперевірка

- Які життєві події вплинули на формування характеру головної героїні твору?
- Знайдіть у тексті поради бабусі. Порівняйте їх із роздумами внучки. Що спільне, а що відмінне ви помітили в характерах цих персонажів?
- Які особливості жанру та стилю твору «Школярка з передмістя»?
- Які думки та почуття школярки стали для вас близькими? Чому?

Людське життя сповнене буденних справ і клопотів. Однак і в ньому є місце для дива. А надто в магічному світі фантазій чи сновидінь, де зазвичай перемагає добро, кохання, здійснюються мрії. У такому світі див опинилася і Аліна — головна героїня роману «Гонихмарник» сучасної української письменниці *Дари Корній*.

Пригадайте твори з книжки Дари Корній «Чарівні істоти українського міфу. Духи природи», з якими ви вже ознайомилися в 6-му класі. Вам буде цікаво прочитати її роман «Гонихмарник», у якому поєдналися події сьогодення і праукраїнська міфологія.

ГОНИХМАРНИК

(Скорочено)

Розділ 1

1. АЛІНА

Вже надходить ніч, заснуло місто,
Ти стоїш одна біля вікна,
І тремтять на шибках краплі чисті,
Ти на себе дивишся з-за скла...

*К. Москалець*¹

Аліна любила вдаватися до провокацій. Це означало бути недосконалою (для світу), потайною (для однолітків) і незрозумілою (для батьків). Навіть у рідній Художній академії серед диваків, якими вважає цей світ майже всіх художників, вона залишалася дивовижею, білою вороною. Ні, чорною вороною серед білих ворон. Їй подобалося дратувати незнайомих людей, дражнити батьків і знайомих. Ходити по лезу бритви, робити речі завше на грані...

У такий спосіб вона випробовувала себе на міцність. Правда, світові здавалося, ніби це Аліна його випробовує. Дівчина могла вдягнути національний стрій, а на ноги футбольні бутси або перефарбувати волосся в салатовий колір чи постригтися налісо. Вона це робить мимоволі — просто сьогодні такий настрій, саме такий. І весь світ до цього начебто не має жодного стосунку. Ну, хіба що трішечки.

Аліна частенько впадає в різні крайнощі. Захоплюється макраме й оригамі, витинанкою, має другий розряд зі стрільби з малокаліберної гвинтівки, знає напам'ять всього «Кобзаря» Шевченка й шаленіє від Гомера та Жака Лакана². Вона закінчила курси крою та шиття, курси екстрасенсів, деякий час ходила на курси гри на гітарі й, на жаль, не знайшла у Львові курсів гри на трембіті.

¹ *Костянтин Москалець* — сучасний український поет, прозаїк, перекладач, літературний критик, музикант.

² *Жак Лакан* — французький психоаналітик і психіатр XX ст.

Тато вважає, що він її розуміє. Виправдовує всі доньчині вчинки, навіть найбезглуздіші (...). Траплялося, що його погляди на виховання доньки не збігалися з поглядами мами Ірини. Через це подружжя періодично сварилося. Коли дружина погрожувала розлученням, Василь завжди здавався, однак тихцем усе-таки допомагав доньці.

Коли Аліні було три роки, тато застав її за «маляням», так вона називала малювання. У випадково залишеній на письмовому столі «Енциклопедії мистецтва» дівчинка завзято й натхненно виводила власні шедеври. Замість розгніватися тато, навпаки, відчув гордість: у його дівчинки неабиякий талант і пречудовий смак. Вимальовувала вона свої «шедеври» не абиде, а поряд із «Данаєю» Рембрандта¹ й «Жінками в саду» Моне. Ці жахливі каракулі він береже й досі як найдорожчу сімейну реліквію.

Мама. З нею Аліні нелегко, як і мамі з Аліною. Як це терпіти та приймати вічну імпульсивність доньки й так звані творчі заскоки майбутнього генія? Нізащо! Ось недавно Аліна перекроїла новісінькі штори в спальні батьків на спідницю та маринарку². Але розсердило маму Ірину найдужче не те, що гардини зіпсовані, а те, що сталося це пізно ввечері. Бо серед ночі не підеш купувати нові. «Як це на ніч вікна залишати “розхристаними”? Що про нас люди подумают!» Ага, четвертий поверх, навпроти ніяких будинків, лише сквер зі старими тополями, хоча ні — ще зорі на небі та місяць уповні. Мама навіть відмовилася спати в спальні й постелила собі в батьковому кабінеті на розкладному кріслі.

Тато має дві майстерні. В одній він зберігає свої «мотлохошедеври», так він критично називає власні полотна. Друга — майже як квартира. Величезна вітальня-кухня-спальня плюс туалето-ванна, і що найголовніше: майстерня розташована над дев'ятим поверхом (...). Батько їй дозволив користуватися цією майстернею скільки завгодно, коли завгодно та як завгодно. О, ця дивовижна майстерня! Аліна часом там ночувала. Була просто закохана в музику дощу, який весело дріботить по даху зовсім поруч, майже над вушком, або вдавано-сердито тарабанить, зачіпаючи в серці неспокійні струни.

Тепер Аліна, здається, знає, як Вівальді написав свої «Пори року». Він просто слухав оцей кайфовий деколи тупіт, деколи рясний біг чи просто кроки дощу. Вереск, жебоніння чи стогін вітру. Весна — небо, дощ, який пробуджує до життя все живе. Літо — гроза й блискавки в косах ночі. Зима — жалібне завивання чи то від болю, чи то від утіхи. Осінь — прекрасна у своєму смутку й у своїй байдужості, летить назустріч світу на крилах барвистого листя. Інколи це помаранчево-пурпурові крила надії, інколи крила брунатного відчаю. Усе має свою барву,

¹ *Рембрандт* — видатний нідерландський художник доби Бароко. На картині «Даная» зображено героїню давньогрецького міфу — доньку царя Аргоса й Евродіки, у яку був закоханий Зевс.

² *Марина́рка* — жіночий жакет або піджак.

Ілюстрація до роману Дари
Корній «Гонимарник»,
згенерована ШІ

усе: сльози, сміх, біль, журба, навіть гріх. І все це частинки білого, які дбайливо зібрані в розкішному букеті веселкового спектру фарб (...).

От саме в цій диво-майстерні Аліна відчувала своє «покараннячко».

Мама через так звану принциповість дала дитині спокій. Була впевнена: донька й тижня не витримає без домашнього комфорту та прибіжить назад, благаючи прощення. Тато ж, навпаки, вважав, що це навіть корисно — спробувати пожити самотійно в дев'ятнадцять років. Ось так Аліна замешкала сама. (...)

Сьогодні Аліні не хотілося нікого ні вражати, ні шокувати. Одягла сіру безлику блузку й чорні джинси — «відсутність потоку світла». На ноги — сірі кросівки. Звичайна дівчинка, яка «легко» загубиться в барвистій юрбі. Коли б лише не колір волосся — яскраво-зелений.

Для цього є бандана. Усе, заховалася.

На першу пару вже спізналася. Бог із нею. Можна зробити собі приємність і піти до кафе. Це так класно — на сніданок випити горнятко духмяної чорної кави зі сніжно-пихатою горою вершків і шоколаду та заїсти це щастя яблучним штруделем. Аліна сиділа в студентському кафе, попиваючи каву, і читала Кафку¹. Добре, коли ніхто не пхається тобі в душу й не мусиш удавати, ніби тобі цікаво, що хтось там говорить. Відтоді, як її найкраща товаришка Марта переїхала з батьками мешкати до Києва, Аліна так і не змогла знайти спільної мови з навколишнім світом. Мала кілька приятелів в інтернеті. Вони завжди уважно слухали, не перебиваючи, давали слухні поради, ніколи не наполягали на власній правоті чи значущості.

Крім того, в Аліни були ще інші друзі, найвірніші. Книжки. Лише там усе здається справжнім. Тому що з перших сторінок інтуїтивно розумієш: хоче тебе автор збити з пантелику, тобто надурити, чи, навпаки, готовий привідкрити свою душу й упустити до неї хоча б на мить (200 чи 300 сторінок — залежно від обсягу). І ти навшпиньки, міцно тримаючись за руку провідника, крокуєш буквами-сходінками, потім реченнями, загортаючись в одержу чужих думок, приміряючи на себе переживання та роздуми автора.

Отак розмірковуючи та смакуючи кавою, Аліна сиділа в кафе. Аж раптом відчула на своїй спині чийсь чіпкий, наче реп'ях, погляд. Вона завжди досить чітко реагувала на такі речі, безпомилково могла визначити — добра чи лиха вдача у власника погляду. Називала це доволі просто — інтуїцією (...).

¹ Франц Кафка — австрійський письменник-модерніст.

Аліна озирнулася. У кафе, крім неї та парочки закоханих студентів, які бачили лише одне одного, нікого не було. «Здалося», — подумала дівчина (...).

Аліна рвучко підвелася з-за столу, сердито закинула книжку у свій наплічник, розрахувалася за каву й вистрибнула на всіяну сонцем вулицю. Дівчина вийшла на Студентську алею та закрокувала нею, мружачись від сонця. Якийсь момент здавалося, що все гаразд, ніякого дискомфорту. Однак через кілька хвилин тривожне передчуття, ніби за нею хтось шпигує, повернулося. Вирішила не зупинятися і не озиратися. До дідька. Хай буде, як є. Мані-яки не нападають серед білого дня в центрі міста.

Вирішила йти на пари. На другу й третю встигає. Приклеєний до спини погляд допровадив Аліну до дверей Академії. Урешті цікавість перемогла — і вона озирнулася. Погляд сполохано вдарився об темні скельця окулярів незнайомця. Юнак, одягнений у все чорне, стояв за кілька метрів од неї, підпираючи плечем стовбур акації. Дерево сипало на його чорне волосся, котре сягало рамен, сніжні пелюстки. Аліні здалося, що хлопець дивиться на неї. Хоча, можливо, це домалювала її уява, бо юнак вправно ховав очі за темними скельцями окулярів. Про всяк випадок, сердито змірявши незнайомця поглядом, дівчина сховалася за дверима (...).

Після лекцій так приємно вийти на вулицю із затісних для просторої думки художника стін Академії! Ранкові перестороги минулися. День прекрасний, настрій кайфовий, а незнайомиць у темних окулярах видавався не таким уже реальним. Очевидно, нафантазувала зайвого. Аліна весело крокувала майже літньою вулицею. Біля кінотеатру у Стрийському парку зупинилася. Вдало оформлена афіша притягувала погляд. Може, сходити в кіно? Тривалість сеансу — дві з половиною години. Але ж це «Троя»? Цікаво подивитися на мазунчика Бреда Піта¹ в ролі Ахіллеса. Лише п'ята година. До восьмої закінчиться, а це ще фактично день (...).

От халепа! Ледве досиділа до кінця сеансу. (...) Ех, та що там казати — поема в сто разів краща. Набагато цікавіше спробувати зрозуміти думки мудрого старого Гомера, який 10 років писав своє творіння (...).

Щоб укоротити шлях, дівчина вирішила піти стежкою через парк (...). Одразу й не запримітила постаті чоловіка, добре припасованої до стовбура сосни. Побачила її лише тоді, коли та заворушилася. Від несподіванки аж сахнулася. Темний силует кинувся до неї. Дівчина позад-

Ілюстрація до роману Дари Корній «Гонихмарник», згенерована ШІ

¹ *Бред Піт* — сучасний американський кіноактор, продюсер, тричі лауреат премії «Оскар».

кувала. (...) Тип міцно вчепився в її руку, штовхаючи доволі грубо перед собою. Аж поки Аліна не відчула, що задкувати нікуди (...).

Монстр зневажливо свердлив дівчину очима та хижо шкірився (...). «Треба покликати на допомогу», — стукає думка, та голос кудись пропав, і вона лише безпомічно плямкає губами. Ще мить і...

— Ей, пацани, — раптом озивається з-за дерева, до якого припечата- на спиною Аліна, чийсь спокійний голос, — дайте дівчині спокій. Може, я буду кращою компанією?

Монстр перестає шкіритися і відпускає руку дівчини. Його погляд із хтивого й масного стає знавсінілим, немов у розбурханого хіття бика, якого силою відірвали від найприємнішого заняття. Другий тип, похи- туючись та не до кінця розуміючи, що до чого, здивовано витріщається на «Ей, пацани!», Аліна чує біля вуха шепіт: «А ти біжи швидше вітру й не озирайся».

Двічі повторювати не треба було. Аліна дременула чимдуж (...). Від- бігши на безпечну відстань, дівчина зупинилася. Над конаючими в тра- ві парку мацапурами стояв юнак. То був той тип, якого вона зустріла вранці біля дверей Академії. Той, що носить чорне. Аліна знала: вона в безпеці, її ніхто не наздожене.

Читацькі діалоги

- Що ви дізналися про головну героїню твору? Про які риси харак- теру Аліни свідчать її поведінка та захоплення? Як на це реагують її батьки?
- Чому Аліна вважає книжки найвірнішими друзями? А яке значення вони мають у вашому житті?
- Прокоментуйте, як майстерня на даху розкриває внутрішній світ Аліни та її прагнення до свободи.
- У 5-му класі на уроках вивчення казки В. Шевчука «Чотири сестри» ви ознайомилися з музичним циклом італійського композитора А. Вівальді «Пори року». Ця музика втілює настрій кожного сезону. Через які звукові та зорові образи авторка «Гонимарника» пере- дає характер кожної пори року?

2. ПОШМАТОВАНЕ НЕБО

Чудний народ — художники, поети.
Усе їм сниться те, чого нема.

Л. Костенко

Біля під'їзду будинку, де знаходиться Алініне теперішнє помешкання, порожньо. Бабусі-пліткарки, що зазвичай, мов вартові, сидять на лавці біля під'їзду в будь-який час доби, за будь-якої погоди, кудись зникли. І тільки сусід знизу, Петрусь, вигулює свого котика. Петро — Алінин од- ноліток. Звичайний слухняний матусин синочок. Познайомилася з ним випадково. І саме під час цвітіння акацій. Якось у восьмому класі по- верталася з художньої школи. Мала в майстерню занести етюдник, тому

що тягти його додому не дозволяла мама. («Щоб не тхнуло фарбами й бла-бла-бла...») Біля під'їзду нашттовхнулася на заплаканого, захеканого хлопця на милицях. Права нога горопахи була в гіпсі.

Його сіамський кіт Бузок, злякавшись гучного звуку, заліз на високе дерево. Хлопець не міг його дістати через зламану ногу, а пожежники та друзі не зуміли зарадити. Аліна, яка займалася спортивним орієнтуванням і скелелазінням, вирішує допомогти. Вона одягає спеціальне спорядження, піднімається на дерево й рятує переляканого кота. Петро вражений її вчинком, дякує і знайомиться з дівчиною.

Через деякий час Петро зустрічає Аліну біля під'їзду й запрошує на концерт або в кіно. Дівчина відмовляється, оскільки переживає наслідки нещодавнього неприємного інциденту в парку. Прийшовши до майстерні, вона поринає у творчий процес, натхненна вчорашніми подіями та дивним сном, який їй наснився. Дівчина працює без зупинки два дні, ігноруючи все навколо. Її батько Василь Петрович занепокоєний, бо дочка не відповідає на дзвінки, заходить до майстерні. Він знаходить Аліну сплячою на підлозі, повністю вимазаною фарбою. Спочатку батько лякається, але, переконавшись, що з нею все гаразд, бачить на мольберті шедевр.

На картині зображена грозова ніч, блискавка, що розтинає небо, і жінка на горі. Батько вражений, порівнює цей момент із тим, коли вперше побачив «Мону Лізу» в Луврі та взяв на руки новонароджену доньку. Коли Аліна прокидається, він розхвалює її картину й розповідає, як переживав за неї. Дівчина пригадує: її натхнення було настільки потужним, що вона працювала на межі своїх сил, а картина висотала з неї всю енергію. Батько запитує, як вона назвала картину. Аліна відповідає: «Пошматоване небо».

3. ТОЙ, ЩО НОСИТЬ ЧОРНЕ

Я придумую світ, щоб прокинутись в ньому,
Я придумую час, щоб зустрітись з ним.
Я придумую ціль, і до неї дорогою,
І терни на шляху, щоби був непростим.

О. Стасик¹

Ранкова пора в місті. Нестямно горять білі свічки каштанів, зоріють світлячки акацій, мов прощальний акорд травня, потужний і п'яний акорд. Життя триває, видозмінюючи реальність. Палітра білої фарби, дбайливо приготована небесним художником, виливається на світ натхненням творця, а чи того, хто тільки-но збирається ним стати.

Замислена Аліна мало не потрапляє під машину. Її рятує сусід Петрусь. Вони обмінюються кількома словами, і той іде своєю дорогою. Після цього Аліна вирушає до Академії, де зустрічає хлопця, який урятував її від хуліганів у парку. Знайомі в Академії називають його Кажан. Він виходить із-за лавки, одягнений у чорне, і починає з нею розмову. Виявляється, що він стежив за нею.

Пізніше Аліна йде в кафе, щоб почитати книжку Кафки. Але й там її знаходить Кажан. Він сідає до неї за столик, бере книжку та починає її розглядати. Кажан зауважує, що вони з Аліною схожі, бо «не такі, як усі». Юнак стверджує, що Кафка помер від нудьги, а не від туберкульозу, і зізнається, що носить чорні окуляри, бо не любить

¹ *Олég Стасик* — сучасний поет.

Ілюстрація до роману Дари Корній «Гонихмарник», згенерована ШІ

дивитися на світ крізь рожеві. Аліна відчуває, що Кажан заходить на її територію і починає її лякати. Вона не може відповісти, бо ніби заціпеніла.

Дівчина не хоче, щоб її думки чи дії контролювали. Вона кидає різку фразу та йде геть. Кажан сміється і гукає їй услід: «Клітка йде шукати пташку».

Алініна злість не мала меж. На себе, на цього телепня, на весь світ. Вона, заглиблена у власний гнів, нікого й нічого не помічала.

Навпроти кафе, підпираючи плечем ліхтарний стовп, стояв юнак у білому. Він безжурно бавився дзеркалом, запускаючи в небо сонячних зайчиків. Хлопець задоволено посміхався, спостерігаючи за роздратованою Аліною, яка надто зосереджено дивилася собі під ноги, простуючи сонячною вулицею.

4. МАМА

Сміх, що має до мене назавтра прийти,
розпізнаю сьогодні поміж плачу я.
За хвилину до того, як з'явишся ти, —
я тебе передчую.

С. Жадан¹

Аліна прокидається від шуму ремонту в сусідній мансарді. Вона бачить, що на підвіконні сидить Кажан, який, виявляється, став її сусідом. Він пояснює, що його батько облаштовує для нього майстерню, і тепер вони будуть сусідами. Аліна дратується через таку настирливість і виштовхує хлопця з вікна, зачинивши його. Незважаючи на зіпсований настрій, вона вирушає на пробіжку, яка завжди допомагає їй упоратися з емоціями.

Через деякий час до Аліни приходить її мама Ірина. Це несподіваний візит, бо вони майже не спілкувалися після сварки. Ірина зізнається, що сумувала за донькою, і хоче помиритися. Аліна приймає її вибачення. Під час розмови мама помічає закриту картину й знімає тканину. Упізнає на полотні себе в моменти пережитих страхів і тривог. Картина глибоко шокує Ірину, і вона згадує, що відчувала те саме багато років тому.

Мати й донька йдуть у кафе. Ірина все ще розгублена, але після розмови вона ніби «оживає». На прощання дає доньці ключі від квартири, щоб вона могла приходити, коли забажає, а також обіцяє встановити кондиціонер у майстерні, бо там дуже спекотно. Аліна зізнається, що знає про запасний ключ, який є в батька. Вони обнімаються, й Аліна відчуває, що день, так невдало розпочавшись, став щасливим.

Розділи II–IV

Поступово Аліна та Кажан, який виявився студентом-скульптором Сашком, знайомляться ближче, спілкуються в колі друзів — одногрупника Аліни Данила, його дівчини, на прізвисько Морва, Петра, Марти й ін. Вони ходять у кафе, кіно, на дні

¹ *Сергій Жадан* — сучасний український письменник, перекладач, громадський діяч, музикант, фронтмен гурту «Жадан і Собаки».

народження, подорожують вершинами Карпат. Увесь цей час Аліна приховує від батьків свої стосунки із Сашком, бо він не звичайний хлопець, а дводушник: у його тілі живе ще одна істота — давній повелитель хмар і дощів Гонихмарник. А в родини дівчини, зокрема й у її мами Ірини, уже був негативний досвід спілкування з такими людьми.

Читацькі діалоги

- Які риси вдачі Аліни є незвичайними? Чому?
- Що нового з прочитаних розділів ви дізналися про видатних митців різних епох?
- Як ви думаєте, чому дівчина приховує від батьків свою закоханість?

Мистецькі діалоги

У романі «Гонихмарник» твори мистецтва — не лише тло, на якому розгортаються події, а й емоційний навігатор, що веде читачів і читачок крізь сюжетні повороти, внутрішні переживання, спогади та мрії героїв і героїнь.

➤ За QR-кодами послухайте пісні: «Я придумаю світ, щоб прокинутись в ньому»; «Хто так тихо прийшов, невідомий»; «Сядеш у поїзд».

Поміркуйте!

- Чи змінюється ваше сприйняття роману після прослуховування музики? Розкажіть про свої відчуття.
- Яка з пісень, на вашу думку, могла б стати «саундтреком» до розкриття душі головної героїні? Чому?

Розділ V

1. ДВІЧІ В ОДНУ РІЧКУ

Ой піду я в бір темненький, там суха смерека,
як розпалю ясну ватру, видно всім здалека.
Запалала при смереці смолова ялиця:
горить моя досадонька, мов сухая глиця.

Леся Українка

(...) — О, так, я малою ставила надто багато запитань, часом зовсім не дитячих. Здебільшого дорослі, щоб відкараскатися від дрібної причепи, віджартувувалися чимось на кшталт «тебе лелека приніс» (хоча воєни їх уже немає, вони в теплих краях), «дітей знаходять у капусті», навіть узимку. Найпоширенішим висловом стало крилате «будеш багато знати — швидко постарієш». Тому я стала багато читати. А що? Гарна альтернатива, замість поговорити. Там знайшла відповіді майже на всі запитання. Хочеш знати про Всесвіт — розгорни книжку й прочитаєш.

Хоча досі не розумію, як то мені вдається не розірватися між реальністю книжною та образністю художника? До чого це я веду? Ага! Тому мене дратує, бісить, коли я не можу зрозуміти чи раціонально пояснити те, що бачу на власні очі. Я не боюся невідомості, мамо, тому що все піддається поясненню, абсолютно все. Принаймні донедавна я так вважала! Коли лежиш під небом, усіяним зорями, пояснювати нічого не мусиш, бо воно прекрасне та зрозуміле, хоча й науково розтлумачити все це можна, якщо захотіти. Ідучи сьогодні в потязі, я все міркувала, як мені точніше поставити тобі запитання, щоб не здатися схибленою. Недаремно я почала розмову з «Лісової пісні», з казки-феєрії, не випадково. Мамо, я зустріла Того, що Греблі рве, чи Того, що в Скалі сидить, Перелесника. Я не знаю, як воно називається насправді. Мамо, що ти знаєш про істоту, яка вміє розганяти хмари? Щось мені видається, не тільки це вона робить. Що? Усе! (...).

Жінка якусь мить збирається з думками. Вона чекала цієї розмови, думала сама її почати після ще однієї ознаки втручання Гонихмарника в життя Алінки. Та йшли дні, у доньки навіть з'явився приятель Петро, дуже схожий на її Василечка, спокійний, надійний, і вона трішки заспокоїлася. Завчасно.

— Не мовчи, мамо. Ти знаєш, про кого я. Чи твоя донька — божевільна на дурепа? Кажи!

— Ні, доню! Ти — не божевільна! Це Гонихмарник, або Градобур, тобто дводушник, — відповідає трохи знервовано Ірина. — Ось ти з ним і зустрілася. Чи могло бути інакше? Я відчувала: він поруч. Від того дня, коли вперше побачила твою картину. Він-таки вліз у твоє життя, у сни, вони це люблять, а тепер захоче залізти в душу. Прийшов час тобі все розповісти (...).

Ірина розповідає про Ігоря, про знайомство з Гонихмарником, про кохання, про бабусю Орину, про смерть батьків через родину Сокірків, про втечу із села.

— Мамо, ти кохала Ігоря? — нарешті озивається Аліна. — Я знаю, що ти зараз скажеш: «Це не має жодного значення тепер, тому що я кохаю твого батька». Але скажи по правді, мамо, ти кохала Ігоря? (...).

— Кохала! Але... Його батько вбив моїх батьків, і та істота погрожує вбити мене. Я втікала не від кохання. Я втікала від того іншого. Невже ти погано слухала?

— Ні, добре. Отже, ти кохала Ігоря. Чому ж тоді ти не спробувала поборотися за нього? — уперто допитується донька.

— Не могла. Не знала як. Та й ворожнеча родова засліплювала. — Голос Ірини тремтить чи від хвилювання, чи від страху. — Залишатися із сином того, хто забрав батьківську любов, родину й збирався вбити тебе? Я втікала, бо не почувалася сильною. Та й бабуся вважала, що так буде ліпше. Тому що, доню, ти ж сама тільки-но сказала, важко боротися з тим, чого не розумієш. Як можна це здолати?

— Постаратися зрозуміти, мамо! Для початку постаратися зрозуміти! Як табличку множення (...).

— Дводушник — небезпечний суперник, дитино. Він чує в стократ ліпше, відчуває в стократ сильніше. Людина, у якій він живе, може бачити в темряві, вона розуміє мову сонця, вітру, стихій, тварин, рослин, і вона не двоока, як ми з тобою. Вона... Ех! Можна навіть збожеволіти від споглядання того нечестивця. Я знаю! Твоє щастя, що ти його не бачила справжнього! Я втекла. «Коли не моя — тоді нічия!» — то його слова, Аліно, його слова. Він не жартував, він ніколи не жартує (...).

У мене був лише один спосіб стримати його під час утечі. Коли дводушник засинає, то спить тільки його людська подoba. А ось душа Градобура ніколи не спить, вона, мов той вартовий, постійно пантрує. Час-то гуляє сама по собі, однак не відходить далеко, повертаючись у тіло до перших півнів. Хто зна, як воно в місті. Тут немає півнів. Коли ми втікали із села, то мусили якось зупинити дводушника. Бабуся перед смертю розповіла, як можна його пригальмувати. Я і твій тато пішли в сусіднє село до священника. Василеві друзі тим часом знайшли сплячого Ігоря. Вони мали розвернути тіло Градобура на 90 градусів за Сонцем. Гонихмарник тоді втрачає силу володіти людським тілом, у якому живе, і доки людину не повернуть назад у звичне становище, Градобур отак і буде стовбичити біля тіла. Після повернення в тіло йому потрібно лише пару днів, щоб відновитися. Цього нам мало вистачити для втечі. Що буде згодом, коли він оклигає, не хотілось і думати. Та хлопці все наплутали. Повернули Ігоря проти руху Сонця (...).

Будь ласка, не ставай на ті самі граблі, що і я. Не закохуйся в Градобура! (...)

— Мамо, ось ти кажеш, що від вигляду Градобура можна збожеволіти. Я його також бачила — не збожеволіла, — донька говорить про це буденним голосом (...).

А ти не думаєш, мамо, що свідомості чи душі тих, з ким перетинаються Гонихмарники, теж впливають на них? Ми, люди, зроблені на подобу божу й усе таке, але також не зовсім досконалі. Не гірше від Гонихмарників уміємо обдурювати, зраджувати, убивати. І не в кожному з нас щось сидить, бо коли б таке було, то легко можна було б списувати на покруча всі власні гріхи! Ми, люди, маємо право вибору, на відміну від нього. Та чи завжди робимо правильний вибір? Знаєш, як кажуть: смерть однієї людини — трагедія, смерть мільйонів — статистика. Ти думаєш, війни, що ведуть у світі люди одні проти одних, убиваючи без жалю собі подібних, справа рук Гонихмарників? Чи, може, то вони вигадують супердосконалу зброю, щоб потім направити її проти дітей, жінок? А наш Чорнобиль? Мамо, люди — не менше зло, ніж Градобури (...).

Ти говорила, що в нашій родині всі жінки знатниці-травниці, прабабуся, прапра-, ти маєш той хист. Чому я його не маю? — запитує Аліна, зазираючи пильно Ірині в очі.

— Ти його маєш, — винувано, тихцем відповідає Ірина, відводячи бік погляд (...).

2. ВЕРШИНА СВІТУ

Ой ти, дівчино, ясная зоре!
Ти мої радощі, ти моє горе!
Тебе кидаючи, любити мушу,
Тебе кохаючи, загублю душу.
І. Франко

Вони стоять на Вершині світу в Гімалаях. Дивакувата гора пірамідальної форми зі сніговою шапкою на вершині. Її грані зорієнтовані в напрямку чотирьох сторін світу, як на мапі. Гора Кайлаш, або Кайлас (...).

Забагато простору й бракує кисню. Коли вони занадто довго затримувалися на горі, хлопцеві починало здаватися, що він не лишень банально задихається від браку кисню на такій висоті, в очах підстрибує і гойдається світ, а простір навколо заповнюють якісь ефемерні тіні. Від браку кисню, очевидно, починаються глюки. А ще він тут роздвоюється і не лишень у душі, а й реально. Тоді їх тут стає троє: Юрко, Кажан і Гонихмарник. Гонихмарник якимсь дивом вибирається з його тіла й робиться сірим прозорим серпанком (...).

Тоді його всі звали ще Сашком, це вже згодом прізвисько Кажан приклеїлося до нього через загадковість, незрозумілу любов до всього чорного та смолисті очі. Єдине, що залишилося від рідної матері, — безмежно глибокі очі, кольору глухої горобиної ночі. Мама померла відразу після пологів. Подарувала йому життя і пішла...

Сашко ріс у неповній родині, як зараз прийнято казати. Він і тато. Від цього не вважав себе ущербним. Ні дідусів, ні бабусь, ні тіток, ні вуйків, ні братів, ні сестер. Мама була сиротою, тож які можуть бути бабусі-дідусі? Татові батьки? Бабуся померла молодою, як і його мама, під час пологів. Дідусь зараз мешкає в Англії. Кажан його ні разу не бачив. Вони з татом не спілкуються. Тато дідусеві чогось там не може пробачити. Відповіді годі знайти. Інколи дідусь телефонує, цікавиться життям-буттям онука. Запрошує до себе в гості. В Україну йому зась: син заборонив. У дідуса в Лондоні хороша робота, він — успішний художник, велика родина (дружина та її діти).

(...) Сашко змалечку знає про батькову міць. Можливо, спочатку вона його й лякала, цього він не пригадує. Згадується лише сила, якою віяло від тата та якій він завжди так заздрих. Знав, що прийде час, і сила стане його. Батько готував сина до цього. Але хлопець і передбачити не міг, що все трапиться так швидко й наскільки це класно — володіти силою. П'ять років тому з батьком трапився банальний нещасний випадок: узимку підсковзнувся на вулиці та гепнувся добряче. Перелом лівої руки. Руку погано склали, дві операції. Наслідок — сила та міць до руки так і не повернулися. От і змушений був батько передати синові свої таланти й душу Гонихмарника в доважок (...).

Сашко відразу кинувся випробовувати подаровані батьком сили. Так він тоді це сприймав. Наганяв на місто жажливі грозові дощі, частенько з градом, буревії, навіть випадково одного разу накликав смерч, тобто експериментував. Якось через свою необережність ледве не загинув. Батько попереджав, що існують хмари й дощі, непідвладні силі Гонихмарника. Ними управляти заборонялося, тим паче втручатися. То вже потрібна сила вищого ґатунку, і влізати туди навіть небезпечно. Як розрізнити ці хмари? Дуже просто. Той, що живе в тобі, знає. Ага. Краще б він того не говорив. Не можна, отже, треба спробувати. Й ось він, молодий-дурний, стоїть на дахівці чотирнадцятиповерхового будинку й наперекір батькові та Гонихмарнику простягає до неба руки. Зненацька його паралізує страх, бо те, що шкіриться до нього з неба, звичайним жартом назвати важко, і та енергетика, яка летиться звідти, надмогутня. Знає, коли не обірве зв'язок з отими хмарами, то вже точно гаплик. Те, що сидить у хмарі, повністю відбирає його волю та сили, і коли вже, здається, усе — кінець... Чиясь тепла рука спокійно опускається на його плече, і він приходить до тями вже тут — на Вершині світу. Спочатку думав, що потрапив у пекло (чому не гаряче?), потім — у рай (захолодно). Тоді познайомився з Юрком, який урятував його. (...)

Сашко й досі не розуміє, хто він — цей Юрко. Безтямно закоханий у Львів юнак. Знає кожну цеглинку, дбайливо припасовану в бруківку міста чи в його стіну. Може поіменно назвати кожного мешканця міста, не лише з нині суцих, а й із тих, кого давно немає, від графа до нікчемного бомжа. Завжди виправдовує найбезглуздіші вчинки дітей свого міста. Сам так каже. Що вже й казати про історію Львова, яку він знає досконало. Одягнений завжди в біле, навіть у найпохмурніший день. Дуже любить гарбузове насіння. Дивак.

Сашко досі не розуміє, чому тоді Юрко врятував його. Збоку так виглядає, що Кажан не зовсім чиста сила. На це Юрко лише посміхнувся і відповів:

— Не мели дурниць, Сашку! Не все так однозначно, друже! Ти надто високої думки про себе. Теж мені — нечистий! Це звання також заслужити треба. (...)

До Львова повертається подруга дитинства Аліни Марта зі своєю мамою Агнесою. Петро з першого погляду закохався в Марту, незважаючи на те, що Марта внаслідок ДТП втратила зір. Не маючи надії на одужання, у відчаї Марта робить спробу самогубства, але на краю даху її затримав і врятував Кажан.

Поміркуйте!

Зверніть увагу в тексті розділу на розповідь про Юрка — «юнака в білому». Чи здогадалися ви, кого саме уособлено в його образі? Відповідь на це запитання — у наступній рубриці.

Культурно-історичні паралелі

Пам'ятник святому Юрію
Змієборцю в м. Львові
(скульптори Андрій
та Володимир Сухорські)

дає, що коли Лев готував місце для Високого Замку, його слуги натрапили на дракона. Князь убив чудовисько та звелів збудувати церкву на честь Юрія Змієборця.

Головна святиня міста — собор Святого Юра, збудований у XVIII ст., став духовним серцем Львова.

Архікафедральний собор
Святого Юра. м. Львів
(архітектор Б. Меретин)

Святий Юрій (або Юрій Переможець) — один із найбільш шанованих християнських святих, який став символом мужності, віри та захисту. Він жив у III ст. в Каппадокії (на сході Римської імперії). Його батько був римським офіцером і загинув за віру в Христа. Юрій теж став воїном. Він відмовився зректися християнства, за що й був страчений. Тож за християнською традицією його вважають великомучеником і захисником вірян. Легенда ж розповідає, що Юрій переміг страшного дракона, відтоді став відомим як Змієборець.

Для львів'ян святий Юрій є покровителем міста. Його заснував у 1256 р. князь Данило Галицький, який назвав місто на честь сина Лева. Львівська легенда розповідає, що коли Лев готував місце для Високого Замку, його слуги натрапили на дракона. Князь убив чудовисько та звелів збудувати церкву на честь Юрія Змієборця.

Один із найвідоміших готелів Львова «Жорж» названо на честь покровителя міста — святого Юрія. Як відомо, Жорж — це французька форма імені Юрій. Образ святого Юрія — вершник, який перемагає змія, — символізує боротьбу добра зі злом. На відміну від традиційних ікон, у руці святого меч, а не спис. Адже барельєф створений у стилі, близькому до європейського модерну, тому й образ святого Юрія адаптовано до цієї естетики. У західноєвропейській традиції меч часто асоціюється з рицарською доблестю, захистом віри, правди та є символом перемоги й справедливості.

Поміркуйте!

- Як ви розумієте символіку Юрія Змієборця сьогодні? Чи можна вважати його прикладом для сучасних героїв / героїнь?
- Роздивіться фото пам'ятника святому Юрію Змієборцю у Львові. Пригадайте, яке значення надано рицарським обладункам у романі англійського

письменника В. Скотта «Айвенго». Проведіть дослідження та підготуйте повідомлення про те, як сакральні¹ образи можуть змінюватися залежно від культурного контексту та художнього задуму автора твору.

Чи є покровитель міста або села, у якому ви мешкаєте? Розкажіть про це однокласникам та однокласницям.

Розділ VI

Аліна та Сашко насолоджуються спілкуванням, проводячи час разом. Аліна відчуває себе щасливою, її внутрішнє світло впливає на все навколо. Вона вирішує написати портрет Сашка. Дівчина помічає, що в ньому є дві сторони: таємничий Гонихмарник та її коханий Сашко. Їй потрібно приспати увагу Гонихмарника.

До Аліни приходять друзі Морва та Данило, які збираються їхати до пластунського табору. Тим часом мама Аліни телефонує і попереджає, що вона завітає з перевіркою. Через мамині фобії щодо Гонихмарників Аліна змушена попросити свого друга Петра прийти до майстерні, аби створити видимість, що вона зустрічається з «нормальним» хлопцем.

Уночі Аліні сниться дивний сон, де вона стоїть перед дверима з написом «Alea jacta est» («Жереб кинуто»). Зранку на пробіжці вона зустрічає хлопця в білому, на ім'я Юрко, якого бачила раніше. Він знає про неї та її родину набагато більше, ніж можна собі уявити. Юрко попереджає Аліну, що вона не повинна рухатися далі у своєму розслідуванні, бо «машина світу надто складна». Аліна відповідає, що друзі пізнаються в біді, і запитує, чи він їй допоможе. Юрко каже, що подумав, і додає, що вона «занадто світла та добра». Дівчина відповідає, що в ній є і світло, і тінь. Юрко обіцяє подумати про допомогу.

Аліна відвідує свою подругу Марту, якій урешті дозволили бачитися з нею. Марта в дуже важкому стані, що суперечить словам її мами та Петра. Аліна вирішує, що настав час діяти. Коли мама Марти, пані Агнеса, виходить, дівчата починають розмовляти. Аліна розповідає Марті притчу про Божевілля і Кохання, щоб показати, що навіть якщо життя складне, треба жити, коли поруч є ті, хто тебе підтримує.

Марта, відчуваючи себе сліпою і немічною, каже, що не може допомогти. Аліна відповідає, що саме ця проблема й може її врятувати. Аліна вирішує розповісти Марті всю правду про свого хлопця Сашка-Кажана та про те, що він — Гонихмарник. Після розповіді Марта шокована, вона погоджується допомогти, кажучи, що тепер у неї є вибір. Наступного дня Аліна повертається до Марти й бачить, що її подруга вже грає на піаніно. Марта розповідає ще одну притчу — про Час, який знає, наскільки важливою є Любов. Вона каже, що їй потрібний лише час, щоб одужати.

Аліна просить маму позичити їй оберіг і трави, які можуть захистити від нечистої сили. Ірина шокована та намагається відмовити доньку від задуманого, але Аліна переконує її, що впорається, і тимчасово заспокоює маму обіцянкою прийти ночувати додому. Аліна також бере оберіг у батька, який погоджується допомогти, пообіцявши затримати дружину вдома.

Коли Сашко приходить увечері у свою майстерню, він здається виснаженим, і його розповідь про дивний сон насторожує Аліну. Вона розуміє, що він не єдиний

¹ Сакральний — характеристика речей, істот, явищ, що стосуються релігійного культу.

у цьому тілі, і Гонихмарник визирає з його очей. Аліна дає Сашкові чай із трав, від якого він швидко засинає. У його майстерні дівчина разом із Петром і Мартою готують пастку. Вони повертають за часовою стрілкою сплячого Сашка, одягають на нього оберіг, а Аліна обсіпає кімнату травами, залишаючи лише один вихід для Гонихмарника. Картина «Двері», яку написала Аліна, виявляється не лише малюнком, а й справжньою пасткою.

Опівночі, коли Гонихмарник повертається, Аліна вмикає світло, і він розуміє, що потрапив у пастку. Не може вселитися в Сашка, бо той під охороною оберега. Гонихмарник відчайдушно намагається вирватися, руйнуючи майстерню, але не може. Нарешті він бачить єдиний вихід — двері, зображені на картині, і вирішує вселитися в Марту, яка на це погодилася. Цей обмін «душами» допомагає Марті зцілитися. Вона тепер дівчина-Гонихмарник, але з вибором бути вільною.

Розділ VII

1. МЕЖА

По рівній грані двох світів ідеш.
Що, наче скло, невидима і гостра.
І тягне, рве глибинами без меж
Одкрите серце ненаситний простір.

О. Ольжич

Коли Петро з Мартою пішли, Аліна кинулася до Сашка. Той спокійнісінько продовжував спати. Гармидер, який тільки-но панував у майстерні, не розбудив його. Якесь недобре передчуття закралось у серце дівчини. Та Аліна не встигала зачепитися за найменший його прояв. Відчувала себе вкрай виснаженою, спустошеною, напівживою. Тільки тепер відчула, що її тіло гойдає, мов на човні під час шторму. Дівчина доходить до вікна, спирається рукою об підвіконня, сідає на нього. (...)

— Сервус, Алінко, — почувся поруч голос.

Аліна розплющила очі. Поруч на підвіконні сидів Юрко. Вигляд мав жалюгідний. Білий одяг увесь зім'ятий та брудний. Обличчя теж не ліпше від одягу — усе якесь змарніле, синці під очима. (...)

— Що трапилося? — нервово питає Аліна. — У тебе такий вигляд. Поки ми були там, ти...

— Тс-с-с... Не варто. — Хлопець утомлено відмахується. — Уже все гаразд. Ти молодець.

— Я тобі дуже дякую, Юро. Якби не ти, ми не змогли б (...).

— Усе просто й складно водночас, — веде втомлено хлопець. — Хіба є щось сильніше від любові? Так, любов прощає і бореться до кінця. Зазвичай вона перемагає, коли ти впевнений у ній і в собі теж. «Бог — це любов», — кажете ви. А якщо людина створена на подобу Творця, то виходить, що й людина — то любов. Дехто це знає, дехто шукає відповіді все своє життя, дехто собі живе, не замислюючись над цим. У кожного своя дорога до розуміння, інколи одного життя замало. Заради любові

вмирають, їй присвячують геніальну музику, полотна, вірші, романи! Людство донині пам'ятає ім'я коханої Данте, тому що Беатріче живе в його віршах і зараз. Вона стала його пеклом. Та вона стала і його раєм. Кохання. Можна кохати по-різному. Навзаєм. А можна, як Петрарка. І таке частенько буває. (...) Яку ватру розпалиш у собі — таким буде і світ навколишній. Людина — то храм божий. Можна напустити в нього крамарів і шарлатанів, можна вимостити долівку соломкою та розвесити свиней або перетворити на болото. А можна в храмі поставити вівтар і впускати до нього всіх страждених. Хоча то може бути й бібліотека, куди за водою пізнання прийдуть спрагли, чи картинна галерея, яка шокуватиме, вражатиме, тішитиме, веселитиме. Усе у твоїх руках, що ти створиш, — храм чи прихисток для страждених, дім розпусти чи корчму. Хоча ви, люди, так любите нарікати на Бога, переводячи стрілки: «Усе в руках Божих». Тож той вибір, який ти робиш щодня, щохвилини, впливає не тільки на твою долю — він впливає на долю цілого Всесвіту. Бо кожна жива істота є найціннішим гвинтиком в отій складній машині світу, важливо все: слова, думки, мрії, сни... Знаю, що кажу. (...)

— Ні, ти не янгол! — витискує із себе Аліна. — Ти розумієш людей і не судиш, застерігаєш — так, але не караєш. Ти також, як і ми, страждаєш і журишся, робиш помилки, правда? Яка я дурна! Чому раніше не здогадалася?! Так, Юрій Змієборець — символ мого міста, його покровитель. Але не зовсім він, правда ж. Ти не янгол. Ти...

Юрко трішки сумно всміхається та ствердно киває головою:

— І місто має душу. (...)

Аліна розплющує очі. Вона прокинулася. Тепер знає: те, що сказав Юрко, правда: Сашко застряг, йому самотійно не вибратися. І в усьому винувата вона. Усіх урятувати неможливо? Дівчина глипає на годинник, що висить над ліжком. Друга година дня (...).

— Доню, усе гаразд? — збентежено запитує тато.

— Майже. Закладаюся, що це телефонує пані Агнеса, тому що...

Аліна не встигає договорити. У кухню вбігає збуджена Ірина.

— Марта, Марта... Васильку, Алінко! Наша Марта прозріла. Тільки що Агнеса телефонувала, дівчина знову бачить.

Василь дивиться допитливо на доньку, схоже, вона це знала.

Аліна повернула мамі всі трави, обереги. Сказала, що Гонихмарник поїхав до Італії. Тож біdkатися вона тепер не має потреби. Якщо не вірить, може передзвонити Петрові, а ще краще — навести довідку в аеропорту. Там їй підтвердять, що пасажир Дякун відлетів учора пополудні в Рим. (...)

Читацькі діалоги

- Яку роль відіграє Юрко в житті Аліни? Прослідкуйте, як змінюється ставлення дівчини до нього. Про що це свідчить?
- Як у розділі розкривається тема вибору між світлом і темрявою? Що, на думку авторки, визначає духовну сутність людини?
- Прокоментуйте епіграф до розділу. Як ці поетичні рядки відомого українського поета О. Ольжича допомагають зрозуміти ідейний зміст розділу?

2. ПРАВДИВА ЛЕГЕНДА

Кохання — як вода — плавке та бистре,
рве, грає, пестить, затягає й топить.

Леся Українка

Аліна підходить до вікна. Теленькають у голові дзвіночки. На даху її жде Юрко. Аліна знає: попереду дуже серйозна розмова (...).

Юрко підходить до вікна, сідає поруч на підвіконня. Такий, як завжди, не такий, яким бачила вранці. Той, уранішній, подобався більше, здавався справжнішим. Цей також поруч, але видається трішки чужим, як і годиться вічному.

— Аліно, перестань! Я — не вічний. Поки живе моє місто — живу і я. На жаль, і міста помирають, як люди, — ледь чутно говорить хлопець.

Аліна відчуває, як із серця тихенько виливається розпач і злість:

— Юрку, допоможи нам. Ти вже один раз допоміг!

— Я не допомагав.

— Як не допомагав? Сьогодні вночі.

— Я не допомагав! — з притиском говорить Юрко. — Ти сама все зробила. Я лишень спостерігав і пильнував, щоб інші не втручалися.

— Інші? Хто інші? — Вона здуріє від тих запитань.

— Повір, тобі, Аліно, краще поки що не знати. (...) Так, як туди потрапив Кажан, — спокійно відповідає Юрко, наче не чує її люті. — Я тебе попереджав про небезпеку. Душа твого Сашка розривалася між двома клятвами — даною Гонихмарнику й тобі. Біда із чесними людьми. Душа заблукала чи, проходячи очищення, заблукала. Уже й сам не знаю. Думаю, що не випадково (...).

Аліна його лякає, Юрко поруч із нею почуває себе майже як перед Дідом. Яблуко від яблуні... Кілька секунд обдумує, як почати розмову:

— Було це дуже-дуже давно. Жила собі в одному українському селі родина характерників. Ніхто не знає, коли й звідки вона взялася, тільки та сила завжди передавалася в родинному дереві: від батька — синові, з передвіку чи що. Могло бути в родині кілька дітей, та то байдуже, бо сила сама вибирала, кому дістатися. Ішов час, міняв мапу світу, нещадно шматуючи її. Та для родини характерників нічого не змінювалося. Вони вірою і правдою служили князям, потім козацькому війську (...).

Так от, заблукав одного разу козацький загін із характерником Остапом в одному з поліських сіл. Там гріх не заблукати, навіть сьогодні. Ти ж знаєш! І характерницькі штучки не допомагали, бо в тих прадавніх лісах діяли свої закони й владарювали власні сили. Їхали козаки, здавалося, добротною лісовою дорогою, і раптом вона просто щезла, розчинилася. Геть нічого не зміг вдіяти характерник Остап, сила його не слухала. Загін тиждень блукав пралісом, а вийти на дорогу чи хоч на котрусь живу душу так і не вдавалося (...).

Ілюстрація до роману Дари Корній «Гонимарник», згенерована ШІ

На сьомий день у лісі раптом почули ніжний, прекрасний спів. Кинулися стрімголов вони на пісню і зустріли молоду, вродливу дівчину. Аж роти пороззявляли від побаченого. Русяве довге волосся, блакитні очі, чарівний голос. Правдива тобі мавка. Дівчина збирала чорниці й співала. Портрет дівчини тобі, Аліно, нікого не нагадує?

Юрко майже весело дивиться на Аліну та перечіплюється через її сердитий погляд:

— Красуня вивела загін із лісу до свого рідного села. Знесилені та зморені такою несподіваною вилазкою, козаки тиждень зализували рани. А характернику Остапові ну ніяк не йшла з голови ота дівчина-полісянка. Настав день від'їзду. Остап відмовився повертатися додому. Попросив передати батькові, що згинув у болоті чи пропав, хоча знав: не повірить старий. Та знав і інше: і дня не проживе без дівчини. Хотіли козаки силоміць вести хлопця із собою. Та хіба із характерником таке втнеш? Перетвориться на kota чи сокола — шукай вітру в полі. Козаки допомогли своєму побратимові посвататися до юної полісянки Ярини (...). Зажив Остап зі своєю Яринкою в коханні та злагоді.

Страшенно лютував батько характерника Остапа, де ж це бачено — проміняти козацьку славу, гідність і надсилу на бабу! Прокляв свого сина старий. Обірвався начебто рід характерників, тому що через батьківське прокляття в родині Остапа не мали народжуватися діти. Та щось пішло не так. Бо, певно, у того, хто зветься Богом, геть інші плани. Кх-кх... Проте з того часу народжувалися з покоління в покоління в роду Остапа лише дівчата, і тільки однісінька дитинка (...).

Та сила характерницька не змарнувалася, ні. У ті давні часи вважалося, що тільки хлопчики можуть ставати справжніми характерниками. Характерницьку силу треба вміти розбудити. Тож поки що вона розмінювалася на доволі легкі примітивні розваги. Дівчата ставали знахарками, звідкись знали назви невідомих трав, мовби ті трави з ними розмовляли, уміли лікувати травами, і то дуже добре (...).

Та це не все. Оті Градобури. Гонихмарника просто вабила сила жінки-характерниці, хоча й він не розумів, що тут до чого. Але мрія мати силу не полишала душу дводушника ніколи. Градобур чув ту силу, прагнув володіти нею. Жінка-травниця, вважаючи себе лише знахаркою, бридилася дводушництвом, відчуючи нутром лихі наміри, темний підступний бік того. Гонихмарник мстив завжди однаково — зводячи зі світу чоловіків характерниць. Це не допомагало, бо жінки виявлялися напрочуд вірними, навіть по смерті коханих. І досі тривало б оте поборювання, коли б одна з дівчат не закохалася в правдиву душу дводушника, а потім зуміла втекти від Градобура. Вона зберегла своїй дитині повноцінного батька. І донька, яка згодом народилася в люблячій родині, чи не вперше за всі роки бідкування-митарств жінок-характерниць, виросла в гараздах і в коханні, маючи в собі не тільки вроджену силу, а й любов двох батьків, що живило її силу світлом і добром. А це, я скажу тобі, дуже-дуже важливо. Та від долі не втечеш (...).

— Мені в дитинстві мама розповідала стару легенду про козака, мого прапрапрадіда, якого покарав Бог за те, що той прокляв свого сина. І мені здається зараз, що це не зовсім легенда. Тому скажи мені, друже, кого ти називаєш Дідом?

— Ти й сама щойно відповіла. А я? Як завжди, банально, не маю права втручатися. — Юрко простягає руку. На долоні зелений дубовий листочок. На дотик холодний і м'який. — Ти — мудра дівчина. Поклади листочок собі до кишені, коли будеш подорожувати, він допоможе. Це щось типу компаса (...).

Аліна торкається рукою свого оберіга, і раптом трапляється те, на що вона й сподівалася. Вона знає, що їй робити.

— Так, Марто, Петре! Ліжко із Сашком посунемо на середину кімнати. Ось так. Добре. Мартушко, візьми два крісла та постав з обох боків ліжка. Там, де ноги. Угу! На них ці дві картини. Немає значення, яка справа, а яка зліва. — Аліна киває в бік «Пошматованого неба» та «Дверей». — Петре, стань позаду картини, за спинкою крісла, позаду цієї картини. Та ні! Позаду «Дверей». Можеш поки що не зажмурюватися.

Петро бурчить невдоволено щось собі під ніс. Зараз не до нього.

— Мартушко, слухай уважно! Ти маєш бути одним цілим зі своїм Гонихмарником, можливо, тобі доведеться робити те, що зазвичай роблять Гонихмарники. Не журися через те, що не маєш досвіду. У твого квартиранта його аж забагато. Слухай його інстинкти — вони не підведуть. Нічому не дивуйся, ні про що не запитуй. Я також зараз рухаюся навмання, мов сліпий у чужій, навіть ворожій оселі. Марто, будь готова до несподіванок! Ти стоїш навпроти картин: що б там не побачила, не лякайся і не дивуйся. Коли прийде твій час діяти, я дам знати.

Петро стоїть із жахливою гримасою на обличчі (...).

— Петре, стоїш там і не рухаєшся. Руки поклади на картину. Коли я крикну: «Замкнути двері», просто перекинь її додолу й усе — просто перекинь (...).

Страх холодними обценьками стискає Петрове серце (...).

У лівій затиснуто дубовий листочок, що його дав Юрко. К-о-м-п-а-с...
Утома важким обрусом опускається на повіки. Аліна засинає.

Читацькі діалоги

- Про яку легенду Аліна дізналася від Юрка? Як вона пов'язана з її родиною?
- Прослідкуйте, як у розділі розкрито ідею сили любові та її впливу на долю людини. Поясніть свої міркування.

3. ТА, ЩО ПРИЙШЛА ВІД СОНЦЯ

Ми вдвох колись
гасили сонце
і поцілунками
в далеку праніч
засвічували зорі.

Ю. Коломієць¹

Аліна опинилася поза часом. Її оточувала мла. Точніше, це був порожній світ, у якому нічого й нікого, поки що лише вона. Вона та мла, немов безмір'я перед створенням світу. Ні ночі, ні дня, ні неба, ні землі (...).

Дівчина розплющує очі. Тисячі сонць ударяють у зіниці. Стільки сонця, тут стільки сонця. Воно на відстані простягнутої руки, величне й величаве, зовсім не пекуче, лише дуже яскраве. Дурні книжні істини лізуть у голову. Сонцепоклонниця, язичниця, поганка! Вона жене їх геть, кудись на задвірки душі. Хай посидять там. Вони зайві. Є вона і є її Сонце... Вона нарешті зважується підняти на нього очі, відчуючи трепет і майже побожність перед усемогутністю вогняного дива, створеного кимось. Сонце крутить колесом у блакиті, віддаляючись від неї сваргою. «Вогонь для життя, вода — для міці» — звідки беруться в голові оті слова? Уже навіть не дивується власним думкам. На плече дівчини лягає чиясь важка долоня. Та вона не боїться, тому що це очікувано. Тому що знає, допоки поруч Сонце, ніхто не нашкодить їй тут, ніхто, бо вона його дитина. Сонцепоклонниця? Хай! (...)

Аліна встає з колін, дубовий листочок кладе в кишеню. Озирається (...). Звідкись узялося величне дерево, здається, дуб. Дуб із легенди. Таких великих дерев вона зроду не бачила. Його гілля наче тримає небо. А чому ж наче? Таки держить! Сонце стало маленьким химериком і ніби заплуталося у віттях дуба. Під дубом Дід. От і зустрілися.

Старий сидить у позі Будди й дивиться на Аліну, ховаючи у вусах посмішку. Принаймні так здається Аліні. Голова поголена, оселедець за вухом, довгі вуса. Зодягнений у багряну лиску куртку із золотим позументом і китицями та в «широкі, як море, шаровари». За плечима

¹ Юрій Коломієць — український поет XX — початку XXI ст.

Ілюстрація до роману Дари
Корній «Гонихмарник»,
згенерована ШІ

Ілюстрація до роману Дари Корній «Гонихмарник», згенерована ШІ

ють його. Аліні здається, що сонце зараз заплаче, йому майже боляче. Вона рішуче підходить до дуба. Нелегко на нього вилізти. Кількох людей треба, щоб обхопити його руками. Старий дуб! Отже, час залишив на його тілі свої шрами-оранки, гүлі та синці. Кілька секунд — і вона на дереві. Гілки дуба ніби пручаються, не хочуть пускати її. Руки, обличчя роздряпані, з ранок сочиться кров. Та вона дуже вперта, так просто не здається.

Сонце — мов яблучко завбільшки, Аліна вивільняє його з пастки, і коли торкається до нього, узявши в руку, відчуває: у її тіло вливається світло. Вона не хоче розлучатися зі своїм сонцем, та знає, що мусить, бо воно не тільки її. Дівчина розтискає пальці... Сонце піднімається вгору-вгору-вгору й починає рости.

Аліна спускається вниз. Нарешті озивається Дід, голос м'який і спокійний:

— Хочеш запитати, чому ти тут? Не зараз, дочко. Мудрі запитання потребують таких же відповідей. Зараз від твоїх учинків залежить не одна доля. Ми ще побачимося. А тобі час іти туди, куди велено! (...).

Аліна знає, що має врятувати Сашка. Це зараз найважливіше, а от полаятися з Дідом, здається, ще буде нагода. Вона зажмурюється. Тільки так тут можна подорожувати.

Коли вкотре розплющує очі, картина змінюється. Чужина, морок. Аліна йде ущелиною. Між скелями, під чужим небом, над головою безмірне зоряне шатро. Тільки зірки тут світять геть по-іншому. Вона виходить на відкритий простір. Знайома Долина смерті в підніжжі Вершини світу (...).

Поряд відчуває чийось присутність. Хтось тут зовсім поряд, хтось невідомий. Придивляється до неї... Це той, хто стереже цю долину, хто стоїть на воротах. Вона майже інтуїтивно відчуває його. Воротар. Страж (...).

— Чого тобі треба? — викрикує Аліна.

Повітря підхоплює її голос і розносить слова над горами. (...) «І пам'ятай, що було на самому початку, добре пам'ятай», — згадує слова

Діда. Усе на поверхні, на поверхні! Аліна заплющує очі, забирає з голови всі зайві думки й промовляє, майже кричить, тільки не вголос, а у своїй голові:

— БОГ!

— Заходь! Чого кричиш, як навіжена? Я не глухий! — раптом у її голові лунає роздратований чоловічий голос (...).

Страж держить у волохатій руці книжку. Рука подібна до руки перевертнів із голлівудських фільмів чи з українських казок про вурдалаків (...).

Несподівано почвара простягає волохату лапу й торкається пальцем її футболки.

— О! То ти із характерників! Жінка-характерниця — це вперше!

Настрій Брамника моментально змінюється. Зневага та роздратування втікають із голосу її співрозмовника, натомість з'являються навіть нотки поваги.

— Слухаю тебе, Людино! Та, що прийшла від Чужого Сонця! (...)

— Я прийшла по нього! — Аліна показує рукою в бік каменів, що бовваніють у променях чорного сонця.

— Він тобі хто? — голос істоти звучить байдуже.

— Коханий!

— Хм! Трохи дивний вибір. Не замало для твоєї сили знатися зі зрадниками? Він порушив присягу, дану вічності (...).

— Вічності цього не зрозуміти, — спокійно відповідає Аліна. — Я прийшла за ним: або піду разом із ним, або тут залишуся.

— Хочеш посперечатися з вічністю? — звучить сердито в голові. — Та навіть коли ти пройдеш мої двері, там будуть ще одні. І ще! А вертатися назад? Звідти ніхто не вертався, дорога в один бік! (...)

— Байдуже! Відмикай! — майже кричить на почвару Аліна, швидко вона освоїлася з балаканиною в голові (...).

Він стає перед нею, піднімає руку вгору й скидає із себе каптур. Господи! У голові пролопотіли образи єгипетських сфінксів, грифонів... То був справжнісінький живий Мінотавр, страховисько з бичачою головою (...).

Аліна врешті розуміє, хто перед нею. Один зі стражів Чистилища. (...)

— Радий, що врешті зрозуміла, де ти й хто я! Відгадаєш загадку — підеш далі! Загадка перша: «Що тримає Землю?» У моїх руках дзеркало правди, якщо відповідь правдива — ми це відразу побачимо. Що ж тримає Землю? (...)

— Висока вода, — упевнено випалює Аліна й дивиться в дзеркало, там замість бичачої морди з'являється бурхлива вода, а в її хвилях поважно пливе жовтий кит.

От тобі й шпаргалка. Хтось їй тут допомагає, бо істота бачить тільки воду.

— Проходь, Та, що прийшла від Чужого Сонця! — доброзичливо говорить почвара, поважно простягаючи руку перед собою долонею до-

гори, запрошуючи заходити. — Наостанок порада: менше зайвих думок, тут нічого не втаїш перед вічністю. Будь чесною.

Аліна робить крок уперед, невидимі двері відчинено. Перед нею нова істота, також у срібному балахоні, з укритою каптуром головою.

— Вітаю тебе, Людино! Ту, що прийшла від Чужого Сонця! — говорить у голові голос, більш лагідний та спокійний, ніж у попереднього співрозмовника (...). Проява в руках тримає дві кульки. У правій — чорну, у лівій — білу. Руки-лапи такі ж волохаті, як і в попереднього Стража (...). Почвара стає перед Аліною, скидає з голови каптур (...). Під каптуром голова мавпи. Схожа на одну з тих розумних мавп із «Планети мавп».

— Простягни руки долонями вгору, — наказує Брамник.

Аліна чемно виконує наказ. Мавпа вкладає їй у долоні кульки — чорну і білу.

— Даси правильну відповідь, відчуєш. Що тримає камінь? (...)

— Чотири кити! — чітко карбуючи кожне слово, промовляє Аліна. Відчуває, що білий камінь у правиці стає теплим, і в голові з'являється видиво річки, у якій купаються золоті кити. Раптом та річка починає палати. Ось і друга підказка. Швиденько жене від себе це видиво, заховує. Аліна віддає кульки почварі. Та майже розчаровано промовляє:

— Ти знала відповідь! — хмуровидо кривляється мавпа, забираючи свої камені.

Аліна мовчки заходить у наступні двері. Вона вже так близько. Може добре розгледіти, як між каменями сидить людина й труситься дрібно від холоду чи страху.

— Ще трішки, коханий!

— Вітаю тебе! Ту, що прийшла від Чужого Сонця! — уже звичне вітання, хрипучий голос істоти в голові.

Почвара у звичному срібному балахоні, у каптурі, цього разу з рахівницею у волохатих руках. (...) Почвара скидає каптур. З рохкання Аліна вже здогадалася, що там Кабан. Він держить перед собою рахівницю. Рахівниця дивна на вигляд. Чотирикутна рама, поперечні металеві струни, а на них людські дрібні кістки, не кісточки пластикові, а справжні кістки. Моторошно трішки Аліні від побаченого. Та тут це не дивина, під ногами також кістки. Під ноги дівчина старається не дивитися.

Кістки почвара ставить посередині рамки, ні в один бік вони не перехиляються.

— Що тримає китів золотих?

— Вогняна річка, — відповідає впевнено Аліна (...).

— Проходь далі! — У голосі кабана немає іронії чи жалю: він тільки виконує свою роботу (...).

Ще один Брамник у срібному плащі заступає дорогу, тримаючи в руках сувій із пергаменту.

Останній! Вона в тому впевнена, бо чотири — число магічне! Аліна дивиться на почвару без боязні, впевнено. Очевидно, ту впевненість відчуває істота, бо муркає майже ніжним, але підступним голоском:

— Вітаю тебе, Людино! Ту, що прийшла від Чужого Сонця! Загадка остання, однак найважча. — Але то не кішка під каптуром, ні, надто легко. — Готова?

Аліна киває головою. Воротар скидає каптур. Так і є — це тигр (...).

— Загадка четверта: «Що тримає вогонь?»

— Дуб залізний, з передвіку посаджений, а коріння його на силі божій стоїть!

Тигр муркоче майже привітно:

— Проходь, Людино! Та, що прийшла від Чужого Сонця! Проходь! І хай буде доброю до тебе Вічність!

► **Пригадайте**, що вам відомо з уроків літератури про центральний образ праукраїнської міфології — *Світове дерево*? Що воно символізує? Яким ви його уявляєте? Як переосмислює письменниця цей образ у романі «Гонимарник»?

Читацькі діалоги

► Прочитаний вами розділ — справжня містична подорож, сповнена символів, архетипів і глибоких сенсів. Які випробування проходить Аліна на шляху до порятунку Сашка? Чи свідчать вони про внутрішню силу героїні твору? Чому?

► Поясніть значення образу сонця та його взаємодії з Аліною в розкритті теми духовного походження, призначення та зв'язку людини з вищими силами.

4. ЦІНА КОХАННЯ

Коли Ти, мій Господи, Всесвіт творив.
Мене Ти у ньому з дрібничок творив.
І вчинки погані та гарні мої —
Усе наперед прописав Ти згори.

О. Хаям

Коли Аліна заходить в останні двері, чорне сонце падає в пащеку червоної гори, яка, здається, просто ковтає його. Такий тут захід (...).

— Сашку, Сашку! Коханий! Ти мене чуєш? То я — Алінка. Ідемо звідси, тут тобі не місце. Ми ще живі.

Вона термосить хлопця. Він сидить, трусячись від холоду чи від жаху, який уже заповз у його душу, і та вже майже готова померти чи піти далі. Туди, де вони вже більше не зустрінуться. Аліна це знає напевне, і від того робиться страшно (...).

Аліна інстинктивно торкається своєї шиї. Під футболкою спить Сила Землі. Вона тут ледве пульсує, але ж не мертва. Аліна правою рукою хапається за оберіг, сила рідної землі має допомогти, і раптом замість звичного дотику до металу пальці намагаються щось м'яке та живе. То — дубовий листочок. Зачепився за оберіг на дереві. Такий самий у неї в кишені (...).

Аліна затискує оберіг у кулачок, не випускає. Заплющує сумно очі. І враз яскраві кольорові образи заповнюють голову. Біля зеленого дуба пасеться кінь вороний, там день — усе залито справжнім сонцем. Кінь струшує із себе листя, вертячи головою, і раптом Аліна розуміє, що має робити. Сила землі, що рятує і вбиває, яка колись ледве не вбила маминого Гонихмарника. О, так! Велична сила рідної землі! (...)

Аліна не розплющує очі, вона кличе коня, звідки й слова беруться: «Ой ти, коню вороний, брате мій любий, прибіжи на допомогу сестрі твоїй вірній. Принеси мені листочок із дуба, листочок легенький, мов вітер тихенький, визволи з неволі, попомони зі мною».

Вона бачить у видиві, як кінь підняв свою голову, нашпорошив вуха (...). Кінь здіймається дибки й розпочинає свій шалений біг. Галопом несесться кінь, він поспішає, поспішає, тільки б устигнути.

Аліна розплющує очі. Стіна знову посунула їх. Вони майже впритул наблизилися до каменів. (...)

— Градобур, — несподівано озивається Сашко. — Гонихмарник, Алінко! Поклич його, він допоможе!

Так — Марта! Ота сила неба, яка їм потрібна. Вона знову заплющує очі.

У майстерні Сашка біля ліжка стоїть Марта, напружено вдивляючись у картину, утупившись у намальовані двері. Минуло майже чотири години, відколи Аліна мандрує. Спочатку на її шкірі з'явилися подряпини, просто на очах — та то нічого, бо Аліна при цьому всміхалася. Правда, Петро мало не зомлів від побаченого. Марті теж страшно, тому що Алініне обличчя майже таке ж бліде, як у Сашка. Петро перелякано глипає то у вікно, то собі під ноги. Вони мовчать, щоб не сполохати. Хтозна кого?

— Марто, ти мене чуєш? — голос Аліни звучить у неї в голові. (...)

Марта вдивляється у двері на картині й раптом із подивом бачить, що вони починають рости, а поруч із ними, на іншій картині, оживають хмари — важкі, грозові, дощові. От із чого вона викрепе свою блискавку, коли прийде час! Чудасія, та побачене її чомусь не дивує (...).

Вони летять вітровієм, майже не торкаючись землі. Сашко лежить, розпластавшись на спині коня, низько опустивши голову. Несподіване втручання вороного лише на кілька хвилин порушило рівновагу в царстві тіней. Дівчина чує за спиною крижаний холод, і тим холодом дихають камінні почвари-пси, що женуться за ними, песиголовці, що стережуть ворота Вічності. Стає холодніше, вороний утомився, почвари близько. Але вже недовго, бо краєвиди змінилися. Гори стають живими. Реальність видозмінюється (...). На горизонті бовваніють двері. Ось так, просто навістіж відчинені двері. І раптом, коли краєчком ока Аліна бачить химерно-прозору крижану лапу, що готова змести її з коня, простір розтинає влучна, могутня, яскраво-гаряча блискавка Гонихмарника. За спиною виривається на волю пекельний крик. Молодець, Марто, влучила! (...) Почвари зупинилися. Вони програли.

Біля дверей кінь зупиняється. Йому туди не можна. Він стає на коліна. Аліна обережно знімає зі спини коня Сашка. Вона проводить хлопця

до дверей і легко штовхає його крізь двері. Сама ж повертається назад, щоб подякувати коневі. Кінь щез. Замість нього на відстані трьох кроків стоїть старий козак. Його оселедець обсмалений. І чому Аліна не здивована?

— У нас є трохи часу, дочко, маємо поговорити.

Вона перелякано озирається на двері.

— З ним буде все добре. Хоча все залежить від тебе.

Він бере Аліну за руку. Вона відмовляється заплітати очі.

Перед очима миготять кольорові кола. Мить — і вони на зеленій галявині під величезним правічним дубом. Удома! У небі горить сонце, під дубом пасеться вороний. Дід звично вмощується під деревом (...).

— Діду, чому ти відразу не врятував Сашка? Ти ж міг. Чому послав мене туди, якщо знав: самостійно не впораюся? І ти дозволив би мені померти? (...)

— Чому ж? Справжні характерники дуже легко виплутуються з отаких халеп. Їм треба лише захотіти. Та ти — ще не характерниця, дочко, але станеш нею. Нарешті дождався-таки (...). Хочу тобі подякувати за сонце, дочко. Бачиш, воно має дурну звичку інколи заплутуватися у вітті вічного дуба, — продовжує старий, смачно пахкаючи люлькою. — Я вже надто старий, щоб лазити по деревах. Тепер — то твій клопіт (...). Ну що ж. Тепер той, що посадив мене під тим дубом, мене відпустить. Заміну я знайшов. Дечого тільки тебе потрібно підучити, та то вже таке, набудеться із часом. А от теперечки про тебе й про твого парубка. Слухай мене уважно, дочко! Не найліпше місце каяття віднайшла душа твого... хм... приятеля. Чого він забрів аж туди, не знаю. Видно, сумління надто чисте в хлопчини й каяття через те щире. Та то все діла Господні! Тепер те, що справді важить. Душа твого друга може знову заблукати. Чи завжди ти будеш поруч?

— Діду! Я тебе не зовсім...

Дід обриває її, піднявши вгору руку.

— Кохання — дивна штуkenція, дочко. Наскільки б усе спростилося на світі, якби його не стало. Га? І мій син-йолоп не натворив би дурні, і я б через це не вгруз у гріховності та тут би не вікував. Кохання! Певне, Юрко б заперечував! Та ба, навіть вічні не знають, не тільки безсмертні (...). А на що ти готова заради кохання? Чого воно варте, дочко, для тебе? Га? — Дід питально зазирає в очі дівчини.

Від такого погляду Аліні стає моторошно, пересихає в горлі.

— Коли твій Сашко прокинеться, він забуде про все те, що з ним було тут, у сій яві, де ми зараз (...). Та чи ти готова, дочко, в обмін на життя коханого відмовитися від коханого?

Аліна відчуває, як усе в ній затерпає від почутого: і серце, і пальці на ногах, і волосся на голові. (...)

— Він прийде до тям і не згадає тебе, а також те, що колись був Градобуром. Він пам'ятатиме все й усіх, крім тебе та Гонихмарника. А спільні знайомі? Дуже просто: твій Сашко не одну кидав-лишав і не всіх прига-

дає. Та то, зрештою, уже не наше діло, про се подбає Юрко. Така в нього робота — дбати про дітей свого міста. А твій Сашко стане жити, як простий чоловік, не химерник. Він чудовий маляр, хай творить. І він більше не заблукає, не загубить душу, бо стане вільним від клятви, тобто від двох клятв — даної тобі та дводушницької. Хлопець отримає право на вибір знову, але вже без тебе. В іншому випадку сьогоднішнє повториться. І тоді вже ніщо твого Сашка не врятує. І я не врятую. А ти? Ти надто слабка для такої боротьби, сама знаєш (...).

Вона в пастці (...). Аліна має або відректися від Сашка й урятувати йому життя та душу, або...

— Я — згідна, Діду! — приречено шепочуть губи. (...)

Аліна рвучко підходить до розчинених дверей, за ними видніються стіни майстерні Сашка й чути такі рідні звуки реальності. Стоячи на порозі, Аліна не стримується та озирається. Козака немає. Лише в небо, до сонця, злітає орел — сильний і дужий птах.

Аліна заходить у двері й уже в майстерні сумно промовляє:

— Петре! Перевертай картину, замикай двері!

Картину перевернули, двері замкнули. Час зробив поворот навколо сонця. Коловорот. Усі живі. Та не все гаразд.

Аліна встає з ліжка. Марта стоїть поруч, похитуючись. Вони з Гонихмарником тільки-но врятували їх. Петро не тільки перевернув картину, а й усівся на неї. На хлопця страшно дивитися.

Марта кидається на шию Аліні, і вони якусь мить стоять мовчки.

— Я все бачила через двері, Алінко! Ти — на коні, і за вами оті, оті. ПОТІМ КІНЬ став людиною, козак перетворився на птаха, і ТИ тут, двері (...).

Аліна втомлено сідає біля Сашка. Він спить. До обличчя повернувся рум'янець. Тепер його душа вже ніколи не заблукає, їй пообіцяли.

Очі дівчини заливають сльози, мов погідний літній день грозовий дощ. Аліна дала слово, мусить його тримати. Коли прокинеться Сашко, то не буде пам'ятати, ні хто вона, ні як її звати. Плата за нормальність — кохання (...).

— Прощай, Сашку! Я кохаю тебе й завжди кохатиму! Я хочу, щоб ти зумів стати щасливим.

Хто найдужче заслуговує на щастя? Так, ті, кого ми найбільше любимо, лише вони. Навіть коли те ЩАСТЯ ВОНИ не можуть розділити з нами (...).

Читацькі діалоги

- Зверніть увагу на назву прочитаного розділу. Як у ньому розкривається ідея самопожертви? Що, на думку авторки, є справжнім виявом любові?
- Який вибір змушена зробити Аліна, щоб урятувати Сашка? Яку ціну вона за це платить?
- Доведіть, що саме цей розділ є кульмінацією подорожі головної героїні.

ЕПІЛОГ

На вороному коні мчить вершниця. Безкраїм, безмежним степом, заповненим волею та травами під ногами, сонцем у блакитному небі й вітром-відчайдухом у вухах. Степ впливається в кожну клітинку її тіла травостоем. Господи, як тут пахне ковилою, чорнобильцем, типчаком, безсмертником! Пахне степом, немає справжнього запаху сухостою чомусь, хоча вона тут ніколи й не бачила дощів! (...).

Кінь зупиняється під здоровеним дубом. У верховітті знову заплуталося сонце. Аліна спритно видряпується на дерево, бо робить це не вперше. Ніжно виплутує рум'яне яблуко з обіймів гілочок дуба. І сонце жвавим м'ячиком подорожує небом.

Той сон частенько їй сниться. Чи не сниться, тому що іноді вранці, застеляючи ліжко, вона знаходить на білизні пахучі пера ковили або дубові листочки. Під дубом її жде Дід. Інколи вони просто розмовляють, часто сперечаються. І, звісно, вона вчиться (...).

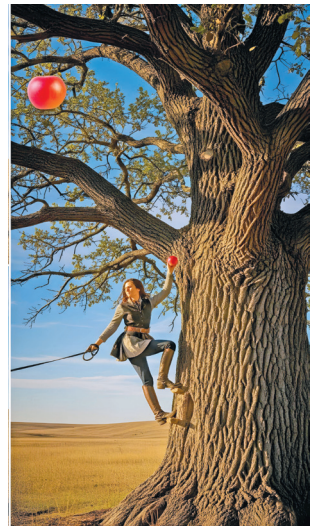
Іноді вона із замилюванням спостерігає, як небом котиться сонце у своєму круговороті сваргою. Зачіпаючи у свої руки-роги в пригорщі блакиті, воно бавиться, мов мала дитина. Аліна думає: «Завтра точно заплутається!» (...) І коли Аліна втомлено засинає під дубом, то прокидається...

...прокидається в кімнаті гуртожитку посеред Лондона. Шоста ранку (...). Аліна сидить у вікні University of the Arts London, біля ніг валяється тайстра¹. Звичний наплічник вона в Лондоні замінила тайстрою. Минув майже рік, як вона тут. Якось воно так вийшло зовсім поступово, тут, на чужині, просто зі всіх дір полізла її українськість. Тайстра замість звичного наплічника. Сорочки оздоблені вишивкою, навіть джинси, і ті з орнаментами, літні футболки з писанками... Кожен орнамент — не просто малюнок. То мова, мова вічності. Навіть вічність має свою мову, вона не німа. Дід навчив її читати символи: і вишитий рушник або автентична писанка бувають інколи цікавішими від Вольтера² чи Ніцше³ (...).

— Привіт чи хелло! Думаю, що привіт! Я — українець. Ти також з України? Правда? Судячи з твого зовнішнього вигляду — так! — За спиною Аліна чує знайомий голос, з відтінком іронії.

То вже глюки в неї починаються. Вона озирається.

Навпроти стоїть Сашко й чемно всміхається. Її Сашко. Він підстригся, незмінний чорний ко-

Ілюстрація до роману
Дари Корній
«Гонихмарник»,
згенерована ШІ

¹ *Тайстра* — гуцульська торбина, яку носять через плече.

² *Вольтер* — французький філософ, письменник доби Просвітництва.

³ *Фрідріх Ніцше* — німецький філософ XIX ст.

лір светра та джинсів залишився, грайливість глибоких смоляних очей також незмінна.

— Я не помилився. Ти озирнулася, отже, розумієш українську, а ще до всього — твій одяг, — утішено продовжує юнак. — Знаєш, тільки українки мають такі красиві очі й розкішне русяве волосся. Можна з тобою познайомитися?

Компліменти робити також не розучився. Хлопець для вітання простягає чемно руку. Авжеж, він її ще чи вже не знає.

— Мене звати Олександр, можна Саша, Сашко. Майбутній скульптор. Приїхав сюди на три місяці, на стажування!

Аліна автоматично тисне його долоню, м'яку й сильну, клубок, змішаний зі сліз і радості, застрягає в горлі, та вона щосили заштовхує його всередину: — Дуже приємно. Аліна.

Юрко стоїть під вікном кафе на Оксфорд-стріт. Він і вона, щасливо всміхаючись, розмовляють.

— Він упізнав її, він знайшов її. Вона не порушувала клятви, Діду. Бачиш, Аліна не шукала його. Це він в отому чужинському місті серед мільйонів мешканців віднайшов її, єдину. Я не втручався, чесне слово, Діду. Лише дозволив їм зустрітись. Шанс був мізерний. І ти будеш мені казати, що це — не кохання?

Аліна стоїть біля вікна в темній кімнаті спальні й дивиться на нічний Львів. Падає дощ. Ззаду її обхоплюють сильні руки Сашка (...). Аліна всміхається — чи то дощеві, чи то чоловікові. Дощ змиває з вулиць міста бруд, хтозна, можливо, і бруд із чийхось душ. Дощ рівний. Ніби кожна доріжка його до землі дбайливо випечена. Аліна знає: у Марти й Гонихмарника також усе гаразд...

Читацькі діалоги

- Розкажіть про свої враження після прочитання роману «Гонихмарник».
- У чому драматизм вибору між особистим щастям і самопожертвою, який довелося робити Аліні?
- Яку роль відіграє образ Гонихмарника в сюжеті? Які дві сторони особистості Сашка помічає Аліна та як це пов'язано із цим образом?
- Що, на вашу думку, символізує зустріч Аліни із сонцем і Дідом? Чому вона погоджується на угоду з Дідом? Які наслідки ця угода має для неї та її коханого?
- Доведіть, що своєрідним смисловим ключем до кожного розділу твору є епіграф.
- Пригадайте вірш Л. Костенко «Кольорові миші». Чим споріднені героїня вірша й Аліна?

➤ **Пригадайте**, що вам відомо з уроків літератури в 6-му класі про сучасну українську письменницю Дару Корній.

Мисткиня і доба

Письменниця **Дара Корній** (справжнє ім'я та прізвище *Мирослава Замойська*) народилася **20 вересня 1970 р.** в с. *Секунь* на *Волині*. Нині проживає у Львові. Саме на Волині вона якось зустріла чоловіка, якого називали *гонимарником*. Це й стало поштовхом до створення згодом однойменного роману.

Дара Корній пропагує у світі українську міфологію. Вона переконана, що наші вірування та народні казки можуть бути благодатною основою для захопливого сучасного фентезі.

Свого часу донька письменниці, яка цікавилася тоді зарубіжним фентезі, запропонувала придумати такий же фентезійний твір, але дотичний до українських реалій. Так виник задум створення роману *«Гонимарник»*, що перегукується з популярною *«Сутінковою сагою»* американської письменниці С. Маєр.

Роман одразу викликав жвавий читацький інтерес і здобув премію на конкурсі *«Коронація слова»*.

Події сучасності переконали письменницю в тому, що домовлятися зі злом не можна, бо тоді воно завжди повертається. Це стало мотивацією для написання другої частини роману — *«Гонимарниця»*.

Поміркуйте!

► Які факти з творчої біографії Дари Корній вас зацікавили? Чому?

► **Пригадайте** ознаки фентезі. Як вони виявляються в художніх творах, зокрема в романі Г. Пагутяк *«Королівство»*, з яким ви ознайомилися в 7-му класі? А які твори-фентезі ви читали самостійно?

Досліджуємо твір

Роман *«Гонимарник»* — своєрідна притча про кохання та вибір між добром і злом.

За жанром твір — *міське фентезі*. Це різновид фантастики, у якому магія, міфологічні образи та мотиви переплітаються з реальністю сучасного міста.

Основні ознаки міського фентезі

- *Міське оточення*: події розгортаються в реальних або вигаданих сучасних містах, згадано популярні локації конкретного міста, що створює ефект присутності магії;
- *поєднання реального та надприродного*: магія, міфічні істоти, чарівні сили співіснують у буденному житті людей; звичайні люди наділені прихованими здібностями й можуть випадково потрапити у світ магії;

- *сучасні персонажі з незвичайним даром*: зазвичай молоді люди, життя яких балансує між двома світами — реальним і магічним;
- *взаємодія магії і технологій*: магія співіснує із сучасними гаджетами, інтернетом;
- *міфологічна символіка та глибина*: міфи, легенди, архетипи набувають нового звучання в міському контексті, а символи мають філософське або психологічне значення.

Визначальна стильова ознака роману «Гонихмарник» — *міфологізм*. У центрі твору — міфологічний образ *Гонихмарника* (або *Градобура*), який уміє впливати на погоду. У романі цей образ набуває глибокого філософського змісту. Він уособлює внутрішню боротьбу добра і зла, що відбувається в душі кожної людини. Авторка доводить, що світ не є чорно-білим, а має безліч відтінків.

Роман пройнятий *міфологічною символікою*. • *Хмари, дощ, гроза* прочитуються як символи долі. А здатність управляти погодними явищами — як влада над долею. • *Дахи міста, мансарди*, де відбуваються основні події, втілюють тонку, проникну межу між землею і небом, реальним і магічним світами. • *Сни й видіння* — це шляхи пізнання персонажами містичної реальності та проникнення в неї, а також відкриття правди про себе й своє покликання.

Композиція роману цілком характерна для жанру молодіжного міського фентезі. Знайомство з героїнею, епізоди побутового життя (навчання, стосунки з друзями й батьками) — *експозиція*. Незвичайна зустріч із таємничим Кажаном — *зав'язка*. Загострення конфлікту, боротьба дівчини з магічним ворогом за своє кохання і родову долю — *розвиток дії*. Порятунк Сашка дорогою ціною розлуки — *кульмінація*. Повернення Аліни в реальний світ і прощання із Сашком — *розв'язка*. Несподівана нова зустріч закоханих — *епілог*.

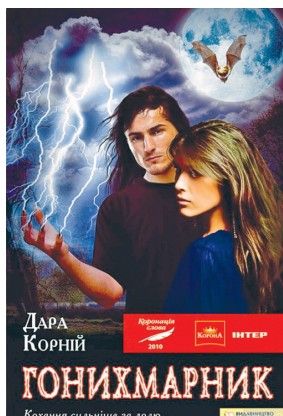
Наскрізний *композиційний прийом* у творі — розгортання сюжету одночасно у двох вимірах — реальному міському й магічно-міфологічному.

Задіявши українську міфологію, авторка створила оригінальний український варіант фентезійного світу, що суттєво доповнив інші версії — британську, американську, нордичну, японську.

Отже, у «Гонихмарнику» яскраво виявляються такі ознаки метамодернізму, як неоміфологізм, зіткнення різних реальностей.

Проблематика роману також виразно метамодерністська. У його основі — осягання психологічних і навіть містичних глибин неповторної людської душі (*персоналізм*).

Студенти Аліна й Сашко, на погляд загалу, — «диваки», котрі поводяться, відчувають, мислять не так, «як усі». Але, як наголошує Дара Корній,

Обкладинка
до роману
Дари Корній
«Гонихмарник»

саме такі люди — найцікавіші, найглибші, здатні боротися за свої переконання, захищати добро. Мистецтво ж допомагає їм краще пізнавати світ і себе, самореалізуватися.

У «Гонимарнику» порушені також властиві саме для фентезі мотиви: • родове передання магічної сили та проклять; • показ зла як підступності, спокус, маніпуляцій, але, попри все, остаточна перемога добра; • кохання — це щастя, порятунок і водночас небезпека, випробування, жертва.

Авторка переконує: людина завжди має вибір, тому й сама несе відповідальність за свої вчинки. Хоча зробити цей вибір іноді надто складно. Як ось Аліні. Вона долає всі спокуси зла, зрештою приймає рішення пожертвувати власним щастям, щоб порятувати душу коханого. Але шляхетність, самопожертва винагороджуються (ще один традиційний мотив фентезі): закохані знову зустрічаються, отримують другий шанс на щастя.

Поміркуйте!

- Які особливості жанру міського фентезі простежуються в романі «Гонимарник»? Як вони впливають на сприйняття реального та магічного світу читачами / читачками?
- Як образи Гонимарника й Аліні розкривають головну ідею твору про боротьбу добра і зла?
- Чому саме «дивакувати» люди, такі як Аліна та Сашко, здатні захищати добро й знаходити своє самовираження в мистецтві?
- Які ознаки метамодернізму простежуються в романі «Гонимарник»?

Мистецькі діалоги

Герої роману живуть у мистецькому середовищі. Вони — художники. Особливо докладно змальовано тонку естетичну натуру Аліні. Дівчина сприймає світ як витвір мистецтва, а Творця — як геніального художника.

Авторка скрупульозно описує процес народження малярських полотен, розвиток творчої уяви головної героїні, аж до зустрічі з характерником Мамаєм — найпопулярнішим персонажем народних картин.

Вельми промовистою і важливою для розвитку сюжету твору, розуміння душі Аліні є її картина «Пошматоване небо», сюжет якої привидівся дівчині вві сні.

З твору ви дізналися, що головна героїня любила слухати адажіо соль мінор італійського композитора доби Бароко

Козак Мамай.
Народна картина.
Перша половина XIX ст.

Томазо Джованні Альбіноні. Те, що Аліна слухає саме цей твір, сповнений глибокої емоційності, меланхолії та духовних пошуків, є промовистим символічним штрихом до її психологічного портрета. Адже барокова музика поєднує контрасти — світло і тінь, гармонію і драму. Це перегукується із жанром міського фентезі, де реальне та магічне переплітаються, а також із метамодерністською проблематикою роману — пошуком сенсу в складному, неоднозначному світі.

Адажіо несе сум, ніжність, внутрішню боротьбу, резонує з тим, що відбувається в душі Аліни: її вибір між добром і злом, її здатність до самопожертви, її глибоке сприйняття світу. Воно звучить як молитва або заклинання, що може бути метафорою переходу між реальним і магічним вимірами — як і сама Аліна, що балансує між ними.

Поміркуйте!

За QR-кодом послухайте адажіо соль мінор Т. Альбіноні. Поділіться своїми враженнями з однокласниками й однокласницями.

Працюємо творчо

Об'єднайтеся в групи та виконайте завдання (за вибором).

Дара Корній часто зустрічається зі своїми читачами / читачками. Тож змодельуйте ситуацію: письменниця має приїхати до вашої школи. Обміркуйте, які теми ви хотіли б обговорити. Зосередьтеся на метамодерністських особливостях роману «Гонихмарник». Напишіть запрошення на творчу зустріч з авторкою та підготуйте сценарій заходу й оприлюдніть його для однокласників та однокласниць.

Роман «Гонихмарник» наповнений символами — дощ, вітер, потяг, крила, кольори. Створіть інтерактивну карту символів: оберіть кілька образів, поясніть їхнє значення та роль у сюжеті твору. Оформіть свою роботу як інфографіку або мінідослідження у форматі презентації.

Читацька самоперевірка

Розкрийте жанрову специфіку роману «Гонихмарник».

Хто, на вашу думку, є головним героєм твору? Яке значення має образ Гонихмарника у творі? Що він символізує? Які філософські ідеї закладено в його образі? Як вони розкривають внутрішній світ людини?

Як мистецтво допомагає героям / героїням роману пізнати себе та світ?

Прокоментуйте, як у творі поєднується магічний світ праукраїнської міфології із сучасними реаліями. Який ефект це створює для читачів / читачок?

Як авторка трактує поняття добра і зла? Чи є вони однозначними? Чи погоджуєтеся ви з письменницею? Чому?

На вас чекає зустріч із творчістю *Макса Кідрука*. Це один із найпопулярніших серед молоді, найуспішніших сучасних українських письменників. Він вражає вмінням захоплювати, дивувати своїми творами. Як це йому вдається? Спробуйте розгадати, ознайомившись із його «*Мексиканськими хроніками*».

МЕКСИКАНСЬКІ ХРОНІКИ

Історія однієї мрії

(Скорочено)

Є одна цікава штука про життя: коли ви відмовляєтеся приймати ніщо інше, як найкраще, дуже часто саме його й отримуєте.

С. Моем

Ми зростаємо великими в мріях. Усі великі люди — мрійники. Хтось із нас дозволяє цим мріям загинути, однак інші плекають і захищають, викохують мрії в найтяжчі часи, допоки вони не приведуть їх до сонця та світла, котре завжди осяює тих, хто щиро вірить, що мрії здійснюються.

В. Вільсон, 28-й президент США

...Якщо не мрієш, то час стоїть на місці.

О. Памук

(...) Усі події та люди не є вигаданими. Я навіть не змінював імен. Однак я хочу, щоб ви відразу зрозуміли, що це не звичайна книжка про Мексику, не туристичний довідник, не poradник для самотніх мандрівців і навіть не життєпис. Це не проста розповідь про те, як якийсь хлопець з України, дослухавшись до безумного поклику серця, одного спекотного літа рвонув на інший континент за 12 тисяч кілометрів від дому та перетнув Мексиканські Сполучені Штати від західного до східного узбережжя. Зовсім ні. Це історія про зухвалу й абсурдну Мрію, яка завдяки безладній суміші з віри й упертості, рясно приправлених справжнім шаленством, зрештою втілилась у життя (...).

У мене була Мрія. Нічого в тому особливого. Грандіозні чи скромні, серйозні чи безглузді, здійсненні або ж утопічні — мрії мають усі.

Як і більшість мрій, моя сягала корінням ранньої юності, коли мозок ще не був укритий шкаралупкою цинізму, а очі дивилися на світ по-іншому. Однак, на відміну від отих інших мрій, образ яких із роками блякнув і тьмянів, розкисаючи під тягарем обмежень та умовностей,

мені вдалося протягти власну Мрію крізь негаразди та прикрощі аж до самого повноліття. Я ніс її із собою доти, поки Мрія не щезла, ставши реальністю.

Подекуди для Мрії наставали важкі часи. Були екзамени — з попсованими нервами, почервонілими від безсоння очима та купою непотрібного мотлоху в довбешці. Був період захоплення важкою музикою — з довгими патлами й одним-єдиним «I wanna be a rock-star» у голові. Було перше кохання, яке, як то завжди буває, роздубало на друзки всі інші мрії, як Виговський — війська Трубецького під Конотопом. Проте Мрія залишалася. Мені пощастило: я не став одним із тих невдах, котрі занапастили та розгубили більшість своїх мрій, продираючись хащами життя, тому завжди (...ну, майже) пам'ятав милозвучне ім'я моєї Мрії. А ймення її було — Мексика.

Читацькі діалоги

- Яке значення має мрія в житті людини?
- Думки яких видатних особистостей автор бере за епіграфи до свого твору? Що вам про них відомо? Чия цитата вам імпонує найбільше? Поясніть свою думку.
- Чому письменник пише слово *Мрія* з великої букви? Яка в нього Мрія?

Та про все по черзі, як кажуть, без вереску й штовханини. Я прийшов у цей світ, нічого не відаючи про його прозаїчність. Щойно навчившись ходити без допомоги старших, ще зовсім малим курдупелем, я натягнув кашкета на вуха й із головою поринув у процес емпіричного пізнання навколишньої дійсності (...).

Мені було нестямно цікаво пізнавати Всесвіт. Я п'явся на найвищі дерева, звідки поривався дострибнути до неба, пхав в осині гнізда підпалені ялинові гілки (донині не можу пригадати мету того експерименту, хоча результат укарбувався в мою свідомість багряними літерами) (...). Світ видавався безмежним, карколомним, іноді грізним, а отже, запаморочливо привабливим.

Перша нев'язь між моїм тогочасним світоглядом і реальністю вигулькнула тоді, коли я, споряджений синім портфеликом радянського зразка, почимчикував до першого класу. У школі мені розкрили очі на жакливу істину: наш світ тривіальний, усе в ньому можна пояснити, виміряти, побачити та зафіксувати, а багато чого навіть описати за допомогою формул. Та й то все, що до цього часу могли побачити, виміряти та пояснити, уже побачили, виміряли та пояснили (...).

Трохи пізніше мені вдалося вивідати секретну інформацію про те, що цей бісовий атракціон, на який я зопалу згодився з огляду на авторитет батьків, розтягнеться аж на десять років, тобто що перший клас — то тільки початок, а далі буде тільки гірше. Я вмить пожалкував про своє

поспіхом ухвалене рішення податися до школи та навіть наважився виголосити своє справедливе обурення перед громадськістю. Однак батьки розцінили це як бунт і мотивували власну (вельми жорстку) позицію промовистими аргументами, з гучним ляскотом припасовуючи їх до певних частин мого тіла. Після того я так глибоко розкався, що наступного ж дня, смиренно склавши зброю, знову потюпав до школи всотувати новітнє знання про те, що світ — це банальна й нецікава штука.

Школа добряче прополола мій спраглий до знань дитячий мозок, висмикавши з нього фрагменти про королів, лицарів і драконів. Натомість на спорожнілі місця вчителі з одержимістю втовкмачували інформацію про атоми, молекули, протони, електрони, кварки й усяку іншу муру. Виграшу від того не було ні на децицію. За своє життя я не бачив ані драконів, ані атомів чи електронів, але мусив вірити, що останні існують. Думайте, що хочете, але я волів би за краще не знати того всього й вірити у вогнедишних зміїв.

Проте школа не викоренила потягу до мрій. Із жагою спраглого я ковтав одну за одною книжки Джека Лондона, Жуля Верна, Рафаеля Сабатіні, Джеральда Даррела, Тура Хеєрдала й інших подібних авторів. Ночами я плив через Атлантику разом із Колумбом, пробивався крізь крижані гори Антарктики з Руалом Амундсеном, долав ополонки Льодовитого океану з Робертом Пірі, спускався з Огюстом Пікаром на дно Маріанської западини, атакував напханий золотом іспанський галеон пліч-о-пліч із Френсісом Дрейком. Я марив пригодами Марко Поло, Васко да Гами, Девіда Лівінгстона. І що більше я читав, то дужче переконувався, що в сучасному постіндустріальному світі не залишилося місця для романтики та пригод. Ще навіть не дотягнувши до повноліття, я переконався: нинішній світ угруз у бруд буденності, а його мешканці стали парадоксально передбачуваними. Життя скидалося на старий нудотний фільм, у якому наперед відомі всі сцени та вибрики акторів, а вам залишається лише догравати нав'язану суспільством роль. Здавалося, ще трохи — і справжнім мрійникам у цьому світі не буде про що мріяти.

Але в мене була Мрія, і звали її Мексика, і народилася вона одного чудового дня, коли мені до рук потрапила книжка Генрі Райдера Гаґґарда «Дочка Монтесуми». Було мені тоді років дванадцять, а може, і тринадцять, я зараз не пригадаю. Якщо намагатися бути точним і дотримуватись істинного плину подій, то остаточно Мрія сформувалася пізніше, однак саме з того моменту, коли я перегорнув першу сторінку роману, з'явився її перший пуп'янок (...).

Коли емоції, збурені романом, уляглися, я замислився, чи, бува, не є вигадкою написане про імперію ацтеків і Кортеса. Природно, мені заманулося дізнатися, де в тому місиві з пригод проходить межа між історичними фактами й уявою англійського прозаїка.

Так воно все й закрутилося. З прискіпливістю нишпорки я вишукував усю інформацію про історію Мексики. Не минуло й пів року, як я вже знав про конкісту, конкістадорів і цивілізації доколумбової Америки більше, ніж моя вчителька зі всесвітньої історії. День за днем непорядковані уривки й епізоди конкісти — однієї з найогидніших і найкривавіших сторінок в історії людства — шикувались у логічну послідовність подій. Одну за одною я відкривав для себе цивілізації ольмеків, сапотеків, ацтеків і мая, а слідом за ними — десятки пам'яток культури, недосяжно далеких і таємничих.

Нині, озираючись назад, я розумію, що палке бажання п'ятнадцятирічного хлопчика вирушити до Мексики скидалося на тимчасову втрату здорового глузду, спричинену небувалої сили розладом шлунка. У часи просвітління я досить тверезо оцінював свої шанси дістатися Мексики, прикинувши, що вони десь так на 0,5 % більші, ніж у середньостатистичного слона, який затіяв уплав догребти до Американського континенту, відчаливши від берега Екваторіальної Гвінеї.

Але то вже не мало значення. Мрія жила та давала снагу жити. Я засинав, маючи перед очима неозорі простори долини Анауак. Прокидаючись, я відчував солоний присмак бризок атлантичного прибою на узбережжі Козумеля¹. Іноді дорогою до школи подих сирого вітру, який накидався на мене з проходу між будинками, приносив із собою шум води, що мчала з вершин Сьєрра Мадре Орієнталь² униз, у тропічні ліси, і далі — до океану. Далека латиноамериканська країна випалювала мозок, вабила, мовби кароока східна красуня. І тоді я остаточно зрозумів: у мене є Мрія, ім'я якій — Мексика.

А потім... Один за одним роки зісковзували в безодню минулого, і невдовзі, як це часто трапляється, усі мої мрії розчинилися під тягарем того, що ми, дорослі, звикли називати дорослим життям. Із часом я впевнився: школа — то ніщо порівняно з тим, що з нашими мріями робить буденність.

Після шкільної парти мені не довелося притьмом потрапити в оте справжнє доросле життя. Я нікуди не поїхав і вступив до університету у своєму рідному Рівному — невеликому містечку на заході України. Мешкав, зрозуміло, з батьками, через що житейські буревії ще досить довго оминали мене. Це дозволяло трохи розслабитись і помріяти, тому в той час моя велика Мрія ні на мить не полишала мене.

На останніх курсах вишу мене почала гнітити вбивча визначеність усього наперед, яка подекуди межувала з приреченістю. Запопадливі викладачі розкреслили моє життя років на десять у майбутнє, прикріпивши мене, наче шматок сірого пластиру, до університету.

Мене корчило не так від того, що доведеться стати викладачем, як тому, що мені це нав'язали. Зі скрипом я закінчив університет, відгуляв

¹ Козумель — острів у Карибському морі біля східного узбережжя Мексики.

² Сьєрра Мадре Орієнталь — гірський масив на сході Мексики.

випускний і наступного ж дня драпонув до Києва. Не так заради грошей чи ще якої вигоди, як через те, аби вчинити наперекір усьому, до чого мене підштовхували. Якийсь час працював інженером, програмістом, менеджером. Вступив до аспірантури, але іншого університету.

Десь у цей час життя взялося підкладати в голову сурогат замість мрій. Гарні машини, гарний одяг, гарні заробітки — усе те, чим нас годує нинішнє суспільство. Життя щодня шепотіло над вухом скрадливим голосом:

— Ні, ну ти мусиш мати машину! Нічого не знаю, роби що хочеш, бери кредит, вигадуй щось. Подивись он на людей. Ну як це так без машини?

І я, ледве зводячи кінці з кінцями, попри те, що до машини мені було далі, ніж Карлсону до надзвукової швидкості, мучив себе думками, де взяти бабки на авто, уявляючи, як гасаю Києвом на найкрутішій тачці. До того ж іще був потрібен дім або для початку хоча б квартира в Києві! Я розумів, що для цього треба гроші, багато-багато грошей. Я не розумів тільки одного: то вже були не мрії, а мотлох, стружки суспільної свідомості, які ось-ось мали остаточно поховати під собою мрії справжні.

Загалом я гарував як віл, на двох роботах, намагаючись устигати з навчанням, і зовсім не помічав, як дні зробилися безмежно подібними один до одного. Робота, навчання, потім знову робота, робота, робота, а потім знову навчання, навчання, без жодного просування вперед. Я чекав, що одного вечора з неба впаде великий кусень грошей, і я піду та куплю собі Mercedes S-класу. Давні друзі віддалилися, розваги забулися, усе, на що зрідка вистачало часу, — це переглянути який-небудь фільм на комп'ютері. Я більше не читав книжок. Отак-от тихо та спокійно, напхавши голову всіляким сміттям, розгубивши дорогою весь свій юнацький запал та окрилення, я ввійшов у приземлену фазу свого життя. Фаза та мала назву «існування».

Довго так тривати не могло. Треба було щось вигадувати, але... я нічого не зробив. Усе закінчилося тим, чим мало закінчитися. Я припинив мріяти. Мрії покинули мене, поступившись місцем пластмасовим сурогатам. Я втратив себе.

Я вже не усвідомлював, як щодень життя ставало дедалі більш клейким, нестерпним, непомітно переходило в той добре відомий усім стан — буденність, стан із найбільшою ентропією, стан повного спокою, клейкої флегми, забуття.

Якщо відверто, то на цьому все могло й закінчитися, і ви ніколи не прочитали б цієї історії. Утім, одного дня трапилася, на перший погляд, нікчемна подія, яка добряче струснула мій узвичаєний світ. Насправді то був знак (...).

Одного безбарвного осіннього ранку, їдучи на роботу, Макс прочитав випадково на дверях метро поруч з усілякими рекламними оголошеннями напис: «Коли ти забув свою мрію?» Ці слова примусили його згадати давню юнацьку Мрію.

Увечері я прийшов додому, сповнений безкомпромісної рішучості, якої ніколи не відчував раніше, рішучості почати нову війну проти обмежень та умовностей мого життя. Я дав собі обіцянку зруйнувати той безликий світ, у якому животів, не заспокоїтися доти, доки від нього не зостанеться ані сліду, ані згадки. Чого б це мені не вартувало! А потім почати все з нуля. І я таки зруйнував його. Ущент.

Але то вже інша історія, можливо, не менш життєствердна й терпка, однак їй не місце в цій книжці. Єдине, що я хочу, щоб ви зрозуміли: світ воліє нав'язати вам певну роль у цьому житті. Щойно ви погодитеся на це — і ви приречені.

Наступного ранку хмари розійшлися, над обрієм засіяло нове сонце (...).

Читацькі діалоги

- Які автобіографічні деталі повідомляє письменник?
- Чому героя твору в дитинстві розчарувало навчання в школі? А що натомість підживлювало Максову Мрію?
- Що вам відомо про згаданих автором мандрівників і письменників? Чи доводилося вам читати їхні твори? Якщо так, то що найбільше запам'яталося з прочитаного.
- Розкажіть, чому герой книжки, дорослішаючи, поступово втрачав себе.
- Чи ризикував він перетворитися на звичайну пересічну особистість? Як він цьому протистоїть?
- Як ви думаєте, чому світ намагається нав'язати людині певну роль у житті? Чи потрібно на неї відразу згоджуватися?

Незабаром Макс виграв грант і подався навчатися до Стокгольма. Випадково його сусідом по квартирі виявився саме мексиканець Мігель. «Чорт забирай! Це знак! Удруге!» — шугнуло в голові Макса.

Спочатку Мрія тільки подражнила його. Мігель запропонував разом зустріти Новий рік у Мексиці. Але Макс не мав достатньо грошей для далекої поїздки й не встигав отримати візу.

Однаке, сам того не розуміючи, мексиканець примусив мене знов і знов повертатись у думках до моєї великої Мрії. Саме він, низькорослий кучерявий хлопчина, став тією іскрою, від якої одержимість Мексикою розгорілась у моєму мозку з небувалою дотепер силою і не згасала більше ні на мить. Відтоді я почав думати про Мексику так часто, що, здавалося, невдовзі зможу перенестися на Американський континент лише силою думки. Мексика? А чому ні?! Хто йде вперед, озброєний великими мріями, завжди сильніший від тих, у кого на руках лише факти.

Й ось нарешті, після багатьох кумедних і не дуже пригод, після неабияких хвилювань і ретельних приготувань, Макс вирушив у довгу дорогу до Мрії, що аж за 12 тисяч кілометрів від України.

(...) Політ не був особливим: я трохи пострибав у кріслі під акомпанемент турбулентності, двічі поїв, випив трохи вина (давали на халяву), подивився три комедії, і на тому все.

На 9-й годині ми перетнули Флориду, якраз над мисом Канаверал (з іншого боку кабіни хтось навіть кричав, що йому видно космодром), і полетіли далі над Мексиканською затокою. Ще за 2 години на заході з бірюзових вод затоки виступило узбережжя, прикрите поодинокими мазками блідих хмар і по всій довжині облямоване тонкими смужками піщаних пляжів.

Так я вперше в житті побачив Мексику (...).

Я прикипів до ілюмінатора. Знизу вирувало сумбурне плетиво доріг і ряхтіли нескінченні кубики будівель, які дедалі ближчали. Я вже міг розрізняти автомобілі, дерева на тротуарах, чорні нитки колій приміських поїздів. Там, унизу, була Мексика! Моя Мексика! (...)

Авіалайнер м'яко торкнувся землі та прокотився бетонною доріжкою до приміщення аеропорту. Двері відчинилися, зморе́не стовписько пасажирів повалило до виходу. Я рушив одним із перших.

Нарешті, стримуючи хвилювання, я вийшов із салону й ступив свій перший крок у простір Мексики, країни мрій, уперше ковтнув повітря з-над обширів далекої землі, про яку стільки читав у дитинстві (...).

Мехіко... Смог, галас, такос¹, маріачос², пальми. А ще — барвисті вивіски, нескінченні затори, ультрасучасні хмарочоси, бідацькі халупи, барокові церкви й, звичайно, гарні жінки (...).

Практично все в Мексиці — не таке, як у нас, і навіть не таке, як у Західній Європі. Не те щоб краще чи гірше, просто інакше. Зовсім інші, незнані дерева та рослини, інші машини на вулицях (особливо строкаті вантажівки й автобуси з довгими носами-капотами — таких ніколи не бачив), по-іншому сплановані будівлі, незвичайні дорожні знаки та розмітка. Навіть небо над головою, вічно засотане олов'яною плівкою смогу, і те здавалося чужим і незнайомим.

На що воно схоже? На Мексику. І крапка.

Усе скидається на кіно: водії, які неспинно сурмлять із приводу й без, мчать на захмарній швидкості вулицями, широкими, як Ніл, устигаючи перемовлятися з пасажирами й лаятись із водіями сусідніх авто. Імпульсивна мексиканська музика, що ненастанно долинає невідь-звідки: то з вікна суміжного авто, то з ресторану, повз який проїжджаєш. Кострубаті будинки, що ліпляться один до одного, графіті на кожному вільному шматку бетону, пістрявий люд, чорнявий і засмаглий, який безперестанку щось вигукує і жестикулює; а на перехрестях — полісмени-регулювальники, котрі, замість твердих і розмірених рухів, недбало розмахують кистю, іншою рукою, часом ще й тримаючи запалену цигарку.

¹ *Тáкос* — страва мексиканської національної кухні, яку скрізь продають у Мехіко.

² *Маріáчос* (ісп. *mariachis*) — мексиканські менестрелі, колоритний вуличний оркестр.

Вулиця м. Мехіко
(Мексика)

Коротше, бедлам у найкolorитнішому його вияві (...).

Я вийшов на вулицю і свиснув таксі. Притьмом до мене під'їхав накачаний Dodge, чимось подібний до африканського носорога, увесь такий жовтенький у фіолетову смужку. Водій, ще навіть не спинившись, уже горлопанив із вікна:

— A dónde va, señor?¹

У відповідь я відвісив рівно половину з того, що знав іспанською:

— Por favor. — І тицьнув пальцем у роздруковану мапу Мехіко. Другу половину іспаномовного запасу я притримав на той випадок, коли цей товстун завезе мене не туди, куди я вказав. Хоча непокоїтися не було чого: мій хостел був розташований безпосередньо на Зокало.

Зокало — це головний майдан, історичний і культурний центр будь-якого мексиканського міста. Як правило, кожне пристойне Зокало, крім простонародного El Zócalo, має ще якусь свою специфічну назву. У Мехіко El Zócalo офіційно іменовано La Plaza de la Constitución, тобто майданом Конституції, на честь ухвалення першої іспанської конституції 1812 року (...).

Таксі спинилося в акурат на Зокало. Я розрахувався і вийшов із машини.

Майдан справляв незабутнє враження. Високо над головою майорів на вітрі здоровенний, наче аеродром, мексиканський прапор, підчеплений на височенній палі в центрі еспланади, подалік височіли барокові колони та пілястри кафедрального собору, повну назву якого — Catedral Metropolitana de la Ciudad de México — я ще довго не міг запам'ятати, а за ними проступала ціла купа інших розкішних будівель, які гармонійно поєднували особливості ренесансу, бароко та неокласичної архітектури. Майданом гасали продавці з усяким дріб'язком, а по периметру через кожні 100–200 метрів товклися чистильники взуття, галасливо пропонуючи за 10 песо натерти ваші шкарбуни чорною ваксою (...).

(...) Тож я прибув до Паленке втомлений, голодний і розбитий. Мене досі нудило після жахливої дороги. Надворі стояла справжнісінька спека. Те, заради чого я приперся в таку далеч, — одне з найвідоміших стародавніх міст мая — цікавило мене на той момент менше від усього. Хотілося впасти на асфальт, заснути, і крий боже, щоб наснилися автобуси...

Проте я незчувся, як нездужання минуло, наче його водою змило, варто мені було наблизитися до руїн. Майже 2 години я безперестану дряпався на піраміди, продирався крізь стіни напівзруйнованих храмів, спускався до могил мая, не відчуваючи спеки, втоми чи голоду. Храм Сонця, Храм Хреста, Храм Написів, а ще палаци, гробниці, барельєфи

¹ — A dónde va, señor? (Ісп.) — Куди їдемо, сеньйоре?

примусили забути про нещодавно пережиті потрясіння.

Коли в усьому Паленке не залишилося жодного квадратного метра, куди можна було б зазирнути, я всівся в тіні розлогого тропічного дерева в одному з глухих закутків археологічної зони. Переді мною простягся рівенький газон, а поодаль покоїлися залиті сонцем величні руїни. Поряд проходили туристи, повільно, повагом. У позі лотоса, спершись спиною на прохолодну кору старого дерева, я просидів так аж до закриття розкопок.

Майдан Конституції.
м. Мехіко (Мексика)

Я був за 12 тисяч кілометрів від Батьківщини, серед чужих і незнайомих людей, у серці загадкової землі, сини якої віками молилися чужим мені богам. Але мені чомусь теж захотілося там залишитися.

(...) Не тільки ті, хто гнався за багатством і славою, виявлялися втягнутими в пригоди: чимала частка найзапекліших авантюристів надбувала халепи не за власним бажанням. Комуś щось недоказали перед дорогою, хтось переплутав рейс, інший повернув не туди на роздоріжжі, а дехто просто не уявляв, на що зважується. Й останнє — це про мене.

Оплачуючи триденний тур руїнами мая в Сан-Крістобалі, я ненароком помітив у журналі реєстрації, що мандрівники оплачували лише одноденний вояж до руїн Паленке. Ніхто, абсолютно ніхто не їхав далі.

— А що після Паленке? — запитав я в огрядної жіночки-оператора.

— Після Паленке... гм... е-е-е... там екотур... екотур джунглями. Бонампак, Яшчилан, ночівля в готелі в джунглях, а потім... ну, трохи погуляєте тропічним лісом (...).

Отак просто я підписався на одну з найбільших авантур свого життя, завуальовану милим словечком «екотур». (...)

Я визирнув надвір крізь потріскане скло мікроавтобуса. Ми щойно опинилися на галявині, вирубаній у хащах. По периметру її оточувала непрохідна стіна, сплетена із зелених ліан, сірого чагарнику, коричневого пагілля та коренів (...).

На галявині стояли пів дюжини крихітних бунгало з москітними сітками замість стін, стягнутими нагорі на манір балдахіна, і з покрівлею з висушеного пальмового листа та очерету. У кожному тулилося по ліжку й табурету. «Вишуканіших» номерів мені не доводилося бачити за все життя.

Між бунгало проходились індички, подзьобуючи щось у траві. Неподалік виднілися дві трохи більші будівлі з глиняної цегли, вимазані вапном. Одна з них, як з'ясувалося, правила за їдальню, а в іншій містилися душові, туалет і спільний умивальник. Таким був наш останній прихисток перед походом у джунглі, останній форпост цивілізації перед лицем незвіданого, який у буклеті безсоромно величали «готелем у джунглях».

Руїни цивілізації мая в Паленке

Коли ми в'їхали на галявину, просто в її центрі, куди не сягала тінь від стіни дерев, сиділо п'ятеро мандрівців, понуро звисивши голови. Скидалися вони на котів, яких гвалтом викупали у ванній із шампунем, — такі самі мокрі, заліплені й ображені. Навкруги валялися недбало розкладені під сонцем їхні речі — від капелюхів і шкарпеток до носових хустин.

Речі були такими ж мокрими й потріпаними, як мандрівники.

Їх було п'ятеро — попередня групка сміливців, котрі погодилися спуститись у нетрі. Зараз наш автобус мусив підібрати їх і відвезти назад до Паленке, у місця, де слово «цивілізація» ще має якесь значення, а на зміну їм полишити нас трьох.

Хтось із того похнюпленого гурту першим угледів наш мікроавтобус. Одразу за тим він видобув із горлянки такий приголомшливий і дикий звук, що кілька мавп із довколишніх бавовняних дерев¹ перелякано кинулися навтьоки. Потім усі п'ятеро зірвалися на ноги та побігли, спотикаючись і лементуючи, до мікроавтобуса. Нещасні приборкувачі нетрів мчали з протягнутими руками, роззявленими ротами та розчепіреними пальцями, ледь не плачучи від щастя. Здавалося, вони ладні були цілувати наш мінівен (і повірте, я ніскільки не гіперболізую).

Я дивився на те все з подивом. Нарешті повернувся до Френка, штрикнув його ліктем під бік і мовив:

— Глянь, ну й дурні! Вони щойно побували у феєричному екотурі джунглями, а біжать до автобуса, наче за ними женуться всі демони пекла.

За якихось 5 хвилин ми помінялися місцями. Групка пожмаканих подорожніх набилася в автобусик, а ми втрьох — я, Френк і Крістіна — опинилися на відкритій галявині під палючим сонцем Чіапаса, біля покинутих на купу наших наплічників.

Водій відсалютував нам, побажавши удачі, зношений мінівен захарчав двигуном, розвернувся і крізь отвір у зеленій стіні посунув назад. Хаці спочатку проковтнули автобус, потім розчавили шум його двигуна, немовби джунглі квапилися витравити зі своєї плоті вульгарні нагадування про цивілізацію, яка безцеремонно вдерлася в це віковичне царство незайманої природи. Незвично було усвідомлювати, що тут немає інтернету, телевізорів, свіжих газет і холодного пива, а єдиний привілей цивілізації — електричне освітлення — забезпечує маленький і смердючий дизель-генератор.

Я обернувся і ледь не зойкнув. На галявині, акурат за нашими спинами, стояв старий низенький індіанець. На ньому була зелена футболка з коротким рукавом, посіріла від бруду, коричневі полотняні штани та

¹ Бавовняне дерево — тропічне дерево *Ceiba pentandra*.

гумові чоботи. Ніхто не чув і не бачив, як він підійшов до нас. Старий мая скидався на лісового демона, який вигулькнув із-під землі (...).

Його зморшкувате обличчя було б потворним, якби не виразні очі кольору темного граніту. Мая щось кинув мені своєю гортанною говіркою. Ага, так я і зрозумів. У відповідь я пальнув у нього кілька слів англійською, ну так, про всяк випадок, ану ж зрозуміє (...).

Після невдалої спроби налагодити контакт із прибульцями індіанець узявся щось показувати на мигах. Тривалий час безрезультатно, доки зрештою Френк не пробубонів:

— Я зрозумів. Він хоче показати, де ми спатимемо.

З Френком і Крістіною я познайомився дорогою до готелю в хашах. Френк був на рік старший від мене, на голову вищий і значно кремезніший у плечах. Крістіна, тиха й зосереджена дівчина, порівняно з її дебелим бойфрендом видавалася крихітною, але це тільки додавало їй шарму. І Френк, і його подружка мали вугільне волосся, смагляву шкіру й темні очі. Я спочатку навіть подумав, що вони — мексиканці або принаймні з іспаномовної країни, та вони виявилися жителями Нью-Йорка, через що, як і я, нічого не тямили іспанською.

Ми відразу заприятелювали. Ми просто не мали іншого вибору: попереду на нас чекали два непрості дні в серці мексиканського тропічного пралісу.

Старий мая показав нам, хто де спатиме. Моє бунгало ховалося під стіною в дальньому кінці просіки. Я притяг до нього наплічника та розлігся під москітною сіткою. Робити було нічого. Просто лежав і дивився на очеретяну стріху. Над сіткою гули москіти, під дахом повзали різноколірні ящірки, завдовжки з долоню, а ще мурахи та маленькі павуки. Знадвору долинав хрускіт гілляччя і вереск мавп. Я прикинув, скільки ще різноманітної живності вибереться зі схованок із настанням темряви. І серед усього цього звіринцю мені доведеться ночувати.

Зненацька звідти, де стояв будинок із душовими, долинув істеричний, заливистий вереск. Кричала Крістіна. Я підвівся і пішов з'ясувати, що там скоїлося.

Біля мазанки вже стояв Френк і заспокоював мокру Крістіну, загорнену в рушники.

— Побачила павука? — запитав я.

— Зайди досередини та подивися, — грубувато відрубав Френк.

Я зайшов і тут-таки кулею вилетів назад. І то вилетів, мабуть, утричі швидше, ніж заходив. Під стелею хатини, акурат над жіночою душовою кабінкою, висіло чимале осине гніздо. Але наганяло страху не так те гніздо, як його господарі. Оси були завдовжки з мій вказівний палець і зовсім не поступалися йому товщиною.

— Ну як? — зіронізував Френк (...).

— Я помиюсь у Сан-Крістобалі...

Зранку по нас приїхала давня колимага на колесах, у якій насилу вгадувався черговий Dodge, випущений ще в кудлатих 1950-х.

До Бонампака дісталися швидко та без пригод. Водій висадив наше товариство там, де закінчувалася розбита ґрунтова дорога, після чого ми ще мусили пройти кілометр чи два, щоб дістатися руїн.

Щойно ми вискочили з фургона, як серед місцевої комарні розлетілася радісна звістка про те, що підвезли свіжу кров. Ненажерливі кровопивці накинулися на мене, наче їх до цього тиждень не годували, я ледве встигав відбиватися та намащувати відкриті частини тіла репелентом.

Бонампак порівняно з іншими — зовсім скромне стародавнє місто. Це був найменший археологічний сайт із тих, що мені довелося бачити. Попри це, Бонампак відомий здебільшого завдяки тому, що в одному з храмів збереглися стародавні фрески мая. Стародавні малюнки, що розкинулися на стінах трьох кімнат, зображують священників і знать під час святкувань, воїнів і полонених у бою, а також танцівників у масках богів і багато вдягненого Чаан Муана, володаря Бонампака, який потопає в оздобах на пишному троні.

Я роздивився фрески, зробив пару знімків, а потім видерся на вершечок прим'ятої часом піраміди. Роззирнувся. Довкола, скільки сягав зір, стелилися непролазні тропічні ліси. Жодного просвітку чи хоча б натяку на людське житло. Один тільки набухлий матрац зелені під яскравим тропічним сонцем. І так аж до виднокраю (...).

Побувши десь із годину в Бонампаку, наша компанія повернулася до фургона, і ми продовжили шлях на південь.

За годину водій привіз нас до невеликого селища. Кілька глинобитних мазанок, комора й тісний ресторанчик сором'язливо купчилися на березі річки, що мала ймення Усумасінта та слугувала кордоном між Мексикою і Гватемалою. Трохи далі за будівлями маячів укритий мохом причал із припнутими плоскодонками.

Наш водій довго перемовлявся з одним із човнярів. Ми з Френком терпляче чекали під палючим сонцем. За кілька хвилин мексиканець повернувся і роздав нам рятувальні жилети.

— Беріть із собою якнайбільше води, там її не буде, — проказав він останнє напуття. — Он там на вас чекає човняр. Хай щастить!

Ми кивнули йому та зійшли до причалу. Через спеку говорити не хотілося. Цинамонові води мляво хлюпали вздовж плескуватих берегів, полискуючи брунатними спалахами. Плоскодонки погойдувалися на хвилях. Кожний човен був метрів 10 завдовжки та не більше ніж метр завширшки, а посередині мав навіс із пальмового листа для захисту від сонця. Френк підстрахував Крістіну, а за дівчиною на хистку палубу заплигнув я. Останнім у човен забрався стерновий, гарної статури юнак у чорних штанах і чистій, хоч і заправній, білій сорочці. На його розхристаній шиї теліпалися дерев'яні чотки з хрестиком, а до при-

Фреска в храмі Бонампака

плескуватого носа приліпилися модні спортивні окуляри. Усе це разом надавало йому доволі екстравагантного вигляду.

— *Estámos listos?*¹ — голосно запитав він і, не дочекавшись відповіді, завів двигун.

Човновий двигун попручався, але небавом таки загарчав, випустивши грибок сірого диму. У повітрі засмерділо соляркою. Човняр перехрестився і спрямував плоскодонку вниз за течією (...).

За одним із вигинів річки я роздивився військовий пост на правому березі. І то, знаєте, геть такий, як у фільмах показують: купа навалених один на одного мішків із піском, між ними — кілька кулеметів і міномет, а поодаль — командна будка під навісом із пальмового листа. Між кулеметами походжали засмаглі військові в кепі з коротким козирком і сорочках із засуканими рукавами. Вони проводжали нас поглядами, а ми проводжали їх, доки наш човен не зник за наступним вигином Усумасінти.

— Там Гватемала? — запитав я в човняра, тицьнувши пальцем у протилежний берег, туди, де щойно зник прикордонний пост.

— *Sí, señor.*

Я не знаю, що він там собі надумав, але за хвилину після мого запитання човняр повернув плоскодонку в напрямку зелених заростей на гватемальському березі. За кілька секунд ми проскочили центр річки та запливли в територіальні води Гватемали.

— *Estámos ya en Guatemala, señor*².

Я кивнув. За два з половиною тижні я достатньо опанував іспанську, щоб розуміти, що мені кажуть. (...)

Тож формально в цій мандрівці я побував у двох країнах Нового Світу — Мексиці та Гватемалі.

Яшчилан порівняно з Бонампаком — величезний культовий центр. Стародавнє місто складається з кількох частин — *Gran Plaza* (Головна Площа), *Gran Acrópolis* (Великий Акрополь), *Pequeña Acropolis* (Малий Акрополь) і *Templos del Sur* (Храми Півдня), розкиданих на узвишсях над Усумасінтою. Різниця в рівнях між *Gran Plaza* та Храмами Півдня становить майже 300 футів. Нині між їхніми руїнами зовсім не залишилося проходів, тому нам доводилося дряпатися просто в джунглях під акомпанемент тигрячого рику, який створювали мавпи-ревуни.

Ця місцина — найбільш дика та неприступна з усіх, що мені довелося відвідати в Мексиці. Мені лестило, що я, пересічний українець, дійшов до такої чортової глушини, де навіть туристів зі Штатів чи Британії не часто можна побачити, а що вже й казати про моїх земляків. До Яшчилана не було жодної дороги сушею — асфальтової, кам'яної чи ґрунтової, біля нього не було поселень ані з боку Мексики, ані Гватемали. Дістатися туди можна лише водою — на човнах Усумасінтою.

Яшчилан найбільше припав мені до душі. Не через сувору велич чи екстравагантність архітектури, а тому, що все навкруги стояло заросле й

¹ *Estámos listos?* (Існ.). — Ви готові?

² *Estámos ya en Guatemala, señor* (існ.). — Ми вже у Гватемалі, пане.

Одна з пірамід на верхній терасі Яшчилана

ущерть обвите в'юнкими ліанами: у Яшчилані ніколи не проводили розкопок. Просто... Яшчилан справжній. Він зберіг дух первозданної дикості, не підпертий бетонними дорогами, не звужений продавцями непотребу, гідами та полчищами туристів. Він зберіг дух великих мая — дух своїх творців. Там усе по-справжньому: справжні джунглі, справжні індіанці, справжня спека, що розтопленим плавом ллється з розжареного неба. І піраміди там справжні. Таких немає більше ніде (...).

Наступного ранку ми встали на зорі. Молодий худорлявий провідник з очима, мов у ящірки, чекав надворі. Ще один типовий мая. Він мало чим відрізнявся від давніх, намальованих на стінах храмів у Бонампаці: такий самий високий лоб, довгий приплюснутий ніс, витягнута нижня щелепа.

Після сніданку ми вишикувалися перед ним із готовими наплічниками. Провідник навіть не оглянув нас. Не запитав, чи є в нас вода та репелент. Узагалі не поцікавився нічим, тільки коротко буркнув:

— *Vamos!*¹

Потім розвернувся та почимчикував до похмурого тропічного лісу, заклавши півметрового мачете на плече.

Він мені відразу не сподобався. Голос у нього був, знаєте, як котлета в шкільній їдальні, — твердий і несмачний.

За провідником, дзявкаючи наліво та направо, теліпався дворняга, а за ним чеберяло наше тріо, поки що радо перемовляючись і крутячи головами навсібіч. Пройшовши кілометрів зо 2, ми звернули з обходженої дороги й зайшли в душний праліс. Нас миттю накрило спекою.

До останнього моменту я ще вірив, що «екотур» — це «екотур», тобто така собі мила прогулянка протоптаними стежками, адаптована під розніжених туристів. Але що далі ми йшли, то щільнішими ставали довколишні зарості. Духота напосідала, улилася крізь вуха, ніздрі та рот, плавила очі (...).

Хащі густішали. Здавалося, наче зелень росте просто з повітря. Звідусіль щось капало за комір, лізло в очі, штрикало під бік, чіплялося до наплічника. Денне світло непомітно зникало з простору, вивітрювалося, ніби якась невідома сила висмоктувала його з-під дерев, заміщуючи слизьким малахітовим гасом.

Крістіна відставала, тому зрештою ми змінили порядок процесії, щоб, чого доброго, не загубити її в цьому смарагдовому пеклі. Тепер уже я замикав групу.

Усе було якимось гіпертрофованим: листя папороті було розміром із креслярський стіл, дерева ховали чубаті шапки так високо, що й не розгледіти, жуки могли накрити пів долоні.

¹ *Vamos!* (Ісп.). — Ходімо!

Миршава стежина, якою нас вів індіанець, із часом ставала ще миршавішою, а небавом вичахла, геть припинила серед чагарів і під густим шаром згнилого опалого листя. Саме тоді я чітко усвідомив, що якщо щось трапиться з індіанцем або коли раптом він покине нас, ми самі нізащо не виберемося (...).

Під час однієї з нечастих зупинок я запитав у похмурого мая, енергійно допомагаючи собі жестами:

— Тут десь є дороги, стежки? Чим ти керуєшся, коли ведеш нас?

— Це і є дорога, — провідник уткнув мачете перед себе (...).

За хвилину він підняв нас на ноги та примусив продовжити путь.

Я мав слабку надію, що сюрпризів більше не буде, та за пів години трапився струмок, який уже сягав до пояса. Довелося мочити шорти. Вода приємною прохолодою огорнула тіло, однак змила з ніг репелент. Поки шкіра не обсохне, бризкати нову порцію було марною тратою. А де ж воно висохне в такій вологості? І от, не встиг я вибратися з води, як на мене з радісним верещанням налетіла хмара голодних москітів. До спеки та мокрого взуття додалася ненаситна комарина згряя.

Індіанець не збавляв темпу. Я починав ненавидіти його. Він просто вбивав нас. Більше морально, ніж фізично. Ми задихалися, наковтавшись глевкого повітря, ми обливалися потом, ми стогнали від комарні, а він знай собі бадьоро чимчикував, розмахуючи мачете. Його погляд, постава, усі його рухи наче промовляли до нас: «Це мої джунглі».

Кілька разів я гукав йому, щоб він пригальмував або й узагалі спинився. Він не реагував. Нарешті гарикнув на нього так, що його дворняга підскочив на місці. Лише тоді провідник обернувся і щось сердито відповів мені, затято жестикулюючи.

— Що він лепече? — роздратовано запитав я.

— По-моєму, — припустила Крістіна, — він каже, що якщо ми хочемо сьогодні повернутися до людей, то мусимо йти так само швидко, як і він, інакше ночуватимемо в джунглях.

Не знаю, чи правильно вона його зрозуміла, але після того я припнув язика й тихо трюхикав назирці за індіанцем.

Години тягнулися повільно, як торішній мед, а ми все йшли та йшли вперед. Дворняга, провідник, Френк, Крістіна та я. Ніхто вже не дивився навсібіч, ніхто не клацав камерою. Ми крокували мовчки, схиливши голови, отупіло туплячись під ноги.

Швидкі потічки тепер траплялися на кожному кроці, та я припинив зважати на них. Однак, коли ми спинилися перед справжньою річкою, я не стримався і вилаявся. Річка була не така вже й широка, та в глибині мала добрі півтора метра. Це означало, що замочити доведеться все. Однак вибору в нас не було. Я відщепнув від пояса сумку з документами, підняв її над головою і слідом за Френком і Крістіною ступив у воду (...).

Дивом нам вдалося переправитися без втрат. Якщо не враховувати те, що Френк таки примудрився замочити пакет із власними документами. Відсапуючись, ми лежали на протилежному березі, просто на корінні

дерев і вогкому листі. Індіанець стояв поряд і длубався мачете в корі якогось дерева. Москіти тоннами насідали на наші мокрі тіла. Важко дихаючи, захлинаючись від власного поту, закусуючи той піт москітами, обкусаний, подряпаний, мокрий і вимучений, я пригадав ту жінку в Сан-Крістобалі та її слова: «Трохи погуляєте тропічним ліском».

Після річки я більше не рахував переправи. Який сенс? Я і так був мокрий як квач. Наскрізь промокли всі мої речі. Ціною нелюдських зусиль вдавалося зберегти сухим лише паспорт.

Пополудні я вже не усвідомлював, що роблю та куди йду. Спека напхала мозок ватою. Піді мною — чвакання мокрого взуття, наді мною — гул москітів, попереду — скрип цикад і власне зривисте дихання. Далі — чергова водна перешкода. Підіймаєш пояс із паспортом, перебираєшся на протилежний берег, чіпляєш пояс на місце, і знову: чвакання мокрого взуття, гул москітів, скрипіння цикад...

Усе тіло свербіло, кортіло чухатися в усіх місцях і відразу. Кожні 2 хвилини хотілося пити, та варто було зробити кілька ковтків, як тіло миттю вкривалося краплинками поту, а після наступних 2 хвилин, скільки б не випив, виникало бажання пити знову. Протягом одного того дня я скинув 5 кіло. Джунглі вміть забирали з організму все зайве.

Під час однієї з переправ, вилазячи зі струмка, я простягнув руку, щоб уцепитися за гілляку та допомогти собі вибратись із води. Лиш якимось дивом я підняв очі, перш ніж ухопитися за гілку. Якраз на тому місці, куди тягнувся долонею, сидів величезний волохатий павук. Дрож відразу пройняв мене до кісток. Я зойкнув і відсмикнув руку, ледь не заточившись у воду (...).

І ми потюпали далі. Час більше не існував для мене. Існувала лише нескінченна задущлива зелень і дивний шум у голові. Таке відчуття, мовби торкнувся до вічності.

Надвечір, зробивши величезне коло, нагодувавши донесхочу кров'ю добру половину всього ціапаського виводка москітів, ставши схожими на привидів, зморені й охлялі, ми повернулися до «готелю», звідки почали цей похід.

Френк лежав і не рухався, тільки важко дихав, надимаючи груди та живота, мов ковальські міхи. Час од часу він підносив обгризену москітами руку й ломакою поправляв свої кросівки, перекладаючи їх іншим боком до сонця, мовби смажив на вертелі якусь дичину. Поруч із Френком напівлежала Крістіна. Теж нерухомо. У мене одного ще зберігалось бажання та сили відбиватися від обридливої комарні.

Я всівся на пеньку серед галявини поодаль від американців, уперши лікті в коліна, приречено опустивши голову на руки. Біля мене валялися всі мої речі: мокрі шкарпетки, мокрі майки, мокрі шорти та шкіряні кросівки, які ввібрали в себе стільки вологи, що тепер сохнутимуть, певне, увесь тиждень. За спиною гілками та колючками їжачився непрохідний зелений мур. Індіанець, вивівши нас із нетрів, кудись зник, полишивши нас напризволяще в цьому маленькому світі (...).

— Коли вони мали приїхати? — кволим голосом запитала дівчина. Френк німував. Утома налила його тіло свинцем, а джунглі роз'юшили мозок.

— О 5-й, — відказав я замість нього.

І знову нестерпна мовчанка.

Раптом із-за стіни пробився ледь відчутний звук. Я весь підібрався. Невже ідуть? А може... мені почулося? Я напружився і дослухався до кожного шереху, який залітав на розчищену в хащах галявину, проте хрускіт цикад, шарудіння вітру в кронах і віддалене погукування мавп затирали всі інші звуки.

— Та де ж вони? Де? — безутишно повторював я сам до себе.

Примарилося... Я зітхнув та опустив голову. Френк укотре з відсутнім виразом на обличчі перевернув кросівок. Цієї миті я знову виразно почув той звук і вже не міг його сплутати: з-за живого частоколу долинали скреготливе диркання автомобільного двигуна. Присягаюся, на той момент це був найприємніший звук у всесвіті!

— Ye-e-a-a-ah! — я навіть не припускав, що можу так кричати. Кілька мавп попадали із частоколу й кинулися навітікача, подумавши, що за ними женеться кугуар.

За якусь хвилину, безтурботно гуркочучи мотором і розтинаючи низькоросле галуззя, на галявину ввірвався сріблястий мікроавтобус. То був інший фургон, ще старіший від того, що привіз нас сюди, і зовсім інший індіанець-водій, але я готовий був зацілувати їх обох до смерті, мовби вони були мені рідні.

— Автобус, Френку! Автобус! Вони приїхали по нас! — заволав я і помчав до фургона.

Френк, кремезний і дужий Френк із Нью-Йорка, розмахуючи палицею для перевертання кросівок і задираючи ноги ледь не до вух, щодуху припустив за мною.

Я гицав там, як дурний, і верещав, як мавпа, час од часу з любов'ю обіймаючи теплий капот старенького форда, а із салону на мене витріщалися чотири пари здивованих очей. «Нехай витріщаються, недоумки!» — думав я. Мені було байдуже до того, що про мене подумають четверо нових шмаркатих ґринґо, котрі завтра затягнуть на собі зашморґ «екотуру» та підуть нашими слідами штурмувати зелені нетрища.

І все ж Яшчилан — найкраще з того, що я бачив.

Читацькі діалоги

- Як Макс почувається в момент здійснення своєї Мрії — уперше побачивши Мексику? Коли головний герой твору зрозумів, що мрії матеріальні, створені для реальності? Чи згодні ви з ним?
- Яке враження справляє на автора Мексика? А на вас? Чим саме найбільше запам'яталася письменникові ця країна?
- Що має більше значення для автора — комфорт і безпека чи можливість звідати нове? Як це його характеризує?

(...) Місяць тому скептики на всі заставки розписували мені Мексику як країну загроз і небезпек, котрі підстерігатимуть за кожним кущем, мене лякали незнанням мови та тим, що ніхто не буде зі мною панькатися, якщо раптом я встрягну в якусь малоприємну історію. Натомість усюди я зустрічав славних і приятних людей, завжди усміхнених, завжди готових прийти на допомогу. Я ніде не мав проблем зі спілкуванням, адже швидко опанував іспанську (просто не мав вибору), а там, де моїх куцих знань усе ж не вистачало, у хід ішли миги, символи та знаки, — усі ми люди й завжди знайдемо спосіб порозумітися, особливо коли нам є що сказати одне одному.

(...) А тепер найважливіше — що спонукало мене взятися за перо. Я хотів розказати про свою велику Мрію. Я хотів розповісти про всі принади далекої і таємничої Мексики, які не давали спокою та надили мене. Але це моя і тільки моя Мрія. Тому я зовсім не закликаю вас кидати все й чимдуж мчати до Мексики, дряпатися на скелі, штурмувати джунглі. Там, де я знаходив утіху та поринав в екстаз, хтось, можливо, позіхатиме від нудьги. У кожного своя Мексика.

Тому й написав цю книжку. Я хочу, щоб кожний, хто прочитає її, на якусь мить повернувся в дитинство та згадав свої дитячі — наївні та простакуваті — мріяння. Я хочу, щоб, прочитавши Хроніки, ви не загубили своєї Мексики.

Колись, як я щойно вступив до університету, нас, зелених первачків, зібрали в актовій залі привітати зі вступом. Зі сцени від представників деканату посипалися стандартні вітання типу:

— Ви зробили правильний вибір, це найкращий університет на всю галактику, бла-бла-бла...

Потім був самодіяльний концерт і показове нагородження найбільших розумників на факультеті. Без сумніву, нагородження мало на меті показати молодим салабонам, до чого треба прагнути в житті, розбудити в них потяг до звияжних звершень.

Пригадую: був там один хлопчина, третьокурсник, якого нагороджували почесною грамотою за третє місце на Всеукраїнській олімпіаді з нарисної геометрії. Я дивився на нього із заздрістю. Із чорною і кипучою, як деревна смола, заздрістю. Якби ви знали, як мені хотілося бути на його місці, чути, як оголошують моє ім'я, підніматися з крісла, іти до подіуму, стояти на сцені та ловити на собі захопливі чи навіть заздрісні погляди... Але для цього потрібно було щонайменше вибороти призове третє місце на Всеукраїнській олімпіаді. І перше, що я подумав тоді, кусаючи губи й дивлячись, як тому хлопкові вручають простеньку грамоту: «Я ніколи таким не буду. Я не зможу так. Це ж Всеукраїнська олімпіада».

Спливло 5 років. Я випускався з того університету, здобувши за час навчання кілька перших і других місць на всеукраїнських і міжнародних олімпіадах із математики, фізики, основ конструювання деталей машин і комп'ютерного моделювання. За цим стояла колосальна робота, недоспані ночі, тонни спалених нервів. Але я досягнув того, чого хотів.

Згадайте початок цієї історії, коли доля полишила мене вибирати: або їхати самому, або не їхати взагалі. Я був ображений на весь світ. Як думаєте, що тоді першим спало мені на думку? Звісно, я подумав: «Це мені не під силу. Це просто божевілья. Мексика — це надто небезпечно, я не зможу поїхати сам». Але я поїхав.

Саме тому я написав цю книжку, бо хочу, щоб коли під впливом обставин ви наважитесь кинути виклик життю, — скажімо, задумаєте відкривати власний бізнес, або захочете освідчитись у коханні найчарівнішій у світі дівчині, або надумаєте стати чемпіоном світу з боксу, або забажаєте отримати міжнародний грант і поїхати вчитися до Гарварду, або намірите переплисти Тихий океан на байдарці, або схочете стати зіркою голлівудського кіно, або затієте написання бестселера, або замислите заробити мільярд доларів, — я хочу, щоб першим, що ви подумаєте, стало: «Я зможу. Я вчиню, що задумав. І я зроблю це краще, ніж будь-хто робив до мене». А потім, у супереч усьому, підете напролом, уперед і тільки вперед, стираючи з лиця землі всі перешкоди на своєму шляху, допоки світло омріяної перемоги й тріумфу не засяє над новою зорею на ваших небесах.

Читацькі діалоги

- Яка основна ідея роману «Мексиканські хроніки»? Прочитуйте рядки з тексту, що розкривають її.
- Перечитайте епіграфи до роману. Як, на вашу думку, вони поглиблюють авторську ідею?

Митець і доба

Макс Кідрук народився 1 квітня 1984 р. в с. *Володимирець* на Рівненщині. Він захоплювався точними науками. Навчався у фізико-математичному класі з поглибленим вивченням іноземної мови. Школу закінчив із золотою медаллю. За освітою — інженер. Працював програмістом. Виграв грант на навчання за кордоном і вступив до аспірантури Королівського технологічного університету в Стокгольмі (Швеція). Але навчання не завершив, бо вирішив стати мандрівником і професійним письменником. Ще з ранніх літ Макс мав одне вподобання. Батько, письменник-гуморист, змалечку зацікавив його читанням, мріями про далекі краї та літературною творчістю. І от захоплення мандрями та словом перемогло!

В одному з інтерв'ю М. Кідрук зізнався: «Швеція змінила мене. Можливо, допомогла стати таким, яким я мріяв стати все своє життя. Попри це, я залишав Стокгольм. Я свідомо відхиляв усі перспективи — оті казкові шведські перспективи на легке,

М. Кідрук у Намібії

розмірене та забезпечене життя — і повертався в Україну. І була тому одна-єдина причина: нудьга не має перспектив».

Спочатку письменник подорожував країнами Європи. А влітку 2008 р. здійснив свою заповітну мрію — вирушив у тривалу мандрівку до Мексики. Підсумком цієї пригоди стала книжка «Мексиканські хроніки», що відразу

привернула увагу читачів / читачок і здобула премію на літературному конкурсі «Коронація слова».

Наступного року письменник-мандрівник вирушив у Південну Америку (Еквадор, Перу, Чилі) і на острів Пасхи. Цікавий факт: на цьому найвіддаленішому населеному острові у світі (3703 км від материка) він виявився першим офіційно зареєстрованим українцем.

Упродовж кількох років М. Кідрук побував у понад 35-ти країнах світу, серед яких Танзанія, Китай, Бразилія, Ангола, Намібія, Нова Зеландія, Індонезія та ін.

Враження від мандрів, кумедні чи й драматичні пригоди, що траплялися з ним під час подорожей, узяті за основу його наступних книжок: «Подорож на Пуп Землі» — про острів Пасхи, «Любов і піраньї» — про Бразилію та «На Зеландію!» — про відвідання Сахари, єгипетську революцію, очевидцем якої став автор, Сирію і Нову Зеландію. Використовуючи досвід, М. Кідрук видав гумористично-пригодницькі романи, «написані майже на реальних подіях», — «Навіжені в Мексиці» та «Навіжені в Перу».

Перший художній роман письменника — «Бот». Цей науково-фантастичний технотрилер одразу став бестселером. Його початковий наклад розійшовся менше ніж за два місяці. Твір було перевидано вже 9 разів, він здобув престижні винагороди, перекладений кількома мовами. У романі автор поєднує цікаву інформацію про новітні технології, психологію з елементами бойовика. Події в ньому вигадані, але все інше — місце дії, техніка, зброя, особливості фізіології різних організмів — реальне.

Бестселерами стали й наступні численні науково-фантастичні романи М. Кідрука, зокрема «Твердиня», «Жорстоке небо», «Заирни у мої сні», «Де немає Бога», «Колонія. Нові темні віки».

Письменник часто використовує у своїй творчості сучасні технології. Так, видання роману «Доки світло не згасне назавжди» супроводжує додаток для мобільних пристроїв. Застосунок працює в режимі доповненої реальності, анімує обкладинку, додає певні відомості на основі спеціальних малюнків у тексті книжки (зокрема світлини, мапи, аерознімки тих місцевостей міста Рівного, де розгортаються епізоди сю-

жету). Також можна прочитати додаткові короткі оповіді, що глибше розкривають зміст твору, доповнюють сюжет; ознайомитися зі щоденником однієї з героїнь твору. А через фейсбук-акаунт читачі / читачки мають змогу поспілкуватися із чат-ботом від імені одного з персонажів роману.

М. Кідрук захоплюється авіацією, американським футболом, є фанатом рок-гурту «Iron Maiden». Він багато читає — по дві художні та три-чотири науково-популярні книжки на місяць (еволюція, астрофізика, молекулярна біологія тощо). Письменник вважає освіченою лише ту людину, котра прочитує не менше двадцяти книжок на рік. М. Кідрук займається волонтерством.

Поміркуйте!

За QR-кодом відвідайте офіційний сайт М. Кідрука. Яка додаткова інформація про життя і творчість письменника привернула вашу увагу?

Знайдіть в інтернеті та перегляньте інтерв'ю М. Кідрука. Які його роздуми про сучасну літературу, політику, проблеми збереження довкілля, життя на Землі видаються вам актуальними й цікавими? Чому?

Досліджуємо твір

«Мексиканські хроніки» за жанром належать до *подорожньої літератури*, або *тревелогів*.

Тревелог (від англ. travel — *подорож* і logue — *розповідь*) — це документально-художній твір, у якому змальовані люди, події, краєвиди, роздуми, враження автора, що з'явилися під час його подорожі.

Найхарактерніші форми цього жанру — *подорожній нарис* (цілком документальний твір) і *пригодницький (авантюрний) роман* (твір про мандри, але вже художній, з гострим конфліктом, заплутаними інтригами, вигаданими епізодами).

Жанр тревелогу зберігає популярність упродовж усіх епох. Класичні його зразки — опис земель сучасної України давньогрецьким істориком Геродотом, подорожні нотатки про Україну й московські землі арабського мандрівника П. Алеппського, зроблені в середині XVII ст., «Мандри по святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік» українця В. Григоровича-Барського та багато інших творів.

Роман «Мексиканські хроніки» — це книжка про надзвичайну важливість мрії для кожної людини. Автор закликає читачів / читачок і себе не підкорятися сірим будням, а плекати заповітні мрії. Якщо докласти належних зусиль, вони можуть стати реальністю.

Письменник має свій секрет щастя: це здійснення мрії. Навіть якщо мрія недосяжна, не можна її реалізувати з незалежних від людини причин,

то все одно вона безцінна. Адже спонукає людину розвиватися, удосконалюватися, шукати, приносить несподівані зустрічі, пригоди, відкриття. Він наголошує: Мексика — це лише одна з можливих мрій. У кожного / кожної вона може бути своя. Важливо обрати свою мрію, уберегти її від буденної метушні й наближати. Саме так це робить у романі Макс.

Не можна ототожнювати реального автора / авторку й образ автора / авторки у творі. Їхні характери й долі можуть відрізнятись. Але в романі М. Кідрука герой не лише має таке ж ім'я, як і автор, а й схожий на нього вдачею. А втім, він такий же, як і ви, — веселий, життєрадісний, непосидючий, дещо іронічний, запальний, наполегливий, спраглий пригод і щастя. А ще він надзвичайно волелюбний, не мириться зі стереотипами й обмеженнями, з тими «ролями», які нав'язує суспільство. Не терпить, коли хтось намагається зробити за нього вибір, а робить його сам. Не боїться ризикувати, усе починає спочатку, прагне знайти себе. І нарешті стає собою. Саме такою є особистість нашої метамодерної доби.

У «Мексиканських хроніках» помітні численні алюзії, перегуки зі світовою літературною класикою. Це передовсім гомерівські мотиви. Подорож Мексикою змальована як своєрідна «одиссея» — довга дорога, численні випробування, зустрічі з химерними чужинцями й щасливе повернення додому. Герой «Мексиканських хронік» чимось нагадує Дон Кіхота М. де Сервантеса: він прагне великих пригод, бачить світ дещо ідеалізовано, крізь призму розбурханої фантазії.

Основні стильові ознаки «Мексиканських хронік»

- Майстерно змодельовано цілісну різногранну картину екзотичного для нас світу далекого континенту;
- утверджено універсальні «вічні» істини: важливість мрії, справжньої дружби, безпосередніх емоцій, пошуку себе;
- у далекі ризиковані мандри героя штовхає туга за справжнім (ідеться про первозданну природу, переживання, людські стосунки). У творі яскраво показано переваги живої, невимушеної дійсності на противагу штучній, цивілізаційній, техноцентричній;
- герой роману поєднує, урівноважує щирість, наївність і здоровий скепсис, іронію. Він не ідеалізує Мексику й одночасно всім серцем захоплюється нею;
- у центрі твору — персоналістична проблематика: самоствердження особистості; непростий, але захопливий процес налагодження взаєморозуміння, діалогу з іншим світом, пошук спільності, навіть попри мовний і культурний бар'єри;
- жанровий синкретизм твору: це — тревелог, але в ньому є автобіографічні й філософсько-психологічні елементи;
- задіяно техноестетику — буктрейлер до книжки.

Усі ці ознаки засвідчують, що «Мексиканські хроніки» за стилем є метамодерністським твором.

Читацькі діалоги

- Зверніть увагу: автор докладно описує різні емоції персонажів — втому, гнів, страх, розгубленість, радість тощо, але не прямо, а за допомогою певних художніх прийомів. Проаналізуйте кілька прикладів і назвіть ці прийоми.
- Які епізоди в цій історії викликали у вас усмішку? Простежте, як письменник досягає гумористичного ефекту.
- Знайдіть в інтернеті та подивіться буктрейлер до роману «Мексиканські хроніки». Яке враження він на вас справив? Які мотиви твору увиразнив?

Культурно-історичні паралелі

Сучасна література виявляє особливий інтерес до подорожей. Метамодерністи кажуть: «Митець мандрує, або його не існує». Тому сьогодні дуже багато книжок про мандри — у далекі екзотичні краї чи в рідну, але не менш загадкову для мешканців великих міст українську глибинку або уявно в минуле. Це книжки Л. Кантера та П. Солодька «З табуретом до океану», М. Гримич «Бранзолія» (про мандри по Бразилії), О. Гавроша «Блукаючий народ» (про відвідини найдавнішої української діаспори в Сербії), О. Бобровникова «Краями Грузії: у пошуках скарбу країни вовків».

Сучасних читачів цікавлять не так описи якихось місцевостей, як почуття мандрівника, його реакція на побачене, пошук власного «Я».

Мистецькі діалоги

Символом сучасної мексиканської музики, її елегантності та пристрасті вважають співака **Луїса Мігеля**. Його метафорично називають *Сонцем Мексики*. Завдяки потужному голосу та харизмі, проникливому виконанню романтичних балад, болеро, а також класичних мексиканських пісень у стилі маріачі Л. Мігель неодноразово здобував платинові альбоми та збирав аншлагові концерти.

Луїс Мігель

«Mexico en la piel» («Мексика на шкірі») у його виконанні — романтична ода Мексиці. Цей поетичний вислів означає глибоке відчуття любові до країни, ніби вона частина тебе, твоєї душі. У пісні ця фраза символізує гордість за мексиканську культуру, її красу, традиції та емоційний зв'язок із рідною землею.

Поміркуйте!

- Знайдіть в інтернеті відеокліп і послухайте композицію «Mexico en la piel». Поділіться своїми враженнями. Подумайте, наскільки влучною є назва пісні.

Працюємо творчо

Об'єднайтеся в групи та виконайте одне із завдань (за вибором).

- Проведіть дебати «Чи потрібно йти за мрією будь-якою ціною?». Одна група аргументує, що мрія — це рушій життя, а інша — іноді треба бути обережним. Використайте приклади з роману М. Кідрука «Мексиканські хроніки».
- Підготуйте проект «Архітектурні стилі в “Мексиканських хроніках” — подорож крізь епохи». У романі герой на майдані Конституції в Мехіко зауважив про різні будівлі — ренесансові, барокові, класицистичні. Пригадайте вивчене раніше. Які особливості кожного із цих стилів в архітектурі? Створіть візуальну презентацію (постер, слайди або колаж), у якій акцентуйте на характерних ознаках стилю (форма, оздоблення, матеріали), прикладах архітектурних споруд, короткому поясненні, як стиль пов'язаний з історичним контекстом. Який зі стилів найбільше відповідає характеру героя з «Мексиканських хронік»? Чому?

Читацька самоперевірка

- Макс Кідрук — письменник і мандрівник, який побував у десятках країн світу. Проте в його творах звучить любов до України. Як це проявляється в «Мексиканських хроніках»? Наведіть приклади, де автор висловлює ностальгію. Які факти його біографії свідчать про нього як про справжнього патріота?
- Доведіть, що «Мексиканські хроніки» є твором, написаним у стилі метамодернізму.
- Як у романі поєднуються документальність та емоційність?
- Сформулюйте провідну ідею твору. Як ви думаєте, чи є про що мріяти в сучасному світі? Чи маєте ви свою мрію? Розкажіть про неї, якщо це не таємниця.

ЗМІСТ

Від авторів	3
-------------------	---

ВСТУП

Художній твір як явище мистецтва	5
Художній аналіз твору	5

ЛІТЕРАТУРА МОДЕРНІЗМУ

Модернізм як стиль доби	10
Модернізм як мистецький напрям	12
Український модернізм	14

Олександр Олесь	19
Чари ночі (<i>Уривок</i>)	19
«Коли б ми плакати могли...»	26

Михайло Коцюбинський	29
На камені (<i>Скорочено</i>)	29

Леся Українка	50
Боярина (<i>Скорочено</i>)	50

Особливості літературно-мистецького життя 1920–1940-х років в Україні	84
--	----

Володимир Сосюра	91
«Так ніхто не кохав...»	91
Сад (<i>Скорочено</i>)	98

Іван Багряний	101
Тигролови (<i>Скорочено</i>)	103

З КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Крим та Україна	133
Ісмаїл Гаспринський	136
Арслан-киз (<i>Скорочено</i>)	136

Ервін Умеров	151
Чорні ешелони (<i>Скорочено</i>)	152

З ЛІТЕРАТУРИ ПОКОЛІННЯ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

Національне відродження на початку 1960-х років	167
Дмитро Павличко	173
«Ти зрікся мови рідної...»	173
Два кольори	177
Явір і яворина	180
Володимир Підпалій	183
Тиха елегія	183
«Бачиш: між трав зелених...»	187
Віктор Близнець	190
Звук павутинки (Скорочено)	190

ПАНОРАМА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Україна у ХХІ столітті	215
Постмодернізм як мистецький напрям	221
Олександр Ірванець	226
Уроки класики (Скорочено)	226
Метамодернізм як мистецький напрям	234
Поезія війни	239
Ліна Костенко	240
«Підкрадається лихо нечутними кроками...»	241
Олександр Ірванець	241
Ми усе здолаємо!	241
Олекса Бик	242
«Вірші на руці»	243
Ярина Чорногуз	244
«...ці вірші ніхто не читатиме...»	245
Павло Вишебаба	246
Мое покоління	247

СУЧАСНА МОЛОДІЖНА ПРОЗА

Олександр Михед	250
Котик, Півник, Шафка (Скорочено)	250
Оксана Думанська	273
Школярка з передмістя (за QR-кодом) (Скорочено)	273
Дара Корній	278
Гонихмарник (Скорочено)	278
Макс Кідрук	311
Мексиканські хроніки (Скорочено)	311